

Statist. 0.

997

62. y

at .D. 997.

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI: DR. ILLYEFALVI L. LAJOS

A TÖRVÉNYTELEN GYERMEKEK BUDAPESTEN

ÍRTA

DR. LAKY DEZSÓ

62. KÖTET

4. SZÁM

KIADJA: BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS STATISZTIKAI HIVATALA

Ára 5 pengő

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI: DR. ILLYEFALVI L. LAJOS

A TÖRVÉNYTELEN GYERMEKEK BUDAPESTEN

ÍRTA

DR. LAKY DEZSŐ

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS HÁZINTOMDÁJA

I. A törvénytelen gyermekek nagyobb halandósága.

A törvénytelen gyermek nemcsak a társadalom szerencsétlen tagja; gyakran kivetettje. Nemcsak az örökjog bánik vele mostohán. Születése pillanatától kezdve rettenetesen nehezedik rá fogantatásának emléke. S vaskövetkezetességgel: sokkal dúsabban arat sorai között a csecsemő- és gyakran a gyermekkorban is a halál.¹⁾

a) A törvényes és törvénytelen gyermekek gyermek- és csecsemőhalandósága Budapesten.

Aki Budapest székesfőváros statisztikai hivatalának az utolsó 5 év egyre gazdagabb tartalmú statisztikai és közigazgatási évkönyveit forgatja, szinte riadtan, megdöbbenve áll meg azoknak az adatoknak a tanulmányozásánál, melyek a gyermekhalálózást az elhaltak törvényes és törvénytelen származása szerint részletezik. Ezekre az adatokra támaszkodunk akkor, mikor az 1924—28. évek születési mozgalmát a gyermekhalálózások számával összehasonlítjuk. (L. az 1. sz. táblázatot.)

Ezek a számok önmagukban is sokat mondanak. De a törvényes és törvénytelen szülöttek csecsemő- és gyermekhalandóságának nagy különbségét még inkább megvilágíthatjuk, ha a törvénytelen szülöttek gyermekhalandóságát a törvényes szülöttek gyermekhalandóságával szemben százalékokban fejezzük ki. Ha tehát a törvényes szülöttek csecsemő- és gyermekhalandóságának számait mindegyre 100-zal tesszük egyenlővé, a törvény-

¹⁾ A törvénytelen születésekre vonatkozólag magyar nyelven megjelent tanulmányok egyik legjobbját *dr. Buday László* írta. (L. a Közgazdasági Lexikon III. kötetének 556—561. lapjait. Budapest, 1901.)

Jeles munka *Földes Béláé* is. »A törvénytelen születések.« L. Statisztikai előadások. II. sorozat. Budapest. 1905. Hetedik előadás. 126—145. l. — Nagyon alaposan foglalkozik *dr. Ráth Zoltán* is a törvénytelen születések statisztikájával: A Magyar korona országainak 1897. évi népmozgalmi statisztikája c. nagy művében. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam. XXII. kötet, 37—71. l.)

1. tábla. A törvényes és törvénytelen születettek csecsemő- és gyermekhalandósága
Budapestén az 1924—1928. években.¹⁾

A gyermek kora	1924	1925	1926	1927	1928	1924—1928 évértéke	A születések %-ában
a) Törvényes születésű gyermekhalottak.							
1 napos	52	118	50	74	51	69	0.5
1—6 „	303	226	265	287	321	280	2.1
7—30 „	219	194	147	145	160	173	1.3
Legfeljebb 1 hónapos	574	538	462	506	532	522	3.9
1—3 hónapos	275	209	186	223	256	230	1.7
Legfeljebb 3 hónapos	849	747	648	729	788	752	5.6
4—6 hónapos	301	275	277	293	291	288	2.1
Legfeljebb 6 hónapos	1.150	1.022	925	1.022	1.079	1.040	7.7
7—12 hónapos	373	265	292	304	329	312	2.3
Legfeljebb 12 hónapos	1.523	1.287	1.217	1.326	1.408	1.352	10.0
1—2 éves	437	289	237	303	318	317	2.4
2—5 „	504	434	371	376	348	407	3.0
Összesen.....	2.464	2.010	1.825	2.005	2.074	2.076	15.5
Törvényes születések összesen	13.180	13.909	13.429	12.770	13.847	13.427	
b) Törvénytelen születésű gyermekhalottak.							
1 napos	25	51	37	24	37	35	1.1
1—6 „	135	84	105	147	86	111	3.4
7—30 „	109	77	56	65	62	74	2.3
Legfeljebb 1 hónapos	269	212	198	236	185	220	6.8
1—3 hónapos	262	253	165	169	128	195	6.0
Legfeljebb 3 hónapos	531	465	363	405	313	415	12.8
4—6 hónapos	234	233	204	177	161	202	6.2
Legfeljebb 6 hónapos	765	698	567	582	474	617	19.0
7—12 hónapos	223	172	133	145	181	171	5.3
Legfeljebb 12 hónapos	988	870	700	727	655	788	24.3
1—2 éves	226	133	82	107	93	128	4.0
2—5 „	165	100	62	53	59	88	2.7
Összesen.....	1.379	1.103	844	887	807	1.004	31.0
Törvénytelen születések összesen .	3.104	3.421	3.338	3.039	3.290	3.238	

¹⁾ Az e táblázatba foglalt számításokat úgy végeztük, hogy egy-egy év születéseinek számát hoztuk kapcsolatba az abban az évben meghalt csecsemők és 5 éven aluli gyermekek számával. Kétségtelen, hogy a módszer szempontjából ez az eljárás nem tökéletes és helyesebb lett volna a meghaltakat a tömegét az egy-egy születési év generációjából még élők tömegéhez viszonyítanunk. Ezt az eljárást követi pl. Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményeinek 53. kötete (Budapest felszázados fejlődése. Budapest, 1925.). E közlemény (írója: dr. Thirring Gusztáv) az 1874/1923. évek csecsemő- és gyermekhalandóságát évenként a megfelelő évben született gyermekek közül az elhalálozás évében még életben levő gyermekek számához arányítva számította ki. Tanulmányunkban azonban, sajnálatunkra, nem volt módunk ezt, a tudományban különben jól ismert módszert alkalmaznunk, mert nem ismerhettük azokat a számokat, melyek az egy-egy év törvényes és törvénytelen születéseiből még életben levő gyermekek tömegeit jelezték volna. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a törvénytelen gyermekek közül sokan később törvényesítették, amint erre *Prinzing* is hivatkozik, kinek adatairól alább még lesz módunk beszélni. Budapestten tehát a *Rosenfeld* által alkalmazott elkülönítést nem vihettük keresztül s be kellett érünk azzal, hogy csak a fenti módszerrel számítsuk ki külön a törvényes és külön a törvénytelen gyermekek halandóságát. Kétségtelen, hogy az az aggály, mely szerint a törvénytelen gyermekek közül későbbi korokban elég sokan törvényesítették, a törvénytelen gyermekek halandósága a haladó gyermekkorban kisebb annál, alkalmazott módszerünk mellett is fennáll. Csakhogy kiküszöbölésére nem tudunk egyelőre megoldást találni. Másrészt azzal az esetleges ellenvetéssel szemben, hogy a születések számával nem lehet szembeállítani az 1—5 éves gyermekhalottakat, rá kell mutatnunk arra, hogy hiszen a természetes szaporodás megmérése érdekében az összes halottak számát szokták összehasonlítani az összes születésekével. Épp így jogosult, ha a születések százalékaiban fejezzük ki azoknak a haláleseteknek számát, melyek a gyermekkorban pusztítják a lakosságot. Egy-egy év születéseinek a népesség szaporodása szempontjából való fontosságát jórészt az dönti el, hogy a gyermekhalálozás ugyanakkor mekkora tömeget szakít ki az élők sorából.

telen szülöttek csecsemő- és gyermekhalandóságát a következő viszony-
számok jelzik:

K o r		Viszonyszám
Legfeljebb	1 hónapos	174
«	3 «	229
«	6 «	247
«	12 «	243
«	1—2 éves	167
«	2—5 «	90
«	5 «	200

A törvénytelen szülöttek gyermekhalandósága tehát kétszer akkora, mint a törvényes szülötteké. A törvényes szülöttek közül csak minden hatodik-hetedik gyermek nem éli túl öt éves korát. A törvénytelen gyermekek közül minden harmadik-negyediknek már öt éves kora előtt át kell esni a nagy katasztrófán.

Sőt a törvényes és törvénytelen szülöttek alapján eltérő életsorsa nem is akkor bontakozik ki előttünk igazi arányaiban, ha az öt évnél fiatalabb halottak egész tömegét vonultatjuk fel a világra jött életek egész tömegével szemben. Hiszen számításaink eredménye szerint az egy-két éves korban meghalt törvénytelen gyermekek indexe csak harmadrésznnyivel több, mint a törvényes gyermekeké, — a két-öt éves korban elhalt törvénytelen gyermekeké pedig kevesebb is, mint a hasonló korú törvényes gyermekeké. *Ez azonban sajnos, nem azt jelenti, mintha a csecsemőkor eltelte után a törvénytelen gyermekek életvalószínűsége meghaladná a törvényes gyermekét. Csak azt jelenti, hogy a csecsemőkorban a törvénytelen szülöttek táborában oly dúsan szántott a halál, — a törvénytelen gyermekek közül még egy éves koruk elérése előtt oly sokan elpusztultak, — hogy a megtizedelt tömegből a halál csak kevesebb gyermeket teríthetett le a következő zsenge gyermekkorban, mint a törvényes gyermekek közül.*

Számításaink erőteljesen mutatnak rá, hogy a törvénytelen szülötteknek sajátosan a csecsemőhalandósága nagyobb és pedig több, mint kétszeresen nagyobb, mint a törvényes gyermekeké. A törvényes születésű gyermekek csecsemőhalandósága Budapesten az egykori idők magasabb arányszámaihoz képest ugyancsak megszeliült. A törvénytelen gyermekeké azonban továbbra is szomorú magasságban trónol. A törvényes szülöttek közül csak minden tizedik halt meg életének első esztendejében; a törvénytelen szülöttek közül minden negyedik.

De, a csecsemőkor határain belül is: szinte drasztikusan mutatkozik meg az, mennyire szűkebbre szabja a törvénytelen gyermekek számára az élet azt a pár hónapot is, ameddig a napvilágot látják. A legfeljebb egy hónapos törvénytelen származású csecsemők halandósági arányszáma csak felénnyel nagyobb, mint a törvényes gyermekeké. A három

hónapos koruk előtt meghalt törvénytelen gyermekek halandósági aránya már még egyszer annyival, a legfeljebb hathónapos korban meghaltaké pedig csaknem másfélszeresen nagyobb, mint a hasonló korú törvényes gyermekek halandósága.

Ez a roppant erősen kiélezett halandóság, mely legborzasztóbban az egy-három, valamint a négy-hat hónapos korban elhalt csecsemőknél jelentkezik, okozza azt, hogy a *kulmináció már a hatodik hónapban bekövetkezik. Különösen a félévénél hosszabb ideig nem élt gyermekek nagy halandósága, pusztulása az, ami a törvénytelen gyermekek halandóságának képét sokkal szomorúbbá, kietlenebbé teszi, mint aminő a törvényes gyermekeké.*

b) Törvényes és törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága néhány európai államban.

Magyarország egészére vonatkozóan — minő kár! — nem tudjuk megállapítani, hogy a csecsemőhalottak közül mennyi a törvényes, illetőleg törvénytelen születésű. Azoknak a kiváló forrásmunkáknak egyike azonban, melyeket a Nemzetközi Statisztikai Intézet tett közzé,¹⁾ megkönnyíti abbeli fáradozásunkat, hogy néhány államban megvizsgáljuk a törvényes és törvénytelen születettek csecsemőhalandóságát. Szemlénk alapjául itt csupán egy évet, 1925-öt, választunk, — az egyszerűség kedvéért itt is beérve azzal, (akárcsak Budapesten), hogy a csecsemőhalandóságot a halottak nemére való tekintet nélkül számítsuk ki. (L. a 2. sz. táblázatot.)

Ezek a számok is plasztikusan mutatják azt a roppant nagy különbséget, mely a törvénytelen és törvényes születettek csecsemőhalandósága között tátong. Nem tartozhatik tanulmányunk körébe annak a kérdésnek feldolgozása, hogy miért Lengyelország az az állam, melyben legnagyobb a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága (már t. i. azoknak az államoknak a sorában, melyekre vonatkozólag az Institut adatokat közölt). Maga az a tény, hogy a lengyelországi törvénytelen születetteknek csaknem minden harmadika egy évnél fiatalabb korban meghal, rettenetes igazolása ott a törvénytelen gyermek szomorú sorsának. Azon, hogy Japán törvénytelen születetteinek csecsemőhalandósága többnyire felülmúlja az európai államokban kiszámítható csecsemőhalandóságot, sincs sok csodálkozni való, hiszen ezt jórészt megmagyarázza e nagy keleti állam erős születési mozgalma. A statisztikának már régtől fogva jól ismert tanulsága az, hogy a magas születési arányszámokat rendszerint magas gyermekhalandóság is kíséri.

¹⁾ *Aperçu de la démographie des divers pays du monde*, publié par l'Office permanent de l'Institut International de Statistique. 1927. I. État de la population. II. Mouvement de la population. La Haye. 1927.

2. tábla. Néhány állam törvényes és törvénytelen születéseinek csecsemőhalandósága 1925-ben¹⁾

Állam	Születések száma	1 hónapnál fiatalabb	1—2 hónapos	3 hónapnál idősebb	Összes
		csecsemőhalottak száma			
Anglia és Wales :					
a) törvényes szülöttek	681.686	21.258	8.202	19.939	49.399
%		3.1	1.2	2.8	7.1
b) törvénytelen szülöttek	28.896	1.713	769	1.431	3.913
%		5.9	2.7	5.0	13.5
Bajorország :					
a) törvényes szülöttek	142.683	7.319	3.232	7.620	18.171
%		5.1	2.3	5.3	12.7
b) törvénytelen szülöttek	24.622	1.935	1.064	1.588	4.587
%		7.9	4.3	6.4	18.6
Belgium :					
a) törvényes szülöttek	146.615	3.784	2.771	6.725	13.280
%		2.6	1.9	4.6	9.1
b) törvénytelen szülöttek	7.683	327	294	552	1.173
%		4.2	3.9	7.1	15.2
Bulgária (1924) :					
a) törvényes szülöttek	204.700	10.341	6.511	13.747	30.599
%		5.0	3.2	6.8	15.0
b) törvénytelen szülöttek	2.417	181	117	177	475
%		7.5	4.9	7.3	19.7

¹⁾ Az 1921—1925. évekre s egyik-másik államról az 1926. évre vonatkozó részletes adatokat l. a szövegben idézett forrásmunka 180—230. lapjain. Az 1915—1923. év adatait l. *«Aperçu de la démographie des divers pays du monde»* 1925. évi kötetének 322—379. lapjain. A korábbi évekre vonatkozólag közlések nem annyira részletezők. Az *Annuaire International de Statistique*: 1917-ben Hágában megjelent II. kötetének (Mouvement de la population, Europe) 158—161. lapjain mindössze azok a számok közöltek 1901—1914-ig, hogy 1000 élveszületésre mennyi törvényes és törvénytelen csecsemőhalott esik. Néhány államra vonatkozólag a Mayr-féle híres kézikönyv (Statistik und Gesellschaftslehre) III. kötetének 158. lapján is találunk a törvényes és törvénytelen születettek csecsemőhalandóságáról adatokat, az 1886—1890. évektől az 1901—1905. évekig bezárólag. Közlünk e számok közül néhányat, bemutatandó azt a kedvező fejlődést, amely e téren mutatkozott:

Év	Svájc	Porosz-ország	Bajor-ország	Szászország	Württemberg	Baden	Hollandia	Francia-ország	Olasz-ország
a) Törvényes születettek csecsemőhalandósága.									
1886—1890	15.5	19.5	26.8	26.7	25.0	21.8	17.2	15.5	19.0
1891—1895	15.1	19.2	25.9	26.5	24.7	21.4	16.3	16.1	17.9
1896—1900	13.9	18.9	24.4	25.1	22.5	20.3	14.9	14.9	16.3
1901—1905	13.0	17.9	22.9	23.3	21.0	19.5	13.4	12.9	16.4
b) Törvénytelen születettek csecsemőhalandósága.									
1886—1890	23.6	35.8	35.4	39.0	31.5	30.2	27.1	28.5	25.9
1891—1895	24.3	35.8	35.2	38.7	31.6	31.1	24.5	27.1	25.9
1896—1900	22.6	35.4	34.0	36.5	31.0	31.2	23.5	25.5	23.9
1901—1905	22.4	33.1	32.1	32.9	28.9	29.8	22.3	24.0	23.2

2. tábla. Néhány állam törvényes és törvénytelen születőinek csecsemőhalandósága
1925-ben.¹⁾ (Folytatás.)

Állam	Születések száma	1 hónapnál fiatalabb	1—2 hónapos	3 hónapnál idősebb	Összes
		csecsemőhalottak száma			
Dánia :					
a) törvényes szülöttek	64.394	1.724	953	2.199	4.876
%	.	2-7	1-5	3-4	7-6
b) törvénytelen szülöttek	7.503	373	181	300	854
%	.	5-0	2-4	4-0	11-4
Finnország :					
a) törvényes szülöttek	71.906	2.226	1.160	2.406	5.792
%	.	3-1	1-6	3-4	8-1
b) törvénytelen szülöttek	6.354	389	184	286	859
%	.	6-1	2-9	4-5	13-5
Franciaország :					
a) törvényes szülöttek	703.992	20.124	10.015	25.718	55.857
%	.	2-9	1-4	3-6	7-9
b) törvénytelen szülöttek	66.068	4.280	3.089	5.205	12.574
%	.	6-5	4-7	7-8	19-0
Hollandia :					
a) törvényes szülöttek	175.363	4.077	1.720	4.331	10.128
%	.	2-3	1-0	2-5	5-8
b) törvénytelen szülöttek	3.182	144	58	94	296
%	.	4-5	1-9	3-0	9-4
Lengyelország (Posen és Pomerania) :					
a) törvényes szülöttek	88.327	5.473	2.323	4.609	12.405
%	.	6-2	2-6	5-2	14-0
b) törvénytelen szülöttek	8.663	907	719	937	2.563
%	.	10-5	8-3	10-8	29-6
Lengyelország (Posen, Pomerania Szilézia) :					
a) törvényes szülöttek	124.371	7.624	3.376	7.154	18.154
%	.	6-1	2-7	5-8	14-6
b) törvénytelen szülöttek	11.531	1.291	893	1.262	3.446
%	.	11-2	7-8	11-0	30-0
Norvégia (1924) :					
a) törvényes szülöttek	53.969	1.120	435	1.147	2.702
%	.	2-1	0-8	2-1	5-0
b) törvénytelen szülöttek	3.750	170	48	88	306
%	.	4-5	1-3	2-3	8-1

2. tábla. Néhány állam törvényes és törvénytelen születéseinek csecsemőhalandósága
1925-ben.¹⁾ (Vége.)

Állam	Születések száma	1 hónapnál fiatalabb	1—2 hónapos	3 hónapnál idősebb	Összes
		csecsemőhalottak száma			
<i>Olaszország :</i>					
a) törvényes szülöttek	1,054.005	38.385	85.549		123.934
%		3.6	8.2		11.8
b) törvénytelen szülöttek	54.345	3.417	5.051		8.468
%		6.3	9.3		15.6
<i>Poroszország :</i>					
a) törvényes szülöttek	712.971	28.147	12.344	27.275	67.766
%		3.9	1.8	3.8	9.5
b) törvénytelen szülöttek	83.908	6.436	3.495	5.413	15.344
%		7.7	4.1	6.4	18.2
<i>Svájc :</i>					
a) törvényes szülöttek	69.927	.	.	.	3.954
%		.	.	.	4.9
b) törvénytelen szülöttek	2.643	.	.	.	281
%		.	.	.	10.6
<i>Szászország :</i>					
a) törvényes szülöttek	72.168	2.536	1.075	2.039	5.650
%		3.6	1.5	2.7	7.8
b) törvénytelen szülöttek	16.097	1.057	446	669	2.172
%		6.6	2.8	4.1	13.5
<i>Württemberg :</i>					
a) törvényes szülöttek	45.764	1.841	571	1.249	3.661
%		4.0	1.2	2.8	8.0
b) törvénytelen szülöttek	4.912	348	135	188	671
%		7.1	2.7	3.9	13.7
<i>Japán :</i>					
a) törvényes szülöttek	1,934.643	103.652	55.371	106.319	265.342
%		5.2	2.9	5.7	13.8
b) törvénytelen szülöttek	151.448	17.586	5.157	8.910	31.653
%		11.6	3.4	6.0	21.0
<i>Ausztráliai konföderáció :</i>					
a) törvényes szülöttek	129.485	3.729	898	2.089	6.716
%		2.9	0.7	1.6	5.2
b) törvénytelen szülöttek	6.307	230	110	295	635
%		3.6	1.7	4.7	10.0

A figyelmes szem sokkal inkább fennakad azon a tanulságon, hogy Franciaország törvénytelen szülötteinek csecsemőhalandósága szinte pontosan megegyezik Bulgáriáéval. Emitt is, amott is megközelítőleg minden ötödik csecsemő már első életévének elérése előtt örökre lehúnyja szemét. Csakhogy Bulgáriában elenyésző csekély a törvénytelen szülöttek arányszáma, az összes születésekhez képest. Franciaországban azonban az újszülöttek 8.5%-a származott törvénytelen kapcsolatból (abban az évben, melyre számításaink vonatkoznak).

A kérdésnek azt a részét, hogy a törvényes és a természetes apától származó csecsemők halandósága mikép aránylik egymáshoz, az országok szerint való áttekintés során úgy tárhatjuk fel, ha a törvénytelen szülöttek csecsemőhalandóságát a törvényes szülöttek csecsemőhalandóságának százalékában fejezzük ki:

Anglia és Wales	190	Lengyelország (Posen, Pomeránia és Szilézia)	205
Bajorország	146	Olaszország	132
Belgium	168	Poroszország	192
Bulgária	131	Svájc	216
Dánia	150	Szászország	173
Finnország	167	Württemberg	171
Franciaország	240	Japán	152
Hollandia	162	Ausztrália (Confoederatio)	192
Lengyelország (Posen és Pomeránia)	211		

Franciaország törvénytelen szülötteinek roppant nagy csecsemőhalandósága csak ebben a viszonyításban bontakozik ki igazán: csaknem két és félszer akkora, mint a törvényes születésű csecsemők halandósága. Igaz, hogy az arányszám Svájcban is 200 fölé ugrik, Ausztráliában pedig azt megközelíti. Ámde az utóbb említett két államban a törvénytelen szülöttek csecsemőhalandósága mégis oly alacsony, hogy Franciaország szaporodásának szinte jelentős állomása volna, ha akárcsak törvénytelen szülötteinek csecsemőhalandóságát is le tudná arra a nivóra szorítani, ahol Svájcé és az Ausztráliai szövetséges államoké áll.

A nagy európai államok között Franciaország határozottan a legrosszabb helyzetben van. Még Poroszország és Bajorország törvénytelen szülötteinek csecsemőhalandósága is jobb osztályzatú, mint a gloire nemzetéé. Szászországé épenséggel kedvezőbb. Olaszország népe és Angliáé minden bizonnyal sokkal inkább megbecsüli a társadalomra nézve a törvénytelen születésekből is jelentkező erőt, mint Franciaország lakossága. De történjék így vagy úgy, egy kétségtelen: az, hogy *nincs a kultúrvilágnak egyetlen olyan tája, ahol a törvénytelen gyermekekre sokkal inkább ne leskelődnek a halál csontos keze. Nem csupán a halvaszületett gyermekek között sokkal több azoknak*

az arányszáma, akiknek élete házasságonkívül viszonyból fakadt vala, de a megszületett méhmagzat élete felett is komorabban sötétlik a halál árnyéka, ha az apa nem férje az anyának.

Franz von den Velden: Allerlei Fragen der menschlichen Fortpflanzungshygiene című (az Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie c. folyóirat 7. évfolyamának 57—64. lapjain, 1910-ben, megjelent) tanulmányában Riffel (Mitteilungen über die Erblichkeit und Infektiosität der Schwindsucht, Braunschweig, 1892, und Schwindsucht und Krebs im Lichte der vergleichenden statistisch-geneologischen Forschung. Karlsruhe. 1905.) vizsgálódásaira támaszkodva azt a valóban érdekes véleményét fejti ki, hogy a törvénytelen gyermekeknek átlagosan nagyobb az életerejük s jobb az egészségi állapotuk, mint a törvényes gyermekeké, — föltéve, hogy éppen úgy bannak velük, mint az utóbiakkal s úgy is nevelik fel őket. A különbség, melyet *Velden* említ, igazán rendkívül nagy. A házasságkötés előtt megszületett vagy a törvénytelen gyermekek középelettartama azokban az esetekben, melyeket Riffel megvizsgált, 40-2 év volt, a törvényes gyermekeké pedig 20-2. Igaz, hogy a vizsgálati kör, melyre Riffel támaszkodott nagyon szűk; mindössze 56 esetről volt tudomása. Igaz az is, hogy Riffel anyaga a törvénytelen szülötteknek túlnyomórészt jobb anyagát ölelte fel, mert azokat a házasság előtt világra jött törvénytelen gyermekeket, kiknek adatai rendelkezésre állottak, csaknem minden esetben törvényesítette az apa utólagos házasságkötéssel. De Riffel kutatásai mégis mélyreható jelentőségűek. Faluhelyen, ahol a törvénytelen gyermekek törvényesítése egy-két év alatt a gyermek születése után sokszor meg szokott történni s ahol, különösen egyes vidékeken, a törvénytelen gyermeket szülő nő nem érzi leányasszonyának kellemetlenségeit, nyilván kevésbé lehet beszélni a törvénytelen szülöttek kisebb értékű voltáról, mint a városokban, ahol a törvénytelen szülöttek előfordulásának gyakorisága egyfelől sokkal nagyobb, mint a vidéken, másfelől pedig a törvénytelen szülöttek legnagyobb tömege tényleg egészségtelenebb miliőre is támaszkodik.

c) A törvénytelen gyermekek halandóságának és ellátási viszonyainak összefüggése.

Nem csoda, hogy az irodalomban is lépten-nyomon találkozunk olyan tanulmányokkal, melyek a törvénytelen gyermekek halandóságát teszik szemlélődésük középpontjába. E tanulmányok egyik legjelesebbike *Othmar Spann* tollából való.¹⁾

Igen érdekes tanulmányt írt dr. Theodor Geiger is: »Zur Statistik der Unehelichen« címen. (Allgemeines Statistisches Archiv, 11. kötet. 1918—19. 1—2. füzet. 212—220. lapok.) Hangsúlyozza, hogy a politikai és társadalmi életben erősen előtérbe került a házasságon kívül született egyének helyzetének problémája. A teendők abban süríthetők össze, hogy törvényhozási és társadalmi úton meg kell szüntetni a házasságon kívül született egyénekre születésüknél fogva háramló jogi, társadalmi és gazdasági hátrányokat. A cél érdekében azonban ismerni kellene e társadalmi réteg valóságos helyzetét. A statisztikára vár a szükséges száanyag összegyűjtése, de sajnos a csecsemőhalandóság mérlegelésén kívül egyéb támpont alig kínálkozik a törvényes és törvénytelen gyermekek eltérő sorsának mérlegelésére. A morálstatisztika terén pl. csak becslések állanak rendelkezésre. Spann és Sigmund Engel (akikre Geiger hivatkozik) $\frac{1}{3}$ résznyivel nagyobboknak mondják

¹⁾ Die Verpflegungsverhältnisse der unehelichen Kinder, besonders in ihrer Bedeutung für die Sterblichkeit betrachtet. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. Neue Folge 27. Bd. 1908. 686—729. lapok.

pl. a törvénytelen szülöttek kriminalitását, mint a törvényes szülöttekéét. Ugyancsak Engel szerint a prostituáltaknak kb. 30%-a házasságon kívül született. Engel megállapítása az is, hogy a házasságon kívül született felnőtteknek kb. 90%-a munkás s e 90%-nak csupán negyedrésze tanult munkás. Ezzel magyarázható, hogy a törvénytelen szülötteknek nagyobb a bűnözési száma, minthogy az összes foglalkozások között a tanulatlan munkások kriminalitása a legerősebb.

A házasságon kívül született egyének hátrányos helyzetének főoka szociális helyzetük, az orvoslás eszköze tehát e helyzet javításában jelentkezik. Ez utóbbi viszont csak törvény útján történhetik, azáltal, hogy a házasságon kívül született egyének mindkét szülő s nem csupán az anya állása és vagyona szerint neveltessenek. Geiger kíváncsún tartja mármost annak megvizsgálását, hogy a házasságon kívül születettek minő szociális viszonyban állanak. Hivatkozik Eilert Sundt úttörő munkájára, aki két társadalmi csoportot állított fel s ezek keveredési viszonyait kutatta. Az első osztályba sorolta a földbirtokosokat, bérloket, gyárosokat, kereskedőket, hivatalnokokat s hasonló egyéb társadalmi állású egyéneket. A második osztályba pedig a házcselédeket, mesterlegényeket, munkásokat, napszámosokat s egyéb effajta foglalkozású embereket. Sundt azt vizsgálta, hogy városokban, illetőleg vidéken az elsőosztálybeli apákhoz a törvénytelen gyermekeket szülő anyáknak hány százaléka kapcsolódott az első és a másodosztályú anyák közül s másfelől a másodosztályú apákra vonatkozólag is ugyanezt. A Sundt-féle kutatási módszert németországi viszonyokra alkalmazva, Geiger úgy találta, hogy a házasságon kívül született gyermekeknek csupán 45%-a nevelkednék proletár sorban, ha az apa vagyoni helyzete szerint láttatnának el. Geiger egyébként úgy vélte, hogy a Sundt-féle kategóriákat át kellene csoportosítani, az első osztályba soroltatván mindazok, akik saját üzemmel rendelkeznek, vagy mások számára szellemi munkát végeznek, a második osztályba pedig azok, akik testi munkából élnek meg.

Spann kutatásaiban arra a rendkívül becses anyagra támaszkodott, melyet a Majna melletti Frankfurtban 1906-ban hordtak össze. A gyámhatóságok felkutatatták azoknak a még élő törvénytelen gyermekeknek ügyiratait, akik az 1885—1905. években születtek, a meghalt gyermekek közül azokét, akiknek születési éve 1900—1905. évekre esett, a törvényesített gyermekek közül az 1900—1902. évek szülötteit, az örökbefogadottak közül azokét, akik az 1885—1905. években születtek stb. Mindössze csaknem 9000 gyermekről, tehát igen jelentős tömegről volt szó. Az ügyiratok tartalmából minden egyes gyermekre vonatkozólag külön kivonatolták azokat az adatokat, melyekre a felvétel céljaira készített kérdőív kitöltésénél volt szükség. A felvételi minta tartalmából néhány kérdőpontot tanulságos idéznünk, mert úgy véljük, előbb-utóbb nálunk is el fog következni az az idő, mikor a székesfővárosnak a törvénytelen szülöttekkel szemben amúgy is éber gondoskodása ki fog bővülni, olyanféle statisztikai vizsgálódások összetételével, mint amelyet Frankfurt végzett el a század első évtizedében.¹⁾

¹⁾ A számlálólap szövegét *Spann* is vázlatosan ismerteti. Mi meg épen csak egy-két kérdőpont felemlítésére szorítkozunk. A számlálólap tudakolta a törvénytelen gyermek nemét; születési helyét és időpontját; esetleges halálának időpontját; a gondozás módját, a szerint, hogy az anyánál, rokonnál, idegennél vagy egyébként történik, hol s történt-e változás abban; az anya házasságkötésének időpontját; azt, hogy a házasságkötés a gyermek természetes apjával vagy idegennel történt-e; a gyermek apjának más nővel történt esetleges házasságkötését és azt, hogy a gyermek anyja családjába, vagy esetleg apjának idegen nővel kötött házassága révén létesült családjába került; a tartásdíj rendszeres voltát vagy rendszertelenségét; bizonyos eljárási adatokat stb.

E helyen emlíkezzünk meg *dr. Chr. J. Klumker* professor egyik tanulmányáról (*Eine Zählung der öffentlich versorgten Kinder*, Allgemeines Statistisches Archiv. Band 11. 1918—19. 1—2. füzet. 198—212. lap), melynek megírására az indította, hogy a birodalmi gyűlés a gyermekvédelem s elsősorban a törvénytelen gyermekek gondozásának rendezése céljából elrendelte a köz- és magánsegélyben részesülő gyermekek összeírását, úgy azonban, hogy a számlálás módjának megállapítását az egyes hatóságokra bízta volna. Klumker tiltakozik az ilyen megoldási terv ellen s úgy véli, hogy csak általános, rendszeres és egységes felvétel vezet célhoz. Az összeírandó gyermekeket 4 csoportba kívánta sorolni. Az első csoportba tartoznának azok, akiket, mint szegényeket, közköltiségen nevelnek; a másodikba a javító nevelőintézetben elhelyezett gyermekek; a harmadikba a gyámhatósági védelem alatt álló gyermekek s köztük elsősorban a törvénytelen gyermekek; a negyedikbe azok, akik a birodalmi biztosítási rend alapján biztosító intézetek által tartatnak el, mint attól járadékot élvezők.

Klumker vázolja azokat a nehézségeket, melyek egyes csoportokba tartozó gyermekek megfigyelésével szemben támadnak. Tanulmányunkat leginkább azok a megjegyzései érdeklik, melyek a gyámság alatt álló gyermekek csoportjára vonatkoznak. Klumker szerint az elhatárolás nem könnyű, mert gyakran olyan gyermekekről lehet szó, akiknek gyámi védelme csupán vagyoni érdeket érint, de nem jelent személyes felügyeletet, vagy a nevelésbe és ellátásba való beavatkozást. A többség azonban mégis olyan gyermekekből áll, akiknek nevelése a hatóság irányítása alatt áll. Elsősorban törvénytelen gyermekekből. Mindennek az a következménye, hogy bizonytalan elhatárolási kísérletek helyett az összes gyámoltakat össze kell írni, miáltal a gyámhatóságok tevékenységéről is áttekintést lehetne szerezni. A felvételt Klumker a népszámlálások mintájára kívánná végrehajtani, számlálási egységnek mindenkor a gyermeket magát véve. Az alkalmazandó számlálólap szövegére vonatkozólag Klumker nem tesz konkrét javaslatot, de hivatkozik a Mischler-féleszegényügyi kataszteri lapokra, melyeket az a stájerországi szegényügyi felvételnél javasolt, továbbá Kollmann oldenburgi munkálataira, Feld magánstatisztikai adatgyűjtésére és Spann megfigyeléseire. Bizonyos kérdéseket mégis felsorol, melyeket a felvételi mintának magában kellene foglalni. Legfontosabbnak tartja, hogy arról szerezzen a felvétel adatokat minden gyermeknél, hogy miképpen történik a gyermek nevelése, mekkora költségbe kerül és milyen jogi formában jelentkezik.¹⁾

Spann nagy körültekintéssel fejtette ki a rendelkezésre álló anyag hibaforrásait s tulajdonképeni vizsgálatait az egész tömegnek csupán egy részére, 4841 esetre kurtítva, három irányban csoportosította tanulmánya anyagát.

Elsősorban azt vizsgálta, hogy *a törvénytelen gyermekek gondozásában történnek-e változások*. Úgy találta, hogy a legzsengőbb kortól kezdve nagyon sűrű a törvénytelen gyermekek gondozási viszonyaiban a változás s e mozgásban nincs enyhülés addig, amíg a gyermek olyan korban él, hogy gazdaságilag önállósíthatja magát. Spann számításai azt igazolták, hogy még az

¹⁾ Idézzük e helyen *Chr. J. Klumker* másik igen értékes tanulmányát is: »Der Unehelichenschutz im Deutschen Reich. Ein Beitrag zur Geschichte der Berufsvormundschaft und zur Neuregelung des Unehelichenrechts.« — Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 55. Band, 1. Heft. 156—194. lap. A tanulmány igen behatóan bírálja azt a törvénytervezetet, melyet a birodalmi igazságügyminisztérium a törvénytelen gyermek jogállásáról 1925 őszén kibocsátott. Ismerteti a kérdés történeti fejlődését. Foglalkozik a törvénytelen származású népesség problémájával stb.

egy esztendőskort el sem ért csecsemőknek is jó egyharmadrésze olyan, aki már két helyen is élt a maga tehetetlenségében, — s nem volt ritka az olyan eset, amidőn a csecsemő három vagy több helyen is hányódott. A 12—14 éves törvénytelen gyermekek nagyobb része három, négy vagy még több helyen nevelődött fel.

Hogy pedig a csecsemők gondozásában történő változás milyen döntő hatással van a törvénytelen gyermekek felnevelésére, annak szintén szomorú bizonyosságát szolgáltatják Spann számításai. A negyedéves koruk előtt elhalt törvénytelen gyermekeknek több, mint a kétharmadrésze két vagy több gondozó kezei között fordult meg. A négy-hathónapos korban elhaltaknak 70-8%-a, a fél-egyéves korban elhaltaknak pedig több, mint $\frac{3}{4}$ része (75-2%-a) volt két vagy több helyen gondozásban, — az utóbbiaknak 27-6%-a három vagy annál is több helyen. Joggal mondhatta Spann azt, hogy *a gondozásban történő változás a csecsemőkorban egyik feltétele a halandóságnak* s mivel a törvénytelen szülötteknél általában gyakran szokott változás történni a gondozás körülményeiben, a törvénytelen gyermekek magas halandóságát jórészt épen ezzel is magyarázhatta.

Mindezt Spann arra vezette vissza,¹⁾ hogy a gondozásban történő változással a gyermek mesterséges táplálásában is erős átalakulás történik, — módosul a táplálás minősége, megzavartatik a táplálás szokásos rendje, sőt még maga a szállítás is sok veszéllyel jár a csecsemőre nézve. Mindezekon kívül a csecsemő gondozásában történő változás szimptomatikus jellegű is, jelzi azokat a kedvezőtlen körülményeket, melyek között a csecsemő él. E tényekből Spann azt a logikus következtetést vonja le, hogy *a gondozásban történő változás annál veszélyesebb, minél gyakrabban esik meg.*

Spann vizsgálatainak második csoportja²⁾ a gondozásban történő változások körülményeit kutatta.

E vizsgálatok egész sereg nagy gyakorlati jelentőséggel bíró eredménnyel is jártak. Azt, hogy a csecsemőt s a törvénytelen gyermeket hány helyen nevelik, Spann szerint elsősorban a természetes apa részéről nyújtott támogatás rendszeres vagy rendszertelen volta (vagy esetleg annak hiánya) dönti el. Ha a gyermeket jobban támogatják, ritkábban fog gondozási helye megcserélődni, vagy más szóval: *a rendszeres támogatás hiánya olyan tényezőként lép fel, mely megakadályozza azt, hogy a törvénytelen gyermek egy helyen nevelődjék fel.* Spann számításai szerint pl. azok közül a gyermekek közül, akiknek csak egy nevelőszülőjük volt, 38-1%-ot támogatott apja rendszeresen. Azok közül viszont, akik ilyen kisgyerek létükre már négy helyen is megfordultak, csak 22-2%-ot.

A frankfurti adatgyűjtés eredményei azonban az elhalt törvénytelen gyermekek kora szempontjából is nagyon tanulságosak. A negyedévnél fiatal-

¹⁾ L. i. folyóirat 695. lapját.

²⁾ L. i. folyóirat 698—720. lapjait.

labb korban elhalt gyermekek közül csak 23·1%-nyi részt támogatott atyja rendszeresen, a négy-hathónapos korban elhaltak közül 27·9%-ot; a fél-egy éves korban elhaltak sorában ez az arányszám 24·5-re hanyatlott, az egy-két éves halottak között 19·6-ra, a kétévesnél idősebbek csoportjában pedig 13·6-ra süllyedt, azaz az utóbbi csoportba tartozó törvénytelen származású gyermekhalottaknak csak igen csekély részét támogatta rendszeresen atyja.

Módszeres számításainak lényegét Spann e részben úgy foglalja össze, hogy *a támogatás hiánya egyfelől közvetett tényezője a halandóságnak (azzal, hogy a gondozásban való változásokra ösztökél), másfelől pedig mint a halandóság önálló okozója is jelentkezik.* A gondozás rosszabbodik t. i. ott, ahol a törvénytelen gyermek anyagi támogatásában zökkenők fordulnak elő.

A támogatás minőségére vonatkozólag döntő hatást gyakorol az, hogy a törvénytelen gyermek mikor kap gyámot. Minél gyorsabban rendelik ki azt melléje, annál több a remény arra, hogy a támogatás is rendszeres fog lenni. Épen ezért érdekes Spann-nak az a megfigyelése, hogy a fiúgyermeket aránylag gyakrabban támogatják rendszeresen természetes apáik, mint a leánygyermeket.

De joggal még nagyobb figyelemre tarthat számot a kiváló tudósnak az a megállapítása, hogy *a közös apától származó törvénytelen gyermekek (akiknek anyjuk is közös) nemcsak sokkal jobb gondozási viszonyok között nőnek fel, mint azok a törvénytelen gyermekek, akiknek az anyjuk közös, de az apjuk más, hanem még azoknál a törvénytelen gyermekeknél is kedvezőbb viszonyok, között, kiknek nincs testvérük.* Kiegészíti ezt a szabályszerűséget az a második tanulság, hogy a későbbi születésű törvénytelen gyermekek kedvezőbb gondozási viszonyok között nevelődnek fel, mint az elsők. Ennek okát Spann abban véli megjelölhetni, hogy olyan esetekben, midőn a házassági kötelékben nem élő férfinak és nőnek több gyermeke van, a konkubinatus (a közös háztartásban élés, a vadházasság) fejleszt ki olyan hatásokat, melyek a törvénytelen gyermek gondozását rendszeresebbé teszik.

Spann vizsgálódásainak harmadik szakasza a gondozás és a nevelés típusait dolgozta fel a törvénytelen születésű gyermekek életében. Nyolcféle helyen nevelődhetik a törvénytelen gyermek: 1. kizárólag és közvetlenül anyjánál;¹⁾ 2. a gyermek anyjával együtt ez utóbbi vagy a természetes apa rokonainál él; 3. a gyermek egyedül él anyai rokonainál, többnyire nagyszüleinél; 4. idegen nevelőszülőknél tartózkodik; 5. mostoha atyja családjával él, amiről akkor van szó, ha anyja idegenhez megy férjhez s így a törvénytelen gyermek mostohaapát kap; 6. a gyermek mostohaanyja családjában nevelkedik (ez az eset akkor áll be, ha természetes apja idegen

¹⁾ Az ilyen esetek is (l. Spann i. m. 720. lapját) kétfelé oszthatók. Egyfelől arról lehet szó, hogy a gyermek nyilvános vagy magán-szülőintézetben jött a világra s rövid ideig ez az intézet gondozta. Vagy arról, midőn az anya teljesen vagy részben házon kívül dolgozik s így a gyermekre való felügyeletet szomszédokra stb. bizza, ámbár van saját háztartása s gyermeke is otthon tartózkodik.

nőt vesz el feleségül s gyermekét magához veszi); 7. a gyermek szülei vadházasságban élnek s gyermeküket maguknál tartják; 8. a gyermek intézetben nevelkedik, gyógy- vagy nevelőintézetben.

A tanulságok, melyeket most már Spann megfigyelési anyagának ilyen szempontok szerint való csoportosítása után levon, valóban nagyon érdekesek. Főként azoknak a gyermekeknek van reményük arra, hogy állandó gondozási helyen növekednek fel, akik anyjuk szüleinél vagy egyéb rokonainál találnak menedéket, akár velük van anyjuk, akár nem. Azoknak a gyermekeknek is viszonylag elég nagy része állandóan egy helyben nevelkedik, akik idegeneknél helyeztettek el, — persze csak akkor, ha a tartásdíjat értük rendszeresen fizetik. A tanulságot megerősítik azoknak a törvénytelen gyermekeknek adatai, akiknek törvénytelen származású testvérei is vannak. A haladó korral náluk is mindinkább előtérbe jut az anya rokonainak gondozása, — bár ezeknél a gyermekeknél a kizárólagos anyai gondozásnak is nagyobb a szerepe s másfelől az idősebb korú ilyen törvénytelen gyermekek ellátásában mind nagyobb és nagyobb a jelentősége az anya és a természetes apa törvényes kötelék nélküli együttélésének. Úgy látszik, e részben a helyzet jobb, mint mikor az anya mással (nem házasságon kívül született gyermekének természetes apjával) lép házasságra: ilyenkor, hacsak a házasságkötés nem tesz pontot az örökös gondozás-cserék után, a gyerek az idegen háztartásokból mindig más és más háztartásokba hányódik el s főképp első gyermekéveiben fordul meg sok helyen.

Spann megkísérelte azt is, hogy a különböző nevelési típusoknak a halandósággal való összefüggéseit is felderítse s valóban megdöbbentőre méltó következtetései voltak.¹⁾ Legkedvezőtlenebb gondozási típusnak azt mondta, mikor a törvénytelen gyermek merőben idegen nevelőszülőknél van. Majdnem ennyire kedvezőtlen a sorsa azoknak a törvénytelen gyermekeknek, kiket egyedülálló anyjuk nevel. Másfelől legkielégítőbb ellátási módnak az mutatkozik, midőn a gyermek anyjánál és annak szüleinél tartózkodik, bár megközelítőleg hasonló módon kedvező ítéletet lehet alkotni az anyai és apai rokonainál, valamint vadházasságban élő szüleinél lakó gyermekek halandóságáról.²⁾

¹⁾ L. i. folyóirat 728. lapját.

²⁾ Az idegen nevelőszülőknél lakó törvénytelen gyermekek nagy halandóságát Spann természetszerűleg nem is magyarázza meg bővebben. Az egyedülálló anyák háztartásában élő gyermekekét pedig arra vezeti vissza, hogy az ilyen anyának ritkán van módja kereső tevékenység nélkül önálló háztartást vinni, illetőleg legalább olyan kereseti tevékenység nélkül, mely a szülőt nem gátolja gyermeke gondozásában. Az anya gyakran kénytelen házon kívül tartózkodni, gyermekét másra bízva s a törvénytelen gyermek ellátásának ez a típusa fokunkint tényleg hasonló lesz az idegeneknél elhelyezett gyermek ellátásához. Spann megjegyzi azt, hogy vizsgálatainak eredményei megegyeznek Neumannnak Berlinre vonatkozólag végzett (H. Neumann: »Die unehelichen Kinder in Berlin«. Jena. 1900.) kutatásaival. De másfelől utal arra is, hogy (Taube szerint) Lipcsében, ahol az idegen gondozóhelyeket orvosok ellenőrzik s ahol a hivatásos gyámi intézmény ki van építve, az idegen nevelőszülőknél elhelyezett csecsemők halandósága kisebb, mint azoké, akik anyáik háztartásában élnek.

d) Részletes adatok a szászországi törvénytelen gyermekek halandóságáról.

Az a jeles munka, melyet dr. Prenger György írt meg a szász királyság törvénytelen szülötteiről¹⁾ s amelyet tanulmányunkban sűrűn fogunk idézni, a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságát is nagyon alaposan feldolgozta, vizsgálati körét számos vonatkozásban a múlt század 80-as éveinek elejétől századunk első évtizedének végéig tolva el. A három évtizedes szemlének egyik legszembeötlőbb eredménye az, hogy úgy a törvényes, mint a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága nagy javuláson ment keresztül. 1881—85. évek átlagában a törvényes születésű gyermekek csecsemőhalandósága 26·7% volt, a törvényteleneké 38·3%, s íme az 1906—10. évek átlagában ezek az átlagok a törvényes gyermekeknél 18·7%-ra, a törvénytelen gyermekeknél pedig 26·1%-ra zuhantak vissza, fényesen igazolva a nagy fejlődést. Az igazi javulás mindenesetre századunk első évtizedének második felében jelentkezett, a törvényes és a törvénytelen csecsemőhalandóságban egyaránt. Különbséget mégis láthatunk a kétféle arányszám alakulásában. A törvényes szülöttek csecsemőhalandóságának javulása szakadatlan volt; ha lassan is fejlődött ebben az irányban. Viszont a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága a 80-as évek végén és a 90-es évek elején emelkedőben volt és csak azután történt irányzatában hirtelen változás.²⁾

Az 1893—1900. évek adatai alapján Prenger munkája azt a fontos kérdést is érinti, hogy *a városokban és a falukban* miképpen alakul a törvényes és törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága. Közléseiből nem az ragadja meg elsősorban a szemet, hogy a faluk törvényes születésű gyermekeinek csecsemőhalandósága valamivel nagyobb (1900-ban 26·9), mint a városoké (25·9), hanem az, hogy a falusi törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága mennyire fölibe szökik (41·2) a városi gyermekek csecsemőhalandóságának (34·8). Minden óvatosság ellenére is,³⁾ amelyet forrásanyagával szemben mutat, Prenger mégis arra az eredményre jut, hogy *a faluk összeségét egységes*

¹⁾ Dr. Georg Prenger: »Die Unehelichkeit im Königreich Sachsen« Leipzig, und Berlin 1913. — 119. lap. (Ergänzungshefte zum Deutschen Statistischen Zentralblatt. Heft 4.)

²⁾ Prenger is szembeállítja azt a két felfogást, melyek egyike szerint (főképvisezője Prinzing) a törvénytelen szülöttek kisebb életképességével is magyarázhatjuk törvénytelen szülöttek nagyobb csecsemőhalandóságát, — másika viszont (M. Markuse) kétségtelenül bebizonyítottan mondja azt, hogy a természet a törvénytelen gyermeket nem formálja ki gyengébbeknek, mint a törvényes gyermekeket. Prenger általánosságban elismeri, hogy a törvénytelen gyermekek nagyobb halandóságában része van a külső körülményeknek is, de úgy véli, hogy határozott formában mégsem lehetne a tételt úgy szövegezni, hogy a törvényes és törvénytelen gyermekek életképessége egyforma.

³⁾ Prenger utalt arra (i. m. 43—44. lapjain), hogy bizonyos zavaró momentumok hatását nehéz kiküszöbölni. A környékbeli nők gyakran városi intézetekben hozzák világra törvénytelen gyermekeiket, de azután visszatérnek vele falura, s a gyermek esetleges halála a vidék csecsemőhalandóságát rontja. Ugyanezt idézheti elő az a körülmény, hogy a törvénytelen gyermeket szült városi nők is gyakran falura adják ki gyermekeiket, — ha azok elpusztulnak, a vidéki törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságát rosszabbítják.

egésznek fogva fel, a falusi törvénytelen szülöttek csecsemőhalandósága nagyobb, mint a városiaké.¹⁾

Prenger vizsgálódásai során az 1901—1905. évek adatai alapján nagyon részletesen tagolta az *elhaltak kora szerint* is a csecsemőhalandóságot. Az egy hónapnál fiatalabb korban elhalt csecsemőket fokozatosan 5 nappal emelkedő élettartam szerint sorolta fel, az egy hónapnál idősebbeket pedig (akár csak Budapest) hónaponként. A törvényes és törvénytelen születésű gyermekek csecsemőhalandósága már most Szászországban az 1901—1905. évek átlagában így alakult :

3. tábla. Törvényes és törvénytelen szülöttek csecsemőhalandósága Szászországban az 1901—1905. évek átlagában.

Az elhaltak kora	Törvényes szülöttek csecsemőhalandósága	Törvénytelen szülöttek csecsemőhalandósága
Legfeljebb 10 nap	2·77	4·28
11—30 nap	2·78	5·82
Legfeljebb 1 hónap	5·55	10·10
1—3 hónap	5·68	9·08
4—6 „	6·25	8·22
7—12 „	5·57	5·72
Legfeljebb 1 éves	23·25	32·92

Prenger adatainak is az a lényege, hogy főképp életüknek első hónapjában fenyegeti nagy veszély a törvénytelen születésű gyermekeket. A nyolcadik hónapban a két gyermekkategória életének veszélyeztetettsége kiegyenlítődik, majd a csecsemőkor hátralevő hónapjaiban a törvénytelen gyermekek halandósága kisebb is valamivel, mint a törvényes gyermekeké.²⁾ Prengernek módjában állott összehasonlítani, legalább részlegesen, a törvényes és törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságának adatait 25 évre visszamenőleg is. Részlegesen annyiban, mert a 80-as évekre vonatkozólag csak az 1 hónapnál fiatalabb korban meghalt csecsemők adatai állottak rendelkezésére. 1891-től azonban már a csecsemőhalandóság teljes köréről tudott tájékoztatást nyújtani. Az *1 hónapnál fiatalabb* halottak csecsemőhalandósága az élveszületések tömege alapján számítva ez volt :

É v	Törvényes szülöttek csecsemőhalandósága	Törvénytelen szülöttek csecsemőhalandósága
1881—1885	6·89	11·53
1901—1905	5·85	10·09

¹⁾ Angliában, mint majd látjuk, ez a felfogás alaposan csődöt mondott.

²⁾ A tanulságot, mely azonban nem mindenütt érvényesül már az első életév folyamán, Prenger (helyesen) azzal magyarázza (i. m. 49. lapján), hogy a törvénytelen gyermekeknél sokkal szigorúbb a kiválasztódás: azok a gyermekek, akik a kritikus időszakot túléltek, bizonyosságot tettek életképességükről és arról, hogy erősebbek, mint azok a törvényes gyermekek, akiket szülőik kínos gondossága és ápolása tart életben. Más szempont: a törvénytelen gyermekeket szülő anyja gyakran gyermeke születését követő első év folyamán férjhezmegy gyermeke apjához, — ilyenformán, ha a gyermeke meg is hal, a törvényes gyermekek csecsemőhalandóságát növeli.

Így talán a fejlődés nem annyira szembeötlő, mintha az egy évnél fiatalabb korban elhalt csecsemők halandóságának, tehát a tulajdonképeni csecsemőhalandóság adatait idézzük:

É v	Törvényes gyermek	Törvénytelen csecsemőhalandósága
1891—1895	26·48	38·70
1901—1905	23·43	33·96

Látnivaló így, hogy a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága még valamivel erősebben javult meg, mint a törvényes születésűeké.

Figyelemreméltók azok a számok is, melyeket Prenger a kétnembei törvényes és törvénytelen szülöttek csecsemőhalandóságáról közöl. Az 1891—1900. évek átlagában a törvényes születésű fiúgyermek csecsemőhalandósága 27·87, a törvényteleneké 39·94, — a törvényes születésű lányoké 23·53, míg a törvénytelen származásúaké 35·01 volt. Ez adatok mérlegelésénél azonban a súlyt nem arra kell vetnünk, hogy úgy a törvényes, mint a törvénytelen születésű fiúgyermek csecsemőhalandósága nagyobb, mint a leánygyermeké, hanem arra, hogy a törvényes szülöttek között aránylag még jobban szembeötlik a fiúk pusztító csecsemő-halandósága, mint a törvénytelen születésűek között.¹⁾

e) A törvénytelen fiú- és leánygyermek csecsemőhalandósága Budapesten.

A fiú és leány törvénytelen szülöttek csecsemő- és gyermekhalandóságát azonban a budapesti székesfővárosi statisztikai hivatalának évkönyvei alapján is figyelemmel kísérhetjük. Talán nem követünk el hibát, ha egyszerűség kedvéért csupán a legfrissebb adatokra támaszkodunk. Az évkönyv 1928. évi évfolyamában közzétett adatok nyomán²⁾ a következő képet alkothatjuk meg.

¹⁾ *A dán statisztikai évkönyv* (Danmarks Statistik — Statistique du Danemark. — Statistisk Aarbog 1929. — Annuaire Statistique 1929. — Udgivet af det statistiske departement. — Publié par le département de statistique. — København. — 1929.) 22. lapján külön is részletezi a törvényes és törvénytelen fiú- és leánygyermek csecsemőhalandóságát s mivel adatai az 1921—1925. évekre vonatkoznak, érdemesnek látszik néhány részletüket közölni.

Kor	Csecsemőhalandóság 100 éveszülöttre átszámítva			
	törvényes		törvénytelen	
	fiúk	leányok	fiúk	leányok
Legfeljebb 24 óra .	1·07	0·76	2·07	1·54
1—30 nap	2·23	1·74	3·78	2·77
1—3 hónap	1·69	1·29	3·12	2·45
3—6 „	1·74	1·29	2·55	2·02
6—12 „	1·95	1·63	2·49	2·35
1 éven aluli	8·68	6·71	14·01	11·13

Ezekből a számokból is meggyőzően domborodik ki egyfelől a fiúk nagy csecsemőhalandósága, másfelől pedig a törvénytelen gyermekek sokkal erősebb veszélyeztetettsége. A dániai törvénytelen leánygyermek csecsemőhalandósága a törvényes leánygyermekéhez képest azonban nagyobb arányú, mint a törvénytelen fiúgyermeké. A törvényes származású elem csecsemőhalandóságát 100-nak véve, a törvénytelenek közül a lányok csecsemőhalandósága 166; a fiúké csak 151.

²⁾ L. i. évkönyv 127. lapját; e tanulmány szövegének megírásakor ennek az évkönyvnek adatai voltak a legújabbak.

4. tábla. Budapest csecsemő- és gyermekhalandósága nem és a gyermekek törvényessége szerint 1928-ban.

a) Abszolút számokban :

Kor	Törvényes		Törvénytelen	
	fiú	leány	fiú	leány
0— 1 napos	36	15	22	15
0— 7 „	201	120	51	35
7—30 „	87	73	35	27
1— 3 hónapos	147	109	66	62
4— 6 „	168	123	90	71
7—12 „	179	150	93	88
Legfeljebb 1 éves	818	590	357	298
1—2 éves	187	131	47	46
2—5 „	188	160	30	29
Összesen	1.193	881	434	373

b) 100 élveszületéshez viszonyítva :

0— 1 napos	0·5	0·2	1·3	0·9
0— 7 „	2·8	1·8	3·0	2·2
7—30 „	1·2	1·1	2·1	1·7
1— 3 hónapos	2·1	1·6	3·9	3·9
4— 6 „	2·4	1·8	5·3	4·4
7—12 „	2·5	2·3	5·4	5·5
Legfeljebb 1 éves	11·5	8·8	21·0	18·6
1—2 éves	2·6	2·0	2·8	2·9
2—5 „	2·6	2·4	1·8	1·8
Összesen	16·7	13·2	25·6	23·3

1928-ban úgy a törvénytelen fiúk, mint a leányok csecsemőhalandósága sokkal nagyobb volt, mint a törvényes gyermekeké. A különbség kivált a leánygyermekeknél volt rendkívül erős, kik közül a törvénytelenek csecsemőhalandósága több, mint kétszer akkora (211 : 100) volt, mint a törvényes leánygyermekeké. A fiúgyermekek között az eltérés nem volt ilyen nagymérvű, habár, mint említettük, szintén jelentős (183 : 100). A budapesti arányszámok is jól megvilágítják azt a tényt, hogy különösen a legifjabb gyermekek az, melyben a törvénytelen származású csecsemők halandósága (akár leányokról, akár fiúkról van szó) erősen felülmúlja a törvényes gyermekekét. Csakhogy az idézett külföldi példáknak mását Budapesten hiába keresnők: az első életév végén a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága még mindig jó kétszer akkora, mint a törvényes gyermekeké, — valójában nagyobb, mint az 1—4 hetes korban meghalt csecsemőké. Csupán a már két évet betöltött törvénytelen gyermekek halandósága kisebb, mint a törvényes gyermekeké. *Jó másfél év után következik be tehát Budapesten a kétféle származású gyermekek halandóságában az a kiegyenlítődség, mely egyéb helyre vonatkozó adataink szerint már a hetedik-nyolcadik hónapban megindul.* Ezt a tanulságot másképp úgy fejezhetnők ki, hogy a budapesti törvénytelen születésű gyer-

mekek életének fokozott veszélyeztetettsége sokkal tovább tart, mint azoknak az adatoknak nyomán sejthetnők, melyeket egyes államokra vonatkozólag sorakoztattunk fel.¹⁾

f) Nehézségek a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságának számításában.

Prinzing figyelmeztet arra,²⁾ hogy a törvénytelen gyermekek halandóságának kiszámítását zavarja az a körülmény, hogy közülük sokat törvényesítenek s ezáltal a megmaradt elem halandósági arányszáma a valóságosnál kisebbnek látszik. Másik magyarázatát, hogy t. i. a városokban azért csökken a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága, mert sok, a szülőházakban

¹⁾ *Milánó* város statisztikai évkönyve alapján (Comune di Milano, Annuario Storico. Statistico 1924 e 1925, 130. lap) is tájékozódást tudunk meríteni a két nembeli törvényes és törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságáról. 1925-ben a milánói születések nem és törvényesség szerint való megoszlása ez volt:

Összes születés	12.720
ebből fiú	6.480
" leány	6.240
Összes törvényes született	11.586
ebből fiú	5.917
" leány	5.669
Összes törvénytelen született	1.134
ebből fiú	563
" leány	571

Ha a csecsemőhalottak számát 100 élveszülötthöz viszonyítjuk, a következő arányszámok jelzik a csecsemőhalandóság nagyságát:

A származás jellege; nem	Legfeljebb 30 napos	1—3 hónapos	4—6 hónapos	7—12 hónapos	Mindössze
Összes halottak	3·49	2·08	1·92	2·76	10·25
Összes fiúhalottak	4·09	2·19	2·16	2·72	11·16
Összes leányhalottak	2·87	1·97	1·68	2·78	9·30
Összes törvényes halottak	3·34	1·85	1·78	2·73	9·70
Törvényes fiúhalottak	3·85	1·89	2·00	2·79	10·53
Törvényes leányhalottak	2·80	1·80	1·56	2·68	8·84
Összes törvénytelen halottak	5·03	4·50	3·44	2·99	15·96
Törvénytelen fiúhalottak	6·57	5·33	3·96	2·15	18·01
Törvénytelen leányhalottak	3·50	3·68	2·98	3·69	13·85

Milánó város statisztikai adatai is jelzik azt a nagy különbséget, mely a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságának hátrányára fennáll. Milánóban különösen a törvénytelen fiúgyermekek rendkívül erős csecsemőhalandósága szökik szembe. Csakhogy a kétnembeli törvénytelen születettek csecsemőhalandósága itt mégis jellegzetes. A fiúk, a jól ismert törvényszerűséghez híven, az egyhónapos vagy legfeljebb egynegyedéves korban legfenyegetőbb s a féléven túl az egy év felé közeledő korban már kisebb, mint a törvényes fiúgyermekeké. A törvénytelen leányszülöttek csecsemőhalandósága pedig az egyéves korhatáron belül (táblázatunk összefoglalása szerint) éppen az utóbb említett 7—12 hónapos korban a legnagyobb.

²⁾ L. Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Vierte Auflage. Achter Band. 396. lap. (Uneheliche Geburten, uneheliche Kinder cimszó alatt, 388—400. l.)

világra jött csecsemőt vidékre visznek ki, mint fentebb láttuk, Prenger is felhozta. A zavaró körülmény hatását megvilágítandó, Prinzing hivatkozik arra, hogy a berlini törvénytelen szülöttek csecsemőhalandósága 1914-ben a szokásos számítási mód alkalmazásával 21·1% lett volna, holott a törvényesítések, valamint az elvándorlások figyelembevételével 23·4% volt.¹⁾

Prinzing állandóan hangoztatja azt, hogy a törvénytelen gyermekek halandóságának számítását mennyire zavarják a törvényesítések s mint példát állítja elének *S. Rosenfeld* módszerét,²⁾ aki az 1899—1904. évek szülötteinek gyermekhalandóságát úgy számította ki, hogy a második-ötödik életévben már levonta az időközben törvényesített gyermekek számát a még élő gyermekek számából. *Rosenfeld* számításai szerint az egy-egy év elején élő 100 főnyi tömegre vonatkozólag a halálozás valószínűsége a következőképen alakult.

5. tábla. Az 1—5 éves gyermekek halálozásának valószínűsége Ausztria néhány koronaországában az 1899—1904. években.

É l e t k o r	Ausztria		Karinthia		Morvaország	
	törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen
	g y e r m e k e k h a l a n d ó s á g a					
1 életév	20·8	26·7	19·4	24·5	20·5	33·9
2 „	5·7	6·0	4·4	5·0	5·3	6·9
3 „	2·7	2·5	2·1	2·0	2·2	2·8
4 „	1·7	1·4	1·3	1·2	1·3	1·5
5 „	1·2	1·0	1·0	1·0	0·9	1·0

Egész Ausztriában és Karinthiában is, a harmadik életévben már valamivel kisebb a törvénytelen gyermekek halandósága, mint a törvényeseké. Morvaországban mindvégig ennek ellenkezőjét látjuk. Igaz, hogy a törvény-

1) A *berlini* csecsemőhalandóság alakulása azonban szintén igazolta azt, hogy a törvénytelen szülöttek nagyobb halandósága legerősebben az élet első hónapjaiban jelentkezik. *Prinzing* szerint (u. o.) 1914-ben Berlinben ez volt a törvényes és törvénytelen gyermekek nyersen számított csecsemőhalandósága:

K o r	Törvényes	Törvénytelen
	gyermek	csecsemőhalandósága
0— 1 hónap	5·1	8·8
1— 2 „	1·7	3·3
2— 3 „	1·4	3·1
3— 6 „	1·1	1·8
6— 9 „	0·6	1·1
9—12 „	0·5	0·7

Prinzing megemlíti a törvénytelen gyermekek haláloakai között az öröklött szifiliszt. (Az angol adatok, melyeket másutt idézünk, megerősítik ezt a felfogást.) A háború után következő ú. n. inflációs években a törvénytelen szülöttek halandósága növekedett, főképen Berlinben és a Hanza városokban, ahol 1924-ben a háború előtti magasságra emelkedett fel.

2) Die Mehrsterblichkeit der unehelichen Kinder. Jahrbuch für Kindheilkunde. Neue Folge. Band 63. Seite 612.

telen gyermekek csecsemőhalandósága is — Ausztria egyéb részeihez képest — szinte enormisan nagyobb Morvaországban.¹⁾

Prinzing kifejti a szociális viszonyok hatását is a törvénytelen gyermekek halandóságára. Idézi H. Neumann fentebb már említett berlini adatait, melyek szerint Berlinben 1896-ban a nyilvános intézetekben született törvénytelen gyermekeknek 47·1, a magányógyintézetekben születetteknek 41·3 s a magánlakásokban született gyermekeknek pedig 31·3%-a meghalt első életévében.²⁾

6. tábla. A törvénytelen gyermekek halandósága az 1903—1912. években a törvényesítések figyelembevételével.

É v	1000 törvénytelen élveszületett gyermek közül (a törvényesített szülöttek levonásával) az alábbi évek folyamán elhalt gyermekek száma:					
	1	2	3	4	5	1—5
1903	295·0	69·6	26·1	14·2	8·9	414·5
1904	300·0	63·6	25·0	12·2	10·2	413·7
1905	303·6	61·1	22·9	15·0	10·0	416·4
1906	283·0	58·8	26·2	15·3	8·3	397·3
1907	280·5	60·4	25·4	12·2	8·6	394·0
1908	287·4	65·2	22·1	12·5	7·3	403·2
1909	276·1	53·8	20·7	10·2	—	—
1910	260·0	53·4	19·8	—	—	—
1911	281·6	49·4	—	—	—	—
1912	257·7	—	—	—	—	—

g) Néhány adat Hollandiáról.

Prinzing nyomán emlékezzünk meg arról, hogy *Amsterdamban* 1921—1922-ben tüzetes statisztikai felvételt hajtottak végre az 1911. és 1912. években született törvénytelen gyermekekről.³⁾ A törvénytelen gyermekek születésének arányszáma Amsterdamban nem volt kedvezőtlen. 1912-ben 100 élveszületett közül csak 2·04% származott természetes apától. Ezek közül

¹⁾ Ausztriára vonatkozólag azonban hivatalos forrásból is néhány érdekes adatot tudunk közölni, melyek a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságát világítják meg a 1903—1912. években. (Forrásuk: *Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1913*, 65* lap.) Látnivaló, hogy bármelyik év szülötteit is vizsgáljuk, 5 év után azok $\frac{2}{5}$ része már kilépett az élők sorából. A törvényes gyermekek halandósága ugyaneddig az időpontig nem több, mint 270—280 ‰₀₀. Az osztrák adatok szerint a törvénytelen gyermekek nagyobb halandósága a két-, sőt a harmadik évig jelentkezett, — azután a törvényes gyermekek csecsemőhalandósága mögé esett vissza.

²⁾ A születési helynek szociális hatását *Prinzing* élesen megvilágítja. A magánlakásokban született gyermekek anyáiról azt mondja, hogy ezek gyakran gyermekük atyjához férjhez mennek, vagy a gyermekek a szülők vagy az anya rokonainak gondozásában maradnak s így ugyanúgy ápolják őket, mint a törvényes gyermekeket. A nyilvános szülőházakat felkereső szülőnők viszont többnyire szegények és idegenek, közülük sokan erkölcsileg vagy szellemileg alacsonyabbrendűek. Többnyire alig hogy kikerülnek a szülőházból, foglalkozásukat kénytelenek folytatni s gyermeküket idegenbe adják: Berlinben ezt tette az ilyen anyák fele, azután 15—30 nappal, hogy gyermekük a világra jött. Ez anyák legtöbbje cselédeány volt.

³⁾ L. Onderzoekingen naar de Lebensomstandigheden der in 1911 en 1912 te Amsterdam buiten echt geboren kinderen en hunne Moeders, Geschriften van den Armenraad te Amsterdam. Nr. 7. 1923.

az Amsterdamban maradt gyermekek csecsemőhalandósága 11·2% volt. De érdekes módon legnagyobb (12·6) azoké a gyermekeké, akik magánlakásokban születtek; a kórházakban született gyermekeké (10·7%) és a bábaképző intézetben világrajött gyermekeké (7·0) jóval kisebb.

A hollandiai törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságára vonatkozó adatok azonban egyéb okból is közlelő érdeklik tanulmányunkat. Hollandia 1929. évi statisztikai évkönyve¹⁾ négy hollandi városról is közli az 1919—1928. évekre vonatkozólag törvényes és törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságát. Minthogy 1924-ben a halvaszülöttek észlelésének módszerében változás történt, helyesebbnek véljük, ha csak ettől az évtől kezdve 1928-ig bezárólag idézzük a négy város adatait.

7. tábla. Hollandia nagyobb városainak csecsemőhalandósága a halottak törvényes vagy törvénytelen származása szerint.

<i>Amsterdam.</i>			
É v	Törvényes gyermekek	Törvénytelen csecsemőhalandósága	Összes
1924	4·3	7·1	4·4
1925	4·4	8·5	4·6
1926	3·8	5·9	3·9
1927	3·9	7·5	4·0
1928	4·1	6·2	4·2
<i>Rotterdam.</i>			
1924	4·5	10·3	4·7
1925	4·3	6·2	4·3
1926	5·0	10·1	5·2
1927	4·6	9·0	4·7
1928	3·9	3·7	3·9
<i>Hága.</i>			
1924	3·7	9·0	3·8
1925	4·0	8·7	4·1
1926	4·0	8·0	4·1
1927	4·4	6·8	4·5
1928	3·6	4·1	3·6
<i>Utrecht.</i>			
1924	4·5	6·7	4·5
1925	4·7	7·9	4·8
1926	4·3	21·0	4·7
1927	4·0	6·7	4·1
1928	3·0	17·6	3·3

A hollandiai nagyvárosok adatai két szempontból is érdekesek. Egyfelől azért, mert azt mutatják, hogy a törvényes újszülöttek csecsemőhalandósága sokkal kedvezőbb, mint Budapesten. Másfelől azért, mert azt láthatjuk, hogy a városok többségében, 1919-től 1923-ig még Hágában is, a törvény-

¹⁾ Jaarcijfers voor Nederland. 1929. (Annuaire Statistique des Pays-Bas ; 31—33. lap.)

telen születtek csecsemőhalandóságában rendkívül nagy, ugrásszerű hullámzások vannak, mire nézve Rotterdam és Utrecht szolgáltatják a legjobb példákat.¹⁾ ²⁾

Van azonban ugyancsak a holland statisztikai évkönyvnek ³⁾ másik nagyon érdekes táblázata, mely a törvényes és törvénytelen születtek csecsemőhalandóságát a különböző községeknek (városoknak) a lélekszám nagysága szerint alkotott csoportjaiban tünteti fel. Ezek a számok annyira tanulságosak, hogy szükségesnek véljük bemutatásukat :

8. tábla. A hollandiai csecsemőhalandóság a halottak törvényessége szerint a községek lélekszám szerint alakított csoportjaiban.

Községek nagysága	1924	1925	1926	1927	1928
Több, mint 100.000 lakossal					
Törvényes gyermekek	4·2	4·3	4·3	4·2	3·8
Törvénytelen „	8·4	7·8	8·3	7·7	5·6
Összes „	4·4	4·4	4·4	4·3	3·9
50.001—100.000 lakossal					
Törvényes gyermekek	5·4	5·2	5·2	4·8	4·5
Törvénytelen „	9·8	8·6	9·7	8·7	6·8
Összes „	5·5	5·3	5·3	4·8	4·5

¹⁾ Amsterdam városra vonatkozólag S. Gargas (Uneheliche Kinder in den Niederlanden, Archiv für Soziale Hygiene und Demographie. Neue folge. III. Band. 1928. 559—562. lapok.) az 1885—1920. évekről közli a törvényes és törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságának adatait. E közlések alapján soroljuk fel az 5 éves átlagokat :

É v	Törvényes gyermekek	Törvénytelen csecsemőhalandósága
1886—1889	18·1	33·1
1891—1895	16·7	27·8
1896—1900	13·6	26·4
1901—1905	11·7	21·8
1906—1910	8·7	16·0
1911—1915	6·8	10·9
1916—1920	5·7	10·7

²⁾ A hollandiai nagyvárosok csecsemőhalandósága általában csodálatraméltó javulást mutat. A »Statistiek der bevolking van Amsterdam tot 1921.« (Mideedeelingen van het bureau van statistiek der gemeente Amsterdam, N° 97 Amsterdam, 1923) című kiadvány 210. lapja közli e városok adatait s az egész országot is 1890-től 1920-ig évenként. Néhány idézet e számokból megvilágítja azt a fejlődést, melynek Hollandia ezen a téren is örvendhet.

É v	Amsterdam	Rotterdam	Hága	Utrecht	Groningen	Az egész ország
1890	18·51	21·47	21·21	18·67	16·20	17·15
1895	15·39	19·69	19·35	16·24	13·26	16·75
1900	14·24	16·22	15·07	15·70	14·35	15·54
1905	11·01	12·57	11·26	13·43	8·32	12·56
1910	7·70	9·40	8·97	9·27	7·91	10·79
1915	6·07	7·43	6·61	6·48	4·86	8·68
1920	4·63	5·20	4·65	6·20	6·16	7·28

Hollandia csecsemőhalandósága tehát felénél kisebb részére redukálódott 30 év leforgása alatt. Ez egymagában is nagy javulásnak a jele. De hol marad azok mögött a számok mögött, melyeket az egyes nagyvárosok statisztikája igazol!

³⁾ L. i. m. 22. lapját.

8. tábla. A hollandiai csecsemőhalandóság a halottak törvényessége szerint a községek lélekszám szerint alakított csoportjaiban. (Vége.)

Községek nagysága	1924	1925	1926	1927	1928
20.001—50.000 lakossal					
Törvényes gyermekek	5·8	5·8	6·3	5·8	5·1
Törvénytelen «	10·8	9·5	11·6	10·2	8·9
Összes «	5·9	5·9	6·4	5·8	5·2
5001—20.000 lakossal					
Törvényes gyermekek	6·3	6·1	6·6	6·1	5·6
Törvénytelen «	10·8	11·5	9·5	13·0	8·4
Összes «	6·4	6·2	6·6	6·2	5·7
5000 és kevesebb lakossal					
Törvényes gyermekek	7·1	6·6	6·7	6·8	5·9
Törvénytelen «	12·0	9·3	13·1	14·3	10·7
Összes «	7·2	6·6	6·8	6·9	6·0
Az egész királyság					
Törvényes gyermekek	6·0	5·8	6·0	5·8	5·2
Törvénytelen «	10·1	9·3	10·0	10·7	7·7
Összes «	6·1	5·8	6·1	5·9	5·2

A hollandiai statisztika szinte csodálatos szabályszerűséggel számol be arról, hogy egyfelől a csecsemőhalandóság a lakóhelyek kisebb voltával párhuzamosan progresszíve emelkedik, hiszen a 100.000 léleknél népesebb városok csecsemőhalandóságánál 5000 léleknél kisebb népességű községek csecsemőhalandósága jó felényivel nagyobb. De másfelől a közölt adatok azt is igazolják, hogy ez a párhuzamosság úgy a törvényes, mint a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságában megnyilvánul s ha az évtized közepe táján a nagy- és kisnépességű településekben született törvényes származású gyermekek csecsemőhalandóságában nagyobb különbség is mutatkozott, mint a törvénytelenekében, 1928-ban már ennek fordítottját látjuk. Az egyes községi kategóriákat külön-külön szemlélve, az a tanulság fog meg bennünket, hogy a nagy népességű településekben rendszerint kisebb különbség választja el egymástól a törvényes és törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságát, mint a kisebb lakosságúakban (azokban, melyekben a lakosság száma az 50.000 főt nem haladja meg). Ebben bizonyára része lehet annak a többször felemlített magyarázatnak, hogy a nagyobb városokban született törvénytelen gyermekek közül elég sokan vidékre kerülnek s ha ott meghalnak, a vidéken a kisebb népességű községek törvénytelen szülötteinek csecsemőhalandóságát növelik. De másrészt meg kell látnunk a különbségben annak a kiépítettebb hatósági gondoskodásnak hatását is, mely a nagyobb városokban rendszerint inkább tudja támogatni a törvénytelen szülötteket, mint a kisebb helyeken.^{1),2)}

¹⁾ Zürich város évkönyve (Statistisches Jahrbuch der Stadt Zürich. 1928. Mit vergleichenden Übersichten 24. Jahrgang, 19. lapján) közli a törvényes és törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságának számait. A számok alapján a következőképpen jellemezhetjük a város csecsemőhalandóságát 1928-ban:

h) A halálokok szerepe a törvénytelen gyermekek halandóságában Budapesten.

Alább látjuk majd azt, hogy egyik-másik állam statisztikájának rendszere a törvénytelen szülöttek csecsemőhalandóságának vizsgálatát a halálokokra is kiterjesztette. Budapest székesfőváros statisztikai hivatalának régebbi közleményeiben is, — melyek a halandóságot tárgyalták, — találtunk olyan adatokat, melyek ezt a fontos kérdést taglalták. Bizonyára érdeklődésre tarthatnak igényt a számok, melyeket a multból felsorakoztattunk, illetőleg mérlegeléseinkre felhasználunk.

Dr. Kőrösy József, a statisztikai hivatal egykori nagynevű igazgatója, a törvénytelen születésű gyermekek halandóságának módszerével is foglalkozott,¹⁾ s kétféle mérési eszközt ismert. Vagy arról lehet szó, — úgymond, — hogy minden évben a törvényes és törvénytelen gyermekek születési számát az ugyanazon évben 2 éven aluli korban elhalt gyermekek számával vetjük egybe; vagy arról, hogy a halottak között számítjuk ki a házasságon belül

K o r	Törvényes halottak száma	Törvénytelen szülöttek száma	Törvényes gyermekek csecsemőhalandósága	Törvénytelen szülöttek csecsemőhalandósága
Legfeljebb 1 nap ...	33	11	1·3	3·6
1—6 nap	16	3	0·6	1·0
7—29 «	9	3	0·3	1·0
1—2 hónap	16	3	0·6	1·0
3—5 «	9	7	0·3	2·4
6—11 «	13	3	0·5	1·0
Összesen	96	30	3·6	10·0

²⁾ *Th. Rud. Speich*: »Die unehelichen Geburten der Stadt Zürich« című tanulmányában, melyet a zürichi egyetem államtudományi fakultásához adott be disszertációul, szintén behatóan foglalkozik a törvénytelen szülöttek csecsemőhalandóságával. Figyelemreméltó az az indokolása, mely szerint a törvénytelen szülöttek magasabbfokú csecsemőhalandóságának egyik oka az, hogy a törvénytelen gyermekeket legtöbbször már második hónapban mesterséges táplálásra fogják anyatej helyett. A mesterséges táplálás idéz fel azután sok esetben halálos gyomor- és bélbetegségeket. *Speich* összehasonlítja az 1886/1890—1901/1905. évek átlagában a törvényes és törvénytelen szülöttek csecsemőhalandóságát Zürichben s a következő eredményekhez jut:

É v	Törvényes gyermekek csecsemőhalandósága	Törvénytelen szülöttek csecsemőhalandósága
1886—1890	15·5	23·6
1891—1895	15·1	24·3
1896—1900	13·9	22·6
1901—1905	13·0	22·4

Speich megjegyzi, hogy a csecsemőhalandóság csökkenő irányzata megfelel a születési arányszám hanyatló tendenciájának. Nem figyelmeztet azonban arra, hogy 20 év távlatában a törvényes gyermekek csecsemőhalandósága sokkal határozottabban csökkent, semmint a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága. *Speich* az 1904/6. évek átlagában az egyéven aluli halottakat fiúk és leányok szerint koruknak messze-menő kombinációjával taglalta: az 1—7-nél fiatalabb korúakat napok szerint, az 1 hónapos halottakat pedig hetek szerint is kimutatta. A csecsemőhalottakat azután egységes tömeg gyanánt fogva fel, számította ki azt, hogy mennyi esik a különböző korú halottakra. Így is jelentkezett az egészen zsengekorú csecsemők nagy halandósága.

¹⁾ Budapest székesfőváros halandósága az 1881—1900. években és annak okai. Budapest. 1898. 108—109. l.

és a házasságon kívül született gyermekek arányszámát. *Kőrösy* hangsúlyozta, hogy Budapestre vonatkozólag egyik számítási mód sem teljesen megbízható — főként azért, mert a Budapesten született törvénytelen gyermekek nagyrésze vidékre kerül s ott hal meg. (*Kőrösy* tehát egyfelől a gyermekhalandóság hatását ebben a viszonylatban se nem egy, se nem öt évben vélte megszabandónak. Tekintettel arra, hogy a törvénytelen gyermekek *nagyobb* halandósága sokfelé a 2. év végén is tart, álláspontja ma is figyelmet érdemel. A vidéken meghalt fővárosi születésű törvénytelen gyermekekkel szemben itt is hivatkozhatunk a Budapesten született, de vidéki anyáktól származó gyermekek jelentős számára.)

Kőrösy adatai szerint az 1882—1890. évek átlagában Budapesten a törvényes születésű gyermekek 22·3, a törvénytelen származásúaknak pedig 25·3%-a halt meg életének első évében.

A halálokokra vonatkozó adatokat csak óvatosan tudjuk felhasználni : az öt éven alul elhalt gyermekek adatait a *közlések* összefoglalják s így nincs módunk a tulajdonképeni csecsemőhalandóság nagyságát halálokok szerint vizsgálni. Az összehasonlítások megejthetése céljából ezért helyesnek látszik, ha előbb azt számítjuk ki, hogy a 0—5 éves gyermekek halandósága 1000 élveszületetre számítva 1886-ban a törvényes gyermekek közül: 50·8‰, a törvénytelen gyermekek közül 39·7‰ volt.

Látszólag ez az eredmény egyike a legszenzációsabbaknak, melyeket tanulmányunk egész anyagából felhozhatunk. Azt mutatná, hogy a törvényes gyermekek halandósága jóval nagyobb, mint a törvénytelen gyermekeké. Csak-hogy nem szabad két fontos körülményről megfeledkeznünk. Az egyik az, melyről *Kőrösy* is említést tett : a törvénytelen gyermekek közül rendkívül sokan vidékre kerülnek s haláluk így nem mutathatja a székesfővárosi gyermekhalandóságot. A másik az, hogy törvényes halottak soraiban a csecsemőkön túl, egyre növekvő számban csoportosulnak az idegen (a vidéki) halottak, akiket szüleik a budapesti gyógyintézetekbe szállítanak orvoslásra s ott halnak meg.

Az egyes halálokok statisztikája így sem érdektelen :

9. tábla. A 0—5 éves korban Budapesten elhalt gyermekek száma az élveszületések %-ában a fontosabb halálokok szerint 1886-ban.

H a l á l o k o k	Törvényes	Törvénytelen
	gyermekek	gyermekek
	100 élveszületésre	100 élveszületésre
Ránggörcs	3·8	3·4
Tüdő-, hörg- és mellhártyalob	7·5	5·3
Gümőkór	3·4	2·8
Roncsoló toroklob	2·3	0·6
Bélhurut	7·9	8·8
Kanyaró	2·1	1·5
Vörheny	2·7	1·1
Himlő	6·3	3·9
Görvély	5·2	6·2

Ezeket a számokat (a fentebb megfigyelt okok miatt) szőrmentén kell kezelnünk. Két jellemző vonásukat mégis ide kell iktatnunk. Az egyik az, hogy *a bélhurutban elhalt törvénytelen gyermekek halandósága még így is mennyire a törvényes gyermekek halandósága fölé ugrik*, — a másik az, hogy a görvélykór-halandóság terén hasonló a helyzet. Nem kétséges, hogy az első szabályszerűség a törvénytelen gyermek kevésbé kedvező táplálkozási viszonyaival függ össze, a másikban pedig az örökölt szifilisz hatásának megnyilvánulását láthatjuk.

1890-ben a 0—5 éves gyermekek halandósága — az élveszületésekhez arányítva — a törvényes gyermekek között 39·5%, a törvénytelen gyermekek között 36·0%. A javulás különösen a törvényes gyermekek halandóságában volt nagy. Ez annál feltűnőbb volt, mert a csecsemőhalandóság nem jelzett hasonló irányzatot; a törvényes gyermekeké: 22·5, a törvényteleneké: 25·7 volt.

A fontosabb halálokok szerepéről ezek az adatok tájékoztatnak:

10. tábla. A törvényes és törvénytelen születésű gyermekek halandósága Budapesten halálokok szerint 1890-ben.

Halálokok	Törvényes gyermekek halandósága	Törvénytelen gyermekek halandósága
Ráנגgörcs	3·3	2·8
Tüdőlob	8·7	7·2
Gümőkór	1·3	1·7
Roncsoló toroklob	3·3	1·5
Bélhurut	8·4	9·9
Veleszületett gyengeség	3·9	4·9
Gyermeekaszály	1·4	2·5

Ezek a számok is azt mutatják, hogy a bélhurut pusztítása a törvénytelen gyermekek között nagyobb. *Ugyanez áll azonban a veleszületett gyengeségre és a gyermeekaszályra is.* E halálokok szerepét alighanem a törvényes házasságon kívül született gyermekek születésének előzményei s nevelődésük körülményei magyarázzák meg.

A mult század kilencvenes éveinek folyamán a fővárosi statisztikai hivatal még mindig a régi módszerrel gyűjtötte adatait. Ezért azt hisszük, elegendő, hogy a századforduló, 1900.¹⁾ év adatait vizsgáljuk meg:

11. tábla. A törvényes és törvénytelen gyermekek csecsemő- és gyermeekhalandósága Budapesten 1900-ban.

	Csecsemő- halandóság	0—5 éves gyermekek halandósága
Törvényes gyermekek	15·2	24·5
Törvénytelen „	19·9	26·4

¹⁾ L. Budapest székesfőváros halandósága az 1896—1900. években és annak okai írta: Dr. Kőrösy József. 170. l.

Ezek a számok némi magyarázatot igényelnek. A kép, amelyet előbb láttunk — a nyolcvanas évek alatt —, alaposan megváltozott. A törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága most már csaknem harmadrésznivel felülmúlta a törvényes gyermekekét, a 0—5 éves gyermekek halandósága is föléje emelkedett azokénak. Végeredményben azonban az 1900. évi arányszámok messze mögötte maradnak a másfél vagy egy évtizeddel előbbieknél. Bizonyos az, hogy a gyermek- és csecsemőhalandóság mérséklődésében nagy szerep jutott az általános születési arányszám csökkentésének, melyet a törvénytelen gyermekek születési indexének gyengülése is követett. De épen olyan bizonyos az is, hogy a csecsemő- és gyermekhalandóság erejének enyhülésében azoknak a nagy közegészségügyi statisztikai reformoknak a hatása is jelentkezett, amelyek színhelye épen a közbeeső korszak idején székesfővárosunk volt.

Fokozott érdeklődéssel fordulhatunk az egyes halálokok szerepének feltárása elé:

12. tábla. A törvényes és törvénytelen gyermekek gyermekhalandósága fontosabb halálokok szerint Budapesten. — 1900.

H a l á l o k	Törvényes gyermekek 100 élveszületésre	Törvénytelen gyermekek halandósága
Agyhártyalob	1·2	0·7
Gümös agyhártyalob	0·9	0·5
Ráנגgörcs	1·4	1·2
Hörg- és hörgőcslob	1·8	1·9
Hurutos tüdőlob	1·2	1·5
Tüdőlob és rostonyos tüdőlob	3·1	2·7
Tüdővész	1·2	1·4
Bélhurut	5·1	6·5
Veleszületett gyengeség	3·4	4·8
Kanyaró	0·9	1·1
Vörheny	0·8	0·5
Veleszületett bujakór	0·3	1·1
Gyermeekaszály	0·3	0·5

A bélhuruton, a veleszületett gyengeségen és a gyermeekaszályon kívül most már a bronchitis és a tüdővész is olyan halálokoknak számítottak, melyek a törvénytelen gyermekek halandóságában erősebben érvényesültek. Feltűnik azonban az a lényegesen rosszabb helyzet, mely a törvénytelen gyermekeknél a szifiliszhalandóság terén mutatkozik: e halálok ereje majdnem négyszer akkora a törvénytelen gyermekek között.

A század elején — még Kőrösy József elgondolása alapján — a székesfőváros halálózási statisztikájának az a része, mellyel most foglalkozunk — alapvető változáson ment keresztül. Nem arra a változásra célozunk, hogy az ötéves halandósági statisztikai közlemények helyett 1907-ig tényleg megvalósult az a terv, mely szerint a halandósági adatok évenként tétetnek

közzé,¹⁾ hanem arra, hogy 1902-től kezdődőleg egyre finomodó módszer alkalmazásával 1903-ban már a tudományos kutatás rendelkezésére állott a törvényes és törvénytelen halottak halálok szerint oly értelemben való részletezése, hogy ettől fogva (addig, amíg a közlések meg nem szűntek) módunkban van a csecsemőhalandóság alakulását az első hónapban hetek, az első évben hónapok, az első öt évben pedig évek szerint tanulmányozni. Úgy hisszük, elegendő, ha először az 1905. év adataival foglalkozunk, — mely évben a publikáció már címlapján is viselte a feldolgozási munkálatok vezetőjének, mint szerkesztőnek a nevét: *dr. Pikler J. Gyuláét*, aki különben már az 1896—1900. évi halandósági adatok összeállítását is végezte.

Számításainkat itt már kettős irányban ejthetjük meg. Egyfelől azt vizsgáljuk, hogy a csecsemőhalandóság mekkora volt 1905-ben halálokok szerint, másfelől a 0—5 éves gyermekek halandóságát.

13. tábla. A csecsemő- és gyermekhalandóság Budapesten halálok szerint 1905-ben.

H a l á l o k o k	Törvényes		Törvénytelen	
	csecsemő-	gyermek- halandóság 100 éveszülöttre	csecsemő-	gyermek-
Agykéreglob	0·4	1·3	0·1	0·6
Gümös agykéreglob	0·3	1·1	0·2	0·5
Rámgörcs	1·2	1·5	1·0	1·2
Hörglob (heveny)	0·8	1·3	0·9	1·4
Hurutos tüdőlob	0·6	1·0	1·1	1·7
Tüdőlob k. m. n.	1·5	3·1	1·5	2·5
Tüdővész	0·5	1·6	0·5	1·4
Bélhurut	4·2	4·9	5·5	6·0
Veleszületett gyengeség	3·4	3·4	4·7	4·7
Gyermekeaszály	0·2	0·2	0·3	0·4
Kanyaró	0·4	1·5	0·5	1·5
Veleszületett bujakór	0·2	0·2	0·7	0·8
Baleset	0·0	0·2	0·1	0·2
Emberölés	—	—	0·2	0·2
Valamennyi halálok	14·9	25·0	18·8	26·2

A csecsemőhalandóság és a gyermekhalandóság adataiban 1900 óta alig történt változás. A törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága mégis valamivel inkább javult, mint a törvényes gyermekeké. Ugyanez az irányzat némileg másképen jelentkezik a gyermekhalandóságban: a törvényes gyermekeké árnyalatilag rosszabbodott, — a törvényteleneké jobb lett.

Az előadottakból körülbelül az következik, hogy az egyes halálokok jelentőségében is alig mutatkozott eltolódás a század kezdő évtizedének első felében. Valóban így volt. Figyelmet csak az érdemel, hogy a balesetek miatt bekövetkezett halálesetek a törvénytelen gyermekek között kétszer olyan nagy szerepet vittek, mint a törvényes gyermekek halandóságában. *Emberölés, mint halálok a törvényes gyermekek között egészen hiányzik, a törvénytelen gyermekek között értéke a balesetekkel egyenlő rangú volt!*

¹⁾ L. Budapest székesfőváros halandósága az 1900—1905. években és annak okai I—V. rész (1901—1905. évek külön füzetekben).

A csecsemőhalandóságra vonatkozó adatok azonban 1905-ből első ízben idéztetvén, rámutatunk arra, hogy a törvényes és törvénytelen csecsemők halandóságában nagyjában épen annyira eltérő nyomatékkal lépnek fel a felsorolt halálokok, mint a 0—5 éves gyermekek halandóságában. Talán csak a tüdőgyulladást mondhatjuk olyan haláloknak, melynek tekintetében a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága (a törvényes gyermekekhez képest) első pillantásra is rosszabb indulatú, mint a gyermekhalandóságuk. Természetesen a bélhuruton kívül, ahol az irányzat leghatározottabban lép fel.

Az 1905. év után bezárólag 1912-ig (bizonyos) zökkenőkkel figyelemmel tudjuk még kísérni problémánk vonatkozásait. Az 1905. évben látott részletezéssel azonban csak 1909-ig kerültek a nyilvánosság elé a törvényes és törvénytelen gyermekek halandóságának adatai,¹⁾ sőt ebben az évben a feldolgozás még jóval gazdagabb volt, mint valaha. Az 1909—1912. évekről azonban²⁾ a közlések már ismét szűkszavúbbak s annyiban sem kielégítőek, mert a halálokok szerepét nem tudjuk a csecsemőhalottaknál vizsgálni, csak a 0—5 éves gyermekhalottaknál.

Az 1909. évi adatokat tehát ugyanazzal a módszerrel dolgoztuk fel, mint az imént az 1905 éveket; az 1912. éveket pedig már csak az előbb alkalmazott rend szerint.

14. tábla. A budapesti törvényes és törvénytelen születésű gyermekek csecsemő- és gyermekhalandósága halálokok szerint 1909-ben.

Halálokok	Törvényes		Törvénytelen	
	csecsemő-	gyermek-	csecsemő-	gyermek-
	halandóság	halandóság	élveszületésre	100
Kanyaró	0·1	0·6	0·2	0·8
Veleszületett bujakór	0·2	0·2	0·7	0·7
Tüdővész	0·4	1·1	0·8	1·5
Gümös agyhártyalob	0·2	0·7	0·1	0·5
Agyhártyalob	0·3	0·9	0·3	0·7
Hörghurut	0·6	1·0	0·8	1·0
Ráנגgörcs	0·8	1·0	0·5	0·6
Hurutos tüdőlob	0·4	0·7	0·6	1·0
Tüdőlob k. m. n.	1·2	3·2	1·3	2·0
Bélhurut	4·6	5·2	7·6	8·3
Veleszületett gyengeség	3·2	3·2	5·4	5·4
Gyermeakaszály	0·1	0·1	0·2	0·2
Baleset	0·1	0·3	0·1	0·3
Emberölés	0·0	0·0	0·2	0·2
Valamennyi halálok	13·8	21·3	20·2	27·0

1909-ben a törvénytelen gyermekek gyermekhalandósága, de különösen a csecsemőhalandósága, rosszabb volt, mint 1905-ben. A fejlődés annál inkább meglepő volt, mert a törvényes gyermekeknek mindkét irányban számított

¹⁾ L. Budapest halandósága 1908 és 1909-ben (az 1910—1913. évi főadatokkal), Budapest székesfőváros statisztikai közleményei. 51 k.

²⁾ Budapest székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve, XI. évfolyam, 1909—1912.

halandósági indexei viszont a két év eredményeinek összehasonlítása szerint javultak. Kérdés, vajjon mely halálokok voltak azok, amelyek indexeiben leginkább kifejlődött a viszonyok romlása? Bizonyára elegendő, ha csak a csecsemőhalandóság adatait hasonlítjuk össze 1905-ben és 1909-ben. A csecsemőhalandóság rosszabbodásának főoka az volt, hogy *a bélhurut 1909-ben jóval több áldozatot szedett a törvénytelen csecsemők között, mint négy évvel előbb. Ennek klimatológikus okai is lehettek.* De jellemző, hogy a veleszületett gyengeség miatt elhalt törvénytelen csecsemők indexe is megerősödött, szintúgy a tüdővészben és tüdőgyulladásban elhalt gyermekeké. Azt mondhatnók, hogy *a legfontosabb halálokok szerepének kiéleződése idézte elő azt, hogy a csecsemőhalandóság alakulásában a kifejtett eltolódás támadt.*

1912-ről, mint említettük, már ismét csak a 0—5 éves törvényes és törvénytelen gyermekek halálozási adatait ismerjük halálokok szerint. Következik ebből, hogy a csecsemő halandósági adatok részletezéséről itt le kell mondanunk.

15. tábla. A budapesti törvényes és törvénytelen (0—5 éves) gyermekek gyermekhalandósága 100 élveszületésre számítva 1912-ben.

H a l á l o k	Törvényes gyermekek	Törvénytelen halandósága
Agyhártyalob	0·8	0·7
Gümös agyhártyalob	0·7	0·3
Ráנגgörcs	1·0	0·8
Hörgghurut	0·7	0·7
Hurutos tüdőlob	0·6	0·9
Tüdőgyulladás	2·0	3·1
Tüdővész	0·9	1·2
Bélhurut	3·3	6·5
Veleszületett gyengeség	3·5	4·9
Vörheny	1·3	0·6
Veleszületett szifilisz	0·2	0·9
Mindössze 0—5 évesek	18·6	24·5
„ 0—1 „	12·0	19·9

1912-ben (1909-cel szemben) úgy a törvénytelen, mint a törvényes gyermekek csecsemőhalandósága csökkent. Ugyanez áll, sőt még fokozott mértékben, a 0—5 éves gyermekek halandóságára. Pedig jó néhány olyan halálokok akadt, mely a törvénytelen gyermekek halandóságának erősebb élesztője volt 1912-ben, mint 1909-ben. A bélhurutról, a veleszületett gyengeségről s a tüdőgyulladásról egyaránt ezt mondhatjuk. A helyzet 1912-ben mégis kedvezőbbre fordult: elsősorban annak a javára kell írni, hogy *a fertőző betegségek indexe ténylegesen alábbszállt s ezenkívül a légzőszervek némely betegségének szerepe is megfakult a gyermekhalandóság okai között.*

Végeredményben azonban az 1912. évi felvételi módszer bizonyára fejlettebb alakja is nagyjában érintetlenül megőrizte a már 20—25 évvel előbb is gyűjtött tanulságokat. A bélhurut kétszer, a veleszületett gyengeség másfélszer annyira fenyegeti a törvénytelen gyermekeket, mint a törvényeseket. A tüdővész is inkább ritkítja soraikat. A veleszületett szifilisz pedig épenséggel tizedeli őket, — a törvényes gyermekekhez képest. S ha a halálokokat analizáljuk, most sem

juthatunk más következtetéshez, minthogy a törvénytelen gyermekek csecsemő- és gyermekhalandósága jórészt társadalomgazdasági okok szövödménye. Ezek az okok idézik elő azt, hogy a törvénytelen gyermek — akinek anyja gyakran saját keresetre szorul — táplálkozásának hiányos vagy elégtelen volta miatt idő előtt elpusztul bélhurutban. Ezek az okok idézik elő azt, hogy a veleszületett gyengeség, amit gyakran koraszülésre vezethetünk vissza, oly sűrű jelenség a törvénytelen gyermekek halandóságában. Ezek az okok nyújtanak szomorú alapot arra, hogy a tudóvész bujább talajra talál a törvénytelen gyermekek között. Ezek az okok értetik meg a kutatóval azt, hogy a halálthozó szifilisz oly gyakori a házasságon kívüli gyermekek halandóságában. Ha a halandóság kutatásának sok olyan területe van, ahol a társadalmi szempontok mérlegetelése előtérben áll, a törvénytelen gyermekek halandóságának vizsgálata mindenesetre ilyen terület.

i) A halálokok szerepe és a városi és vidéki élet hatása Anglia és Wales törvénytelen gyermekeinek csecsemőhalandóságában.

Angliára és Walesre vonatkozólag páratlanul érdekes számok állanak rendelkezésünkre annak a kérdésnek megvilágítására, hogy a törvényes és törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága mekkora. A rendelkezésre álló forrásmunkákból az 1906—10. évek (átlagos), valamint az 1920. év számaait közöljük.¹⁾

16. tábla. Anglia és Wales csecsemőhalandósága kor és a gyermekek törvényessége szerint az 1906—1910. és az 1920. években.

Kor	Halálozás 1000 születésre:					
	összes gyermekek		törvényes gyermekek		törvénytelen gyermekek	
	fiú	leány	fiú	leány	fiú	leány
<i>1906—1910.</i>						
1 hónapnál fiatalabb	45.42	34.84	43.93	33.70	81.08	62.06
1— 3 hónapos	25.53	19.86	24.18	18.72	57.94	46.85
3— 6 „	23.91	20.05	22.77	19.04	50.76	44.21
6— 9 „	18.56	15.96	18.02	15.41	31.60	29.22
9—12 „	15.59	13.96	15.30	13.66	22.59	21.29
1 éven aluli összesen	129.01	104.67	124.20	100.53	243.97	203.63
<i>1920.</i>						
4 hétnél fiatalabb	39.69	30.43	38.26	29.18	68.97	55.64
4 hét—3 hónapos	18.25	13.00	17.30	12.24	37.52	28.27
3— 6 hónapos	14.02	10.86	13.17	10.15	31.29	25.23
6— 9 „	10.18	8.38	9.71	7.85	19.83	19.05
9—12 „	7.88	6.64	7.60	6.37	13.60	12.18
1 éven aluli összesen	90.02	69.31	86.04	65.79	171.21	140.37

¹⁾ Az előbbiekre vonatkozólag l. »Supplement to the seventy-fifth Annual Report to the registrar- general of births, deaths and marriages in England and Wales«. Part III. Registration summary tables. (1901—1910) XXXVI. lap. — Az utóbbira vonatkozólag pedig »Eighty-third Annual Report of The Registrar- General for England and Wales«. 1920. L. lapját.

Ezek a számok úgy a törvénytelen fiúk, mint a leányok csecsemőhalandóságát kétszer akkora mutatják, mint a törvényes szülöttekét. A háború után ugyan a törvénytelen szülöttek csecsemőhalandósága is csökkent, de, mint különösen a leány törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága mutatja: nem annyira, mint a törvényes gyermekeké.

Az 1906—10. évekre fentebb idézett forrásmunka alapján azt is megvizsgálhatjuk, hogy a törvényes és törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága a városokban és a vidéken mikép alakult:

17. tábla. A törvényes és törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága Angliában és Walesben 1906—1910-ig.

Kor	Halálozás 1000 születésre:					
	összes gyermekek		törvényes gyermekek		törvénytelen gyermekek	
	város	vidék	város	vidék	város	vidék
1 hónapnál fiatalabb	41·19	38·25	39·88	36·91	74·37	62·35
1—3 hónap	24·70	19·76	23·39	18·65	57·72	39·58
3—6 „	24·67	16·86	23·51	16·13	53·97	30·10
6—9 „	19·60	12·63	18·97	12·25	35·26	19·56
9—12 „	16·99	10·42	16·65	10·23	25·54	13·52
1 éven aluli összesen	127·15	97·92	122·40	94·17	246·86	165·11

Az angol statisztika azt a fontos tanulságot nyújtja, hogy a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága tekintetében jóval nagyobb a különbség a városi és vidéki viszonyok között (a városiak hátrányára), mint a törvényes csecsemőhalandóság terén. A városi törvénytelen szülötteket a csecsemőhalandóság Angliában aránylag kétszer jobban pusztítja, mint a törvényes származású csecsemőket. A vidéken nincs kétszer akkora a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága, mint a törvényes születésűeké. 1920-ra vonatkozólag, sajnos, a most tárgyalt adatokat nem tartalmazza a fentebb idézett, tudományos szemmel mérlegelve szinte csodálatos forrásmunka. Bizonyos értelemben mégis tájékozódhatunk a kérdés felől. Az összes csecsemők, másrészt a törvénytelen csecsemők csecsemőhalandósága t. i. forrásmunkánk 120. lapjáról vett adatok szerint a következőképen alakult ekkor Angliában és Walesben:

18. tábla. Az egy hónapnál ifjabb és idősebb korban elhunyt törvényes és törvénytelen csecsemők halandósága Angliában és Walesben városok és vidék szerint. — 1920.

Megnevezés	Összes gyermekek csecsemőhalandósága:		Törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága:	
	1 hónapnál fiatalabb csecsemők	1 évnél idősebb csecsemők	1 hónapnál fiatalabb csecsemők	1 évnél idősebb csecsemők
London	29	76	64	197
Városi grófságok	38	92	64	184
Egyéb városi kerületek	35	77	62	141
Vidéki kerületek	35	67	61	117

Látnivaló, hogy a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága Londonban legnagyobb s általában a városi jellegű vidékeken sokkal nagyobb, mint a falusi jellegű kerületekben. London kedvezőtlen arányszáma annál inkább felöltik, mert az összes gyermekek csecsemőhalandóságát tekintve, amelyet a törvényes gyermekek csecsemőhalandósága determinált, jóval kedvezőbb helyzetben volt, mint például a grófsági városok. Érdekes felemlíteni, hogy a londoni city területén a csecsemőhalandóság (250‰) olyan magas, hogy a városnak csupán néhány olyan része van, ahol az arányszám még ezt is felülmúlja.

A törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságáról azonban az angol forrásmunkából egyéb irányokban is kiváló tájékozódást szerezhetünk. Módunk nyílik arra, hogy 1916—20. évek anyaga alapján a halálokok szerepét is áttekintsük. Előbb az összefoglaló adatokból idézünk:

19. tábla. Csecsemőhalandóság Angliában és Walesben a főbb halálokok szerint az 1916—20. évek átlagában.

Halálok	1000 születésre e s e t t					
	4 hétnél fiatalabb	4 hetes—3 hónapos	3—6 hónapos	6—9 hónapos	9—12 hónapos	1 évnél fiatalabb
	c s e c s e m ő h a l o t t					
a) Törvényes gyermekek.						
Valamennyi halálok	35·26	15·09	13·25	11·12	10·15	84·87
Fertőző betegségek	0·11	0·63	0·82	1·40	2·03	4·99
Tuberkulotikus betegségek	0·03	0·21	0·51	0·56	0·57	1·88
Gyomor- és bélhurut	0·79	2·17	2·75	1·63	1·15	8·49
Fejlődési rendellenesség	26·72	4·39	1·64	0·57	0·29	33·61
Egyéb halálokok	7·61	7·69	7·53	6·96	6·11	35·90
b) Törvénytelen gyermekek.						
Valamennyi halálok	67·97	39·99	34·64	20·76	15·46	178·82
Fertőző betegségek	0·07	0·62	1·35	2·06	2·62	6·72
Tuberkulotikus betegségek	0·08	0·62	1·33	1·11	0·96	4·10
Gyomor- és bélhurut	1·57	7·33	9·24	4·08	2·13	24·35
Fejlődési rendellenesség	43·60	13·20	5·89	1·79	0·79	65·27
Egyéb halálokok	22·65	18·22	16·83	11·72	8·96	78·38

Nyilvánvaló, hogy különösen egy halálok miatt sokkal veszedelmesebb a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága, mint a törvényes gyermekeké. A gyomor- és bélhurut megközelítőleg háromszor olyan erős ellensége a törvénytelen gyermekek életének, mint a törvényes gyermekekének. Bizonyos az, hogy ebben nagy része van a törvénytelen gyermekek mesterséges táplálásának. Ez abból is kitűnik, hogy a törvényes és törvénytelen gyermekek gyomor- és bélhurutban való halandóságának különbsége az első hónap után sokkal erősebben érvényesül, semmint előbb, mikor az anyatejjel való táplálásnak nagyobb gyakorisága még a törvénytelen gyermekeknél is csökkenteni tudja ennek a haláloknak a veszedelmét.

A fejlődési rendellenességre visszavezetendő csecsemőhalalálózásnak a gyermekek mind a két csoportjában az 1 hónapnál fiatalabb halottak között a legnagyobb a szerepe. Jellemző azonban, hogy a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságát mennyire uralja szinte az ilyen, egészen zsengekorú, gyermekek halála, — sejtetve azt, hogy a koraszülöttek elhalalozása duzzasztja meg a csoport értékét. A törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságának 1 hónapos koron innen eső: $\frac{2}{3}$ részét a fejlődési rendellenesség miatt bekövetkezett halálesetek okozzák.

Végeredményben azonban a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságában is az »egyéb« halálokok játszik a főszerepet, melyekre vonatkozólag általánosságban azt kell itt megjegyeznünk, hogy az 1 hónapnál fiatalabb halottak halandóságából háromszor akkora részt kérnek ezek a halálokok, mint a törvényes gyermekekéből. Az első év további folyamán azután fokonként gyengül a két arányszám között fennálló különbség, de még 9—12 hónapos törvénytelen csecsemők közül is csaknem másfélszer annyian halnak meg ilyen betegségben, mint a törvényes gyermekek közül.

Úgy látszik, fokozatosan enyhül a harmadik hónapon túl a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságában a *tuberkulózis* különböző nemeinek szerepe is. Viszont a *fertőző* betegségeknél ennek az ellenkezőjét állapíthatjuk meg: a harmadik hónaptól kezdve nagyobb az erejük, semmint előbb.

Az angol statisztikának ez a részlete annyira frappáns s másutt nem kultivált neme a statisztikának, hogy úgy véljük, néhány számot még idéznünk kell a végből, hogy a gazdag anyagnak legalább egy részét hozzá, férhetővé tegyük a magyar olvasóközönségnek. A *fontosabb halálokokról* tehát egyenként ideiktatjuk, hogy az 1916—20. években mennyi volt az 1 éven aluli gyermekek halandósága 1000 születésre számítva, egyúttal (forrásmunkánk 54—58 lapjai alapján) azt is jelentve, hogy a csecsemőhalandóság miképen alakult a városokban és vidéken. (L. a 20. sz. táblázatot.)

Ezeknek a roppant érdekes számoknak vizsgálatánál azonnal szembe-tűnik az a megragadó különbség, hogy a *szifiliszben* meghalt gyermekek csecsemőhalandósága kilencszer akkora a törvénytelen, mint a törvényes gyermekek között. Ennek oka túlnyomórészt az az egészen páratlan különbség, mely a londoni törvényes és törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságában e téren mutatkozik. *Londonban 12-szer olyan nagy az utóbbiak szifiliszre visszavezetendő csecsemőhalandósága, mint a törvényes gyermekeké.* A városi grófságokban, valamint a többi városi kerületekben ekkora nagy eltérésnek nyomára nem akadunk. A vidéken talán inkább, csak hogy a vidék szifilisz-csecsemőhalandósága mégis jóval kisebb, mint a városi kerületeké, ahol a londoni magas számot letompító végső átlag szerint is háromszor akkora e halálokok szerepe, mint a falusi kerületekben. Hogy e törvénytelen szülöttek Londonban észlelt nagy szifilisz-csecsemőhalandóságának mi a különleges oka, nehezen dönthetjük el. Való-

színű, hogy a házasságon kívüli gyermeket szülő anyák rendellenes s több férfival történő nemi érintkezésével függ össze a szomorú tanulság.

20. tábla. Anglia és Wales csecsemőhalandósága a fontosabb halálokok s a városi és falusi kerületek megkülönböztetésével az 1916—20. évek átlagában.

Halálok	Törvé- nyes	Törvény- telen	Halálok	Törvé- nyes	Törvény- telen
	csecsemők halandósága			csecsemők halandósága	
Görcsök :			Szifilisz :		
London	3-19	5-10	London	1-30	16-52
Városi grófságok	7-23	13-45	Városi grófságok	1-80	15-07
Egyéb városi kerületek...	6-76	13-38	Egyéb városi kerületek..	0-98	8-40
Vidéki kerületek	6-63	13-11	Vidéki kerületek	0-49	4-95
Összes városok	6-43	12-22	Összes városok	1-38	12-46
Mindössze	6-47	12-41	Mindössze	1-21	10-85
Bronchitis :			Koraszületés :		
London	5-71	9-85	London	16-44	33-79
Városi grófságok	9-30	14-17	Városi grófságok	20-31	35-88
Egyéb városi kerületek...	7-54	12-31	Egyéb városi kerületek..	18-17	30-72
Vidéki kerületek	6-46	9-87	Vidéki kerületek	17-55	29-19
Összes városok	8-02	12-77	Összes városok	18-83	33-40
Mindössze	7-71	12-15	Mindössze	18-58	32-50
Tüdőgyulladás bármely alakja			Gyermeekaszály, veleszületett gyengeség :		
London	12-65	21-62	London	7-88	35-75
Városi grófságok	12-31	18-76	Városi grófságok	9-92	27-07
Egyéb városi kerületek...	9-39	13-80	Egyéb városi kerületek..	9-74	24-24
Vidéki kerületek	7-16	10-79	Vidéki kerületek	9-40	20-36
Összes városok	11-14	17-07	Összes városok	9-54	27-12
Mindössze	10-36	15-73	Mindössze	9-51	25-67
Gyomor- és bélhurut :			A <i>thc</i> különböző nemei :		
London	11-09	50-61	London	2-26	5-53
Városi grófságok	10-72	30-60	Városi grófságok	2-16	5-47
Egyéb városi kerületek...	7-23	18-18	Egyéb városi kerületek..	1-76	3-39
Vidéki kerületek	5-12	10-14	Vidéki kerületek	1-33	2-25
Összes városok	9-32	28-22	Összes városok	2-01	4-60
Mindössze	8-49	24-35	Mindössze	1-88	4-10

A másik halálok, amely a törvénytelen csecsemők szempontjából tipikusan a városi étellel összefüggő haláloknak tekintendő, a gyomor- és bélhurut, melyek szerepe a törvénytelen szülöttek között a vidéken ugyan nem is egészen kétszer, viszont a városi kerületekben csaknem háromszor, Londonban pedig épenséggel ötször akkora, mint a törvényes csecsemők között. Nyilvánvaló, hogy a táplálkozási nehézségeknek van döntő részük ebben. Nagyjában hasonló okokra vezethetjük vissza a gyermeekaszály és veleszületett gyengeséghez kapcsolódó halálokok nyomását a városi és vidéki törvénytelen gyermekek halandóságában. London város csecsemőhalandósága általában kiemelkedik az angol statisztikából. Az olyan példák, hogy a bronchitis és a görcsök terén jobb itt a helyzet, mint a vidéki grófságokban, inkább a kivételek közé tartoznak.

j) Franciaország adatai.

Franciaországra vonatkozólag két irányban is tájékozódhatunk a törvényes és törvénytelen csecsemők halandósága felől¹⁾. Az egyik számítási módszer az elhalt csecsemőket az élveszülöttek számához viszonyítja:

21. tábla. Franciaország törvényes és törvénytelen születésű csecsemőinek halandósága. 1901—1926.

Év	Törvényes szülöttek	Törvénytelen csecsemőhalandósága 100 születésre
1901	13·48	24·19
1905	12·53	23·39
1910	10·31	19·23
1925	8·03	19·32
1926	8·88	18·26

Sokkal érdekesebb azonban ezeknél a számoknál a francia statisztikának az a közlése, mely arról ad felvilágosítást, hogy a különböző korú és még élő törvényes és törvénytelen szülöttekre: koruknak egy-egy napjára számítva, mennyi halálozás esett:

22. tábla. Az egy éven aluli csecsemők egy napra eső halálozási arányszáma 1000 élőhöz viszonyítva, élettartamuk feltüntetésével.

É v	0—4	5—9	10—14	15—29	30—60	61—90	91—180	181—270	270—365	Átlag
	napos korában meghalt csecsemők									
a) Törvényes szülöttek.										
1901	3.78	1.69	1.44	0.94	0.51	0.46	0.30	0.23	0.17	0.40
1905	3.55	1.62	1.39	0.88	0.48	0.44	0.29	0.22	0.17	0.38
1910	2.90	1.34	1.00	0.74	0.40	0.31	0.23	0.17	0.14	0.30
1925	2.52	1.01	0.73	0.49	0.27	0.22	0.18	0.14	0.12	0.23
1926	2.58	1.01	0.77	0.53	0.31	0.28	0.22	0.16	0.12	0.26
b) Törvénytelen szülöttek.										
1901	5.93	2.80	2.91	2.29	1.25	1.08	0.62	0.38	0.27	0.82
1905	5.58	2.71	2.56	2.16	1.27	1.00	0.62	0.37	0.25	0.79
1910	3.80	2.08	2.03	1.74	1.02	0.81	0.51	0.30	0.22	0.61
1925	4.48	1.97	1.74	1.62	0.99	0.72	0.49	0.30	0.23	0.61
1926	3.25	1.61	1.65	1.60	0.94	0.74	0.52	0.32	0.21	0.57

Ezeknek a számoknak az a legfőbb tanulságuk, hogy a törvényes és törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságának legnagyobb eltérését az 1, 2, 3 hónapos korban jelzik.

¹⁾ L. a »Statistique du mouvement de la population«. Nouvelle série. Tome 1. Années 1907—1910. CI. és CIII. lapját, illetőleg ugyanazon mű 6. kötetének — Année 1926. XXVI. és XXVII. lapját.

k) Néhány adat Finnországról.

Rendkívül érdekes adatokat közöl a *finn statisztikai évkönyv* törvényes és törvénytelen élveszülettek csecsemőhalandóságáról.¹⁾ Innen idézzük az alábbi pár számot:

23. tábla. A törvényes és törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága Finnországban város és vidék szerint az 1901—25. évben.

Megnevezés	Törvé- nyes	Törvény- telen	Törvé- nyes	Törvény- telen	Törvé- nyes	Törvény- telen
	gyermekek csecsemőhalandósága ‰-ben					
<i>Városok :</i>						
1901—1910	144.1	305.2	119.1	272.1	131.9	149.2
1911—1920	112.1	254.6	93.5	237.5	103.1	246.4
1921	84.1	192.4	61.4	192.2	73.1	192.3
1925	72.3	154.8	66.8	141.9	69.6	148.1
<i>Vidék :</i>						
1901—1910	128.3	164.1	106.9	151.1	117.9	157.7
1911—1920	116.4	163.7	96.4	151.3	106.7	157.7
1921	99.6	150.9	81.3	133.8	90.7	142.5
1925	90.5	141.5	72.8	124.5	81.9	133.2
<i>Az egész ország :</i>						
1901—1910	130.1	191.4	108.3	174.9	119.5	183.3
1911—1920	116.0	182.6	96.1	168.8	106.3	175.9
1921	98.0	157.0	79.1	142.4	88.8	149.8
1925	88.5	143.2	72.1	126.9	80.5	135.2

Ezeknek a számoknak számos felötlő vonásuk van. Az egyik például az, hogy a legújabb fejlődés következtében különösen a városokban lezuhant a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága. A másik az, hogy a leány törvénytelen szülöttek csecsemőhalandósága még nagyobb mértékben mérséklődött, mint a fiuké.

l) Poroszországi adatok.

A *porosz statisztikában*²⁾ is szép adatokat találunk a törvényes és törvénytelen csecsemőhalandóság hullámvázáról. (L. a 24. sz. táblázatot.)

26 év átlagában is megközelítőleg kétszer akkora a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága, mint a törvényes gyermekeké, noha mindkét számsor nagy hullámvázokat mutat. Ha ezeket a hullámvázokat az átlagos hiba értékére redukáljuk, kiderül az, hogy a törvényes gyermekek csecsemőhalandóságának adatai átlagosan 5.95-tel térnek el a 193.0 indextől. A törvénytelen gyermekeké viszont 7.95-tel a 354.8 indextől. A két számsor átlagos hibája között látszólag tehát elég nagy az eltérés. Csakhogy lényegesen

¹⁾ Suomen Tilastollinen Vuosikirja. 1927. Helsinki. 67. l.

²⁾ Preussische Statistik, Bd. 188. Rückblick auf die Entwicklung der preussischen Bevölkerung von 1875—1900. Berlin 1904. Szövege dr. Max Bröszke-től.

megváltozik ez akkor, ha az átlagos hibákat az egyes indexek százalékában fejezzük ki. A törvényes szülöttek csecsemőhalandóságát jelző sor átlagos hibája t. i. az indexnek 3·1%-a, viszont azonban a törvénytelen csecsemőhalandóság sorának átlagos hibája az indexnek csupán 2·25%-a, más szóval: *a törvénytelen szülöttek csecsemőhalandóságának adatai kevésbé szóródnak el, mint a törvényes gyermekek csecsemőhalandóságának adatai, kisebb ingadozásokat jeleznek.*

24. tábla. Poroszországi adatok a törvényes és törvénytelen születésű csecsemők halandóságáról. — 1875—1900.

Év	1000 élveszülöttre esik halálozás az első életévben		Év	1000 élveszülöttre esik halálozás az első életévben	
	törvényes	törvénytelen		törvényes	törvénytelen
1875	200·5	374·7	1888	185·6	345·6
1876	193·9	351·7	1889	193·8	365·1
1877	188·8	340·0	1890	197·5	359·3
1878	192·8	349·9	1891	188·0	355·5
1879	184·0	336·3	1892	198·5	365·9
1880	204·5	366·6	1893	194·2	354·2
1881	187·0	346·2	1894	183·6	338·4
1882	195·7	347·1	1895	198·1	374·8
1883	198·5	358·3	1896	179·7	328·5
1884	200·2	359·0	1897	191·9	358·8
1885	191·6	345·2	1898	180·9	340·5
1886	211·6	380·5	1899	191·5	361·6
1887	187·0	339·9	1900	199·3	381·5
			Átlag 1875—1900 ..	193·0	354·8

A most használt forrásmunkák alapján a poroszországi nagyvárosok csecsemőhalandóságának adatait egy 6 éves s két 10 éves átlag szerint összefoglalva is kimutatjuk. (L. a 25. sz. táblázatot.)

Poroszország területén a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága némileg emelkedett 26 év leforgása alatt, a törvényes gyermekeké — ha nem is sokkal — csökkent. A porosz városokban azonban a fejlődés korántsem volt egységes s míg egyfelől Berlinben, Charlottenburgban, Boroszlóban stb. a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága nagy javulást mutatott a korszak végére, másrészt a városok többségében ellenkező fejlődés történt; így Kölnben, Magdeburgban, Düsseldorfban, Elberfeldben, Kielben, Kasselben stb. Olyan városok, mint például a Maina melletti Frankfurt, ahol a harmadfél évtized alatt a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága változatlan maradt, kivétel számba mentek, noha Frankfurtot szintén a rosszabb osztályzatú városok közé kellett sorozni annak következtében, hogy a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságának mozdulatlansága éles ellentétben állott a törvényes gyermekek már előbb is igen jó és később még jobbra lett csecsemőhalandóságával.

25. tábla. A poroszországi nagyvárosok törvényes és törvénytelen szülötteinek csecsemő-halandósága.

Megnevezés	1000 élveszülött közül meghalt az első életévében átlagosan					
	1875—1880		1881—1890		1891—1900	
	törvé- nyes	törvény- telen	törvé- nyes	törvény- telen	törvé- nyes	törvény- telen
a) Állam	194·0	353·1	194·8	354·7	190·6	355·8
b) Nagyvárosok:						
Berlin	277	477	247	425	205	381
Boroszló	279	451	274	434	245	380
Köln	236	282	248	320	232	368
Frankfurt a/M.	163	319	162	310	138	314
Hannover	164	288	171	270	170	302
Magdeburg	238	379	245	451	238	434
Düsseldorf	199	361	199	399	197	398
Stettin	256	435	270	445	297	476
Königsberg i. Pr.	249	520	255	488	236	432
Charlottenburg	291	559	269	482	188	399
Altona	202	378	197	412	183	399
Elberfeld	169	379	156	378	152	397
Halle a/S.	194	325	194	269	207	320
Dortmund	182	354	169	383	177	385
Barmen	159	405	154	365	149	421
Danzig	255	457	252	433	255	412
Aachen	245	544	251	514	245	465
Essen	184	415	177	428	170	410
Posen	229	556	227	528	216	478
Kiel	157	284	167	298	166	321
Crefeld	192	344	204	409	194	379
Kassel	156	306	157	336	138	400

Nagy érdeklődésre tarthatnak számot azok az adatok, melyek a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságának alakulásáról az egyik legújabb németbirodalmi népmozgalmi statisztikai közleményben foglaltatnak.¹⁾

26. tábla. Törvénytelen szülöttek csecsemőhalandóságának arányszámai a német államokban és néhány nagyvárosban. — 1920—1924.

Város, állam	1920	1921	1922	1923	1924
Berlin	31·4	27·0	30·0	25·8	18·8
Poroszország	24·8	25·3	25·6	25·5	19·9
Bajorország	23·0	23·7	23·5	23·7	20·6
Szászország	17·7	19·4	19·6	19·1	16·1
Württemberg	17·7	17·1	17·4	18·4	14·9
Baden	19·0	17·6	17·8	18·6	16·4
Thüringia	18·9	19·2	18·8	20·5	17·4
Hessen	19·5	19·9	16·5	18·3	14·1
Hamburg	23·3	19·7	22·3	23·5	18·6
Mecklenburg-Schwerin ..	23·2	25·9	27·0	29·4	23·8
Oldenburg	18·2	18·0	22·9	14·5	14·5

¹⁾ Die Bewegung der Bevölkerung im Jahre 1924, Statistik des Deutschen Reichs. Band 336. Berlin, 1928, 19. l.

26. tábla. Törvénytelen szülöttek csecsemőhalandóságának arányszámai a német államokban és néhány nagyvárosban. — 1920—1924. (Vége.)

Város, állam	1920	1921	1922	1923	1924
Braunschweig	21·3	20·9	20·7	21·6	15·4
Anhalt	19·6	21·6	20·7	21·1	18·9
Bréma	21·9	26·1	24·6	24·3	19·5
Lippe	18·9	13·7	19·5	21·8	17·9
Lübeck	34·0	25·2	25·9	30·8	17·1
Mecklenburg-Strelitz ...	25·1	24·5	29·4	24·8	30·5
Waldeck	24·5	26·9	14·0	28·9	9·8
Schamburg-Lippe	35·5	13·3	—	13·6	17·6
Németbirodalom	23·0	23·5	23·6	23·6	19·2

A Németbirodalom mindegyik államában jelentős mértékben csökkent a törvénytelen szülöttek csecsemőhalandósága. A legerőteljesebb csökkenést épen az utolsó 1924. év mutatta, sőt épen ennek az évnek kedvező irányzata adott más fordulatot az egyébként lassan, de állandóan emelkedő csecsemőhalandóságnak. Természetes, hogy 1924-ben a törvényes gyermekek csecsemőhalandósága is mérséklődött, sőt igen jelentős arányban mérséklődött (1923: 12·0, 1924: 9·9), de a fordulat a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságánál mégis többet jelentett. Itt: szakadatlan fejlődés vonala szakadt meg; amott: a törvényes gyermekek csecsemőhalandóságánál megismétlődő hullámmozgások egyike súllyesztette a megszokottnál jóval mélyebbre az arányszám szintjét.

A birodalom egyes részei közül is meg kell néhányat említenünk. Berlint azért, mert csecsemőhalandóságának arányszáma rendkívüli mértékben esett. Bajorországot azért, mert a bajor törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságának indexe 1924-ben már Poroszországé mögé csúszott vissza. Hamburg érdeme, hogy az egész birodalomban egyike volt itt a legjobbaknak a statisztikai észlelés eredménye. Württemberg, Szászországot és Badent azért, mert e szabad államokban is sokkal szelídebb indulatú a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága, mint a birodalom más jelentős részeiben.

m) Adatok Olaszországról.

Az olasz statisztikai évkönyv¹⁾ a törvényes és törvénytelen csecsemők halandóságát halálokok szerint kimutatja:

27. tábla. Az olaszországi csecsemőhalandóság adatai halálokok szerint s a törvényes és törvénytelen születés megkülönböztetésével 1927-ben.

Halálok	10.000 élveszületésre esett törvényes csecsemőhalott	törvénytelen csecsemőhalott
Összes csecsemőhalálozás	1.156·2	2.114·9
Gyomor és bélhurut	444·3	758·4
Veleszületett gyengeség, koraszülés stb.	265·1	582·8
Tüdőgyulladás	137·1	228·1
Bronchitis	58·7	97·6
Idegrendszer betegségei	68·6	104·9
Szifilisz	4·1	44·9
Tuberkulózis	13·1	22·6

¹⁾ Annuario statistico Italiano anno 1929. VII. Terza serie. Vol. III.

Ugyanazok a halálokok uralják az olaszországi törvénytelen szülöttek csecsemőhalandóságát is, melyekről már az angol statisztika alapján említést tettünk.

Különösen szembeszökik itt is a szifiliszre visszavezethető csecsemőhalandóság nagy szerepe a törvénytelen gyermekek halandóságában. A veleszületett gyengeség, koraszülés stb. szintén jóval erősebben ritkítja e gyermekek sorait, mint a törvényes születésűekét: a két index különbsége felülmúlja azt az egyébként nagy eltérést, melyet az összes csecsemőhalandóság két értékének összefoglalásánál szemlélhetünk.

n) Néhány adat Esztországról.

Az igazán szép teljesítményeket felmutató *eszt statisztikai hivatal* egyik legújabb kiadványában¹⁾ behatóan foglalkozik az állam csecsemőhalandóságával s néhány adata a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságára is jellemző:

28. Esztországi törvényes és törvénytelen születésű csecsemők halandósága. — 1922—28.

Év	1000 élveszületésre esett törvényes	1000 élveszületésre esett törvénytelen	csecsemőhalott általában
1922	131·5	260·7	141·0
1923	104·2	106·0	108·9
1924	99·6	201·2	106·8
1925	97·1	162·5	101·9
1926	106·7	147·1	110·0
1927	110·8	176·9	116·2
1928	90·9	178·9	103·6
Átlag	106·9	184·3	112·9

A csecsemőhalandóság irányzata határozottan csökkenő, a törvénytelen gyermekeké azonban még inkább, mint a törvényes gyermekeké. Végeredményben azonban e 7 év statisztikája szerint az előbbieké csecsemőhalandósága $\frac{3}{4}$ résznyivel nagyobb, mint az utóbbiaké. A városokban az indexek magasabbak, mint a vidéken. (1927-ben a városok indexe 214·5‰, a vidéké 165·1 volt; 1928-ra ez a nagy eltérés enyhült (vidék 177·8, városra: 182·9‰).

Az eszt forrásmunka azonban még egyéb irányban is tájékoztat bennünket. Az eszt statisztika a csecsemőhalottak adatait (származásuk megkülönböztetésével) feldolgozta halálokok szerint is, — sajnos, nem 1000 élveszületéshez, hanem (élve és halva) születéshez ejtette meg a számításokat.

¹⁾ Eestis demografia. Vilik IV. Rahvastik ja tervishod Eestis. Demografia. Volume IV. Population et l'hygiène publique. 1929.

29. tábla. Esztország törvényes és törvénytelen gyermekeinek csecsemőhalandósága halál-
okok szerint, városokban és vidéken, 1928-ban.

Halálok	Városok		Vidék		Általában	
	törvé- nyes	törvény- telen	törvé- nyes	törvény- telen	törvé- nyes	törvény- telen
Veleszületett gyengeség, kora- születés stb.	26·9	74·0	14·3	36·4	16·6	44·7
Fertőző betegségek	13·3	43·8	14·0	24·8	13·8	29·0
Légzőszervek betegségei	12·7	57·5	10·4	10·9	10·9	21·1
Emésztőszervek betegségei	10·1	27·4	6·4	13·2	7·1	16·3
Görcsök	3·5	2·8	14·8	29·5	12·7	23·6
Egyéb és ismeretlen	9·0	27·4	37·3	48·8	32·0	44·1
Mindössze ...	75·5	232·9	97·2	163·6	93·1	178·8

Feltűnik, hogy a városokban mennyire rosszabb ebben a viszonyítás-
ban a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága. Ezt elsősorban a
veleszületett gyengeség, a koraszületés és légzőszervi betegségek, továbbá
a fertőző betegségek erősebb pusztítása okozza. Viszont a görcsök a városi
törvénytelen gyermekek halálakai közül (a főbb halálokok említése folytán is)
szinte egészen hiányoztak ; a vidéken nagy szerepet játszanak.

**o) A törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága a szülők foglalkozása”
szerint.**

Budapest székesfőváros statisztikai hivatalának közlései lehetővé
teszik annak a kérdésnek tárgyalását, hogy a különböző foglalkozási rétegekből
származó anyák törvénytelen gyermekeinek mekkora a csecsemőhalandósága.
Nyilvánvaló, hogy a születési s másfelől a halálozási adatokban jelentkező
foglalkozás-statisztikai eltérések arra intenek, hogy a törvénytelen gyer-
mekek csecsemőhalandóságának adatait épenséggel óvatosan mérlegeljük.
Úgy hisszük, mégis nagy figyelmet érdemelnek az alábbi adatok. (L. a
30. táblázatot.)

Az olvasó a közölt abszolút számokból láthatja, hogy a részletes
foglalkozási statisztika alaposan megbontja ugyan a törvénytelen szülöttek
és a törvénytelen csecsemőhalottak tömegét, viszont egész sereg foglalkozási
ág rovatába oly kicsiny számok kerültek, melyek miatt le kell mondanunk
arról a kísérletről, hogy a csecsemőhalandóságot foglalkozási ágak szerint
mindvégig kiszámítsuk. Alighanem helyes úton járunk akkor, ha beérjük
azzal, hogy csak azoknak a foglalkozási ágaknak adataival dolgozunk
tovább, melyekben nagyszámú törvénytelen élveszületést és csecsemő-
halálozást jegyzett fel a statisztika.

30. tábla. A törvénytelen gyermekek csecsemőhalálózása Budapesten
1927-ben és 1928-ban.

Foglalkozás	T ö r v é n y t e l e n							
	éve- szülöttek	csecsemő- halottak	éve- szülöttek	csecsemő- halottak	éve- szülöttek	csecsemő- halottak	éve- szülöttek	csecsemő- halottak
	1927-ben		1928-ban		1927-ben		1928-ban	
	a) fiúk				b) leányok			
I. Őstermelés.								
A) Mezőgazdaság :								
Kisbirtokos (kisbérlő)	—	—	1	—	—	—	1	—
Gazdasági cseléd	—	—	—	—	—	1	1	—
Mezőgazdasági munkás	7	2	5	2	7	—	3	1
B) Kertészet :								
Önálló és segítő családtag	—	—	—	—	1	—	—	—
Segédszemélyzet	—	—	1	—	—	—	1	—
C) Erdészet								
D) Egyéb őstermelő :								
Segédszemélyzet	—	—	—	—	—	1	—	—
II. Bányászat, ipar stb.								
A) Bányászat és kohászat :								
Tisztviselő	—	—	—	—	1	—	—	—
B) Ipar :								
a) Önállók :								
Cipész és csizmadia	—	—	—	—	—	—	1	—
Kocsmáros, vendéglős	—	—	—	—	2	—	—	—
Kőműves	—	—	—	1	—	—	—	—
Szabó- és varrónő	—	4	1	2	—	2	—	2
Takács, posztószövő	—	1	—	—	—	—	—	—
»Egyéb» iparágak	—	—	3	1	1	—	3	—
b) Tisztviselők :								
Ipari tisztviselők	1	—	—	1	1	—	—	—
c) Segédszemélyzet :								
Asztalos, ács, bográr	—	1	3	—	—	2	1	—
Borbély, fodrász	3	—	3	—	2	—	3	—
Cipész és csizmadia	9	1	3	—	3	3	1	1
Kocsmáros, vendéglős	10	1	17	—	10	5	7	—
Kovács, lakatos, géplakatos stb.	2	5	7	2	1	4	7	2
Kőműves	—	—	1	—	—	—	—	—
Könyv- és könyvnyomdász	—	2	1	—	1	3	1	—
Mészáros és hentes	—	2	—	1	—	—	—	2
Pék	—	—	2	—	—	—	1	—
Szabó- és varrónő	63	13	51	7	40	8	54	6
Szűcs	1	—	1	—	1	1	—	—
Takács, posztószövő	7	1	16	4	7	—	11	3
»Egyéb» iparágak	137	36	137	34	138	38	135	32

30. tábla. A törvénytelen gyermekek csecsemőhalálózása Budapesten
1927-ben és 1928-ban. (Vége.)

Foglalkozás	T ö r v é n y t e l e n							
	élve- szülöttek	csecsemő- halottak	élve- szülöttek	csecsemő- halottak	élve- szülöttek	csecsemő- halottak	élve- szülöttek	csecsemő- halottak
	1927-ben		1928-ban		1927-ben		1928-ban	
	a) f i ú k				b) l e á n y o k			
C) Kereskedelem és hitel :								
Önálló	9	6	12	4	4	1	12	4
Tisztviselő	17	3	12	4	17	1	14	2
Segédszemélyzet	12	2	13	1	8	—	6	3
D) Közlekedés :								
Önálló	—	—	—	1	—	—	—	2
Posta-, táviráda- és telefontisztviselő ...	1	—	2	—	—	—	—	—
Vasúti szolgáló és egyéb segédszemélyzet	1	—	1	—	2	—	2	—
Posta- stb. szolgáló és egyéb segédszem.	—	—	—	—	—	1	—	—
Segédszemélyzet a közl. egyéb ágaiban .	1	3	1	—	1	2	—	—
III. Közszolgálati ágak és szabad- foglalkozás.								
A) Polgári közszolgálati ágak :								
a) Önálló és tisztviselők:								
Állami tisztviselők	1	—	1	—	1	—	—	—
Községi tisztviselők	—	—	1	—	—	—	—	—
Ügyvéd, ügyvédsegéd és jelölt	—	—	—	—	—	—	1	—
Orvos, gyógyszerész és szülésznők	1	—	—	—	—	—	—	—
Középiskolai tanár	—	—	—	1	—	—	—	—
Népiskolai tanító	2	—	—	—	—	—	1	4
Egyéb közszolgálati ágak	15	1	11	2	14	3	7	2
b) Díjnok								
c) Szolga- és segédszemélyz.								
B) Véderő :								
Tiszt és tisztviselő	2	—	1	—	—	—	—	—
Altiszt	—	—	1	—	—	—	1	—
IV. Különböző napszámosok								
V. Házicselédek								
VI. Egyéb és ismeretlen foglalkozások.								
Nyugdíjasok	547	—	851	1	526	4	806	1
Intézeti ápoltak		112		116		75		82
Egyéb és ismeretlen foglalkozások ...		18		39		17		38
Mindössze	1.540	412	1.690	357	1.499	315	1.600	298

Erre az útra kell térnünk, mert hiszen a kisebb számadatok mindegyikére kiterjeszkedve, elég gyakran bukkannánk olyan jelenségekre, melyeket hosszadalmasan kellene megmagyaráznunk, pedig az esetek csekély vagy éppen minimális száma miatt kár volna mellettük sokáig időzni. Erről lehetne szó például akkor, ha annak az okát keresnők, hogy olyan foglalkozási ágak képviselőinél, melyeknek sem 1927-ben, sem 1928-ban nem születtek törvénytelen gyermekei, miért jelez a statisztika mégis 1928-ban törvénytelen származású csecsemőhalottakat. A dolog nyitja persze egyszerű, hiszen csak arra kell gondolnunk, hogy Budapest halálozásában mekkora jelentősége van az ú. n. idegen halottaknak. Mégis, mint említettük, egyszerűbbnek és helyesebbnek véljük, ha csupán azoknak a foglalkozásoknak törvénytelen csecsemőhalandóságát számítjuk ki, amelyeknél — az esetek nagyobb számánál fogva — a zavaró körülményeknek többé-kevésbé korlátozásával tudunk a helyzet felől véleményt alkotni.

Az a östermelés, bányászat s az ipari önállók és tisztviselők körében hiába keresnénk ilyen foglalkozásokat. Az ipari segédszemélyzet körében azonban már élénk bukkannak néhány foglalkozás, ahol a törvénytelen szülöttek csecsemőhalálozása szembeötlő. *De még inkább a napszámosok, a házicselédek s az egyéb és ismeretlen foglalkozású szülőanyák törvénytelen gyermekei azok, melyeknek nagy és jellegzetes csecsemőhalálozása megalapozza Budapesten is a törvénytelen születésű gyermekek csecsemőhalandóságának képét.*

Úgy véljük, helyes kiindulási pont az, ha előbb az 1927. és 1928. év törvénytelen szülötteinek csecsemőhalandóságát egy számban fejezzük ki s azután utána sorakoztatjuk a fontosabb foglalkozásokét:

31. tábla. A budapesti törvénytelen szülöttek csecsemőhalandósága 1927-ben és 1928-ban.

Foglalkozás	1927		1928	
	Törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága			
	fiúk	leányok	fiúk	leányok
Összes törvénytelen szülöttek	27·7	21·1	21·1	18·8
<i>Ipar :</i>				
Kocsmáros, vendéglős : segédszemélyzet	10·0	50·0	0·0	0·0
Cipész és csizmadia : segédszemélyzet	11·2	100·0	0·0	100·0
Szabó és varrónő	20·6	20·0	13·8	11·1
Takács és posztószövősegéd	14·3	0·0	25·0	27·3
»Egyéb« iparágak segédszemélyzete	26·3	27·5	24·9	23·7
<i>Kereskedelem :</i>				
Önálló	66·7	25·0	33·3	33·3
Tisztviselő	17·6	5·9	33·3	14·3
Segédszemélyzet	16·7	0·0	7·7	50·0
<i>Közszolgálati ágak és szabadfoglalkozások :</i>				
»Egyéb« közszolgálati ágak	6·7	21·5	18·2	28·6
Szolga és segédszemélyzet	57·2	42·8	53·2	0·0
Különböző napszámosok	44·9	23·5	30·2	28·3
Házicselédek	24·9	19·2	22·6	19·5
Egyéb és ismeretlen foglalkozások	23·8	18·3	18·4	15·0

Egyik-másik kategóriában roppant nagyra látszik a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága. Az olyasféle exorbitans számokat, minőket például a cipész- és csizmadiasegégeknél vagy az önálló kereskedőknél látunk, alighanem mégis figyelmen kívül hagyhatjuk. Nagyobb figyelmet érdemel az az általában erősnek mondható csecsemőhalandóság, mely az »egyéb« iparágak segédszemélyzeténél ötlük szembe. Egyfelől azért, mert a népmozgalmi statisztika foglalkozási felsorolása szerint ez az a foglalkozási csoport, ahová a gyári munkásság tömörül, azaz *a gyári munkásság köréből kikerülő anyák törvénytelen gyermekeinek csecsemőhalandósága feltétlenül rossz osztályzatú*. Kedvezőtlenebb számokat csak a különböző ágban dolgozó napszámosok törvénytelen gyermekeinek csecsemőhalandósága tár fel. A házicseléseké már lényegesen kedvezőbbet. Ugyanez áll az egyéb és ismeretlen foglalkozású anyák törvénytelen gyermekeinek csecsemőhalandóságára, melyet pedig az is ronthatna, hogy a feldolgozás idesorolta az intézeti ápoltakat, akik között aránylag legsűrűbben fordulhatnak elő idegen halottak.

Az a körülmény, hogy a különböző ágbeli napszámosok törvénytelen gyermekeinek csecsemőhalandósága annyira kiugrik az arányszámok közül, (a közszolgálati szolgál- és segédszemélyzet arányszámait a csekély abszolút számok miatt t. i. figyelmen kívül hagyhatjuk), a gyári munkásság szintén rosszindulatú arányszámaival társulva: *a kérdésnek tagadhatatlanul szociális vonatkozásait tolja előtérbe*. Kétségtelen, hogy amennyire a törvénytelen gyermekeknek egyik legnagyobb kontingenséről, a házicselésekről elég valószínűen feltehetjük azt, hogy *a rendszeres ápolás hiányának nagy része van abban, hogy a törvénytelen gyermekek közül oly sokan halnak meg csecsemőkorban, másrészt a munkás- és napszámostól ugyan anyagi értelemben talán meg volna a mód, hogy a törvénytelen gyermek anyjánál maradjon, de az anya vagy a természetes apa mostoha körülményei nem engedik meg a gyermek felnevelését s az idő előtt kerül sírba*.

Vissza kell azonban még egy ízben térnünk az »egyéb és ismeretlen« foglalkozású anyák törvénytelen gyermekeinek csecsemőhalandóságára, melyről fentebb megjegyeztük azt, hogy nagyságát az idegen halottak is növelhetik. Tudnunk kell ugyanis, hogy az ebbe a csoportba sorolt gyermekek anyái között (azok között tehát, akiknek tömegével a törvénytelen származású csecsemőhalottakat összehasonlítjuk) aránylag még többen lehetnek vidéki illetőségű nők, akik sorsukat leplezve a székesfőváros nagy szülőintézeteiben hozzák világra gyermekeiket. Ez azt jelenti, hogy ha ugyanolyan arányban szerepelnének az egyéb és ismeretlen foglalkozású anyák a házasságon kívüli születések statisztikájában, mint a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságában, bizonyára nagyobb volna az utóbbi foglalkozású anyák törvénytelen gyermekeinek csecsemőhalandósága, semmint összeállításunkból kitétnék.

Különben valószínű, hogy a törvénytelen anyák foglalkozási viszonyainak az a tagozódása, mely szerint közülük oly feltűnően sok az egyéb és ismeretlen foglalkozású nő, részben azzal függ össze, hogy a szülőintézetekben törvénytelen gyermekeket szülő nők foglalkozási megnevezése nem mindig egészen pontos. Sokan akadnak közülük, akik eltitkolják valódi foglalkozásukat vagy pedig ú. n. foglalkozásnélkülieknek mondják magukat, kiknek eltartóját a születési lap kitöltésénél nincsen módja a statisztikai szolgálatnak hitelesen megállapítani, ha esetleg családban is élnek.

Több ízben említést tettünk dr. med. H. Neumann jeles munkájáról (*Die unehelichen Kinder in Berlin*, 1900.). Ez a munka azonkívül, hogy a törvénytelen gyermekek első életévének viszonyait kutatva, nagy alaposággal s különös figyelemmel volt arra, hogy milyen formák között történik a gyermekek eltartása, másfelől: negyedik fejezetében (42—68. lapok). a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságát vizsgálta finom módszerességgel. Neumann nemcsak, hogy az összes élveszületett törvénytelen gyermekek halandósági tábláját készítette el a *halandósági koefficiensek* figyelembevételével (miközben az eltávozott és törvényesített törvénytelen gyermekek számát is mindig levonta az egy-egy időszakban még élő törvénytelen gyermekek számából), hanem számításait külön ejtette meg a nyilvános jellegű, továbbá magán szülőintézetekben világra hozott, valamint a magánlakásokban született törvénytelen gyermekekről. Számításai szerint a csecsemőkorban a *halandósági koefficiensek* a következőképpen alakultak:

32. tábla. A törvénytelen születésű csecsemők halandósági koefficiensei a születés helye szerint, Berlinben.

Csecsemőkor	Nyilvános kórházakban élveszületett törvénytelen	Magáninté- zetekben csecsemők	Magán- lakásokban halandósági koefficiense	Összes
1 hónap	16·4	13·6	11·1	12·8
2 „	16·3	11·0	8·2	10·8
3 „	6·7	4·0	3·7	4·5
2 negyedév	11·0	12·4	7·0	8·3
3 „	6·0	5·6	4·3	4·8
4 „	3·2	3·7	2·3	2·6

Neumann úgy találta, hogy a törvénytelen gyermekek közül az első év végén 368·4‰ halt meg, legtöbb a közkórházban születtek közül (471‰), — valamivel kevesebb a magán szülőintézetben (413‰), legkevesebb pedig a magánlakásokban születettek közül. Neumann figyelmeztet arra, hogy a törvénytelen csecsemőket sújtó betegségek közül a szifilisznek mekkora jelentősége van, vagy legalább is azzal összefüggő veleszületett gyengeségnek, a legnagyobb jelentőséget azonban a mesterséges táplálásnak tulajdonította, amely pedig szabály ott, ahol az anya nem él együtt gyermekével, — sőt gyakran még ott is, ahol az anya és törvénytelen gyermeke egy fedél alatt él!

Tanulmányunk szempontjából érdekesek azok a számok is, melyeket Neumann azoknak a gyermekeknek csecsemőhalandóságáról gyűjtött össze, akiket anyjuk átmenetileg vagy akár tartósan *tartásra* kiadott. E gyermekek csecsemőhalandósági viszonyait Neumann anyjuk foglalkozása szerint is kimutatta:

Foglalkozás	%	Foglalkozás	%
Személyes szolgálok	32·6	Kereskedelem	41·1
Munkásnők	30·7	Vendéglősség és kocsmárosság	37·6
Varrónők és tisztítónők	27·9	Egyéb	25·4

Neumann adatainak legszomorúbb csoportja a városi gyámügyi ellátás körébe utalt törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságára vonatkozik. E gyermekek halandósági koefficiensei tudniillik a következőkép alakultak:

Kor	Koefficiens	Kor	Koefficiens
1—15 nap	18·5	Második hónap	57·5
16—20 „	43·8	Harmadik hónap	27·3
Második hónap első fele	41·0	Második negyedév	37·6
Második hónap második fele	18·4	Harmadik negyedév	17·1
		Negyedik negyedév	2·5

Neumann adatai élesen megvilágították azt, hogy a hatósági gondozás körébe került törvénytelen gyermekek halandósága mily roppant méretű volt 1896-ban Berlinben. De nem jobb azonban a kép akkor sem, ha azt a néhány adatot vizsgáljuk át, mely arra vonatkozik, hogy az árvaszék nyilvántartásába került gyermekek közül *Budapesten* mennyien haltak meg.

Budapest székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyvének a gyámügyi közigazgatást feldolgozó része alapján közöljük¹⁾ az árvaszéki nyilvántartásba került gyermekek néhány adatát:

33. tábla. Az árvaszéki nyilvántartásba került csecsemők halálozása *Budapesten* 1927-ben és 1928-ban.

Év	Összes	1 hónapon aluli	1—3	3—6	6—9	9—12
		hónapos csecsemőhalottak száma				
1927	426	204	139	65	17	1
1928	454	243	135	59	16	1

Sajnos, nem tudjuk megállapítani, hogy ez a 426, illetve 454 törvénytelen csecsemőhalott tulajdonképpen mely gyermektömegből vált ki. Az *á körülmény* azonban, hogy a halottak tömegében domináló volt az egy hónapon aluli korban elhunyt gyermekek száma, komoly figyelmeztetés abban az irányban, hogy az a gyermekekről, melyből a halottak kiestek, valóban nagyon fenyegetett része *Budapest* gyermektársadalmának.

Használt forrásmunkánkból arról is értesülünk, hogy a budapesti árvaszék a házasságon kívül született gyermekekről 18 év (1910) óta vezet nyilvántartást, mely úgy készül, hogy a budapesti anyakönyvvezetőség minden, a fővárosban házasságon kívül született gyermek születési anyakönyvi kivonatát 8 napon belül megküldi az árvaszéknek. A nyilvántartáson 1921 óta átvezetik a felmerült változásokat s ahhoz kapcsolódik a hivatásos gyámi munkásság, melyben azonban a személyi felügyeletet egyéb intézmények látják el. A három évnél fiatalabb kiskorúak felügyeletét az Országos Stefánia Szövetség végzi védőnőivel, a három éven felüliekét pedig 1928 óta az imént említett szövetséggel kapcsolatban működő intézmény: a Székesfőváros Anya- és Csecsemővédelmi Központja vállalta.

A munka azonban, melyet e szervek végeznek, elég sok akadállyal jár. Jellemző példája ennek, hogy a székesfővárosban a hivatásos gyámság alatt álló gyermekek száma 1928 végén 3160 volt s ezeknek csak mintegy

¹⁾ L. Az 1928. évkönyv 469, illetőleg az 1929. évi évkönyv 473* lapját.

harmadrészéről, 1187 gyermekről érkezett a hatósághoz a védőnőktől jelentés. Ennek oka pedig jórészen az, hogy a törvénytelen gyermekek anyái a szülés után — előbb vagy utóbb — rajszerűen elhagyják a fővárost s így gyermekeik kicsúsznak a budapesti hivatalos gyám felügyelete alól. A fentebb említett 1187 gyermek közül például mindössze 673 tartózkodott Budapesten, 203 vidéken volt az anyjával, 311 pedig ismeretlen helyre távozott. A Budapesten lakó törvénytelen gyermekek gondozási viszonyai azonban nem voltak kedvezőtlenek; 426 az anyja gondozása alatt állott és csak 154 volt egyéb vagy gyermekmenhelyi gondozásban. Igaz, hogy 93 gyermek meghalt a 673 közül, e gyermekek elég jelentős része tehát.¹⁾

p) A törvénytelen gyermekek kedvezőtlenebb fejlődése.

Számos oldaláról világítottuk meg azt a kérdést, hogy a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága mennyivel nagyobb, mint a házasságból született gyermekeké. A törvénytelen gyermekek további sorsára vonatkozólag már jóval kevesebb anyaggal rendelkezünk. A *hivatalos statisztika érdeklődési körén szinte teljességgel kívül esik az a mindenesetre kényes szempont, hogy az élet forgatagában érvényesülő emberek törvényes vagy törvénytelen származásúak*. A magánstatisztikai kutatás programjában is csak alig-alig látunk olyan munkákat feltűnedezni, melyek a törvénytelen születésű népesség viszonyaival foglalkoznak.

A legjelesebb munka, melyet e tárgykörben olvashattunk, a már fentebb is gyakran idézett kitűnő Spann műve.²⁾ A katonaköteles korban élő törvénytelen szülöttek viszonyairól s másfelől az iskolaköteles korban levőkéről oly értékes anyagot halmozott fel szép könyvében *Spann*, hogy úgy véljük, kutatásainak néhány eredményéről tanulmányunkban is meg kell emlékeznünk.

Bizonyos mértékben kedvező *Spann*-nak az a megállapítása,³⁾ hogy azoknak a törvénytelen gyermeket szülő anyáknak, akik még életben vannak akkor, midőn gyermekük a katonaköteles kort eléri, de akik nem mentek férjhez törvénytelen gyermekük apjához, csaknem felerészben más férfival kötött házasságot, úgy hogy a *törvénytelen születés jelensége így a törvénytelen származáson alapuló mostohaapaság jelenségévé alakul át*.

¹⁾ A házasságon kívül született gyermekek védelmére és a hivatásos gyámság működésére vonatkozólag lásd dr. Szokola Leo: »Az árvaszék működése általában és szerepe az anya- és gyermekvédelemben« című művét. Az Országos Stefánia Szövetség anyák és csecsemők védelmére kiadványai. 3. szám. Budapest, 1923.

Aki az Országos Stefánia Szövetség működése felől óhajt tájékozódni, a Szövetség évi jelentéseit forgathatja haszonnal, de a szövetség munkásságát legjobban *Keller Lajos* műve foglalta össze: »Az Országos Stefánia Szövetség 10 éves működése« Budapest, 1925.

²⁾ Dr. Othmar *Spann*: »Untersuchungen über die uneheliche Bevölkerung in Frankfurt am Main. Probleme über Fürsorge. Abhandlungen der Zentrale für private Fürsorge in Frankfurt am Main. Dresden, 1905. 178 lap + 23 tábla.

³⁾ L. i. m. 22. és 29. lapjait.

A felnevelés esélyei mégis sokkal rosszabbak a törvénytelen gyermekek-nél. 100 élveszült gyermek közül a 20. életévet Spann adatai szerint 66·0% érte el Frankfurtban, a törvénytelenek közül ellenben csak 18·1%.¹⁾

Ez azt jelenti, hogy a törvényesítés, vagy örökbefogadás kevéssé zavaró mozzanatát kikapcsolva, *3·63-szor kisebb a valószínűsége annak, hogy a törvénytelen gyermek sorozóbizottság elé kerüljön, mintsem hogy a törvényes gyermek.*²⁾

A sor alá került ifjak *alkalmasságának viszonyaiban*³⁾ csak igen csekély különbség mutatkozott akkor, ha a feldolgozás a törvénytelen származású egyének egész tömegét összevonta. Annál gyengébb volt a törvénytelen születésű gyermekek közül azoknak sorozási eredménye, akiket *Spann tulajdonképeni* törvénytelen származásúaknak mond, — ezek testi fejlettsége kétségtől hátramaradottabb, degeneráltabb volt azokénál, akiknek anyja utóbb férjhez ment. A különbség annyira frappáns, hogy Spann nem zárkózik el annak a súlyos következtetésnek levonása elől, hogy a *törvénytelen gyermek szempontjából jobb, ha az anyja meghalt, mintsem ha úgy maradt az életben, hogy nem tudott férjhezmenni.*

A sor alá került frankfurti törvénytelen szülöttek túlnyomó részéről *Spann*-nak a foglalkozási adatok is rendelkezésére állottak. Felénél nagyobb tömegük (58·9%) tanult, — több mint ötödrészüket (22·0%) tanulatlan munkás volt; kereskedelmi pályán tartotta magát fenn $\frac{1}{6}$ részük (13·7%), szabad és tisztviselő pályán már jóval kevesebb boldogult (2·7%), önálló épenséggel alig valaki volt közöttük (1·0%), nem sokkal több volt (1·7%), azok száma sem, akik pályájukra készültek. *A törvénytelen gyermekek foglalkozásában ilyenformán az ipari munkaalkalmak játszották a főszerepet.*

Ámde az a különbség, mely a törvénytelen gyermekek különböző csoportjaiban lépten-nyomon felmerült, itt is világosan szembeötlött. Azok között a gyermekek között, akiknek anyjuk férjhez ment, jóval gyakrabban talált a megfigyelés tanult munkást, mint a mindvégig házasságon kívüli kötelékben maradt nők gyermekei között. A tanulatlan munkások százaléka például az első csoportban 17, a másodikban viszont 24% volt, — sőt *Spann*, *Neumann* kutatásaira támaszkodva, azt is kifejtette, hogy az igazi különbség a két csoport között a kézműves munka *minőségében* rejlik.

Spann szemlélődésének eredményét abban foglalta össze, hogy a *törvénytelen származású gyermekek mostohaatyai kapcsolatának társadalmi funkcionális értéke a gyermek gazdasági elhelyezkedése szempontjából is nagyjában ugyanaz, mint a törvényes családdé és csak a tulajdonképeni törvénytelen származású gyermekek, azok tehát, akiknek anyja nem ment férjhez, jeleznek foglalkozási viszonyaikban is süllyedést, hivatási elsatnyulást.*

¹⁾ L. *Spann* i. m. 34. lapját.

²⁾ *Spann* hivatkozik itt H. *Neumann* adataira (Die jugendlichen Berliner unehelichen Herkunft. Jahrbücher für Nationalökonomie III. Folge. Bd. 8., 1894. 538. lap), aki hasonló eredményekre jutott.

³⁾ L. erre vonatkozólag *Spann* i. m. 36—54. lapjait.

A foglalkozási viszonyoknak a katonai sorozási eredményekkel való összehasonlítása is becses eredményekkel gazdagította *Spann* tanulmányát. Kiderült az,¹⁾ hogy a tanulatlan munkások között valamivel többet találtak katonai szolgálatra alkalmasnak, mint a törvénytelen születésű tanult munkások között — noha a póttartalékba, valamint a népfelkelésbe osztott elemek figyelembevételével a katonai szolgálatra egyáltalán alkalmatlan egyének mégis a tanulatlan munkások tömegében fordultak elő valamivel gyakrabban. A kereskedelmi alkalmazottak között határozottan legrosszabb volt a sorozási eredmény: csak $\frac{1}{5}$ részük bizonyult alkalmasnak rendes katonai szolgálatra. A szociális viszonyok hatását itt is élesen megvilágította *Spann*: azok közül a törvénytelen gyermekek közül, kiknek mostoha szülőjük volt, jóval többen rendelkeztek elegendő testi fejlettséggel a rendes katonai szolgálatra, mintsem azoknak a gyermekeknek csoportjából, akiknek az anyja utóbb sem ment férjhez. Sőt *Spann* tovább ment és éles logikával azt is megállapította, hogy a végig apa nélkül maradt törvénytelen gyermekek testileg még sokkal gyengébbek, semmint a sorozás eredményeiből kitűnik.

Különös figyelmet érdemelnek *Spann*nak azok a vizsgálódásai, melyek a törvénytelen születésű egyének *bűnözési* viszonyaira vonatkoznak. E vizsgálódások tanulságait abban foglalhatjuk össze, hogy a) *a törvénytelen származású emberek bűnözési hajlandósága valóban lényegesen nagyobb, mint a törvényeseké,*²⁾ b) *hogy a törvénytelen születésű egyének magasabb kriminalitása összefügg hiányosabb műveltségükkel;* c) *azoknak a törvénytelen gyermekeknek kriminalitása, akiknek mostohaapjuk van, sokkal kisebb, mint akiknek mostoha apjuk nincs, stb.*

Spann vizsgálódásainak másik érdekes nagyobb csoportja az *iskola-köteles korban* álló gyermekekkel foglalkozott.³⁾ *Spann* szerint ezekre a kutatásokra azért volt szükség, mert sem a törvénytelen születések vizsgálata, sem pedig a felnőtt törvénytelen származású emberek viszonyainak szemlélete nem nyújthat felvilágosítást arról, hogy *a törvénytelen születésű népesség fejlődése miképpen illeszkedik bele a népesség megújulásának folyamatába.*

A közbenső fokozatok közül az egyiknek felderítése céljából hajtottak végre Frankfurtban felvételt az iskolába járó törvénytelen születésű gyermekekről, mely ugyan a dolog természeténél fogva nem volt teljes, de többnyire olyan esetek maradtak ki a felvételtől, amikor a külső körülmények kedvezőbb viszonyokat sejtettek.

A kérdőív 26 kérdőpontból állt, s benne tüzetesen kutatták a gyermek gondozási viszonyait, az anya foglalkozását, lakását, a gyermek iránt való érdeklődését, valamint esetleges házasságát, a gyámnak a gyermekkel szemben való összeköttetését, a természetes apa foglalkozását s gyermekével

¹⁾ L. i. m. 78. és következő lapjait.

²⁾ I. m. 89—94. lapjait.

³⁾ L. i. m. 121—155. lapjait.

szemben való viselkedését, tartásdíj-fizetését stb., a gyermek testi és szellemi képességét, erkölcsi tulajdonságait, tanulmányi viszonyait s általában magaviseletét, stb.

Néhány szemelvény a tanulságokból megmutatja az olvasónak azt, hogy mennyire hasznos volna az effajta vizsgálatokat szélesebb körben s esetleg magyar viszonylatban is megejteni.

Az iskolába járó törvénytelen gyermekek közül a fiatalabb 7—8 éves gyermekek közül észrevehetően többnek volt jó a testi konstrukciója, mint a 11—15 éves gyermekek közül. Más szóval: *a testi ápoltság valószínűsége csökken a növekvő korral, viszont emelkedik a rosszabb testi kondícióé.* Azoknál a gyermekeknél, akik mostoha apjukkal vagy annak a családjában élnek, még sokkal inkább meglátszik a konstitúció jobb volta, mint azoknál, akik vagy az anyjuk közvetlen felügyelete alatt állanak vagy pedig mások által gondoztatnak.

Spann kutatásai kiterjeszkedtek arra is, hogy a testi fejlődés mennyiben függ össze az iskolai tanulmányok eredményességével. Kiderült az, hogy a jobban tanuló gyermekek közül jó $\frac{2}{3}$ résznyinek (67·0%), a közepes tanulók közül 56·9, a rosszabb tanulók között pedig 48·0%-nak volt jó egészséget sejtető testi felépítése, ami világosan rátereli a figyelmet az itt fennforgó mélyebb összefüggésekre.

A magyar statisztikában a törvénytelen gyermekek sorsára vonatkozólag csak alig-alig találunk szórványos adatokat is. Végtelen kár pl. az, hogy *bűnügyi statisztikánk*, noha felvételi mintájában benne foglaltatik az a kérdés is, hogy elítélt egyén törvényes, vagy törvénytelen származású-e, nem kerítette módját annak, hogy ennek az anyynra fontos szociálpolitikai szempontnak mérlegelését belevigye a feldolgozásba. Mégis van a magyar statisztikának némely része, amely foglalkozik a származás kérdésével. Az *országos javítóintézetek statisztikája* pl., melynek segítségével a háború előtti 10 év anyaga szerint a következőképen csoportosíthatjuk az oda utalt és az egyes években ott tartózkodott növendékeket:

34. tábla. Törvényes és törvénytelen születésű javítóintézeti növendékek száma Magyarországon. — 1905—1914.

Év	Törvényes származású javítóintézeti növendékek	Törvénytelen	Utóbbiak %-a
1905	799	198	19·8
1906	799	194	19·5
1907	874	205	19·0
1908	908	218	19·4
1909	985	246	20·0
1910	1.304	353	21·3
1911	1.740	430	19·8
1912	1.970	496	20·1
1913	1.948	553	22·1
1914	2.264	552	24·4

A javítóintézeti növendékek létszámában a megfigyelt 10 év leforgása alatt jelentős eltolódás történt. Az 1905—1909. évek folyamán a javítóintézetekbe utalt fiatakorúaknak csak mintegy ötödrésze született házasságon kívül. A század második évtizedének

elejétől fogva ez az arányszám határozottan emelkedő tendenciát vett fel s a világháború kitörésének évében kevés híján már a növendékek $\frac{1}{4}$ része volt olyan, aki házasságon kívül született. Minthogy pedig a század első éveiben az országos javítóintézetben elhelyezett gyermekek közül kb. 15—16% volt törvénytelen születésű, ez adatok vizsgálatából azt a kedvezőtlen tanulságot vonhatjuk le, hogy a *törvénytelen gyermekek erkölcsi fejlődésében mind gyakrabban történtek olyan beteges tünetek, melyek a javítóintézetben való elhelyezést tették szükségessé.*

Nem kedvezőbb a kép akkor sem, sőt talán kedvezőtlenebb, ha azokat az adatokat vizsgáljuk, melyek arra vonatkoznak, hogy a javítóintézetekből *elbocsátott növendékek közül* mennyi volt törvénytelen származású. A javítóintézetekbe tudvalevőleg nemcsak a szülők vagy gyámok kérelmére, hanem ítélet alapján is, illetőleg a hatóság és a rendőrség kérelmére is fel lehet venni növendékeket. Tanulmányunk szempontjából talán nem érdektelen, ha megemlítjük, hogy 1928-ban *bírói ítélet* 443 (1926-ban 270, 1927-ben 315) fiatalkorút utalt javítóintézetekbe, az esetek felerészében közveszélyes munkakerülőkről szóló törvénybe ütköző vétség, — igen jelentős részüket azonban a lopás egyszerű vagy minősített bűncselekményei, illetőleg egyéb még súlyosabb bűncselekmények miatt.

Aligha kell a figyelmet felhívunk végül az *állami gyermekmenhelyek* munkásságáról szóló jelentésekre, melyek a törvénytelen gyermekek sorsára annyiban vetnek érdekes világot, hogy az állami gyermekmenhelyekbe felvett gyermekeknek rendszerint erősebbik fele házasságon kívül született.

II. Adatok a házasságon kívül született gyermekek törvényesítéséről.

a) Magyarországi és budapesti adatok a törvényesítésről.

A házasságon kívül született gyermekek törvényesítése vagy a szülők utólagos házasságkötésével vagy államfői (királyi, kormányzói) leirattal történik.

Sajnos, a magyar statisztika eléggé elhanyagolta mindmáig azoknak a házasságkötéseknek különleges vizsgálatát, melyek által a házasságkötést megelőzőleg a házasságon kívül született gyermekek törvényesíttetnek. Mindössze a *legfelsőbb leirattal* történt törvényesítésekről gyűjt például a m. kir. központi statisztikai hivatal már hosszabb idő óta adatokat. Ez adatok vázlatos felsorolása azonban meggyőz bennünket arról, hogy a törvénytelen szülötteknek milyen töredékes csoportja az, mely ilyenformán a törvényes gyermekek jogaihoz jut. Az 1925—28. évek átlagában 61 törvényesítő kormányzói leirat bocsáttatott ki, melyek révén átlagosan 96 gyermek törvényesíttetett. Többnyire olyan kapcsolatok utólagos törvényesítéséről volt szó, mikor csak egy gyermek, vagy — legfeljebb kettő — családjogi viszonyainak átalakításáról kellett dönten. A törvényesített 96 gyermek közül a legtöbb római katolikus volt (72), református (14), ág. hitv. evangélikus (4) és izraelita (4) jóval kevesebb. Úgy látszik, hogy az *államfői leirattal történt törvényesítések esetei többnyire már a serdülő korba vagy a felnőtt korba eljutott gyermekek családi viszonyait rendezik*. Bizonyossága ennek az, hogy a 96 gyermek közül csak 11 volt 5 évnél fiatalabb, 26 közülük már 5—9 éves volt, 30 a 10—19 éves korcsoportba tartozott, 29 pedig a 20 éves korát elérte vagy annál is idősebb volt, akkor midőn államfői oklevéllel törvényesíttetett. Valószínű, hogy ezeknek a későn bekövetkezett törvényesítéseknek oka azzal függött össze, hogy az államfői leirattal történt törvényesítések túlnyomó többségénél (56 esetben) a *gyermek anyja még élt: az anya buzgalma és kitartása vehette rá az apát, hogy legalább gyermekével szemben korrigálja kapcsolatát*.

A felsorolt néhány adatból láthatjuk, hogy a törvényesítésnek most tárgyalta neme meglehetősen kivétel-számban fordult elő Magyarországon. Nem csoda, hogy Budapest népét érdeklőleg is csak minimális számú kormányzói kegyelem útján való törvényesítésről tudunk. 1928-ban például 21 gyermek ügyében kérték az érdekeltek és javasolta azt az árvaszék, ezek közül az ügyek közül azonban ugyanabban az évben csak 8 gyermek ügye nyert kedvező elintéztést, míg az előző években megindított ügyekben két gyerek törvényesítése rendeltetett el.

Budapesten az utólagos házasság útján való törvényesítés is ritka kivétel gyanánt fordult elő. 1928-ban 54 gyermek ügyében kezdeményezte azt az árvaszék, minek következtében a törvényesítés anyakönyvi feljegyzése mindenkor meg is történt.¹⁾ Valószínű, hogy az ország egyéb részeiben a törvénytelen születések számához képest jóval sűrűbben történik meg a házasságon kívül született gyermekeknek utólagos házasságkötés által való törvényesítése. A budapesti szám azonban mégis roppant alacsony, hiszen az 54 törvényesítés ugyanaz évi házasságon kívüli születések számának 2%-a sincsen, ami arra vall, hogy a székesfővárosi törvénytelen gyermekek sorsát a közhatóságoknak, a társadalomnak annál inkább meleg szeretettel kell szívükön viselni, mert csak ritkán éri a házasságon kívül született gyermeket az a szerencse, hogy természetes apja anyjával házasságra lép s a gyermek ily módon kerül be családi kötelékbe.

Enyhíti az itt mutatkozó képet az, hogy aránylag elég sűrűn fordul elő az, hogy a természetes apa saját, vérszerinti, gyermekét örökbefogadja s így biztosítja számára nevét és a törvényes gyermeket megillető tartás- és öröklési jogot. 1928-ban például Budapesten 323 házasságon kívül született gyermek örökbefogadása ügyében indult meg az eljárás; ezek közül a szerződést 295 esetben az árvaszék gyermekvédelmi osztálya foglalta jegyzőkönyvbe, a hatóságnak tehát kiváló szerepe volt a törvénytelen gyermekek örökbefogadása körül.

A törvényesítésre vonatkozó friss magyar anyag tartalma az eddig felsorolt pár adattal körülbelül ki is merült.

A háború előtt való években azonban a székesfőváros statisztikai hivatalának voltak adatai az utólagos házasságkötés által való törvényesítésekről. Ezek a számok oly élénk mozgalmról tanuskodnak, hogy az előbb kifejtett gondolatmenetünket esetleg némileg tompítanunk kell: az utólagos házasságkötések révén történő törvényesítés épenséggel nem volt olyan ritka, hogy a fővárosi törvénytelen gyermekek nemzését szinte kizárólag a könnyelműség számlájára írhatnók.

Az 1906—12. években Budapesten utólagos házasságkötés útján törvényesített gyermekek száma a következő volt:

¹⁾ L. erre vonatkozólag Budapest székesfőváros statisztikai és közigazgatási Évkönyve. XVII. évfolyam. 1929. Szerkeszti dr. Illyefalvi I. Lajos. 474*—75* lapok.

35. tábla. Utólagos házasságkötéssel törvényesített gyermekek száma
Budapesten 1906-tól 1912-ig.

Év	Fiú	Leány	Mindössze	A törvénytelen élveszültek %-ában
1906	638	559	1.197	20·8
1907	213	181	394	7·1
1908	484	431	915	16·3
1909	405	361	736	13·0
1910	490	428	918	16·5
1911	558	524	1.082	18·5
1912	733	709	1.442	23·3

Az utólagos házasságkötés által való törvényesítés tehát a törvénytelen szülötteknek nem egyforma körét érintette. Annyit — úgy látszik — mégis megállapíthatunk, hogy átmeneti gyengülés után a törvényesítési mozgalom oly élénkké vált, mire előbb nem igen volt példa. 1912-ben csaknem minden törvénytelen újszülöttre esett egy törvényesítés is.

Vajjon a *fiúk vagy leányok* törvényesítése gyakoribb-e a születések számához képest? Ezt a kérdést megvilágítandó, a fentebb közölt abszolút számokat az egyes évek törvénytelen fiú, illetőleg leány élveszülteknek számához viszonyítjuk. Az eredmények ezek:

36. tábla. Utólagos házasságkötéssel törvényesített fiúk és lányok az élveszültek
%-ában 1906-tól 1912-ig.

Év	Fiúk törvényesítésének %-a	Leányok törvényesítésének %-a
1906	21·3	20·3
1907	7·3	6·7
1908	17·0	15·9
1909	13·9	13·0
1910	17·3	15·3
1911	18·2	18·9
1912	23·2	23·3

A megfigyelt évek többségében érvényesült az a tanulság, melynek oly sűrű igazolását látjuk külföldön, hogy *a fiúk törvényesítése nagyobb valószínűséggel következik be, mint a leányké.* 1906-tól 1910-ig elég lényeges is ebben a tekintetben a különbség a leányok javára. Annál meglepőbb, hogy a két utolsó évben (különösen 1911-ben) a leányok törvényesítése volt gyakoribb, mint a fiúké. Lehet, hogy a viszonyok változásában a törvénytelen gyermekek halandóságában észlelt eltolódások is szerepet játszottak.

Mint hogy hasonló adatokat egyéb államokról nem ismerünk, érdemesnek véljük, ha legalább az 1912. évre vonatkozólag feldolgozzuk a székesfővárosi statisztikai hivatalnak azokat az adatait, melyek az utólagos házasság útján törvényesített gyermekek *vallási viszonyait* taglalják. A számításokat a fiúkról és leányokról külön ejtjük meg.

37. tábla. Utólagos házasságkötéssel törvényesített gyermekek adatai Budapesten
vallás szerint 1912-ben.

Vallás	Utólagos házassággal törvényesített			
	fiúk száma	%-a a törvénytelen élveszültekhez viszonyítva	leányok száma	%-a a törvénytelen élveszültekhez viszonyítva
Római katolikus	513	22·7	534	24·9
Görög katolikus	14	17·6	13	19·1
Görög keleti	4	19·1	1	5·3
Ágostai evangélikus	45	27·0	39	22·5
Református	95	23·5	86	22·8
Unitárius	3	18·8	2	13·3
Izraelita	59	28·5	34	17·1

A törvénytelen fiúk közül utólagos házasság útján való törvényesítésre leginkább azok számíthattak, akiknek apjuk izraelita vallású volt. Csaknem ugyanilyen kedvező azonban az arányszám az ágostai evangélikus vallású fiúgyermekéknél is. A református és a római katolikus vallású fiúgyermeké esélyei (az 1912. évi adatok szerint) a legrosszabbak voltak. Lényegesen más a helyzet a leányoknál: itt épen a római katolikus gyermekeknek a legkedvezőbbek a kilátásai: csaknem minden negyedik olyan törvénytelen gyermekre, kinek anyja ilyen vallású volt, esett egy törvényesítés. Megközelítőleg hasonló arányszámot jelzett a statisztika a református vallású törvénytelen gyermekekről. Ilykép hátrább épen annak a vallásnak pozíciója esik, melynél a fiúgyermeket előbb említettük. Valóban az izraelita vallású törvénytelen gyermekek közül alig törvényesítenek szülei többet, mint minden hatodikat. Az arányszám a leányoknál nem sokkal több, mint fele annak, melyet a fiúknál kiszámíthattunk.

A Budapesten régebben észlelt törvényesítési mozgalomnak érdekes adatai azok, amelyek a *törvényesítő* apa foglalkozását taglalják. Sajnos, itt nincs módunk adatainkat a törvénytelen gyermekek születési adataihoz viszonyítani, minthogy a foglalkozási adatok a törvénytelen gyermekeknél természetesen az *anya* foglalkozását részletezik, ezekkel az adatokkal pedig nem hasonlíthatjuk össze a törvényesített gyermekek *apáinak* foglalkozását. Látni fogjuk majd alább, hogy az osztrák statisztika — érezve a kérdés fontosságát — a törvényesítéseknél az *anya* foglalkozását is tudakolta, — azt a foglalkozását, amelyet akkor folytatott, mikor gyermekét a világra hozta. Ezzel előrelátta, hogy a probléma mélye felé törekszik. Arról le kell mondanunk, hogy a törvényesített gyermekek apáinak foglalkozási adatait a törvényes gyermekek hasonló adataival vessük össze: nem releváns tömegekkel dolgoznánk. Azt hisszük, hogy mégsem lesz érdektelen legalább az, ha az 1912. év adatai alapján azt mutatjuk ki, hogy a törvénytelen gyermekek megoszlása minő volt az apa foglalkozása szerint. (L. a 38. sz. táblázatot.)

A számok érdekesek, szinte közelebbi taglalás nélkül is tájékoztatják az olvasót. A legtöbb utólagos házasságkötésnél törvényesített gyermekeknek atyja szerényebb viszonyok között élő ember volt. Ha az ipari, kereskedelmi és közlekedési segédszemélyzetbeli apák által törvényesített gyermekek alapszámait összefoglaljuk, 66,5%-ot nyerünk, az összes gyermekek kétharmadrészét. Pedig ezekhez még hozzá kell adnunk a nap-számosok s a közszolgálati szolgák arányszámait, amit ha megteszünk, — az előbb jelzett arányszám 81,6%-ra emelkedik, — azaz az *utólagos házasságkötések útján való törvényesítés igazán a szegényebb társadalmi rétegek körében fordul elő legsűrűbben*. Az önálló részesedése (ipar, kereskedelem, közlekedés, közszolgálat) 7,5%, jóval kisebb, a tisztviselőké még kevesebb, míg a még hátralévő földmíves- és házicseléd-apák nyilván szintén a leg-szegényebb osztály képviselőinek szerepét élezi ki a törvényesítési mozgalomban.

A közölt adatok magyarázatához tartozik még az is, hogy a segédszemélyzetbeli apák által törvényesített gyermekek között aránylag sűrűbben fordul elő leány-, mint fiúgyermek.

Hátra van a budapesti anyagnak még egy része. Az, amely a törvényesített gyermekek *korviszonyait* bontja szét. Úgy véljük, leghelyesebb, ha ezeket az adatokat két olyan évben vizsgáljuk meg, melyeket a törvényesítési mozgalom szempontjából jellemzőknek találunk. Az 1907. évet azért, mert akkor volt a mozgalom legnagyobb arányú. S az 1912. évet azért, mert ez év jelezte a legnagyobb mérvű törvényesítési mozgalmat. (Lásd a 39. sz. táblázatot.)

A budapesti adatok szerint az utólagos házasság által való *törvényesítések elég későn következnek be*. Olyan esetek ugyan, mint aminőkről, majd külföldön tudunk számot adni, ahol a 20 éven felüli korban is elég sok gyermeket törvényesítenek ilymódon szülei, a fővárosban sem 1907-ben (mikor a legidősebb törvényesített gyermek 12 éves volt), sem 1912-ben (mikor a legöregebb gyermek 16 éves volt) nem fordultak elő, — viszont

38. tábla. Az utólagos házasságkötéssel törvényesített gyermekek apáinak foglalkozása
Budapesten 1912-ben.

Foglalkozás	Törvénytelen				Összes gyermekek	
	fiúk		leányok			
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
Östermelő	14	1·9	11	1·6	25	1·7
Iparos :						
önálló	35	4·8	24	3·4	59	4·1
tisztviselő	6	0·8	7	1·0	13	0·9
segédszemélyzet	370	50·5	383	54·0	753	52·2
Kereskedő :						
önálló	25	3·4	10	1·4	35	2·4
tisztviselő	13	1·8	11	1·6	24	1·7
segédszemélyzet	32	4·4	24	3·4	56	3·9
Közlekedés :						
önálló	4	0·5	3	0·4	7	0·5
tisztviselő	7	1·0	3	0·4	10	0·7
segédszemélyzet	72	9·8	79	11·1	150	10·4
Közszolgálat :						
véderő	7	1·0	6	0·8	13	0·9
köztisztviselő	17	2·3	9	1·3	26	1·8
tanár, tanító	4	0·5	4	0·6	8	0·6
ügyvéd, orvos	1	0·1	6	0·8	7	0·5
egyéb	7	1·0	8	1·1	15	1·0
szolgák	30	4·1	24	3·4	54	3·8
Napszámosok	80	10·9	83	11·7	163	11·3
Házicselédek	—	—	7	1·0	7	0·5
Egyéb foglalkozás	9	1·2	7	1·0	16	1·1
Összesen.....	733	100·0	709	100·0	1.442	100·0

39. tábla. A törvényesített gyermekek kora Budapesten 1907-ben és 1912-ben.

Nem és év szerint		0—1	1—2	3—5	5—10	10—15	15—	Összesen
		éves korban törvényesített gyermekek						
1907.								
Fiú	{ szám	13	19	66	91	24	—	213
	{ %	6·1	8·9	31·0	42·8	11·2	—	100·0
Leány	{ szám	17	21	51	73	19	—	181
	{ %	9·4	11·6	28·2	40·3	10·5	—	100·0
Összesen	{ szám	30	40	117	164	43	—	394
	{ %	7·6	10·1	29·7	41·7	10·9	—	100·0
1912.								
Fiú	{ szám	24	56	155	251	196	51	733
	{ %	3·3	7·7	21·1	34·2	26·7	7·0	100·0
Leány	{ szám	26	50	156	239	178	60	709
	{ %	3·6	7·1	22·0	33·7	25·1	8·5	100·0
Összesen	{ szám	50	106	311	490	374	111	1.442
	{ %	3·5	7·3	21·5	34·0	26·0	7·7	100·0

azonban a súly korántsem a törvénytelen gyermekek születése után hamar történő törvényesítésekre helyezkedik, hanem az 5—10, vagy épséggel az 5—15. év után történő törvényesítésekre. Budapesten tehát a törvényesítés — ismétljük — meglehetősen későn következik be. Talán a tartós együttélés egyre szorosabbá váló kapcsolatai azok, melyek a legfőbb mozgató erői a fővárosban a törvényesítéseknek. Egyébként azt is fel lehet jegyeznünk, hogy 1912-ben (mikor sokkal erőteljesebb törvényesítési mozgalom zajlott le), a fiatalabbkorú gyermekek törvényesítése aránylag ritkábbá vált, az idősebbeké pedig gyakoribbá. Felmerül a kérdés, nem magyarázhatjuk-e ezt azzal, hogy 1907. után — 1912 felé — Magyarország gazdasági viszonyai fokozatos javuláson menvén keresztül, a törvénytelen gyermek apjának kedvezőbb anyagi viszonyai tették lehetővé azt, hogy sűrűbben intéztek el olyan függő ügyeket, melyek már évek óta elintézésre vártak?

Külföldi források azonban kíváló figyelmet szentelnek a házasságon kívül született gyermekek törvényesítésének s azt véljük, a kérdés Magyarországi nézőpontból való fejlődését is elősegítjük, ha e forrásmunkák egyike-másika alapján tájékozódunk az idegen államokban lepergett törvényesítési mozgalmak jellemző vonásai felől.

b) Svájci adatok a házasságon kívül született gyermekek törvényesítéséről.

Egyike azoknak az államoknak, melyek napirenden tartják a törvényesítések statisztikáját, Svájc, ahol 1898 óta folyik felvétel az utólagos házasságkötések által törvényesített gyermekek számának megállapításáról.¹⁾ Az első évben a felvétel csak arra terjeszkedett ki, hogy az utólagos házasság megkötése idején a gyermek egy évnél fiatalabb vagy idősebb volt-e. Később azonban az anyakönyvi hivatalok minden év végén lajstromszerű jelentést tettek a statisztikai hivatalnak azokról a házasságkötésekről, melyek révén gyermekek törvényesítették s a házasságkötés pontos időpontjának közlésén kívül egyúttal közölték a törvényesített gyermekek nemét és születésük időpontját is.²⁾

A svájci adatok szerint az utólagos házasságkötés révén történt törvényesítések száma meglehetősen állandóságot mutat akkor, ha egybekelő párok, valamint a törvényesített gyermekek számát tekintjük át:

40. tábla. Az utólagos házasságkötés által történt törvényesítések adatai Svájcban. 1901—1925.

Év	Utólagosan megkötött házasságok	Törvényesített gyermekek				Összes törvénytelen szülöttek	Az előbbieket az utóbbiak százalékában
		s	z	á	m	a	
1901—1910	900		1.009			4.169	24·2
1911—1920	893		1.003			3.734	26·9
1921—1925	833		923			2.848	32·5

¹⁾ L. Legitimation vorehelich geborener Kinder in der Schweiz im Jahre 1907. Vom eidg. Statistischen Bureaus. Zeitschrift für schweizerische Statistik. 46. Jahrgang. 1910. 199—204. lapok.

²⁾ Az idézett folyóirat 49. évfolyamának (1913.) 486—492. lapjain lásd a már szintén i. címen az 1912. évi törvényesítések adatait. A svájci statisztikai évkönyv is rendszeresen közli az utólagos házasságkötés által történt törvényesítések legfőbb adatait. L. pl. a Statistisches Jahrbuch der Schweiz 1926. évi XXXV. évfolyamának, 64. lapján az összes kantonok és városok főbb adatait.

A svájci statisztika szerint tehát (hosszabb időszakokat véve) *legalább is a törvénytelen gyermekek $\frac{1}{4}$ -ét, számos évben azonban $\frac{1}{3}$ részüket törvényesítik utólagos házasságkötéssel.* Ha figyelembe vesszük azt, hogy a törvénytelen gyermekeknek Svájcban is elég jelentős kontigense meghal,¹⁾ nyilvánvaló, hogy megközelítő becsléssel azt mondhatjuk, hogy a *svájci törvénytelen születéseknek mintegy felerésében bekövetkezik utólag a szülők házasságkötése által a törvényesítés.*

A svájci statisztikai társaság jeles folyóirata megjegyzi, hogy az utólagos törvényesítésekre vonatkozó adatközléseknek az a hibaforrásuk van, hogy *azokat a házasságokat, melyek révén a házasságon kívül született gyermekek törvényesítenek, elég sok esetben már előbb, tudniillik nem a bejelentés évében kötötték meg a felek.* 1907-ben például 931 házasságból 101 volt ilyen, 1912-ben 981 házasságból 111. Igaz, hogy a későn bejelentett házasságok nagyobb része nem sokkal — legfeljebb 1—2 évvel — korábban kötöttetett; mégis előfordultak esetek, mikor 20—30 évvel később tettek a már messze múltba házasságra lépett szülők jelentést arról, hogy házasságon kívül született gyermekeiket törvényesíteni akarják. Forrásunk megjegyzi, hogy *aligha lehetne elfogadható magyarázatát adni annak, hogy oly sok esetben csak évekkel utóbb jut a szülők eszébe, hogy rendezzék gyermekeik származási viszonyát. A nemtörődömség vagy a törvényes szabályok nemismerése lehet hihetőleg a fő indoka a sok későn tett bejelentésnek.*

A svájci közlések alapján arra a fontos kérdésre is választ tudunk, adni, hogy *utólagos házasságkötés révén törvényesített gyermekek milyen korúak, vagy más szóval a gyermekek születése után történik meg a szülők házasságkötése.*

41. tábla. Az utólagos házasságkötéssel törvényesített gyermekek kora Svájcban. 1901—1925.

Év	1 évnél fiatalabb	1 éves	2—4 éves	5—9 éves	10 éves és idősebb
1901—1910	534	176	196	74	29
%	52·9	17·4	19·5	7·3	2·9
1911—1920	546	155	191	77	33
%	54·5	15·5	19·0	7·7	3·3
1921—1925	497	153	171	71	31
%	53·8	16·6	18·6	7·7	3·3

¹⁾ L. erre vonatkozólag pl. az idézett 1926. évi svájci évkönyv 89. lapját, hol férfi és nő törvényes és törvénytelen születettek csecsemőhalandósága közöltetik 1901-től 1920-ig 5—5 éves átlagokban. Érdemes itt megemlítenünk, hogy a törvénytelen fiúgyermekek csecsemőhalandósága 24·4-ről 15·3-ra, a törvénytelen leánygyermekeké pedig 20·1-ről 12·5-re csökkent. Az évkönyv 95. lapján a városokra vonatkozólag a törvénytelen gyermekek csecsemőhalálózásának adatait havonként való tagozással olvashatjuk.

A számok nagy állandóságot mutatnak: az eseteknek rendszerint több, mint a felerészében egy éves sem volt még a házasságon kívül született csecsemő, mikor az anyát a természetes apa feleségül vette. Ha az ilyen esetekhez hozzá-számítjuk még azokat, midőn a törvényesített gyermek egy esztendő volt, az utólagos házasságkötés által történt törvényesítések tömegének már jó $\frac{2}{3}$ részét kimerítettük. A svájci statisztika tehát meggyőző bizonyosságát szolgáltatja annak, hogy ez állam népének erkölcsi felfogásában vannak olyan rugók, melyek a házasságon kívül született gyermek természetes apját hamar arra kényszerítik, hogy a neki gyermeket szült nővel rendezze viszonyát.

Forrásaink¹⁾ beszámolnak arról is, hogy az 1903—12 évek átlagában mikép aránylott a törvényesített gyermekek száma a törvénytelen szülöttekéhez. Ha tudjuk azt, hogy az egész államra vonatkozólag kiszámított átlag 25% volt, nagyon kedvezők az egymástól területileg távoleső Tessin (37) Neuchatel (36) és Schaffhausen (35) viszonyai is, melyek arányszámaikat csak Zürich (29), Baselstadt (29), St Gallen (29) közelítették meg. A legrosszabb arányszámot viszont Fribourg (14) kivételével olyan kantonokban jegyezte fel a statisztika (Obwalden: 10 s Appenzel I. RH: 10), amelyekben úgy a törvénytelen születések, mint a törvényesítések száma is felette csekély.

A svájci statisztikának azt a tanulságát, hogy a házasságon kívül született gyermekek törvényesítésével járó házasságok túlnyomó részében a szülőknek csak egy gyermeke volt, csak futólag említjük. Ez már az eddig feldolgozott adatokból is következik, melyek szerint a házasságok oly jelentős tömegében a törvényesített gyermek legfeljebb egy esztendő volt.

A Zeitschrift für schweizerische Statistik und Volkswirtschaft c. folyóirat 61. évfolyamában »Die Vaterschaftsklage im Kanton Zürich« címen dr. Zürcher Emil professzor, korábbi kutatásait folytatva, érdekes adatokban számol be az apasági keresetek statisztikájáról, ily módon kívánva a házasságon kívül való születések jogi következményeinek tisztázásához hozzájárulni. Zürcher kutatásai bizonyos vonatkozásban a múlt század 40-es éveivel mentek vissza s annyiban nagyon érdekesek, hogy általában hosszabb időnek perspektívájában számolnak bizonyos, a házasságon kívül született gyermekek problémájával összefüggő jelenségekről. 1841-től 1845-ig a zürichi kanton területén történt törvénytelen születéseknek 99-0%-ában intéztek el a kerületi bíróságok (valamint a felsőbíróságok) apasági kereseteket. Ez arányszám azután meglehetősen meredeken esett, úgy-hogy az 1896—1900. évek folyamán lezuhant 11·3%-ra. Utóbb azonban ismét emelkedett (1916—20-ig: 34·3%). Századunk harmadik évtizedének elején újból azt láttuk, hogy a törvénytelen születéseknek több, mint felerészében indított az anya apasági keresetet.

1871-től 1923-ig forrásunk az apasági keresetek statisztikáját abból a szempontból is feldolgozta, hogy a bírói eljárás során megállapították-e vagy sem az apaságot s ha igen, a gyermeket törvénytelennek mondták-e, vagy pedig a zürichi polgári törvénykönyv intézkedései²⁾ szerint *eljegyzési* gyermeknek (Brautkind) nyilvánították, aminek a gyermek szempontjából fontos családjogi következményei voltak. Néhány arányszám (100-ra vonatkoztatva) megvilágítja az erre vonatkozó adatgyűjtés becstét.

¹⁾ Zeitschrift für schweizerische Statistik und Volkswirtschaft. 49. Jahrgang. 490—91. lap.

²⁾ L. erre vonatkozólag Kertész Antal: »A házasságon kívül született gyermek jogi helyzete tekintettel a polgári törvénykönyv tervezetére« című művének 27. és következő lapjait.

42. tábla. Az úgynevezett „eljegyzési“ és házasságonkívüli gyermekek adatai Svájcban. 1871—1923.

Év	A z a p a s á g o t			nem állapították meg
	megállapították és a gyermeket eljegyzési gyermeknek nyilvánították	házasságon-kívülinek nyilvánították	összesen	
1871—1880	31·6	68·4	57·9	42·1
1881—1890	47·5	52·5	47·9	52·1
1891—1900	27·4	72·6	60·1	40·0
1901—1910	13·7	86·3	65·4	34·6
1911—1920	12·1	87·9	73·9	26·1
1921	12·7	87·3	78·8	21·2
1922	19·0	81·0	80·9	19·1
1923	11·2	88·8	80·2	19·8

Zürcher adataiból egyfelől az tűnik ki, hogy a bírói eljárások során mind több és több esetben állapították meg az apaságot, másfelől azonban az, hogy egyre szűkebbre szorul azoknak az eseteknek a köre, midőn a házasságon kívül született gyermeknek az eljegyzési gyermek jogállását is biztosította a bírói ítélet.¹⁾

c) Szászországi adatok a házasságon kívül született gyermekek törvényesítéséről.

A szász statisztikai évkönyv²⁾ közli azokat a számokat, amelyek arra vonatkoznak, hogy az 1915—22. években a törvénytelen szülöttek közül születésüktől számított 1, 2, 3, 4 év alatt hány gyermeket törvényesítettek, vagy nyilvánítottak törvényes gyermeknek. A közlésekből kiderül, hogy a törvényesítés legvalószínűbb időpontja a gyermek születési éve vagy az azt követő első vagy második esztendő.

Az alábbi számok azt mutatják, hogy Szászországban elég gyakori az utólagos törvényesítés. Ötödik életévüknek eléréséig tudniillik az egy-egy év törvénytelen szülötteinek következő csoportjai törvényesítették, vagy nyilvánították házasságból származó gyermeknek:

43. tábla. Az ötödik életévükig törvényesített vagy házasságból származottaknak nyilvánított gyermekek arányszáma Szászországban az 1915—1922. években.

Év	%	Év	%
1915	31·7	1919	22·3
1916	24·3	1920	29·1
1917	20·1	1921	30·5
1918	17·7	1922	29·9

¹⁾ Th. Rud. Speich idézett tanulmányában a zürichi törvényesítések 1904—1906. évi adatait a törvényesített gyermekek anyáinak foglalkozása szerint is tagolta s úgy találta, hogy leggyakoribb a törvényessé nyilvánítás a foglalkozás nélküli anyák gyermekeinél, kik közül 5 év alatt 40·8%-ot törvényesített apja. Megközelítően ilyen magas arányszámokat mutatnak a közelebbi megnevezés nélkül való gyárimunkásnők (38·1), a textilipari munkásnők (33·3), s a ruházati és tisztító alkalmazottak (32·0), viszont nagyon kedvezőtlen a házcselédek (18·2), a kereskedelmi alkalmazottak (22·7), stb. arányszáma.

²⁾ Statistisches Jahrbuch für den Freistaat Sachsen. 47. Ausgabe, 1927—28.

64. lapján.

Látnivaló, hogy a szászországi házasságon kívül született gyermekek életében elég nagy szerepet játszik az utólagos törvényesítés s ezért fokozott figyelemmel fordulhatunk azok felé az értékes, kimerítőbb forrásművek felé, melyek Szászországot illetőleg e kérdésben rendelkezésünkre állanak. Részben hivatalos forrásról, részben pedig a már tanulmányunk során előbb is felhasznált tudományos munkáról ¹⁾ van szó.

Prenger említi, hogy Szászországban a házasságon kívül született gyermekek törvényesítésére vonatkozólag bizonyos adatok már az 1865—70. években gyűjtettek. Ezt követőleg azonban egészen 1904-ig minden néven nevezendő adatgyűjtés szünetelt. A mult század harmadik negyedéig visszanyúló adatok ismerete azonban azért fontos, mert a közelebbi idők adataival való összehasonlítások révén a felől tudunk tájékozódni, hogy a törvényesítési mozgalom azóta erősödött-e vagy pedig gyengült.

Az 1865—70. évek átlagában a törvénytelen szülöttek 28·3%-át ismerték el utólagos házasságkötés révén házasságban született gyermeknek. A lányok közül valamivel több (28·7%) jutott ilyenformán jogaihoz.²⁾

Az utólagos törvényesítések tekintetében a helyzet a vidéken sokkal jobb volt, mint a városokban. Amott 100 élveszülettre 33·7 törvényesített gyermek esett, a városokban csak 19·8. A vidéki népességnek nagyobb hajlandósága arra, hogy a természetes apa házasságra lépjen gyermekeinek anyjával, akkor is kitűnik, ha az újonnan megkötött házasságok számával szembeállítjuk azokat a házasságkötéseket, melyek révén a gyermek törvényesítették. Az arányszám vidéken 17·5, a városokban csak 10·9, más szóval : a vidéken minden ötödik-hatodik házasság volt olyan, melynek résztvevői között, már előbb is, minden kétségen kívül a legbensőbb kapcsolat is fennállott ; a városokban csak minden kilencedik.

Említettük azt, hogy Szászországban 1904-ben ismét sor került arra, hogy az utólagos házasságkötés által törvényesített gyermekekről statisztikai észlelés végeztessek. A belügyminiszter rendelkezésére az anyakönyvi hiva-

¹⁾ A hivatalos forrásmunkákat illetőleg l. a »Zeitschrift des K. Sächsischen statistischen Landesamtes« c. folyóirat következő cikkei : a) 54. Jahrgang, 1908, 2. Heft : (182—187. l.). »Die Legitimationen unehelicher Kinder in den Jahrgang 1904—1907«. Vom Herausgeber. (Die Juristischen Ausführungen : vom *Schmidt*.) — b) Die legitimationen unehelicher Kinder in den Jahren 1906—1910. 59. Jahrgang, 1913. Erstes Heft. dr. Georg *Lommatzsch*, 168—184. lapig. — c) Die Legitimationen unehelicher Kinder in den Jahren 1911—15. Dr. Georg *Lommatzsch*, 66 u. 67. Jahrgang, 1920—21, 53—64. lapig (az utolsó két lapon függelékképpen a kiadó megjegyzéseivel).

Másrészt hivatkozunk dr. Georg *Prenger* fentebb idézett munkájára, melynek ötödik fejezete (53—66 lapok) a szülők utólagos házasságkötése által történő törvényesítések adatait dolgozta fel s amely másrészt külön (66—69 lapok) a Dresdában történt törvényesítések kérdésével is foglalkozik.

²⁾ Ez azért fontos, mert a szász polgári törvénykönyv is különleges jogi szabályozásban részesíti az érvényes eljegyzési viszonyban álló személyektől született gyermekeket. (L. *Kertész Antal* i. m. 127. lapját.)

talok a következő év elejétől fogva külön számlálólapokat töltöttek ki a törvényesítésnek ilyen eseteiről. Ez a számlálólap megjelöli egyéb feljegyzéseken kívül azt a napot, amelyen a törvényesítést bevezették a születési anyakönyvbe, a gyermek nevét a törvényesítés után, a gyermek nemét, születésének időpontját, az atya és anya vallását, a szülők házasságkötésének időpontját, atyja lakóhelyét és annak foglalkozását, ily módon meglehetősen széleskörű tájékozódásra nyújtván alkalmat. A számlálólapokat az anyakönyvi hatóságok negyedévenként küldik be a statisztikai hivatalhoz.¹⁾

Lommatzschnak a kérdőívhez fűzött megjegyzései szerint a szászországi törvényesítési statisztikának jellemző vonása, hogy nem a házassági, hanem a születési anyakönyvön alapul s ilyenformán eltér a többi német államban szokásos, valamint a városok nagyobb részében használt felvételi módszerektől, minthogy ez utóbbiakban nem a gyermekek születése, hanem a szülők házasságkötése szolgált a feljegyzések alapjául.²⁾ Ez utóbbiakban tehát csak arról van szó, hogy egy anyakönyvi kerületben vagy nagyobb területen kötött házasságok által hány gyermeket törvényesítettek, a nélkül, hogy törödnének azzal, hogy a gyermekek ott rendelkeztek-e vagy pedig másutt, községi illetőséggel. A szászországi felvétel módszerével egyezik Berlin város statisztikai észlelésének módszere is.³⁾

A szászországi törvényesítési statisztika módszerének ismertetésével kapcsolatban Lommatzsch kifejti annak a kérdésnek fontosságát, hogy a statisztika vizsgálódási köre terjesztessék ki abban az irányban, hogy a törvényesnek mondott élveszületések közül mekkora azoknak a születéseknek a csoportja, amelyek a házasság megkötése után hét hónapnál rövidebb idő alatt történtek. Számokat sorakoztat fel arra vonatkozólag, hogy bizonyos reprezentatív tömegnek tekintendő (vegyesen város és vidéki vonatkozású) születési tömegben milyen arányban fordultak elő Szászországban 1898-ban és 1908-ban olyan születések, amelyek megtörténte és a házasságkötés között nem telt el 7 hónap. Ezeket a roppant érdekes számokat a következő oldalon közöljük.

¹⁾ Lommatzsch megemlíti, hogy a szászországi törvényesítésekre vonatkozólag a statisztikai megfigyelés kérdőívének mintája nagyjában megegyezik azzal a kérdőívvel, melyet Drezdában már 1894 óta használnak s hivatkozik Eugen Würzburgerre, aki »Zur Statistik der Legitimationen unehelicher Kinder« c. tanulmányában (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, 3. Folge, 18. Bd. S. 94.) ezt a kérdést feldolgozta.

²⁾ Dr. G. Hoffmann: Die Legitimation unehelicher Kinder in der Statistik (Deutsches Statistisches Zentralblatt. 1922. 39. lap) című dolgozatában figyelmeztet arra, hogy mennyire fontos azoknak a forrásoknak az ismerete, amelyekre a törvényesítések statisztikája támaszkodik. A német polgári törvénykönyv szerint t. i. a törvényesítés az utólagos házasságkötés következtében ipso iure megtörténvén, a statisztikai megfigyelés szempontjából — úgymond — döntő az a kérdés, hogy az észlelés a születési vagy a házasságkötési anyakönyvekre támaszkodik. A statisztika gyakorlatában erről gyakran megfélekedeznek, aminthogy azt is összetévesztik, hogy a törvényessé váló nyilvánítás más jogi fogalmat jelent, mint az utólagos házasság által való törvényesítés.

³⁾ A többi német állam felvételét illetőleg l. a Zeitschrift des K. sächsischen statistischen Landesamtes, 1913. évi első füzetének 171. oldalán foglalt jegyzetet.

44. tábla. Lommatzsch számításai különböző foglalkozási csoportokhoz tartozó szász-országi apák a házasságkötés után 7 hónapnál hamarabb megszületett gyermekeinek számáról. — 1898 és 1908.

Az apa foglalkozása	A házasságkötés után 7 hónapnál hamarabb született élveszültek %-a	
	1898	1908
I. Mező- és erdőgazdaság :		
Önállók, bérlők stb.	41·6	40·5
Egyéb személyzet és segédek	62·9	67·8
II. Ipar :		
Gyárosok, önállók stb.	26·3	33·0
Kézművesmesterek	39·2	37·6
Hivatalnokok, alkalmazottak	50·9	50·7
Gyári munkások	64·3	67·3
Kézműipari segédek	65·1	66·5
Munkások közelebbi megnevezés nélkül	62·3	63·1
III. Kereskedelem és forgalom :		
Önállók, vendéglősök	38·6	38·9
Hivatalnokok, alkalmazottak	41·8	44·4
Egyéb személyzet	59·5	67·8
IV. Közfoglalkozás és szabadfoglalkozások :		
Magasabbrangú tisztviselők, papok, tanítók, tisztek stb.	4·1	14·8
Ügyvédek, orvosok, önálló művészek stb.	26·0	30·2
Hivatalnokok és alkalmazottak	39·2	41·0
Egyéb személyzet	60·1	60·3
V. Házicselédek stb.	45·4	52·4
VI. Foglalkozás nélküliek és ismeretlen foglalkozásúak	79·4	64·3
Mindössze	58·0	59·3

Ezek a számok magukban is végtelenül érdekesek: mutatják azt a nagy szerepet, melyet a különböző foglalkozású atyák törvényes gyermekeinek születési mozgalmában is játszanak a házasság előtt nemzett gyerekek. Talán még érdekesebbek azok a számok, melyeket arra vonatkozólag olvasunk *Lommatzsch* fentebb idézett tanulmányában, hogy egyfelől az önállók, másrészt a hivatalnokok és alkalmazottak s végül harmadsorban az egyéb segédszemélyzet körébe tartozó apák gyermekei között mennyi volt olyan, aki a házasságkötés után 7 hónapnál hamarabb született. Nevezük az önállók stb. gyermekeinek tömegét a, b és c, tömegnek s akkor a következő jellemző számokat nyerjük:

Év	a) megnevezésű gyermekek százaléka		
	b)	c)	
1898	36·5	43·3	66·9
1908	35·5	45·4	66·1

Látnivaló, hogy elsősorban a szegényebb népelem az, amelynek körében feltűnően gyakran fordul elő a házasság előtt való nemzés. De fel kell jegyezni még *Lommatzsch* megállapításának nagy jelentőségét is, aki nyomtatékosan utal arra, hogy általánosságban helyes az a tétel, mely szerint Szászországban az első házassági év gyermekei közül több, mint jelerész kétségkívül házasságelőtti nemzésből származik.

Forrásunk a meisseni és a glauchau-i kapitányságok adataira támaszkodva 1910-ben azt az anyagot is feldolgozta, hogy *a házasságot követőleg 7 hónapnál rövidebb idő alatt megszületett gyermekek* a házasságkötés után hány hónapra születtek meg. Ha az egyszerűség kedvéért az adatokat bizonyos hónapszámokba vonjuk össze, a következő jellemző számokat kapjuk:

Kapitányság	Az első házassági év 1—2	100 éveszülettje közül a házasságkötés után 3—4	5—6	7
		h ó n a p b a n s z ü l e t e t t %		
Meissen . . .	11·8	17·7	22·7	5·5
Glauchau . .	8·6	22·4	22·7	8·2

Természetes, hogy a házasság előtt végbemenő gyermeknemzésekben azok csoportja ötlük leginkább szembe, amelyek a házasságkötés előtt elég régen történhettek: amikor tehát a következmények mérlegelése vezette rá az érdekelteket arra, hogy egymással házasságra lépjenek.¹⁾

Drezdában az 1891—1905. évek átlagában ugyanezek a számok a következőképpen alakultak:

1—2 hónap	11·7	5—6 hónap	17·9
3—4 „	18·7	7 „	6·1

A drezdai számok kevés elhajlással ugyanazokat a tanulságokat nyújtják, mint amelyek a két vidéki kerület számaiból ütköznek ki.²⁾

Lommatzsch vizsgálódásai alapján számos olyan kérdésre tudott választ adni, melyek a *törvényesítés* problémáját s ennek következtében a törvénytelen gyermekek problémáját is, egész mélységében világították meg.

¹⁾ *Az osztrák statisztikai évkönyv* (Statistisches Handbuch für die Republik Österreich X. Jahrgang, Wien, 1929.) 29. lapján is olvasunk számokat arról, hogy a törvényes élveszülettek mekkora időtartalmú házasság után születnek. E számokból idézzük egész Ausztria, valamint külön Bécs adatait.

	Azoknak a törvényes élveszületteknek százaléka, akik szüleiknek					
	legfeljebb 5 hónap	6—8 hónap	6 hónaptól 4 év	5—9 év	10—19 év	20 év és több
	idő tartamú házassága után születtek					
Ausztria	8·9	3·4	44·0	31·5	11·1	1·1
Bécs	13·6	4·2	44·8	27·4	9·4	0·6

Látnivaló, hogy ezek az adatok nem erősítik meg a szászországi tapasztalatokat, noha Ausztria adatai szerint is kétségtelen, hogy *a törvényes gyermekeknek is bizonyos kategóriáját még a házasságkötés előtt nemzették a szülők.*

²⁾ *Prenger* i. munkájának 118—119. lapjain szintén feldolgozta, az 1891—1901 évekre vonatkozólag, a születési statisztikának azt a részét, mely a házasságkötés után következő első évben világrajött gyermekeket a szerint csoportosítja, hogy hányadik hónapban születnek a házasságkötés után. Bizonyos értelemben adatai jobban tagoltak, mint amelyekről fentebb a szövegben megemlékeztünk, külön-külön foglalkozik t. i. a szerint a házasságkötésekkel, hogy az esküvő után első, második, a harmadik vagy többedik gyermek jött a házasság első évében világra. Érdemesnek tartjuk a »Statistisches Jahrbuch für den Freistaat Sachsen 1927—28.« 62. l. foglalt adatokat idézni, melyek

Úgy véljük, helyesen járunk el, midőn két szép tanulmányában összegyűlt anyagból néhányat munkánkban is felhasználunk, a szükséghez mérten az eredeti adatközléseken összevonásokat eszközölve s a két egymásután következő időszakra vonatkozó adatokat egymással szembeállítva.

Az első számcsoport, melyet idézünk, némileg rokon a közvetlenül előbb megbeszélt adatokkal s arra irányul, hogy az *utólagos házasságkötéssel törvényesített gyermekek korát állapítsa meg*:

45. tábla. A törvényesített gyermekek kormegoszlása.

Időszak	Legfel- jebb 3	3—6	6—12	1—2	2—3	3—5	és több
	hónapos			é v e s			
	k o r b a n t ö r v é n y e s í t e t t g y e r m e k e k s z á z a l é k a						
1906—1910 .	12·8	11·3	17·7	24·6	16·9	13·2	3·5
1911—1915 .	12·0	10·7	16·4	24·2	17·7	14·6	4·4

A törvényesítések zöme mindkét időszakban még a gyermek első élet-
 évének elérése előtt történik meg. Azután a mozgalom némileg ellanyhul, — de
 még a három- és négyéves gyermekek is figyelmet érdemlő arányban csoporto-
 sulnak a szülők utólagos házasságkötése által teljes törvényes jogaikhoz

a házasság első évében világrahozott gyermekeket a szerint csoportosítják, hogy a
 gyermek anyjának hányadik gyermeke volt s hány hónapi házasság után jött világra.

Szászországban 1926-ban:

A házasság hányadik hónapja	1.	A z a n y á n a k					6.	Összesen
		2.	3.	4.	5.			
1.	754	110	12	4	1	—	—	881
2.	1.362	164	7	1	—	—	—	1.534
3.	1.746	203	18	1	—	—	—	1.968
4.	1.838	183	18	—	2	—	—	2.041
5.	1.579	160	14	1	—	—	—	1.754
6.	1.114	126	7	—	—	—	—	1.247
7.	690	96	11	4	1	1	—	803
8.	474	94	9	2	—	—	—	579
9.	552	84	22	—	1	—	—	659
10.	754	101	12	2	1	1	—	871
11.	684	128	12	4	1	—	—	829
12.	565	113	9	3	—	—	—	690

Franciaországban, mint az alábbi adatok mutatják, a helyzet sokkal kedvezőbb:

A házasság időtartama	Élveszülöttek	Halvaszülöttek	Összesen
9 hónapnál kevesebb	41.611	1.401	43.012
9—12 hónap	179.710	9.178	188.888
1 év	183.289	4.689	187.978
2 «	111.283	2.769	114.052
3 «	61.358	1.754	63.112
4 «	32.263	1.081	33.344
5 «	18.269	641	18.910
6 «	11.153	411	11.564
7 és több év	18.842	875	19.717
Ismeretlen	44.923	1.903	46.826
Összes	702.701	24.702	727.403

került fiúk és leányok közé jelezve azt, hogy a *frissebb kapcsolatok több valószínűségét nyújtják annak, hogy a szülők házasságon kívül született gyermekkel szemben hibájukat jóváteszik*. A két évcsoportra vonatkozó adatok összehasonlítása azonban másfelől azt is kétségtelenné teszi, hogy a csecsemőkoron túllevő gyermekek törvényesítése utóbb teret nyert. Ez legjobban épen azoknál a gyermekeknek arányszámában látszik meg, akik már az 5 éves korhatárt is elérték akkor, midőn a születési anyakönyvben korrigálták születési adataikat. Nem mutatkozik nagyobb eltérés a két nembeli gyermekek arányszámában, — mégis megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy a *szászországi adatok szerint a fiúgyermekeknek valamivel fiatalabb korban lehet reménységük arra, hogy a szülők utólagos házasságkötésével törvényesítetnek, semmint a leánygyermekeknek*.

Lommatzsch közlései nem érik be a most tárgyalt adatoknak csupán egy értékben való bemutatásával, hanem tovább mennek s az *apa foglalkozását* is vizsgálva, kutatják azt, hogy a törvényesítés a házasságon kívül született gyermeknek milyen idős korában következett be. (L. a 46. táblázatot.)

Ezeknek az adatoknak rövid szemléjét két irányban is megejthetjük. Egyfelől azt vizsgáljuk, hogy az egész Szászországra vonatkozó, tehát átlagos arányszámokkal szemben milyen sajátosságokat jeleznek az egyes foglalkozási csoportok adatai. Másfelől azt, hogy az egyes foglalkozási csoportokon belül időrendileg milyen eltolódások mutatkoznak.

A megfigyelés alapjául 10 év két időszakában a *legfeljebb 1 hónapos korban törvényesített gyermekek arányszáma a mezőgazdasági népesség körében általában kisebb az országos átlagnál* s részben ugyanezt mondhatjuk az ipari munkások és segédek nagy csoportjáról is. Ezzel szemben a *mielőbbi törvényesítésnek szemmel látható módon sok híve akadt a kereskedelem és forgalom bármely részébe tartozó foglalkozási csoportokban*, az önálló iparosok körében s a tókések, rokkantak stb. között.

Egészen külön említjük fel a közszolgálat egyes csoportjai közül a magasabb hivatalnokok és tisztek csoportját, amelynél egyáltalában nem fordult elő olyan eset, midőn a házasságon kívül született gyermeket 1 hónappal megszületése után törvényesítette volna a szülők házasságkötése, — igaz, hogy — mint majd látni fogjuk, — e foglalkozási csoport keretében történő törvényesítéseket erősen jellemzi az, hogy itt a már 5 éves kornál idősebb gyermekek törvényesítése jóval gyakoribb.

Az 1 esztendő korhatáron innen lepergő törvényesítés árán törvényessé vált gyermekek közül különösen az *1—6 hónapos korban törvényesített gyermek szerepe látszott nagynak a Szászország egészére vonatkozó adatok szerint*. Aligha okoz meglepetést azt, ha figyelmeztetjük az olvasót arra, hogy a már 1 hónapnál idősebb, de félévnél ifjabb csecsemők törvényesítése különösen a mezőgazdasági segédszemélyzet körében sűrűbb jelenség.

46. tábla. A szászországi törvényesítések az atya foglalkozása szerint 1906—1915-ig.

Atya foglalkozása ; időszak : a) 1906—1910., b) 1911—1915.	Leg- feljebb 1	1—6	6—12	1—2	2—3	3—5	5 és több	
	h ó n a p o s			é v e s				
	korban törvényesített gyermekek százaléka							
<i>I. Mező- és erdőgazdaság :</i>								
Önállók, bérlők { a)	2·2	21·7	18·6	29·6	12·1	9·0	6·8	
{ b)	2·1	20·6	24·8	21·6	13·3	11·2	6·4	
Hivatalnokok és { a)	1·4	30·2	14·6	26·9	15·6	7·5	3·8	
alkalmazottak { b)	2·3	27·9	22·5	22·6	16·3	5·4	3·2	
Egyéb segéd- { a)	2·0	29·9	16·6	22·6	14·5	11·5	2·9	
személyzet { b)	2·4	23·5	16·7	22·3	17·9	12·8	3·8	
<i>II. Ipar :</i>								
Önállók, { a)	2·1	24·6	18·2	26·4	12·2	12·6	3·9	
igazgatók { b)	3·4	20·0	17·8	22·2	16·4	14·4	5·8	
Hivatalnokok és { a)	2·7	16·8	18·0	27·5	13·5	14·2	7·3	
alkalmazottak { b)	2·8	17·5	16·1	24·1	17·5	15·4	6·6	
Munkások, segé- { a)	2·3	21·9	17·9	24·7	17·6	12·8	2·8	
dek stb. { b)	2·5	20·0	16·5	24·6	18·2	14·7	3·5	
<i>III. Kereskedelem és forgalom :</i>								
Önállók { a)	3·0	21·5	18·5	21·0	12·0	14·2	9·8	
{ b)	3·6	16·3	15·5	20·0	13·5	17·4	13·7	
Hivatalnokok és { a)	2·0	17·6	17·1	25·7	15·9	16·6	5·1	
alkalmazottak { b)	3·0	19·3	14·8	21·3	16·2	16·2	8·6	
Munkások, ko- { a)	2·3	24·9	17·7	23·2	15·7	13·2	3·5	
csisok stb. { b)	3·2	22·4	15·5	24·0	15·8	14·3	4·8	
<i>IV. Közfoglalat :</i>								
Magasabb hivatal- { a)	—	10·7	—	35·7	17·9	14·3	21·4	
nokok és tisztek { b)	—	12·0	12·0	12·0	12·0	24·0	28·0	
Középhivatalno- { a)	2·4	17·0	14·7	25·5	16·0	16·0	8·4	
kok és altisztek { b)	2·6	17·4	14·3	22·5	18·2	16·1	8·9	
Alsóbb hivatalno- { a)	1·5	18·0	17·5	23·7	17·3	16·4	5·6	
kok és munkások { b)	2·5	19·6	16·9	24·7	17·1	15·1	4·1	
<i>V. Egyéb foglalkozások :</i>								
Szabadfoglalko- { a)	3·2	20·6	20·3	20·7	14·2	15·5	15·5	
zások { b)	1·9	20·0	12·6	26·6	15·9	10·0	13·0	
Tőkések, rokkan- { a)	2·8	27·8	9·3	14·8	14·8	15·7	14·8	
tak stb. { b)	3·4	17·8	15·6	25·5	18·0	12·4	6·7	

A kereskedelem és forgalom munkásai, kocsisai stb. között szintén sok akadt, aki ebben a korban törvényesítette gyermekét, — viszont a közszolgálati alkalmazottaknak most már minden rétege az utolsó helyen szerénykedik.

E tekintetben akkor sincs különbség, ha azt vizsgáljuk, hogy a 6—12 hónapos korban törvényesített gyermekek mely foglalkozási csoportokban szorulnak leginkább háttérbe, — ha csak annyiban nem, hogy a közszolgálati alkalmazottak csoportjaival együtt háttérben húzódik meg a szabadfoglalkozású egyének s a tőkések, rokkantak stb. csoportja is. *Annál inkább megakad a szem az önálló és bérlő mezőgazdák, valamint az önálló iparosok arányszámain (különösen az előbbieken), akik körében — úgy látszik — jellegzetes szokás az, hogy az utólagos törvényesítés a házasságon kívül született gyermek születése után csak fél- vagy évenséggel egy év után történik meg.*

A törvényesített gyermekek egyéb csoportjai közül érdemes foglalkozni azokkal is, akiket 5 vagy több esztendő után segít hozzá a teljes jogú elismeréshez szülőik házasságkötése. *Minél magasabb az egyes foglalkozási csoportokba tömörült népességi réteg intelligenciája, annál sűrűbb körében az olyan eseteknek a száma, mikor már nagyobbacska gyermeket törvényesítenek utólagos házasságkötéssel.* Ezt a mező- és erdőgazdaság, valamint a kereskedelem és forgalom körében ép oly világosan látjuk, mint a közszolgálatnál vagy a szabadfoglalkozásoknál — *s az ipar adatai is csak látszólag állanak ellentétben az általános szabályszerűséggel, minthogy az ipari önállók csoportjának kétségtelenül kisebb a műveltsége, mint az ipari tisztviselőkének.* Fel kell jegyeznünk itt azt, hogy magasabb hivatalnokok által utólagos házasságkötés révén törvényesített gyermekeknek kb. negyedrésze volt Szászországban 5 évnél idősebb, — olyan magas arány ez, melyhez hasonlólt egyetlen más foglalkozási csoportnál sem észlelhettünk.

Vizsgálataink második iránya, mint említettük, arra a kérdésre kíván feleletet adni, hogy a törvényesített gyermekek közül az 1906—10, illetve az 1911—15. évek alatt az ifjabbak vagy a már valamivel idősebbek voltak többen. Az a szabály, hogy századunk második évtizedének első felében rendszerint valamivel idősebb gyermekek törvényesítettek, mint az első évtized második felében, a különböző foglalkozási csoportokban is meglehetősen érvényesül, noha persze nem egyforma mértékben. A mezőgazdaság és erdőgazdaság foglalkozási főcsoportjai közül pl. kétségtelenül az egyéb segédszemélyzet, az iparban viszont az önállók (és igazgatók) azok, kiknek törvényesített gyermekei között leginkább teret nyert a kétévesnél idősebbek arányszáma. A kereskedelem és forgalom körében szintén az önállók csoportjában figyelhettünk meg ilyen irányú eltérést. Egyébként azonban úgy az ipar, mint a kereskedelem és a forgalom üzemeiben alkalmazott munkásoknál is határozottan kifejlődött az a jelenség, hogy gyakoribbá lett a legelső gyermekkoron már túljutott gyermekek törvényesítése. Tekintettel arra, hogy az 1911—15. években jóval magasabb volt (7785) a törvényesített

gyermek száma, mint 1906—1910-ig (7154), az imént vázolt folyamatot úgy foghatjuk fel, mint jelét annak, hogy az idősebb korú gyermekek törvényesítési mozgalmának megélénkülése volt az a hatóerő, mely általában növelte a törvényesítések számát Szászországban.

Nem lehet azonban figyelmen kívül hagynunk más fontos jelenséget sem. Szászország házassági termékenységi arányszáma épen a század első évtizedében veszedelmesen lezuhant: 1900-ban 233·8, 1905-ben 193·2, 1910-ben pedig 159·7 volt¹⁾ ezer 15—49 éves házassági kötelékben élő nőre számítva, úgyhogy a házassági termékenységi arányszámnak csaknem $\frac{1}{3}$ része ment veszendőbe rövid 10 év leforgása alatt. Ez a 10 év, mint tanulmányunk egyéb részében majd látjuk, a születési arányszám végzettszerű meg-ingásának volt korszaka s önkénytelenül feltolakszik a gondolat, nem magyarázhatjuk-e a házassági, valamint ugyanakkor a házasságonkívüli termékenységek is ellanyhulásával (1900: 43·5; 1905: 37·8; 1910: 35·2:) azt, hogy a természetes apákban megerősödött a vágy és hajlandóság arra nézve, hogy házasságon kívül született gyermekeiket magukhoz emeljék.²⁾

Lommatzsch kutatásai során nagyon behatóan foglalkozott azzal a kérdéssel is, hogy az utólagos házasságkötéssel törvényesített gyermekek törvényesítésének éve, hogy függ össze a szülők házasságkötésének időpont-jával. Számításai alapján állítottuk össze a következő táblázat anyagát.

¹⁾ L. Prenger i. munkájának 97. lapját.

²⁾ Lommatzsch összehasonlítást tesz osztrák adatokkal is (az Oesterreichische Statistik, Band 84. 1. Heft. Wien 1908, LIX. LXIV. és 209—221 l.), amelyekből az tűnik ki, hogy Ausztriában a törvénytelen fiúknak 31·2, a leányoknak pedig 31·0%-a nem töltötte még be az egy évet, midőn szüleik házasságra léptek; hogy 32·2, illetőleg 32·8%-uk 1—3 esztendő volt s ilyenformán a fiúk 36·5 és a leányok 36·2 %-ának három évnél hosszabb ideig kellett várni, míg a szüleik házasságot kötöttek. Ilyenformán a szászországi viszonyok sokkal kedvezőbbek voltak, mint az ausztriaiak. Ez leginkább akkor ötlött szembe, mikor azt a két arányszámot állította szembe a kutató, hogy Szászországban a gyermekeknek csak 0·3%-a volt 10 évnél idősebb, míg Ausztriában 9·1%-a.

Érdekeseek azok a számok is, melyek azt mutatták, hogy a gyermekeiket törvényesítő atyák milyen foglalkozásúak voltak Szászországban és Ausztriában:

Foglalkozás	Szászország 1906—1910	Ausztria 1904
a) Foglalkozási főcsoportok szerint:		
Mezőgazdaság	4·9	27·4
Ipar	75·9	51·4
Kereskedelem és forgalom	11·6	14·7
Közszolgálat és szabadfoglalkozások .	7·3	4·9
Egyéb foglalkozások	0·3	1·6
b) Társadalmi tagozódás szerint:		
Önállók	4·9	23·4
Tisztviselők	7·6	5·7
Szélszemélyzet	87·2	69·6
Foglalkozás nélküliek	0·3	1·3

47. tábla. A törvénytelen gyermekek törvényesítésének időpontja az apák foglalkozása szerint Szászországban. — 1907—1915. Százalékban.

Atya foglalkozása, gyermek neme	A törvényesítés megtörtént				
	a házasságkötés napján	egy hónapon belül	egy hónapnál később	ismeretlen időpontban	
		a házasságkötés után			
a) 1907—1910.					
Önállók	{ fiú leány	45·7 38·7	24·4 26·1	29·7 29·6	5·2 5·6
Alkalmazottak	{ fiú leány	42·6 47·6	33·0 32·0	17·3 14·9	7·1 5·5
Segédszemélyzet (az iparon kívül) {	fiú leány	55·7 53·2	26·3 26·2	13·3 15·1	4·7 5·5
Ipari munkások	{ fiú leány	55·9 54·5	26·0 26·7	14·1 14·9	4·0 3·9
Szabadfoglalkozások stb.	{ fiú leány	20·6 32·7	42·2 35·7	24·5 22·4	12·7 9·2
Összesen.....	{ fiú leány	54·2 53·0	26·6 27·0	14·8 15·6	4·4 4·4
b) 1911—1915.					
Önállók	{ fiú leány	54·2 50·0	25·7 29·8	20·0 20·0	0·1 0·2
Alkalmazottak	{ fiú leány	52·8 52·4	31·7 33·5	15·3 14·1	0·2 —
Segédszemélyzet (az iparon kívül) {	fiú leány	60·8 58·6	28·1 29·6	11·0 11·8	0·1 —
Ipari munkások	{ fiú leány	60·3 60·1	27·3 26·3	12·4 13·5	0·0 0·1
Szabadfoglalkozások stb.	{ fiú leány	49·6 43·5	35·4 43·6	15·0 12·9	— —
Összesen.....	{ fiú leány	59·0 58·0	27·9 28·2	13·0 13·7	0·1 0·1

A két időszakra vonatkozó adatok részleteiben nyilván azért is mutatkozik jelentős eltérés, mert míg 1907-től 1910-ig a statisztikai hivatal (felvételét e kutatási szemponttal csak 1907-ben egészítvén ki) elég sok esetben nem tudta megállapítani annak az időköznek nagyságát, mely a házasságkötés és a törvényesítés között eltelt, 1910 után ez a hibaforrás szinte egészében kiesett a felvétel akadályai közül s így természetesen emelkedniök kellett a többi rovatok adatainak. Ez az emelkedés azonban korántsem egyformán történt meg.

Mielőtt azonban a két időszak között kiütköző eltéréseket jellemeznők, megjegyezzük, hogy az általános szabályszerűséggel szemben, mely szerint az utólagos házassággal törvényesített gyermekeknek több, mint a felerésze a házasságkötés napján törvényesítették, az egyes foglalkozási csoportokban eléggé elütöek a tanulságok. A szabadfoglalkozású egyének utólagos házasságkötése által történő törvényesítéseknek pl. még a második időszakban sem esett felerésze egybe a házasságkötés időpontjával, — nem is szólva az 1907—10. évekről, amikor az ily esetek száma az $\frac{1}{3}$ rész alá süllyedt. A többi foglalkozások közül az azonnali törvényesítés tekintetében az alkalmazottak, hivatalnokok gyermekei voltak mindenkor a legrosszabb helyzetben, bár a helyzetük alig volt kedvezőtlenebb, mint az önállók gyermekeié, akik között a házasságkötés napján törvényesített gyermekek arányszáma jóval mögötte maradt azoknak az arányszámoknak, melyeket akár az ipari munkásságnál, akár az egyéb foglalkozási főcsoportokban elhelyezkedett segédszemélyzetnél láthattunk.

A kifejtett tanulságokkal némileg ellentétben áll a fentebb közölt adatokból leszűrődő az a következtetés, hogy azoknak a gyermekeknek arányszáma, kiket apjuk a házasságkötés után eltelt 1 hónapnál hosszabb idő múltán törvényesít, az önállók körében legnagyobb. A lányok törvényesítésének elintézése adataink szerint valamivel később szokott bekövetkezni, mint a fiúké, azonban kizárólag azért, mert a segédszemélyzetbeli természetes apák fiúgyermekeinek törvényesítésére rendszerint valamivel hamarabb kerül a sor, mint a leánygyermekeikére.

Érdeemes megemlékeznünk azokról a konkluziókról, melyekhez *Lommatzsch* jut¹⁾ a foglalkozási adatok vizsgálata során. Szerinte: a) az a morálstatisztikai kritérium, hogy mennyire van összekötve a törvénytelen gyermekek nemzése azzal a szándékkal, hogy azt hamarosan majd követi a házasságkötés s a gyermek elismerése, kedvezőbb az alsóbb osztályoknál, mint a magasabbrendűeknél; b) az egyének foglalkozásában megnyilvánult nagyobb vagy kisebb önállóságával együtt jár a törvénytelen születésű gyermekek törvényesítésében is a nagyobb vagy kisebb időköz, mely a házasságkötés és a törvényesítés évei között telik el; c) az ipar, kereskedelem és forgalom körébe tartozó apáknak nagyobb az a hajlandósága, hogy a házasságkötést követőleg csakhamar a gyermek is törvényesíttessék, mint más foglalkozások üzőié, különösen pedig a közszolgálat és szabadfoglalkozások körébe tartozóké.

Lommatzsch egyéb nagyértékű vizsgálódásainak eredményeit illetőleg, melyekből többek között arra nézve is tájékozódhatunk, hogy a szülők vallásának s az apa lakóhelyének milyen hatása volt a törvényesítési mozgalomra, utalunk forrásainkra. Nem mulaszthatjuk el, hogy meg ne emlékez-

¹⁾ L. Zeitschrift des K. Sächsischen Statistischen Landesamtes, 59. Jahrgang, 1913. I. Heft, 175 lap.

zünk azokról a számokról, melyekkel Lommatzsch azt igyekezett megállapítani, hogy a törvénytelen szülöttek közül — a gyermekhalandóság figyelembevételével — mennyien maradtak születésük után 5 évvel is törvénytelenek. Az arányszámokat fiúk és leányok szerint elkülönítve közölhetjük:

48. tábla. A nem törvényesített törvénytelen születésűek arányszámai.

Születési év	Nem törvényesített	
	fiú törvénytelen szülöttek %-a	leány törvénytelen szülöttek %-a
1904	30·9	35·2
1905	31·5	35·2
1906	33·1	36·9
1907	33·0	36·3
1904—1907	32·1	35·9
1908	35·3	38·0
1909	36·4	38·5
1910	35·7	38·6
1911	32·6	35·7
1912	40·3	43·5
1908—1912	36·1	38·9

Az arányszámok különösen a fiúgyermeknél nagyon hullámzóak, noha az a tendencia változatlanul megnyilvánul bennük, hogy a fiúgyermek közül apjuk többet törvényesít utólagos házasságkötésében, mint a leánygyermek közül. *Lommatzsch* figyelmeztet arra, s nyilván helyesen, hogy az arányszámok alakulásában annak is lehet szerepe, hogy a fiúgyermek gyermekhalandósága nagyobb a leánygyermekénél, — ez a körülmény is csökkenti t. i. a törvénytelen fiúk között a nem törvényesített gyermekek arányszámát. Az egyes évek közül kiugrik az 1912. év igen magas, a többi évéhez képest szokatlan, arányszámaival. Nem lehetetlen, hogy ezek kialakításában része volt annak, hogy az ebben az évben már nagyon megcsökkent törvénytelen születési mozgalmat kisebb csecsemőhalandóság is fogyasztotta s ezért duzzadt meg látszólag az utólagos házasságkötésekkel nem törvényesített fiúk és leányok száma. Viszont az is lehet, hogy a világháború kitörése s a természetes apáknak a harctéren való hősi halála is sok esetben akadályozója lehetett annak, hogy az 1912. év házasságunkívüli szülöttei közül legalább is ugyanolyan arányban törvényesítsék az apák gyermekeit, mint a korábbi években.

Drezda város nem törvényesített törvénytelen szülötteiről *Lommatzsch* azt közli, hogy az 1904—1906. évek törvénytelen fiúszülöttei közül 39·7, leányszülöttei közül pedig 43·9%-ot nem ismert el apjuk utólagos házasságkötés révén törvényesnek s figyelmeztet arra, hogy ezek az arányszámok Szászország egészében a fiúknál 31·8, a leányoknál pedig 35·8% voltak. A magas arányszámokat szerinte az magyarázza, hogy Drezdában nem volt mód kiküszöbölni a megfigyelési anyagból azokat az újszülötteket, akik a város határán kívül másutt haltak meg, anélkül, hogy törvényesítették volna, továbbá azzal, hogy Drezdában sok külföldi, főként csehországi, anya is szült törvénytelen gyermeket, aki azután magával vitte gyermekét növelve így a vándorlási veszteséget. *Lommatzsch* végül megemlíti, hogy a nagy-

városban sűrűbben fordulnak elő, mintsem a vidéken és kis községekben olyan esetek, midőn a házasságonkívüli nemi érintkezés csak könnyelműségből és élvezethajhászásból történik, amikor tehát az apa kevésbé törődik az esetleg megszülető gyermek jövőjével.¹⁾

Néhány adatot Berlinről is közölhetünk.

Berlin város területén az 1898—1909. évek folyamán a törvényesített gyermekek száma az élveszüllöttekhez arányítva a következő volt :

49. tábla. A Berlinben törvényesített gyermekek száma az élveszüllöttekhez arányítva. 1898—1909.

Év	%	Év	%	Év	%
1898	23·3	1902	20·8	1906	21·1
1899	24·1	1903	23·4	1907	21·5
1900	23·1	1904	21·9	1908	23·9
1901	20·0	1905	21·8	1909	23·8

Ezek a számok, bizonyos hullámszám mellett, nagyjában egyformának mutatják a törvényesítési mozgalmat.²⁾

A törvényesített gyermekek korára vonatkozólag az alábbi számokat számíthatjuk ki Berlin városra vonatkozólag 1924-ről :

50. tábla. A Berlinben törvényesített gyermekek kormegoszlása. — 1924.

Kor	%	Kor	%
Legfeljebb 1 éves	39·6	3—4 éves	9·2
1—2 éves	18·9	4—5 „	6·7
2—3 „	10·5	5 éven felül	15·1

A fentebb említett 1908—1911. évi Berlin városi évkönyv a törvényesített gyermekeknél azt mutatta ki,³⁾ hogy a törvényesített gyermekeknek különböző születési évekre tartozó csoportjai hány ‰-ét tették az egy-egy év szülötteinek. Közöljük ezeknek a számoknak is legfontosabbjait :

Születési év	Törvényesített fiúk	Törvényesített leányok
	az illető év törvénytelen élveszüllötteinek ‰-ében	
1909	53·6	56·6
1908	73·6	76·3
1907	37·2	42·3
1906	27·0	29·6
1905	16·2	12·9
1904	10·7	12·5
1903	7·7	12·2

1) *Milánó* város fentebb idézett évkönyvéből idézzük azokat az adatokat, hogy az 1918—1925. évek folyamán utólagos házasságkötéssel hány gyermek törvényesített:

Év	Szám	Év	Szám
1918	222	1922	172
1919	192	1923	212
1920	249	1924	218
1921	201	1925	209

2) *Statistisches Jahrbuch der Stadt Berlin*, 37. Jahrgang, enthaltend die Statistik der Jahre 1908 bis 1911. 106. lap. Az 1923. és 1924. évekre vonatkozólag a *Statistisches Taschenbuch der Stadt Berlin*, 1926. c. kiadvány 18. lapján találunk adatokat. Ezek szerint 1923-ban 27·1, 1924-ben pedig 22·7%-át törvényesítették az újszülötteknek. Az arányszámok legalább is a háború előtti nívón mozognak.

3) L. i. m. 106—108. l.

Már ezekből a számokból is kitűnik, a további, nem közölt adatokból pedig még inkább kitűnnék, hogy a lányokat Berlinben is valamivel később törvényesítik, mint a fiúkat. Az egyéb helyeken észlelt törvényszerűség tehát itt is fennáll.

d) Ausztriai adatok.

A törvényesítések statisztikájának módszeréről és az ausztriai adatgyűjtés első eredményeiről mélyreható s máig nagybecsű tanulmányt írt dr. Karl Seuteman: »Die Legitimationen unehelicher Kinder nach dem Berufe und der Berufstellung der Eltern in Österreich« címen.¹⁾ A statisztika ez ágának fontosságát különösen abban látja, hogy ily módon a felől a nagyon fontos moralstatisztikai szempont felől fogunk tájékozódni, hogy *milyen mértékben származnak a törvénytelen gyermekek tartós nemi kapcsolatokból, amelyeket a néperkölcс mintegy a házaselet megtürt előzményeinek tekint.* Épen ezért tulajdonít nagy jelentőséget az osztrák statisztikai módszernek, melynél fogva megvan a mód a törvényesítők s másfelől a velük házasságra lépett, tehát előbb törvénytelen gyermeket szült anyák foglalkozási és társadalmi viszonyait áttekinteni.

Valóban joggal mondhatta Seuteman: az által, hogy az osztrák statisztika a törvényesítéseknél megállapította egyrészt azt, hogy az atya foglalkozása mi a törvényesítés idejében s másrészt azt, hogy mi volt az anyáé akkor, midőn a házasságon kívül született gyermekét világra hozta, kettős irányban is nagyértékű felvilágosítást nyújt. Az egyik irány a törvénytelen gyermekek törvényesítésének kilátásait jelzi, a másik azt, hogy a házasságok mennyivel szaporodnak a törvényesítések révén. Seuteman figyelmeztet arra, hogy csupán egy esztendő adatai alapján nem lehet egészen korrekten a *törvényesítési viszonzyszámot* megállapítani különböző foglalkozásokról (aminthogy az egész törvényesítési mozgalomról sem), mert hiszen egy-egy év szülötteire vonatkozó törvényesítések több év alatt zajlanak le. (Seuteman példája Würzburger nyomán: az 1894—98. évek alatt az 1894. évi szülöttek közül Drezdában 36·6%-ot nem törvényesítettek, az 1896. évi szülöttek közül 41·3%-ot, az 1898. éviéek közül pedig 67·3%-ot.) Seuteman megemlékezik azokról a kísérletekről, melyek a halandósági táblák gondolatát viszik át a törvényesítések statisztikájába s így állapítják meg a helyes valószínűségét annak, hogy a tovább élő törvénytelen gyermekeknek mekkora reményük van a törvényesítésre. Ezekkel a finomabb módszerekkel szemben azonban véleményem szerint épen a társadalmi foglalkozási rétegek szerepének vizsgálatánál nem lehet nélkülözni azt a módszert, amely egyszerűen abban áll, hogy a törvényesítéseket ugyanazon év törvénytelen szülötteivel hozzuk összeköttetésbe. (Érdekes, hogy Seuteman is úgy véli, hogy a törvénytelen gyermekek halandósága — az egyes

¹⁾ Statistisches Monatschrift, Neue Folge, V. Jahrgang, Wien, 1900. 13—68. lap.

foglalkozások szerint tagolva — nem mutat különösebb eltéréseket. Nagyjában hasonló eredményekhez jutottunk mi is a budapesti anyag vizsgálatánál.) Tanulmánya további részében Seuteman a fentebb említett két vonatkozásban nagyon alapos bírálat alá veszi Ausztria 1895—96. évi anyagát, különös tekintettel Galicia és Bukovina viszonyaira, ahol nagyon sok a törvénytelen születés, de jórészt azért, mert a zsidók között vannak sokan olyanok, akik rituális házasságot kötnek, gyermekeikkel teljes családi közösségben élnek — a polgári törvények szerint azonban gyermekeik törvénytelenek.¹⁾ ²⁾

Bécs város statisztikai évkönyve³⁾ közölve az osztrák statisztika általános sémája szerint az 1910-ben törvényesített gyermekek apáinak és anyáinak foglalkozását, Seuteman tanulmányában ismertetett módszer szerint az alábbiakban kiszámítottuk azt, hogy a törvényesítéseknek, illetőleg azoknak a házasságkötéseknek, melyekkel a gyermekek törvényesítése jár együtt, mekkora jelentősége van a törvénytelenek születési mozgalmában, illetőleg a házasságkötésekben. A számításokat úgy végeztük el, hogy a törvényesítést jelző számokat foglalkozások szerint egyfelől a házasságkötők, másfelől a törvénytelen gyermeket szülő anyák ugyanazon foglalkozási csoportjainak egész értékével vetettük szembe. Az összehasonlítás némely részletében nem tökéletes. Azoknál a foglalkozásoknál, ahol az alábbi

¹⁾ Dr. Moriz Ertl: »Uneheliche Geburt und Legitimation« című, az irodalomban sokfelé idézett tanulmányában (Statistische Monatschrift, XIII. Jahrgang, 1887, 393—438. lap) széles alapokon foglalkozott az utólagos házasságkötés által történő törvényesítéssel, utalva arra, hogy a törvényesítések, különösen olyan államban (mint amilyen Ausztria is) bírnak fontossággal, ahol fel lehet tenni azt, hogy a törvénytelen viszonyok javarészt a gazdasági helyzet és az agrárviszonyok által elhalasztott törvényes viszony gyanánt kell felfogni. Ott, ahol a törvényesítés hamar következik be a törvénytelen születés után, szerinte is helyesebb a törvénytelen születési arányszám vizsgálatánál a törvényesített gyermekek számát levonni, minthogy ezek, bár törvénytelenek, de gazdaságilag és társadalmilag mégis megalapozott viszonyból származnak s valójában itt csak időbeli eltolódásról van szó. Tanulmányában Ertl gondosan feldolgozta — nagyjában az 1877—84. évek anyaga nyomán — az ausztriai, bajorországi, franciaországi, belgiumi, továbbá berlini, párizsi és brüsszeli statisztikai forrásokat s mindenütt nagy súlyt helyezett annak megvilágítására, hogy jogilag miképpen nyert szabályozást a törvénytelen gyermekek elismerése, vagy kifejezett törvényesítése.

²⁾ A Deutsches Statistisches Zentralblatt 1920. évi évfolyamának 55. lapján Würzburger, a Zeitschrift des sächsischen statistischen Landesamtes közléseire támaszkodva, foglalkozik a törvénytelen származású egyéneknek a születési mozgalmában, valamint később elfoglalt viszonyzámaival. Az 1913. évi törvényes szülöttek 100 főnyi tömegéből 1917 végén még 76·6 törvényes gyermek élt, hozzájuk számítva azokat, akiket időközben törvényesítettek; 100 törvénytelen szülöttről viszont csak 32·9 törvénytelen gyermek (leszámítva itt meg a törvényesítetteket): úgyhogy a törvénytelenek részesedése 5 év alatt 16·2-ről 8·3-ra csökkent. Würzburger figyelmeztet arra, hogy ezt az ellátást figyelembe kell venni akkor, midőn különböző demográfiai és társadalmi jelenségeket, pl. halandóságot, katonai szolgálatra való alkalmasságot, a prostitúciót, a kriminalitást, stb. vizsgáljuk, mert különben a törvénytelenek szerepe e jelenségekben kisebbnek tűnik fel a valóságosnál. Würzburger utal végül arra, hogy az 1913. évi szülöttek tömegéből 1917-ben 0·69% törvényes s 0·40% törvénytelen gyermek halt meg; az élőkre vonatkoztatva (de a törvényesítések figyelembevétele nélkül) 0·85 és 0·53%. Ha azonban a számításokat a tényleg törvényes és házasságon kívülinek tekintendő élő gyermekek tömege alapján végezzük el, a kérdéses arányszám 0·79, illetőleg 0·92 volt, — más szóval: a törvénytelen gyermekek halandósága ebben a korban is felülmúlta a törvényes gyermekekét.

³⁾ Statistisches Jahrbuch der Stadt Wien für das Jahr 1910, 28 Jahrgang, 74. lapján.

táblában a százalék helyén pontot szedettünk, úgy kellett eljárunk, hogy az önálló és a segédszemélyzet (gyári munkások, k. m. n.) adatait össze-vontuk s a számítást az egyéb iparok rovataiban ejtettük meg.

51. tábla. Az 1910. évben Bécs városában törvényesített gyermekek szüleinek foglalkozása.

Foglalkozás megnevezése	Az atya foglalkozása a törvényesítés idejében		Az anya foglalkozása gyermekének születése idejében	
	szám	a házasság- kötők %-ában	szám	a házasság- kötők %-ában
Földműves	3	12.8	—	—
Egyéb önálló gazda	20		—	—
Mező- és erdő- gazdaság { a) tisztviselő	1	3.9	—	—
{ b) cselédek	14	8.5	7	22.6
{ c) napszámos	3		—	
Önálló iparos és napszámos k. m. n.	2	.	—	—
Ipari vállalatok alkalmazottai k. m. n.	2	0.5	—	—
Kő- és agyagipar { a) önálló	1	.	—	—
{ b) segédszemélyzet	31	.	7	.
Fém- és gépipar { a) önálló	54	5.3	—	—
{ b) segédszemélyzet	314	14.2	2	14.4
Faipar { a) önálló	44	63.0	—	—
{ b) segédszemélyzet	146	18.4	1	25.0
Építőipar { a) önálló	11	9.7	—	—
{ b) segédszemélyzet	220	19.4	1	8.5
Fonó- és szövőipar { a) önálló	5	20.8	—	—
{ b) segédszemélyzet	11	7.9	9	9.4 "
Élelmiszeripar { a) önálló	17	15.7	—	—
{ b) segédszemélyzet	57	9.7	—	—
Italkészítési ipar { a) önálló	11	.	2	.
{ b) segédszemélyzet	81	.	1	.
Ruházati ipar { a) önálló	87	27.1	5	3.5
{ b) segédszemélyzet	151	14.2	346	25.7
Egyéb iparok { a) önálló	12	26.6	—	200.0
{ b) segédszemélyzet	99	23.0	6	31.4
Bánya- és kohómunkások	2	100.0	—	—
Gyári munkások és ipari napszámosok k. m. n.	394	.	1.042	.
Kereskedelem és { a) önálló	65	8.7	8	20.0
forgalom { b) tisztviselők	63	4.9	29	24.0
{ c) munkások	69	11.1	—	0.7
Szállítási munkások	264		1	
Különböző bér munkások	40	75.4	109	49.2
Cselédek	32	23.6	441	24.1
Katonák, csendőrség, rendőrség, pénzügyőrség	53	18.2	—	—
Papság, közalkalmazottak	162	8.3	25	28.1
Tőkések és háztulajdonosok	3	2.7	3	50.0
Nyugdíjasok	1		—	
Ismeretlen foglalkozásúak	14	6.5	514	28.3
Összesen	2.559	14.5	2.559	23.1

A házasságon kívüli gyermekek törvényesítése 1910-ben megközelítelőg a törvénytelen gyermekek $\frac{1}{4}$ részét érintette. *Legerősebb volt a mozgalom a különböző bér munkásnők törvénytelen gyermekei sorában*, elég magas a gyári munkás és ipari napszámosnők és az iparos nők gyermekeinél, de a cselédekénél is az átlag körül járó.

Bizonyos értelemben még érdekesebb adataink második csoportja, melyek szerint a Bécsben 1910-ben kötött házasságkötéseknek minden hetedikére esett olyan házasság, mely kétségtelen házasságon kívüli viszonyt öltöztetett át törvényes formába. A különböző bér munkások házassága közül $\frac{3}{4}$ rész ilyen házasság volt. Az iparos népesség sorai között jóval gyakoribb jelenlég volt az olyan házasság, mellyel együtt járt a házasságon kívül született gyermek törvényesítése, de meglepetésszerű módon, szinte akármelyik ipari főcsoportot nézzük, az önálló iparosok házasságai között több volt az ilyen házasság, mint a segédszemélyzetbeli egyének házasságai között.

Az ausztriai törvényesítések statisztikája a K. K. Statistische Zentral-kommission munkásságának nagyon fejlett ága volt. Az 1912—1913. évi törvényesítésekről pl. szép adatokat találunk a *Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1913*. Wien, 1918. (14. Band. 1. Heft. Neue Folge. Österreichische Statistik) című kiadványában. Elsősorban az alábbi adatokat idézzük:

52. Az ausztriai törvényesítések adatai a népességhez és az élveszületésekhez viszonyítva. — 1912—1913.

Megnevezés	1000 lakosra esett törvényesített gyermek		1000 törvénytelen élveszületésre esett törvényesített gyermek	
	1912	1913	1912	1913
Bécs.....	1.46	1.33	273.2	264.3
Alsó-Ausztria (Bécs nélkül)	1.55	1.53	387.4	423.2
Egész Ausztria	1.02	1.01	277.0	285.0
Alpesi tartományok (Krajna nélkül)	1.44	1.40	273.9	279.3
Karst vidék (Krajna nélkül)	0.71	0.70	339.9	311.8
Szudéták vidéke	1.25	1.27	389.9	399.0
Kárpátok vidéke	0.47	0.44	143.0	147.8

Végtelenül érdekesek azok a számok is, melyeket forrásunk arra vonatkozólag közöl, hogy a törvénytelen szülöttek közül a halálozások figyelembevételével mennyit törvényesítenek utólag szüleik. A számítások kiindulási pontját az 1908. év törvénytelen élveszületései teszik:

53. tábla. Az ausztriai törvényesítési mozgalom az 1908—1913. években.

M e g n e v e z é s	Bécs	Egész Ausztria	Alpcsek	Karszt	Szudeták	Kárpátok
			v i d é k e			
Törvénytelen élveszültött gyermekek száma 1908. elején.....	14.166	115.346	43.432	4.336	35.107	32.471
Meghalt 1908-ban	2.051	22.612	8.224	931	7.920	5.537
Utólagos házasságkötéssel { szám ..	393	4.914	1.507	259	2.776	372
törvényesítettett 1908-ban { %	2.77	4.26	3.47	5.97	7.91	1.15
Törvénytelen gyermek még életben volt 1909 elején	11.722	87.820	33.701	3.146	24.411	26.562
Meghalt 1909-ben	857	10.791	3.513	375	3.626	3.277
Utólagos házasságkötéssel { szám ..	721	7.407	2.672	375	3.768	592
törvényesítettett 1909-ben { %	5.09	6.42	6.15	8.65	10.73	1.82
Törvénytelen gyermek még életben volt 1910 elején	10.144	69.622	27.516	2.396	17.017	22.693
Meghalt 1910-ben	231	2.360	728	113	600	919
Utólagos házasságkötéssel { szám ..	462	4.607	1.738	233	2.347	289
törvényesítettett 1910-ben { %	3.26	3.99	4.00	5.37	6.68	0.89
Törvénytelen gyermek még életben volt 1911 elején	9.451	62.655	25.050	2.050	14.070	21.485
Meghalt 1911-ben	52	997	260	47	244	446
Utólagos házasságkötéssel { szám ..	388	3.379	1.347	165	1.661	206
törvényesítettett 1911-ben { %	2.74	2.93	3.10	3.81	4.73	0.63
Törvénytelen gyermek még életben volt 1912 elején	9.011	58.279	23.443	1.838	12.165	20.833
Meghalt 1912-ben	42	528	151	17	137	223
Utólagos házasságkötéssel { szám ..	269	2.213	901	104	1.003	205
törvényesítettett 1912-ben { %	1.90	1.92	2.08	2.40	2.86	0.63
Törvénytelen gyermek még életben volt 1913 elején	8.700	55.538	22.391	1.717	11.025	20.405
Az 1908. évi élveszültöttek száma csökkent a) halálozás által	3.233	37.288	12.876	1.483	12.527	10.402
b) törvényesítés által	2.233	22.520	8.165	1.136	11.555	1.664
Összesen	5.466	59.808	21.041	2.619	24.082	12.066
%	38.59	51.85	48.45	60.40	68.60	37.16
100 élveszültött gyermek közül az első 6 év folyamán törvényesítettett %..	15.76	19.52	18.80	26.20	32.91	5.12

Legnagyobb arányúnak s leggyorsabban bekövetkezőnek a törvényesítés a Szudeták vidékén látszott, legritkábbnak a Kárpátok vidékén, ahol azonban másfelől legkisebb arányú volt a törvénytelen születési mozgalom. Bécsben körülbelül minden hatodik-hetedik házasságon kívül született gyermeket törvényesítettek szülei utólagos házasságkötéssel.

Idézett forrásunkban adatokat találunk arra is, hogy a törvényesített gyermekek milyen idősök voltak a természetes szülők házasságkötésekor. Az 1901—1910. évek átlagában a %-os számok így festettek:

54. tábla. Az Ausztriában törvényesített gyermekek kormegoszlása. 1901—1910. évek átlaga.

A gyermek életkora	%	A gyermek életkora	%
1 évnél fiatalabb	32·2	5— 9 éves	11·8
1 éves	19·6	10—14 «	3·9
2 «	12·9	15—19 «	2·2
3 «	9·1	20 évesnél idősebb	2·4
4 «	5·9		
Legfeljebb 4 éves	79·7	Összesen	100·0

Ezek a számok az 1911—1913. évek folyamán csak annyiban mutattak változást, hogy az 5 évnél fiatalabb korban törvényesített gyermekek aránya fokozatosan 81·1, 81·7, illetőleg 81·6%-ra emelkedett, azaz az ifjabb korban történő törvényesítések jelentősége növekedett.

III. A törvénytelen születések alakulásának megvilágítását célzó vizsgálatok módszere.

Tanulmányunk két, eddig már lezárt nagy szakasza eléggé feltárta azokat a törekvéseket, melyek e sorok íróját vezették munkájában. A nagy társadalmi probléma hátterét és következményeit igyekeztem addig a határig, ameddig a rendelkezésre álló statisztikai források segítségével megtehettem, — kibogozni. Nem adtam erkölcsrajzot. Nem is adhattam. Ezután sem adhatok. Mert hiszen a kérdés irodalma eléggé megvilágította azt, mennyire hibás volna a népeknek, vagy akár a népek bizonyos csoportjának ¹⁾ erkölcséről annak a tükörnek segítségével ítéletet mondani, amely a törvénytelen származású gyermekek születési mozgalmából adódik.²⁾ *A szokásnak, az agrár s különösen az agrár-öröklési törvényeknek, a házasságon kívül született gyermekek jogállásának, az anyagi körülményeknek s általában a gazdaságtársadalmi fejlődésnek stb. oly nagy hatása van arra, hogy a törvénytelen születésű gyermekek milyen nagy számban jelentkeznek társadalmunk kapuindl — bebocsátástát kérve, — hogy merőben téves úton járna az a kutató, aki egyszerűen az erkölcsök javulását vagy romlását olvasná ki azokból a számokból, melyeket a statisztika a törvénytelen születésekről gyűjt és rendszerbe foglal.*³⁾

¹⁾ L. erre vonatkozólag különösen *Fr. Lindner*: »Die unehelichen Geburten als Sozialphänomen.« Ein Beitrag zur Statistik der Bevölkerungsbewegung im Königreich Bayern (Wirtschafts- und Verwaltungstudien, herausg. v. Schanz. 7. Bd.).

²⁾ Prof. *Klumker*: »Zur Statistik der unehelichen Geburten und des unehelichen Geschlechtsverkehrs« c. tanulmányában (Zeitschrift für Sozialwissenschaft, begr. v. I. Wolf, fortg. v. dr. L. Pohle, 1918. Neue Folge, IX. Jahrgang. Heft 1—2. 1918. 44—60. l.) vázolja azt a fogalomzavart, amely a törvénytelen születésekkel kapcsolatban észlelhető.

Carey pl. a törvénytelen születésekben épen az erkölcsösség jelét látja, szemben a természetlenné tett házasságonkívüli nemi érintkezéssel, — ugyanúgy *H. Engel* is, aki azokból a viszonylagosan nagyobb erkölcsi tisztaságra következtet. *Hausner* viszont a nagy tömegeknek sexuális vonatkozásában való erkölcsi züllesztét vezeti le a törvénytelen születésekből. (L. erre vonatkozólag még: *A. v. Oettingen*: »Die Moralstatistik in ihrer Bedeutung für eine Sozialethik« c. művét. — Erlangen 1881. (289. és következő l.)

³⁾ *Georg v. Mayr* nagy művének (Statistik und Gesellschaftslehre) III. kötetében (Moralstatistik mit Einschluss der Kriminalstatistik. Sozialstatistik. I. Teil) nagyon behatóan foglalkozik a törvénytelen születések kérdésével (II. Abschnitt § 19. Uneheliche Geburten, 127—150 l.) s talán kissé szigorúan is ítéli meg a kérdést akkor, midőn azt mondja, hogy a törvénytelen születés jogi és társadalmi rendellenesség s jele annak, hogy az állam és az egyház előírásait milyen mértékben nem tartják be az emberek. Mayr is rámutat arra, hogy ebben a kérdésben az állami és egyházi szabályok nem mindenütt fedik egymást s megeshetik, hogy a házasságok egyházilag házasságot kötöttek, de az állam szempontjából nem, minek az a következménye, hogy gyermekeik ugyan törvénytelenek, de mégis csak a törvénytelen gyermekek enyhébb kategóriájába tartoznak. Mayr szerint a törvénytelen születés, mint tömegjelenség, úgy alanyi, mint tárgyi értelemben megfontolásra méltó tünet. Objektív értelemben, mert a törvénytelen gyermek (ha nem is általánosságban) gyengébb értékű tagja a társadalomnak; szubjektív értelemben, mert a házasságon kívül született gyermek szülői cselekményükkel többnyire csak érzéki vágyaiknak hódolnak s tüsteszik magukat a népesség szaporításának rendes útján. Mayr a törvénytelen gyermekek statisztikájának igazi jelentőségét azonban abban látja, hogy az összeütközést jelzi az állam és az egyház házassági joga s másfelől a tényleges nemi közösség népszokásai között.

Aminthogy a törvényes, a házasságból származó születések számának hullámzását sem szabad egyoldalú mérlegelések tárgyává tenni,¹⁾ a törvénytelen születések statisztikája is a vizsgálódási lehetőségeknek olyan területét tárja fel előttünk, melyen ugyancsak nagy fáradságba kerül a tervünk megvalósítása, hogy azokat a szétfolyó, sokszor kusza szálakat egybefogjuk, melyekből maga a probléma szövődik. De meg kell ezt tennünk. Különben nagyon hamis vágányra terelődhetik gondolkodásunk. *Sohasem lehet megfedelkednünk, hogy az emberi társadalmak köréhez tartozó egyének életében a házasság olyan alapfeltevés, mely az emberi ösztönből táplálkozik s mellyel szemben a házasságonkívüli állapot csak kivételszámba megy.*²⁾

Kivételszámba megy annak ellenére, hogy a modern időkben (nem szólva a házasságonkívüli állapotról olyan formáiról, melyeket vallási szabályok írnak elő) a fejlődő életnek szinte kiszámíthatatlanul sok olyan vonatkozása van, mely növeli azoknak a számát, akik nem vesznek maguk mellé feleséget, illetőleg nem mennek férjhez. Westermarck³⁾ szép tömörséggel összefoglalja azokat a változásokat, melyek következtében az egyén lelkében benne rejtőzködő házassági vágy hajótörést szenved s a házasság vagy időrendileg eltolódik, vagy pedig egyáltalában elmarad. A családalapítás és fenntartás nehézségei, a családi kör régi értelemben vett gazdasági jelentőségének hanyatlása, az egyre finomabbá váló kultúrigények s az egyén felelősségérzetének a növekedése a legfőbb rúgók arra nézve, hogy a házasságon kívül maradt egyének csoportja növekedik a modern társadalmakban. Mindezekben az akadályokon kívül terjed az a nézet, hogy bizonyos embereknek nemcsak hogy nem kötelességük a családalapítás, hanem épen ellenkezőleg, kötelességük attól tartózkodni, például az öröklődő betegségekben szenvedő embereknek. Westermarck úgy véli, eljő az idő, melyeknek generációi csodálkozni fognak azon, hogy az emberek legnagyobb fontosságú cselekménye, a gyermeknemzés teljességgel azok magánügye, szeszélyük és érzéki vágyuk játéka volt.

¹⁾ A születési szám alakulására vonatkozó hatalmas, ma már szinte nehezen áttekinthető irodalom nem is teszi, sőt a legmesszebbmenő aprólékossággal igyekszik kifürkészni azokat a mélyenjáró összefüggéseket, melyek a népesedés és az ember biológiai, fiziológiai, gazdaságtársadalmi, stb. vonatkozásai között vannak. Ennek az irodalomnak vázlatos feldolgozása is (már csak azért is, mert a törvénytelen születések speciális problémáját kevésbé érinti) természetesen kívül esik e tanulmány körén. Jeles magyar munkák, *Láng Lajos* (A statisztika története), *Balás Károly* (»Népesedés«, legújabbban: La question «Quo vadis» dans la démographie moderne. Journal de la Société de Statistique VIII-e année. 1930. 1—58. l.), *Kovács Gábor* (Népesedéstan, »Vér és kenyér«) nagy tudással el is végezték ezt a feladatot.

²⁾ *Eduard Westermarck*: »Moralbegriffe über die Ehelosigkeit« című szép tanulmányában (Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie, 5. Jahrgang. 1908. 221—234 l.) meggyőzően foglalja össze azokat az adatokat, melyeket e részben a tudomány összehordott. Az afrikai kafferek, a brazilai tupi-k, az antik Peru lakói, az ősi kínaiak, a koreaiak, a semiták, az ókori árja népek, a klasszikus idők görögjeinek és rómaiainak felfogásában és berendezéseiben lépten-nyomon kiütköztek olyan vonások, melyek szerint az az ember, aki nem lépett házassági kötelékre, alacsonyabbrendűű ócsárolni való, a harcos népeknél a közösség ellensége. (I. m. 221—223. l.)

³⁾ I. m. 224—225. l.

Végeredményben azonban, mint fentebb említettük, a *modern társadalmi élet mai fokozatán is a házasságból született gyermekek szolgáltatják a születések nagy tömegét, mellettük a házasságon kívül született gyermekek csoportja erősen hátrább vonul, sőt erősebben, mint valaha, mert ugyanazok a gondolatok, melyek az embereket a házasságtól való tartózkodásra s így a törvényes születések számának is korlátozására vezetik (amit különben jól meg lehet figyelni a már jennálló házasságokon belül is), bénítólag hatnak a házasságon kívül született gyermekek mozgalmára is. A házasságonkívüli gyermeknemzésben (melynek forrása elvégre nem mindig — különösen falun, vidéken nem — a pusztá érzéki vágy kielégítése) szintén jelentkeznek azok a korlátok, azok a meggondolásra, óvatosságra intő faktorok, melyek a törvényes születések számát szorítják le mélyebb szintre. A törvénytelen születéseknek is határt szab az anyagi helyzet változása — vagy pontosabban: a kielégítő anyagi helyzetről alkotott felfogások változása.¹⁾ A törvénytelen szülöttek statisztikájában is kifejeződik a *tömegbe* csoportosult emberek fokozódó felelősségérzete. S bizonyára erősebben történik a házasságonkívüli nemi érintkezésben a házassági termékenységet is pusztító azoknak az eszközöknek a használata, melyek a fogamzást elhárítják, vagy megakadályozzák, — s amelyek törvényes üldözése (mint erre többen figyelmeztetnek) azért ütközik nehézségekbe, mert jórészen ugyanazokat az eszközöket használják fel az emberek a nemi-betegségek ellen való védekezés céljaira is.*

Körülbelül egyhangú a vélemény az irodalomban arra nézve, hogy a *statisztika munkája, mikor a törvénytelen születések problémájának nyomait kutatja s kíván a kérdésnek minél inkább a mélyéhez eljutni, ma még nem tökéletes. Nem tökéletes, akár csupán annak megállapításáról van szó, kit vegyen a statisztika törvénytelen születésűnek, akár arról, hogy miféle mérési módszerek segítségével állítsa egyszerűen, pregnansan, az olvasó szemei elé azokat a szabályszerűségeket, fejlődési tendenciákat s a tömeg belső megoszlásában rejlő lényegét, melyeket a nyers statisztikai anyag magában foglal.*

Hogy ebben a tekintetben valóban milyen körültekintésre volna szükség s sok esetben mennyire nincs mód arra, hogy a megfigyelés hibátlan legyen (legalább eszmei értelemben az), idézzük Mayr álláspontját, aki szerint a törvénytelen gyermekek²⁾ tömege hat résztömegből áll. A törvénytelen gyermekek *első csoportja* az anyáknak ismeretlen vagy csak alig ismert férfivel való vad, fellobbanásszerű, nemi érintkezéséből származik. A *második csoportba* azok a gyermekek tartoznak, akik nem tartós, de a szülőket mégis közelebbi kapcsolatba hozó viszony gyümölcsei, melyeknél azonban

¹⁾ Lindner i. m. 30. sk. I. szépen fejti ki annak a felfogásnak téves voltát, mely szerint a házassági gyakoriság csökkenése maga után vonná a törvénytelen születések számának növekedését.

²⁾ L. Mayr i. m. 128—129. l.

nincs szó komoly apai gondoskodásról. A *harmadik* csoport a most említett csoporttal rokontermészetű s ettől csak annyiban különbözik, hogy az apa (akár jogi kényszer folytán, akár szabad akaratából történt egység révén) a gyerekekről gondoskodik, de arról nincs szó, hogy a gyermek családi vonatkozásba jutna apjával. A *negyedik* csoportba sorolható gyermekek (akár futólagos, akár tartós viszonynak köszönik életüket) annyiban vannak jobb helyzetben az eddigi említettekénél, hogy az atyai gondoskodást mostoha- apaszerű gondoskodás pótolja. Az *ötödik* csoportot alkotó gyermekek társadalmi és erkölcsi nivója még jobb: ezek olyan tartós viszonyból születtek, melyet előreláthatólag előbb vagy utóbb a szülők házasságkötése követ, amivel együtt jár a gyermekek törvényesítése, — a vadházasságok gyermekei ezek.¹⁾

¹⁾ Az általánosságban használt kifejezés nem szerencsés, különösen nem az egyszerűbb néprétegeknél, amelyek körében gyakran gazdasági körülmények a gátjai annak, hogy a két fél házasságyszerű kapcsolatát törvényesítse. Erre különösen a falusi népesség körében van sok példa, — főképp a primitívebb őstermelő lakossággörében. De hogy a városi konglomerációk területén is elég sok példa adódik az együttélésre — arra nézve éppen Budapest székesfővárost illetőleg tudunk adatokat felhozni.

Budapest székesfőváros statisztikai hivatalának 1929. évi Évkönyvében t. i. adatokat találunk arról is (l. 42. lap), hogy a törvénytelen házasságok milyen gyakoriak a lakásoknak nagyság szerint alakított csoportjaiban 1925-ben.

Lakásnagyság	Lakások száma, melyekben törvénytelen házaspárok laknak	Az összes hasonló nagyságú lakások %-ában	Törvényes és törvénytelen házaspárok		
			főbérő	számaránya albérő és ágybérő	összesen
0 (csak konyha)	39	6.02	8.7	138.5	13.2
1 szoba	2.012	1.78	2.4	4.3	2.5
2 „	290	0.53	0.6	2.2	0.7
3 „	112	0.47	0.6	0.2	0.6
4 „	19	0.17	0.1	2.2	0.2
5 „	6	0.15	0.0	3.7	0.3
6 „	2	0.15	—	3.8	0.4
7 „	1	0.19	0.3	—	0.2
Összesen	2.481	1.18	1.5	3.0	1.6

Látnivaló, hogy a törvénytelen házasságok tömege a törvényes házasságokhoz képest alapjában csekély. Nem így áll azonban akkor, ha az adatok részleteit nézzük. A *csak konyhából vagy egy szobából álló lakásokban bizony elég sok olyan házaspár húzódik meg, amelynek viszonya nem törvényes kötelék.* Ez mindenesetre annak a jele, hogy Budapest székesfővárosban a közös háztartásban élés a szegényebb, sőt a legszegényebb néposztályok körében otthonos. A kérdésnek ezt a részét még jobban megvilágítják azok a számítások, melyek a törvénytelen házaspárokat lakbérleti viszonyok szerint vázolják. A legszerényebb, mondhatnók: ínséges viszonyok között élő albérők és ágybérők között az »együttélés« sokkal gyakoribb jelenség, mint a főbérleti házaspárok között. A *nyomor, a társadalmi lesüllyedés visz sok embert arra az útra, melynek egyik állomása a vadházasság, egyéb, esetleg ismétlődő állomásai pedig a törvénytelen születések.*

A hatodik csoport végül azok közül kerül ki, akiknek anyja az imént említett vadházasság idején fogamzott ugyan meg, de akik a gyermek megszületése előtt házasságot kötöttek a gyermek apjával s az így törvényes gyermek gyanánt jött a világra.

Bármennyire bölcs és megiszívülésre méltó azonban az az osztályozás, melyet Mayr felállt a törvénytelen születésekre vonatkozólag, nem fér hozzá kétség, hogy *a gyakorlatban való alkalmazása szinte leküzdhetetlen akadályokba ütközik.* Mayr maga is érzi ezt s hivatkozik arra, hogy legfeljebb a házasság előtt nemzett gyermekek számát lehetne meglehetősen biztonsággal kikülöníteni a törvénytelen gyermekek számából (illetőleg inkább levonni a törvényes gyermekekéből s hozzá adni a törvénytelen gyermekekéhez), már tudniillik ahol a statisztika nyilvántartja a házasságból született első gyermekeknél azt, hogy a házasságkötés után mennyi idő múlva születtek. Persze ez a megfigyelés sem ment tévedésektől, hiszen a 7—9 hónap múlva megszületett gyermekek között egyaránt lehetnek házasságon kívüli vagy házasságon belül nemzett gyermekek, noha a vélelem a mellett szól, hogy ezek általában törvényesek. *Mégis kíváncsnak tartanók, hogy a magyar népmozgalmi statisztika is egészítessék ki a születési mozgalmat érintő részében oly kérdéssel, mely a szülők esetleges házasságkötésének időpontját tudakolja.* A Mayr-féle csoportok legtöbbje azonban olyan, amelyhez egyáltalán nem tudunk hozzáférközni. Mayrnak az a felfogása, mintha a törvényesítésekből arra lehetne következtetni, hogy a konkubinatus intézménye milyen szerepet játszik a törvénytelen születések létrehozatalában, némileg talán szintén¹⁾ túlzás, mert a törvényesítés gyakran történhetik olyan esetekben is, amikor a szülők korábban csak *eszméi* vadházasságban éltek s mégis sor került a viszonyból származó gyermekek utólagos házassággal való törvényesítésére.

Mayr¹⁾ arról a törekvésről is megemlékezik, hogy a házasságon kívül való születések problémáit ne a törvénytelen gyermekek számával mérje meg a tudomány, hanem *a törvénytelen szülések számával*, tekintettel arra, hogy a többes születések nagyobbak mutathatják a házasságon kívül való szülés nagyságát, mint aminő az a valóságban. Elismeri, hogyha a statisztika révén azt kívánjuk megállapítani, hogy vajjon a nemházas női népesség milyen ellenálló képességet mutat olyan nemi érintkezéssel szemben, melyből gyermek származik, helyesebb megfigyelési egység gyanánt a szülés s nem a születés tényét elfogadni. Végeredményben azonban a kérdésnek ez a része Mayr szerint is félig-meddig szörszálhasogatásszámba megy, mivel a kétféle számítás között a különbség meglehetősen kevés (főképen akkor kevés, ha területi vagy időbeli összehasonlításokat végzünk), másfelől az is nyilvánvaló, hogy a társadalomnak törvénytelen születésű elemekkel való telítődése szempontjából a törvénytelen gyermekek száma a fontosabb, nem pedig a házasságonkívüli szülések száma.

¹⁾ L. i. m. 129. lapját.

Mindezekből végeredményben azt a tanulságot szűrhetjük le, hogy *a törvénytelen születésekkel foglalkozó statisztikai kutatás kénytelen beérni időnként és helyenként az adatokkal, melyeket egy-egy ország vagy város megfigyelési módszere rendelkezésre bocsát, — legfeljebb azt teheti meg, hogy mindenkor nyilvántartja a módszer lényegét, illetőleg az abban történt változásokat.* Az ilyen résenállásra annál inkább szükség van, mert hiszen a törvénytelen születések adatainak feljegyzése ¹⁾ épenséggel nem történik mindenütt és mindenkor egyformán teljesen és híven. Mayr néhány hibaforrásra rámutat, mellyel itt esetleg számolni kell. Angliában például az ilyen születési esetek be nem jelentése meglehetősen elterjedt. Másutt nem néznek mindig gondosan utána a bejelentésnek s megeshetik, hogy törvényes gyermekként könyvelnek el valójában törvénytelen származású gyermeket. Nem egyenlő az eljárás abban a tekintetben sem, hogy a halvaszülötteket figyelembe veszik-e vagy sem a törvénytelen gyermekek statisztikájában. Végül zavart okozhat a pontos feljegyzésekben a *gyermekkitétel*, ami elvégre törvényes gyermeket is sujthat, nem csupán törvénytelen s mégis szokás szerint egész terjedelmében a törvénytelen gyermekek statisztikáját szaporítja.²⁾

Bármiféle módszerrel gyűjtetnek is azonban a törvénytelen születésekre vonatkozó adatok, az észlelések nyers eredményei egymagukban nem alkalmasak arra, hogy a törvénytelen születések számának jelentőségét tudományos értelemben megvilágítsák. *Ha a statisztikában általában óvakodni kell attól, hogy az abszolút számok alapján, melyeket egy-egy felvétel adatközlésre nyújt, indítsuk el a pontosabb vizsgálat menetét, sokszorosan áll ez a törvénytelen születések megfigyelésének statisztikai anyagára, hiszen itt sem csupán,*

¹⁾ L. Georg v. Mayr i. m. II. kötetét (Bevölkerungstatistik. Tübingen, 1926. 312—313 l.).

²⁾ Dr. Moritz Ertl: »Unehelichen Geburt und Legitimation« fentebb már idézett, máig értékes tanulmányában behatóan ismerteti az egyes államoknak a törvénytelen születések számának megállapítására irányuló felvételeit. Néhány adalék, melyet e tanulmányból felhasználunk, megvilágítja azokat az ellentéteket, melyeket már Mayr fejtegetései is sejtetnek. Anglia és Wales statisztikája a halvaszülötteket teljességgel kikapcsolja a törvénytelen születési arányszám számításaiból. A rendkívül alacsony angol törvénytelen születési arányszámok magyarázatául Ertl azt is felhossa, hogy az angol anyakönyvvezetés munkája nem tökéletes, továbbá azt, hogy nem csupán a házasságtörésben nemzett, hanem mindazokat a gyermekeket is törvényesnek tüntetik fel, akiknek szülei mintegy házastársak módjára élnek együtt, azokat tehát, akiket másutt a gyári munkásságnál szokásos vadházasságból, vagy a parasztoknál elterjedt együttélésekből származván, törvénytelennek könyvel el a statisztika. Elősegíti ezeket a statisztika szempontjából téves bejegyzéseket az angol anyakönyvelési rendszernek különleges menete. A gyermek anyakönyvelésénél az anya gyakran egyszerűen a férfi nevét jelenti, akivel együtt él s így a törvénytelen gyermeket esetleg akaratlanul törvényesnek mondja be. Ez a magyarázata annak, hogy Angliában nem helyeznek súlyt a törvényesítések kimutására. De az angol statisztikának az is hiánya, hogy a talált gyermekekről szintén nem vezetnek statisztikát.

Skóciát illetőleg Ertl azt kifogásolta, hogy a születések, halálesetek és házasságok évi adatközléséből nem lehet megállapítani, hogy a halvaszülötteket figyelembe veszik-e

mint például a születési arányszám taglálásánál, azt kell szemlélnünk, hogy a kiszemelt mozgó tömeg önmagában minő változásokat mutat, sőt nem csupán azt, hogy ez a mozgó tömeg többé-kevésbé jól megválasztott egyéb tömeggel összehasonlítvá miképen veszít vagy nyer fontosságából, hanem mindig arra is kell ügyelni, hogy a törvénytelen születések, része lévén az összes születéseknek, a tömeg másik részéhez, a törvényes születésekhez képest minő magatartást tanúsítanak.

A kérdés tehát, amely előttünk áll, meglehetősen komplikált s még inkább azzá teszi, hogy a törvényes születések mozgalmának igazi rugóit kutató munkának sok oly mozzanatra kellene kiterjeszkednie, melyek megragadására többé-kevésbé csődöt mond a statisztikai észlelések mai rendszere. Gondoljunk csak annak a tudományos munkának még ma sem egészen kielégítő voltára, mely a születési arányszám csökkenésének igazi hátterét kívánná megrajzolni. Még inkább: gyakran szinte tanácstalanul áll a statisztikai módszert használó kutató a törvénytelen születések anyagának magyarázatánál, minthogy a születési arányszám mesterséges csökkentésére irányuló tényezőkön kívül sok más olyan tényező húzódnak meg itt a hatóokok tömegében, melyeket legfeljebb megérezhetünk, sejtethetünk, de amelyek nyilvántartására a statisztikai megfigyelési hálózat mai készenléte még nem elegendő, — alig valaha is lesz elegendő.

A törvénytelen születések nagyságának, jelentőségének mérésére vonatkozólag általában azt a háromféle megfigyelési módszert használják, melyeket *Mayr*¹⁾ röviden szintén felsorol. Az egyik módszer az, hogy bizonyos időszak törvénytelen születéseit a közép népesség számával hasonlítsuk össze (az 1000 lélekre eső *törvénytelen születési arányszám*). A másik módszer

s hibáztatja azt, hogy a szülőképes kor megállapításánál, mire a termékenységi arányszámok kiszámításánál van szükség, nem folytatnak egységes eljárást. Az *Egyesült-Államok* statisztikai publikációiról *Ertl* azt mondja, hogy azok semmi néven nevezendő közlést nem tartalmaznak a születések törvényes és nem törvényes viszonyú megoszlására. (Látjuk majd alább, hogy ma már a dolog nem teljesen úgy áll.)

Olaszországra vonatkozólag sajnálattal említi, hogy ez állam népmozgalmi statisztikai közleményei egy rovatban mutatják ki (legalább a halvaszülöttek között) a törvénytelen és a talált gyermekeket, mely utóbbiak fogalmát azonban az olasz jogszabályok nagyon tágan értelmezik, illetőleg értelmezték legalább 1884-ig, amikor bizonyos rendet teremtettek a statisztikai megfigyelésnek ebben a részében. A *francia* adatok felyételét és közlését *Ertl* annyiban példászerűnek mondja, hogy a halvaszülötteket, úgy a törvényes, mint a törvénytelen szülöttek *részét*, könnyűszerrel meg lehet állapítani. Párizs város statisztikájánál azt emeli ki *Ertl*, hogy az nagy súlyt helyez annak kidomborítására, vajjon a gyermeket a szülők egyike elismerte-e (esetleg házasság révén törvényesítette-e). *Svájc* statisztikai közleményei, szintűgy *Hollandiáé*, *Svédorszáé* és *Norvégiáé* a születési mozgalom kutatásánál az élve- és halvaszülötteket egybefoglalják *Ertl* szerint. *Magyarország* már 1876 óta a teljes szétválasztás módszerét gyakorolja. A statisztika későbbi fejlődése némelyik államban megszüntethette *Ertl* aggályait, de mivel részletes tárgyalásaink során a multba meglehetősen visszanyúlva is feldolgozzuk a törvénytelen születések adatait, szükségesnek véltük, hogy azokról itt is megemlékezzünk.

¹⁾ *L. Mayr* i. m. II. kötete, 313. lapját.

az összehasonlítást a szülőképés korban élő női népesség számával veti egybe, mégpedig — ott ahol lehetséges — kor szerint; ennek a számítási módnak eredményeiül jelentkeznek a *törvénytelen termékenységi számok*. A harmadik megvilágítási eszköz az úgynevezett *törvénytelen születési hányad* (quota), azaz annak kiszámítása, hogy a törvénytelen születések az összes születéseknek hány százalékát teszik. E módszerek használhatóságára vonatkozólag Mayrnak az a véleménye, hogy mindegyiknek meg van a jogosultsága a szerint, hogy minő célra van szükségünk a törvénytelen születések abszolút számának más tömeggel való viszonyba hozására. Aránylag mégis legkisebb az értéke az első módszernek, amely csak nyers értelemben tájékoztatja a kutatót. Sokkal közelebb visz a kérdés megértéséhez a második módszer, amely arról tájékoztat, hogy a számba jövő lehetséges törvénytelen anyák közül mekkora rész lesz tényleg ilyen. A harmadik módszer használata Mayr szerint akkor célirányos, ha arról van szó, hogy a népességnek a születési mozgalom által való kiegészítésében minő része van a törvényes és a házasságon kívül álló nemzésnek.¹⁾

¹⁾ Georg Prenger i. m. (Die Unehelichkeit im Königreich Sachsen) 3. lapján is pontosan a Mayr-féle felsorolást követi a törvénytelen születések módszeres megmunkálásának ismertetésénél, még annyiban is követve a nagy bajor mestert, hogy az Ertl-féle számítási módszert, melyről pár szóval alább még megemlékezünk, negyedikként sorolja a három fentebb említett módszer mögé s hogy általánosságban a törvénytelen születések hányadát mondja olyan számítási módszernek, melyre jórészt alapozhatja a munkájának egész tartalmát.

Sajnálattal jegyzi meg Prenger, hogy a második módszert (a törvénytelen termékenységi arányszámot) nem lehet rendszeresen a harmadik módszer: t. i. a törvénytelen születési hányadot kiszámító módszer segítségére hívni, pedig — úgymond — (Conradra támaszkodva) az a magasabb igényeket is kielégíti. Erre a segítségre annál inkább szükség volna, Prenger szerint, mert a törvénytelen születési hányadszámításra irányuló módszernek (szerintünk is) kétségkívül hiányossága az, hogy a hányad, a quota nagysága végső eredményben a törvényes születések számának ingadozásától függ s könnyen megeshetik, hogy a hányad emelkedőnek jelzi a törvénytelen gyermekek születési mozgalmát, pedig az emelkedés csak látszólagos, annak következtében mutatkozik, hogy a törvényes születések száma erősebben csökkent, mint a törvényteleneké vagy esetleg kisebb mértékben emelkedik, mint azoké.

Prenger véleménye szerint a törvénytelen születési hányad kiszámításának hátrányai csökkennek ott, ahol egyes országrészek adatainak összehasonlításáról van szó, mert ezek valamennyienél egyforma hibaforrás érvényesül. Ebben a felfogásunk alighanem téved, mert hiszen egyforma hibaforrásról nem lehet szó a különböző országrészek anyagának összetételében akkor, midőn ez országrészek éppen azáltal is különbözhetnek és különböznek is egymástól, hogy nem egyforma erővel jelentkeznek születési mozgalmukban a törvénytelen születések tömege. De másfelől valóban bele kell nyugodnunk abba saját vizsgálataink során is, hogy nem igen nyílik más módszer szemlénk eszközzésére, mint az, melynek becsét most értékeljük s ezen kívül az a véleményünk, Prengerrel ellentétben, hogy ha a vizsgálat körét (a részletekben) nem szorítjuk túlon-túl kis körre, a különböző területi egységekben mutatkozó különbségek a nagyszámok törvénye folytán annyira kiegyenlítődnek, hogy különösen hosszabb időre vonatkozó vizsgálatokat nyugodtan megejthetünk a törvénytelen születési hányad segítségével is. A nagy számoknak ez a kiegyensúlyozó ereje annál nyomatékosabban esik mérlegelésünkknél latba (végtelen érdekesek e részben a jeles orosz statisztikus Kaufmann: »Die Theorie, Technik und Geschichte der Statistik« című művének fejtegetései), mert az olvasónak módjában lesz tanulmányunk részletes kutatásai során meggyőződni arról, hogy tárgyalásaink súlypontja tulajdonképpen a körül a kérdés körül forog, hogy egyfelől Budapest, másrészt az ország egyéb részeinek területén milyen szabályszerűséget követ a törvénytelen születések számának alakulása.

A Mayr által összefoglalt módszerek meglehetősen hosszú fejlődés után jegecedtek ki a statisztika módszertanában. Alexander v. *Oettingen*, kinek morálstatisztikai munkája, mint fentebb említettük, a törvénytelen születések kérdésével nagyon behatóan foglalkozott, nagyjában hasonló módszereket ajánlott a végből, hogy a törvénytelen születések jelentőségét megmérhessük. Abból kiindulva, hogy a házasságon kívüli termékenységek a népesség erkölcs-telen voltának legalább viszonylagos értelemben mérőeszköze,¹⁾ a kérdés helyes megvilágítása céljából háromféle eljárást tartott szükségesnek. Az egyik módszer célját abban jelölte meg, ne érzük be azzal, hogy a különböző államokban a törvénytelen szülöttek abszolút és viszonylagos számát egymással összehasonlíttuk, hanem törekedjünk arra, hogy az egyes társadalmi csoportokban kutassuk a periodikus állandóságot. *Oettingen* második figyelmeztetése arra vonatkozik, hogy nem szabad különböző államok adatait összevetni, olyan államokét, amelyek különböző berendezésűek s erkölcsi viszonyaik is mások, abból a célból, hogy erkölcsi mivoltuknak mértékét a törvénytelen születési arányszám révén mérjük. Sokkal fontosabbnak véli *Oettingen* azt, hogy egy állam vidékeit vegyük egymás után szemügyre különböző nézőpontok alapján, a végből, hogy a társadalmi hatásokat és a területi különbségeket megállapítsuk; ha a mutatkozó különbségeket a területileg határolt társadalmi élet sajátosságaival összevetjük, tudunk nyomára jutni az igazi törvényszerűségeknek. Harmadik javaslata *Oettingen*-nek az volt, hogy a törvénytelen születések időbeli és területi összehasonlítását nemcsak az egész népességi számmal kell megejteni, hanem egyúttal „a házasságkötési arányszámmal, vagy pedig a nem házas szülőképes korban álló nők számával, de leghelyesebb volna — úgymond — a törvénytelen szülötteket az összes születések százalékában kifejezni (még pedig a halvaszületések figyelembevételével). Ám itt ő is figyelmeztet arra, mennyire zavaró körülmény az, hogy számos államban a statisztikai megfigyelés nem törődik a törvénytelen születésekkel.

Egészen véve *Oettingen* szinte pontosan a Mayr-féle osztályzás hírnöke s abban is igaza van, hogy ugyanazok a tényezők, melyek az általános termékenységek növelésére vagy csökkentésére hatnak, a házassági és házasságon kívüli termékenységek alakulására is hasonló szellemben fejtenek ki hatást, *csakhogy — úgymond — a házasságon kívüli termékenységek alakulására még intenzívebben, mint a törvényesre.* *Oettingen* felfogásának utóbbi részét talán nem mindenütt és nem mindenkor igazolják a statisztikai források, álláspontjának helyessége azonban, egészében, mégis vitán felül áll.

A törvénytelen születések irodalmában igen nagy szerep jut a *bajor iskolának*, nyilván *Mayr György* munkásságának eredményeképpen, akinek nagy egyénisége erősen rányomta a bélyegét a bajor demográfusok kutatásaira s akinek a morálstatisztika irányában különösen elmélyült vizsgálatai adtak

¹⁾ L. Die Moralstatistik, stb. i. m. 293. és következő lapját.

öszöntést számos jeles munka megírására, amelyek speciálisan a bajorországi viszonyokat tartva szem előtt, igyekeztek vizsgálni a házasságon kívül való születéseknek ott egyébként nagy fontossággal bíró problémáját. E munkák közül is, épen módszertani szempontból, kiválik *Hans Hindelang*-nak a müncheni egyetemi államtudományi fakultása által pályadíjjal jutalmazott műve,¹⁾ melyet a bajorországi statisztikai hivatal adott ki. Ez a szép munka a mellett, hogy a házassági²⁾ s az általános termékenység³⁾ kiszámításának módszereit kritikailag történelmi fejlődésükben is méltatja, a házasságon kívüli termékenység mérésének módszereivel is alaposan foglalkozik. ⁴⁾ Figyelemmel arra, hogy *Hindelang* munkájának tulajdonképeni célja a termékenység megmérése volt s tekintettel arra, hogy a termékenység alakulásában tényleg csak kisebb része van a házasságon kívül gyermeket szült nők termékenységének, megérthetjük azt, hogy *Hindelang* szerint a házasságon kívüli termékenység sokkal kisebb jelentőségű a statisztikus számára, mint a törvényes, házassági termékenység, — osztozik t. i. az általános termékenység sorsában. Sokáig — említi *Hindelang* — a házassági termékenység megállapításánál azt a hibát is elkövették a statisztikában, hogy a törvényes és törvénytelen szülöttek számát összefoglaltan használták fel a számításoknál, míg *Moser* (*Die Gesetze der Lebensdauer*. Berlin 1839) felhívta a figyelmet erre a súlyos hibára. *Hindelang*: Oettingen fejtegetéseihez fűzi mondanivalóit. Általában helyesnek tarja például azt, hogy a házassági számnak bizonyos körülmények között hatása lehet a házasságon kívüli termékenység nagyságára s Bajorországra vonatkozólag is az a véleménye, hogy a házassági arányszámnak mesterséges leszorítása — azon az áron, hogy a házasságkötést megnehezítik — azt eredményezte, hogy megnövekedett a házasságon kívüli születések száma. De mégis az az álláspontja, hogy sok, sőt a legtöbb esetben hiányzik a két arányszám között az a benső összefüggés, mely az okozati kapcsolatok felderítésére vezethetne. *Hindelang* fejtegetésében, melyek erejét ő Ertlre való hivatkozással véli fokozni, kétség kívül sok igazság van, csakhogy az az egyoldalúság, mely munkájának célkitűzésében jelentkezik, talán itt is kibillenti némileg a helyes útból. Ha nem is vitatjuk álláspontjának helyességét akkor, midőn a házassági arányszámot a házassági termékenységgel méri össze, azért mégis kétségtelen, hogy van jogosultságuk azoknak a vizsgálatoknak is, melyek a törvénytelen születésűek hányadának, quótájának alakulását figyelik a házassági arányszám fejlődésével vagy visszafejlődésével karöltve, vagy esetleg a specifikus házasságkötési arányszámával.

¹⁾ Die eheliche und uneheliche Fruchtbarkeit mit besonderer Berücksichtigung Bayerns. Heft 71. der Beiträge zur Statistik des Königreichs Bayern, München 1909.

²⁾ L. i. m. 4—23. lapját.

³⁾ L. i. m. 23—31. l.

⁴⁾ L. i. m. 23—28. l.

Ugyancsak a házassági termékenység szempontjait tartva szem előtt, jelzi a kevésbé használhatónak Hindelang azt az eljárást, amelyek a törvénytelen születéseket akár az összes születések, akár a törvényes születések százalékában fejezik ki. Ezt a módszert szintén Ertl-re hivatkozva, tisztán matematikai természetűnek mondja, bár Mayr annak magyarázatát elfogadva bizonyos értelemben mégis elismeri annak helyességét. *Véleményünk szerint ezt nekünk is annál inkább meg kell tennünk, mert bár a törvénytelen születési quóta számításánál valóban nem arról van szó, hogy a termékenység kifejező értékét megkapjuk, másrészt a törvénytelen születések széleskörű problémájának legtöbb részlete (viszonyaink mellett) olyan, ahol hiába próbálkoznánk megfelelő adatok híján olyan finomabb eljárások alkalmazásával, amelyeket az elmélet ugyan kijelöl, de a statisztika adattára nem nyújt módot alkalmazásukra.*

Hindelang hivatkozik arra, hogy mennyire becses forrás s a házasságon kívüli termékenység megméréseinek ¹⁾ legfontosabbika a gyakorlat szempontjából az az eljárás, mely a törvénytelen szülötteket a szülőképes korban álló (15—49 esztendő) nem házas (hajadon, özvegy és elvált) nők számával hasonlítja össze, noha ez a módszer sem nyújt a házasságon kívüli termékenységről olyan megbízható képet, mint például a házassági termékenység kiszámítása. Jórészt P. Kollman fejtegetéseire támaszkodva, ²⁾ 5 csoportba sorolja a módszer hézagait vagy aggályos oldalait s másfelől indokait. A módszer helyessége mellett szól az, hogy a törvénytelen születések annak a tömegnek képviselőitől származnak, melyekkel a számítás révén viszonyba hozzuk azokat. Nagy különbség van azonban a szülőképes korban levő házas- és nemházas nők között. Az előbbieknél hivatásuk az, hogy gyermeket szüljenek, az utóbbiaknál ez — ha megtörténik — csak sajnálatos kivételszámba megy. *Legnagyobb részük tehát nem vesz részt a törvénytelen anyák tömegében s kívül esik azokon a határokon, melyeken belül okozati összefüggést kereshetünk két egymással szembeállított tömeg között.* A most vázolt módszer további hátránya gyanánt említi Hindelang azt, hogy a törvénytelen születések csaknem kizárólag a fiataloktól erednek. A házassági kötelékben élő 40—49 éves nők is nem egyszer szülnek gyermekeket, — hasonlókorú nem házas nőnél ebben a korban szinte a legritkább kivételszámba megy az, hogy házasságon kívül gyermeket szül. Ezzel szemben azonban elég sűrűn vannak példák arra, hogy 15 évnél fiatalabb nem házas nők is szülnek gyermeket. Az alsó korhatár tehát, melyet a termékenység meg-

¹⁾ Amint azt A. Geissler: »Rückblick auf die Fruchtbarkeitsverhältnisse im Königreich Sachsen, 1874—83 (Zeitschrift des Kg. 1. Sächs. Statist. Bureau. XXXI. Jahrgang 1885, I—II. Heft.) c. munkájában, valamint J. Bertillon a Dict. encicl. des sciences med. Vol. II. Paris 76. »Natalité« címszavú cikkében kifejti.

²⁾ Die Bewegung der Bevölkerung (Oldenburg) XXII. Heft der statistischen Nachrichten. Oldenburg, 1890.

állapításánál a statisztika alapul vesz, nem annyira megbízható a házasságon kívüli, mint a házassági termékenységre vonatkozó számítások megejtésénél. Persze Hindelang is beismeri, hogy jobb a szükségszerű rossz, mint az, ami egyáltalán hiányzik. Ez mindenesetre mégis a mellett szól, hogy tartsunk ki e módszer mellett, mert előnye, hogy elvileg ugyanazon az alapon történik a házassági és házasságon kívüli termékenység mérése s így a két mennyiség kölcsönös viszonyát inkább megismerhetjük, mint más módon.

Ilyenformán *Hindelang is az eddig ismertetett három módszer közül határozottan az úgynevezett specifikus törvénytelen születési arányszám kiszámításának módszerét pártolja.* Tanulmányunk során mi is megkíséreljük itt-ott ezzel a módszerrel is megvilágítani anyagunk tanulságait. Ismét fel kell hívnunk azonban a figyelmet arra, hogy ha szigorúan ragaszkodnánk ehhez a módszerhez, a törvénytelen születések statisztikájából kibuggyanó sok-sok szabályszerűség elsikkadna a tudomány számára, lévén e módszer használatosságának terjedelme mégis csak korlátolt. Szoros értelemben véve effajta számításokat csupán a népszámlálások időpontját körülvevő esztendőkből végezhetnénk, az előtte eltelt, illetőleg az utána következő egy-egy év átlaga alapján — vagy már kisebb pontosság árán: az előtte és utána elhelyezkedett két-három, stb. év adatainak felhasználásával. Ez még a kisebbik baj volna, mert hiszen a rendszeresen egymást követő népszámlálási és a népmozgalmi adatok összehasonlítása révén hosszabb időszakra vonatkozólag mégis csak nagyon érdekes adatokra tehetnénk így szert. Nagyobb baj azonban az, hogy a *törvénytelen születések problémájának kutatása nem merült ki csupán az ily módon képzett törvénytelen születési arányszám vizsgálatával, hanem törekednie kell arra, hogy a megfigyelés alapjául szolgáló tömeget különböző gazdasági és társadalmi megnyilvánulásaiban is minél mélyrehatóbb szemle alá vonja.*

Ha azonban a statisztika erre az utóbbi feladatra kíván vállalkozni, lépten-nyomon olyan részletkérdésekre bukkan, melyek megoldásánál csődöt mond az a szándéka, hogy a specifikus termékenységi arányszámokat számítsa ki, akár a törvényes, akár a házasságon kívüli termékenységi arányszámokat. Ha például arra a fontos kérdésre akarunk választ adni, hogy a különböző vallású vagy anyanyelvű népesség házasságon kívüli termékenysége mekkora, legalább magyar vonatkozásban, le kell mondanunk a legjobbnak jelzett módszer alkalmazásáról, minthogy *nem áll rendelkezésünkre a népszámlálási anyagnak oly értelmű kombinációja, mely az egyes vallások hivei vagy egyes anyanyelvi csoportok képviselőit nemcsak kor szerint, hanem családi állapotuk szerint is taglalná.* Nem tudjuk azt, hogy a római katolikus, stb., valamint a magyar anyanyelvűek, stb. között mennyien vannak a szülőképes korba tartozó nem házas nők s ami még nagyobb kár, nincs adatunk arról, hogy a különböző foglalkozások képviselői között mennyien vannak 15—49 éves akár kereső, akár eltartott minőségben házasságon kívüli köte-

lékben élő nők. Bármennyire átérezzük tehát magunk is a most megbírált módszer értékes voltát, redukálnunk kell használhatóságának fokát. Bizony sok esetben, midőn nincsen módunk arra, hogy a házasságon kívüli termékenységi arányszámokat megkapjuk, be kell érünk azzal, hogy vagy az általános törvénytelen születési arányszámmal foglalkozunk, ismervén bár annak gyengéit, — vagy pedig a törvénytelen születések hányadának, kvótájának, kiszámításához kell folyamodnunk, aminek a rendelkezésünkre álló anyag egyik részében sincs akadálya. A mondottakból körülbelül következik már az is, hogy e tanulmány fejtegetésénél vezérfonalként épen az utóbbi arányszámok vizsgálata fog majd végigvonulni, minthogy a vizsgálatnak ezt a részét anyagunknak minden vonatkozásában meg tudjuk ejteni, de természetesen — ahol lehetséges — szerét ejtjük a specifikus törvénytelen születési (termékenységi) arányszámok vizsgálatának is, sőt a legegyszerűbb számítási módszert sem hanyagolhatjuk el.

Fentebb említést tettünk arról, hogy Ertl a törvénytelen születési mozgalom nagyságának helyes megítélése céljából különleges módszert dolgozott ki, melyet azonban Mayr mesterkéltnek mondott s bizony közel járt az igazsághoz. Ennek a módszernek a lényege¹⁾ az, hogy a törvénytelen születések arányszámának kiszámítása a leghelyesebben úgy történhetik meg, ha 100 szülőképes nem házasságon kívüli születések számát (b) megszorozzuk a százalékszámmal (β), mely a nem házasságos nők arányszámát jelzi az összes szülőképes nők között s a szorzatot elosztjuk a 100 szülőképes korban levő nőre eső születések számával (c). Más szóval: $y = \frac{b \cdot \beta}{c}$

Viszont a törvényes születések kiszámítására vonatkozó formula a következő:

$x = \frac{a \cdot \alpha}{c}$. Hindelang beható vizsgálat alá vette az Ertl-féle módszert, melynek

lényegét abban foglalja össze, hogy Ertl szerint a házassági és házasságon kívüli termékenységet úgy lehet pontosan megmérni, ha a specifikus házassági vagy házasságon kívüli születési (illetve termékenységi) számot a specifikus általános születési (illetve termékenységi) számmal hasonlítjuk össze. Hindelang azonban Ertl-módszerét merőben tévesnek és elhibázottnak mondja. Álláspontja az, hogy a házasságon kívüli termékenység fokának megállapításához egyáltalán nincsen szükség a házassági termékenység ismeretére (ami automatikusan benne van az általános termékenységi számban) s épúgy a házassági termékenység megmérését is elvégezhetjük a nélkül, hogy a házasságon kívüli termékenység magasságára ügyet vetnénk. Hindelang szerint Ertl tulajdonképpen a törvényes és törvénytelen születési kvóta gondolatából indul ki, de dolgát annyiban rosszul végzi, hogy abszolút számok helyett (különböző eredetű) viszonyszámokat hoz egymással összefüggésbe. Hibáját még egyébbel

¹⁾ L. Moritz Ertl: „Uneheliche Geburt und Legitimations” c. idézett tanulmányának 434—436. lapjait.

is tetézi: nem gondol arra, hogy a termékenységi szám nem hányados, hanem gyakorisági szám, melynek szempontjából egészen mellékes az, hogy micsoda viszonyban áll a benne kifejeződő jelenség más, vele rokon, jelenségekkel. Hindelang szerint további tévedése Ertlnek az, hogy a formulában használt háromféle termékenységi szám közül csak az egyik, tudniillik az általános termékenységi arányszám számítása történt százas alaphoz való viszonyítással, a másik kettő számítása másképen.

Ha helyesen akarnánk eljárni, akkor az Ertl-féle formulákat $x = \frac{a \cdot 100}{c}$,

illetőleg $y = \frac{b \cdot 100}{c}$ képletek alakjában kellene használnunk. Ennek az eljárásnak is hibája volna azonban az, hogy az általános termékenységi arányszámot vonná be a számítás körébe, ami nemcsak célszerűtlen, hanem félrevezető is. Az Ertl-féle törvénytelen születésű arányszám számítási módjának alkalmazásáról tehát nyugodt lelkiismerettel lemondhatunk.

Említettük fentebb, hogy *Hindelang* is figyelmeztetett arra, mennyire zavaró tényező nemcsak a törvényes, hanem a házasságonkívüli termékenység számításánál is az, hogy a szülőképesség korba eső egyes korcsoportokban eléggé fluktuál a termékenységi arányszám, — egyáltalán nem fedi azt az arányszámot, mely végső átlag gyanánt jellemzi a házasságonkívüli termékenységet. Minthogy másfelől az egyes korcsoportok benépesültsége különböző, *Hindelang* nagyjában ugyanazt a módszert ajánlja a házasságonkívüli termékenység korrigálására, melynek menetét a házassági termékenység számításának módszerei között is kifejtette. Ennek a módszernek lényege a következő. Mindenekelőtt megállapítandó az, hogy az egyes korcsoportokban mekkora a házasságonkívüli termékenységi arányszám, azután ez arányszámok egyikét vagy ahhoz közeleső értéket 1-gyel téve egyenlővé, redukálni kell az arányszámokat az alapul vett számra. Ezekkel az új viszonyszámokkal, melyek 1 fölött és alatt mozognak, meg kell szoroznunk az egyes korcsoportok benépesültségének abszolút számait. Ha az így nyert számokat összegezzük, utolsó teendő az, hogy a házasságonkívüli szülőképesség korban élő nők így nyert számára vonatkozólag számítsuk ki a házasságonkívüli termékenységet.

Megemlékezik végül *Hindelang* arról a módszerről, melynek segítségével *Newsholme* és *Stevenson* a házasságonkívüli születési számot felhasználták a házasságonkívüli termékenység kifejezésére. Ez a módszer azonban megközelítőleg sem annyira becses, mint a házassági termékenység standardizálására vonatkozólag kidolgozott eljárás.¹⁾

¹⁾ *Hindelang* művének 14—16. lapjain világosan összefoglalja azt az eljárási módot, melynek segítségével N. és S. az angol statisztikában szokásos korrigált születési arányszámhoz jutottak. Aki az angol születési statisztikai anyagot használni akarja, jól teszi, ha *Hindelang* munkájának ezt a részét áttanulmányozza. Bővebb kifejtését ennek a módszernek a »*Journal of the Royal Statistical Society*» 1906. évi márciusi, illetőleg a »*American Statistical Association*» 1906. szeptemberi számában találhatja meg az olvasó.

Prinzing (a »Handwörterbuch der Staatswissenschaften« 4. kiadású VIII. kötetének 388. lapján) a törvénytelen születések viszonyszámai közül kettőt említ: a törvénytelen születésűek kvótáját, valamint a házasságonkívüli termékenységet. Szerinte mindkettő fontos. Az előbbire főképp akkor van szükség, midőn a gyermekhalandóság magasságát vizsgáljuk, vagy azt, hogy a halva születéseknek mekkora a jelentőségük; a házasságonkívüli termékenység kiszámításának segítségével pedig összehasonlítást tehetünk különböző államok és országok között, amelyekben a vándormozgalom a női népesség kor szerint való tagozódásában nagyobb változásokat okozott. *Prinzing* felhívja a figyelmet arra, hogy a törvénytelen gyermekek számának olyan vidéken, ahol sok a nem-házasszülőképesség korban élő nő, már csak ezért is magasabbnak kell lenni. Erről gyakran megfélemedeznek a vizsgálódások során, holott kétségtelen, hogyha az egyes összehasonlított területek, országok, városok törvénytelen születéseivel mutatkozó különbségeket olyan módon egyenlítőjük ki, hogy az egyik sokaság kormegoszlását visszatartjuk át a másikra, a valódi, reális különbségeknek más képe tárul elénk, mint ha a nyers viszonyszámokat fenntartás nélkül tesszük a vizsgálódásoknak alapjává.

A törvénytelen születési arányszámról (1000 lélekre eső törvénytelen születésre számítva) *Prinzingnek* az a véleménye, hogy nem sokat ér, mert csak azt fejezi ki, hogy a törvénytelen születések a népességi mozgalmakban mekkora részt vesznek, ami azonban elvégre mégis csak bizonyos értéket képvisel, főképpen akkor, ha hosszabb időre visszanyúló adatok állnak rendelkezésre. *Prinzing* megemlékezik arról a *standard számításról*, mellyel Newsholme a törvénytelen születési arányszámot igyekezett hasznossá tenni. Ennek a számításnak lényege az, hogy a nem-házasszülőképesség korban élő nők arányszáma úgy a standard sokaságban, mint a többi megfigyelendő sokaságban is megállapíttatik, s ez utóbbiak %-számaival a standard sokaság %-száma elosztva, az így nyert korrekciós faktorral azután megszorozzuk a nyers törvénytelen születési arányszámot. *Prinzing* véleménye szerint azonban egyszerűbb ennél a számítási módnál a házasságonkívüli termékenység számítása s az angol módszerrel inkább azért kell kísérletezni, hogy a kétféle eljárás eredményének egymáshoz való viszonyát megállapíthassuk.

A törvénytelen születési arányszám módszerének kérdésével *Klumker* professzor is alaposan foglalkozott »Zur Statistik der unehelichen Geburten und des unehelichen Geschlechts« című már idézett tanulmányában s rámutatott arra, hogy a törvénytelen születési kvóta időbeli és területi alakulását milyen óvatosan kell vizsgálni. Különösen akkor, ha nem arról van szó, hogy pl. a törvényes és törvénytelen gyermekek halandóságát vizsgáljuk, hanem *morálstatistikai* vonatkozású szemléletről. Merőben nagy hiba volna: abból, hogy a törvénytelen születések száma nagyobbodik vagy kisebbedik, mondja ő is, arra következtetni, hogy minő a helyzet a házasságonkívüli nemi érintkezés terén. Azok a számok, amelyek a törvénytelen anyák és házasságonkívül született gyermekek tömegét

jelenítik meg, mitsem bizonyítanak arra nézve, hogy a nőknek mekkora tömege él nemi életet házasságon kívül, sem arra nézve, hogy az egyes egyének nemi érintkezése milyen tartós vagy épenséggel kiterjedt. Igaz, hogy a törvénytelen születések bizonyos tekintetben minden kétséget kizárólag felvilágosítással szolgálnak. Annak a házasságon kívüli nemi érintkezésnek nagyságáról, t. i., amely a gyermeknemzéshez, illetőleg fogamzáshoz vezet, jó tájékozódást nyújtanak. De csak akkor, ha annak következményét, a gyermekszületést, az anyakönyvi hivataloknál szabályszerűen feljegyezték. De hol marad e statisztikai megfigyelésből azoknak az eseteknek a tömege, amikor a férfi vagy a nő testi adottságából folyólag fogamzás nem történhetett s még inkább azoké, amikor a fogamzást mesterséges úton akadályozták meg? Még ott is, ahol a nemzés megtörtént, az elvetélések s a koraszülések kiesnek a statisztikai megfigyelés köréből, ha csak nem kell ezekről is jelentést tenni. Ha mindezekre gondolunk, iziben kiderül, mennyire helytelen a törvénytelen születések számából arra következtetni, hogy a házasságon kívüli nemi érintkezés milyen méretű. Nincs tehát más lehetőség mégsem, ez a véleménye Klumkernek, mint hogy a törvénytelen gyermeket szülő nőket az összes többi szülő nők számával hasonlítsuk össze, ha arra a kérdésre igyekszünk választ kapni, hogy mennyien vannak olyan asszonyok, kiknek házasságon kívüli nemi érintkezésük gyermekszüléssel napvilágra kerül.

IV. Jelen tanulmány vizsgálatának módszere.

A törvénytelen születések statisztikájában alkalmazott módszerek ismertetése után röviden számot kell adnunk most arról, hogy jelen tanulmányban mely módszerek segítségével törekszünk kialakítani azt a képet, melyből a székesfővárosban lepergő törvénytelen születési mozgalom szabályszerűségeit vagyunk megrögzítendők.

A módszert, amelyet alkalmazunk, több oldalról is megvilágíthatjuk. Mindenekelőtt azt hangsúlyozzuk, hogy a problémát magasabb szempontból óhajtjuk vizsgálni. Budapestnek annyira speciális a helyzete Magyarország gazdaságtársadalmi életében — annyira más volt mindenkor, amióta csak rendszeres statisztikai adatgyűjtéseink vannak, — hogy nyugodt lelkiismerettel vállalkozhatunk arra, hogy a fővárosi törvénytelen születések fejlődését és jellemző vonásait azokkal a vonásokkal állítsuk szembe, amelyek a vidék viszonyaiból kiütkeznek. Más szóval: vizsgálatainkban tulajdonképpen az egész magyarországi törvénytelen születésekből összetevődő főtömegnek csak két résztömegével foglalkozunk: a budapesti s másfelől az összes többi törvényhatóságok (vármegyék és városok) születési mozgalmának adataival.

Abban a tanulmányunkban, melyben Budapest népessége fejlődésének gazdasági rúgóit dolgoztuk fel¹⁾ — azt hisszük — sikerült bizonyítanunk azt, hogy Budapest fejlődése mennyire sajátos törvényszerűségeknek hódolt, szemben az egységesnek tekintett vidékével. Budapest népességének szaporodásában olyan tendenciák mutatkoztak az 1900—1920. évek folyamán, amelyek viszont a vidéken nem bukkantak fel.

A módszer tehát, melyet e munkámban alkalmaztam, valóban gyümölcsöző volt. S ez indított arra, hogy akkor, amikor a székesfővárosi statisztikai hivatal kitűnő igazgatója, *dr. Illyefalvi I. Lajos*, arra kért, hogy dolgozzam fel a törvénytelen születések statisztikájának anyagát, ugyanannak az útnak megjárására határoztam el magamat, melyet egyszer már oly eredményesen megtettem.

¹⁾ L. a »Budapest székesfőváros népességének fejlődése 1900-tól 1920-ig, különös tekintettel a fejlődés gazdasági rúgóira« c. i. munkát.

S ha a népszaporodási irányzatoknak a feltárásában a kutatónak — mint igazoltam — valóban nagy segítségére volt ez a szétválasztás, alig lehet kétséges, hogy ez út járható akkor is, mikor a törvénytelen születések statisztikájának tanulságait keresgéljük össze.

Mert ha nyilvánvaló is, hogy a törvénytelen születésekkel foglalkozó vizsgálatok nem mondhatnak le arról, hogy — bizonyos óvatossággal — a nemzetközi statisztika területére is eljussanak, első céljuk mégis csak annak kutatása lehet, hogy a hazai talajon mint burjánzott fel ez a — ha erkölcsileg (bizonyos néposztályoknál) nem is mindig a legsúlyosabban elítélendő, de szociális szempontokból legtöbbszörre mégis fájdalmas — jelenség. A székesfővárosra vonatkozó szemlélet érdekében azonban nincs arra feltétlenül szükség, hogy országunk területén rendre azt vizsgáljuk, hogy mely vidékeken, mely (kisebb) városi vagy falusi településekben mekkora a jelentősége a törvénytelen születéseknek. Ha ezt akarnók megtenni, gyakran leküzdhetetlen nehézségekre is bukkanánk, mert például a magyar statisztika mai rendszere mellett lehetetlenség volna községekre vonatkozólag a házasságonkívüli termékenységi nagyságát kiszámítanunk. Egyszerűen azért, mert nem ismerjük községenként a hajadon szülőképes korban élő női népesség számát ilyen kis területi egységek szerint. Már pedig ki merné állítani azt, hogy egy-egy vármegye területén (vagy pontosabban egy-egy vármegye területén fekvő összes községekben) egyforma a házasságonkívüli termékenység, — ha a statisztika annak is sejteti.

Amint azonban megvan a jogunk — és pedig alapos okunk van — arra, hogy a vármegyei törvényhatóságok határain belül fekvő községek törvénytelen születési mozgalmát a statisztikában *egy számmal* jellemezzük, flymódon érve el azt a célt, hogy az ország különböző tájain szemmel tartassuk a problémának nagyobb vagy kisebb erővel való felszínre kerülését, épígy *csak a vizsgálati módszernek sajátos megválasztásáról van szó akkor, midőn a törvénytelen születések kérdését úgy állítjuk be : vajjon a székesfővárosba tömörült lakosság törvénytelen születési mozgalmát mennyiben követ más szabályszerűségeket, mint a vidéki lakossága.*

Jól tudjuk azt, hogy ebben a vidékben, melyet statisztikai összeállításunkban konstruálunk, nagyon heterogén elemek zsúfolódnak össze. Elég nagy szerepet játszik benne a (kisebb) városi proletár elem is, melynek hajlandósága a morális tartalmat teljesen nélkülöző gyermeknemzésre jóval nagyobb, mint egyéb népelemeké. Sokfelé számottevő tömegben tünedezik fel benne az a népréteg, melynél szinte szokásjogi alapon történik meg a később-házasfelek együttélése, amely kapcsolatból nem ritkán — sőt gyakrabban igen, mint nem — gyermek is származik. Ebben a vidéki konglomeratumban korántsem mindenütt egyező a lakosság kormegoszlása, családi állapota, foglalkozása, anyagi helyzete, mindmeggannyi körülmény tehát, mely közvetlen vagy közvetett hatást gyakorolhat

a törvénytelen születések alakulására. Ez a vidék látszólag nem homogén, ha részeire bontjuk fel. S felágaskodik előttünk a kérdőjel, összevethetjük-e ennek a vidéknek adatait székesfővárosunkéval?

A válasz egyszerű. Ha Magyarország lakosságának települési viszonyait nem karakterizálta volna annyira a multban s nem karakterizálná ma még jobban a tömörülési gócok élén messze kiemelkedő Budapest s nem jelentene Budapest népe annyira számottevő erőt az ország egész népének összetételében, bizonyára haboznánk akkor, mikor döntenünk kellene módszerünk alkalmazása felől.

Angliában, melynek földje Londonon kívül tele van szórva más, hatalmas ipari városokkal, melyek grófságait is a szerint különböztetik meg, hogy városi vagy falusi jellegűek, talán nehezebb volna a munkában előtérbe jutó módszer beiktatása. Noha, mint épen e tanulmány egyéb részeiben láttuk, fontos statisztikai összefoglalásokban az angol statisztika az ország egyéb részei közül gondosan elkülöníti a fővárost. A Németbirodalomban, mely szintén a nagyvárosok tipikus hazája, ugyancsak kockázatos volna arra vállalkoznunk, hogy Berlin adatait a birodalom egyéb részeinek adataival hasonlítsuk össze.

De az osztrák statisztika közléseiben lépten-nyomon felszínre kerül az a törekvés, hogy Bécs adatai kiemeltessenek legalább Alsó-Ausztria adatainak tömegéből. A magyar statisztika is már régóta, jóval előbb, mintsem, hogy jómagam fentebb említett munkámat megírtam, érezte azt a különleges súlyt, melyet Budapest jelent Magyarország gazdaságtársadalmi életében. A hitelintézeti, vagy iparstatisztikában s másutt is láthattuk az igyekvést arra, hogy Budapest szerepe jól domboríttassék ki. Tulajdonképpen tehát csak már korábban feltűnedező nyomokat tapostunk akkor, midőn a már ismert módszert olyan területre vittük át, ahol eddig kevésbé alkalmazták, — talán nem is gondoltak rá.

Azt pedig talán nem kell bővebben igazolnunk, hogy a székesfővárosban fellépő tömegjelenségek vizsgálata szempontjából mennyire nagy-jelentőségű mozzanat a vizsgálatok körének olyképpen való megszabása, hogy a vidék viszonyai alkossák a másik kört, amely az összehasonlítások bázisa. Most is csak arra kívánok rámutatni, hogy a *budapesti viszonyok így kiválnak izoldáltságukból. Budapest statisztikája — bárhogy is tekintjük — végeredményben szorosan összefügg a vidék, az egész ország statisztikájával. Vagy helyesebben: nem is a statisztikájával, hanem azokkal a gazdaságtársadalmi jelenségekkel, melyeket a statisztika megfigyel, rendszeresen összefoglal és számokban kifejezve a kutatás számára feltár. A hegycsúcs áll szemben a hegycsoporttal. Budapest a hegycsúcs, mely kiemelkedik a magasabb, alacsonyabb hegycsoportokból, — de közibük tartozik. Azt az összehasonlító munkát elvégezni, hogy Budapest viszonyai minő arányban állanak a szerte körülötte elhelyezkedő hegycsúcsokéval: az országos statisztika feladata, — ezt a feladatát jelesen el is végzi. De az a*

munka, hogy az egybefonódó csúcsok és hegyláncok területén minő összkép alakul ki s mennyiben más az, mint a budapesti kép, — vagy azonos azzal, — már arra a tanulmányra vár, mely az ország fővárosának viszonyait teszi vizsgálati középpontjába.

Felmerült bennem a kérdés, elegendő-e a tanulmány anyagát úgy összeállítani, hogy csak az újabbkori helyzet felől tájékoztasson. Vagy pontosabban: beérhetjük-e például csupán azoknak az adatoknak a feldolgozásával, melyek azóta gyűlteek össze a statisztika műhelyében, mióta Magyarországot megcsonkították. A tanulmánynak ily módon való elvégzését elvégre indokolhatná az, hogy bizonyos értelemben homogénebb tömegre támaszkodhatnánk. Legalább abban az értelemben egységesebb tömegre, hogy az okok, melyek statisztikával megmért jelenségek összetételére hatnak, kevésbbé szétágazók, mint abban az esetben, ha a multba messze visszanyúló adatokhoz folyamodunk. Sőt, az okok fellépésében az a körülmény is döntő szerepet játszhatik, hogy Csonka-Magyarország egész gazdasági struktúrája más és társadalmi felépítése is lényegesen eltérő régi Magyarországunkétól. S nélkülük nincsen módunk például az ezen a réven jelentkező hibaforrást azzal a látszólag egyszerű (de nem feltétlenül jó) eljárással sem kiküszöbölni, hogy Csonka-Magyarország mai területére vonatkozólag vonultatunk fel a régi idők viszonyaihoz idomuló kiszámított adatokat.¹⁾

Vizsgálati körünket különben azért se tudnók ebbe az irányba kiszélesíteni, mert a távolabbi multra vonatkozólag egyszerűen lehetetlen is volna megállapítani Csonka-Magyarország mai területének a törvénytelen születési mozgalomban való általános részvételét: a községi adataink a népmozgalomról csak 1900-tól állanak rendelkezésre, de ezek az adatok is csak egyszerűen a törvénytelen születések számát jelzik s nem terjeszkednek ki a törvénytelen születések egyéb jellemző vonásaira.

Azt hisszük azonban, mégis helyes és indokolt a törvénytelen születésekre vonatkozó szemle körét a multra vonatkozólag annyira kitágítani, amennyire egyáltalán lehetséges. Látni fogjuk majd, hogy a házasságon kívüli születési mozgalom is sajátos fejlődést mutatott az utolsó félszázad alatt. Ez a fejlődés akkor is tipikus, ha a ma Budapestje már jóval kisebb államnak a fővárosa, mint a tegnap Budapestje volt. A vidék, mely Budapesttel szemben

¹⁾ Azért mondjuk, hogy a magyar statisztikában szokásos ez az eljárás nem feltétlenül jó — bár szükségszerűen persze nélkülözhetetlen — mert hiszen pl. az 1900. vagy 1913. évi, vagy egyéb éveket illető adatok, ha azokat utólag átszámítjuk (a községi vagy járási adatok segítségével) Csonka-Magyarország mai területére, mégis csak a nagy egység: Nagy-Magyarország résztömegének adatai voltak. Ha a megszükitett terület bármiféle belső politikai oknál fogva már 1900-ban, stb. is önálló gazdasági életet élt volna, mint ma él Csonka-Magyarország, kétségtelenül egész más képet mutatott volna egész Magyarországunk s a trianoni béke által körülírt részei statisztikájának egymáshoz való viszonya, mintsem a szokásos számítások szerint.

díltott 1918-ig, merőben más, mint amellyel 1919 óta kell foglalkoznunk. De a nagy tanulások erejét, mely adatainkból itt is, ott is elővillan, ez nem kevesbiti, nem gyengíti meg.

Tulajdonképen sajnálnunk kell, hogy tanulmányunk rendjében nem tudjuk következetesen keresztülvinni azt az elvet, hogy a múlt század hetvenes éveinek közepéig minden viszonylatban, melyre csak a népmozgalmi statisztika módot nyújt, vizsgáljuk azt a szerepet, mely egyfelől a fővárosé, másfelől pedig a vidéké. Népmozgalmi statisztikánknak az a rendszeres feldolgozása (mely az összes fontosabb demográfiai szempontokat figyelemre méltatja), csak az 1897. évvel indult meg. A módszeres szemlének ezért meg kell elégednie azzal, hogy a törvénytelen születéseknek csupán az összetett, végső számát tudja öt évtizedre visszamenőleg vizsgálni, a többi szempontok mérlegelésében jobbra be kell érnie azzal, hogy csak a jelen századot illetőleg, vagy a századfordulót megelőzőleg pár évről tud számításokat produkálni.

A menet, melyet vizsgálódásainkban követünk, persze bizonyos lépcsőzetes előrehaladást mutat. Anyagunk közelebbi vizsgálatát évcsoportok szerint ejtettük meg. Még a legfontosabb adatok évek szerint való közléséről is lemondunk: bár nyilvánvaló, hogy a számok egymásután következő sora egymagában is gondolatokat ébreszthet fel abban, aki megszokta azt, hogy azokat figyelmesen olvassa. A statisztikai anyag tehát, melyre támaszkodunk, átlagokból áll. Többnyire öt éves átlagokból. Noha, mint alább megmagyarázzuk, a háborús években nem ragaszkodhattunk az öt éves átlagok rendszeres folytatásához.

Felvetődik az a kérdés is, hogy a születési arányszám alakulására irányuló vizsgálatoknál (melyek körébe vág elvégre a törvénytelen születési szám mérlegelése is, sőt a két — a törvényes és a törvénytelen — arányszám bírálatát sok vonatkozásban tényleg szoros kapcsolatba is hozzuk majd egymással) helyes-e azoknak a statisztika módszertanából jól ismert öt-öt éves átlagoknak alakítása, melyek egy-egy évtized anyagát kettészelve módot adnak arra, hogy simán vezessük le egymásután hosszabb időszakok számokban jelentkező fejlődéstörténetét. *Vagy pedig helyesebb volna az átlagolás munkáját úgy elvégeznünk, hogy a születési (vagy törvénytelen születési) arányszám alakulásának jellemző időszakait (mintegy ciklusokat) foglalnók össze s állapítanak meg arra vonatkozólag azt, hogy mekkora volt az átlag azokban az években, mikor az arányszám stagnált, hirtelen emelkedett vagy váratlanul csökkent stb.*

Ez a módszer kétségtelenül nagyjelentőségű volna, mert így könnyebben tudnók a születési mozgalmat kapcsolatba hozni azokkal a jelenségekkel, melyek a gazdaságtársadalmi életben mutatkoznak. A kapcsolatokat esetleg világosabban fedezhetnők fel. A vizsgálat kétségtelenül kimélyülne. Csakhogy *ennek az eljárásnak súlyos, alig leküzdhető akadályai vannak.* A születési és törvénytelen születési arányszámok kiszámításának amúgy

is sok az akadályuk. Rendszerint, illetőleg teljes pontossággal csak a népszámlálás évében ismerjük azoknak a tömegeknek nagyságát, amelyekhez kell a születések (törvénytelen születések) tömegét hasonlítani, hogy a nyers, gyakran nem tájékoztató abszolút számokból beszédesebb arányszámokat alkothassunk. E viszonyítási tömegek ismerete két népszámlálás közé eső időpontban ugyan már nem oly tökéletes, mint épen a népszámlálások időpontjában, de bizonyos hibakoefficiensek feltételezésével a számok, melyekkel dolgozunk, mégis jól használhatók. De körülbelül használhatatlanná válnának abban a pillanatban, ha azt akarnók megállapítani, hogy például az 1864—72, 1873—1888, 1889—1896 stb. évek folyamán mekkora volt átlagosan a szülőképes korban levő házasság vagy nem házasság női népesség száma. Hiába akarnók tehát az ideális célt elérni, hogy tudniillik a születési mozgalom jellemző periodikus korszakaiban miképpen reagál a gazdasági-társadalmi élet hullámmozgására — nem igen volna módunkban olyan megbízható bázis, melyre következtetéseinket alapíthatnók.

Meg kell maradnunk tehát az ötéves átlagok rendjénél. Annál inkább, mert ennek a rendnek az a nagy előnye van, hogy *egyenlő időszakokat sorol egymás mellé* s így a statisztikai sorképzés egyik alapvető követelményének eleget tesz. Nem teljes mértékben tudtuk megvalósítani azonban tanulmányunk során azt az elvet. Említettük már fentebb is, hogy a háború kitörését és *hivatalos* befejezését bizonyos vonatkozásban tanulmányunk anyagának összeállításában is le kellett számítolnunk. Az 1916—18. évek anyagát, 3 év anyagát tehát, külön vontuk össze, kifejezésre juttatandó azokat a hatásokat, melyeket a háborús konfliktáció okozott a népmozgalomnak ebben a fontos tényezőjében. De ép így logikusnak látszott az is, hogy az 1919—20. évek adatait összefoglaljuk: a békés idők visszatértének vagy pontosabban: a leszerelésnek a születési arányszámokra gyakorolt hatása ebben a két évben pregnansan jelentkezett. A harmadik évcsoport, amely csonka: kényszer folytán lett ilyen. Mikor tanulmányunk anyagát gyűjtöttük, a legfrissebb adatok az 1928. évvel zárultak. Ilyképen az 1926—1928. évek adataiból kellett alakítanunk azt az utolsó átlagot, melyre tanulmányunk mérlegelése, mint zárókörre támaszkodnak. Egyébként azonban mindenütt ragaszkodtunk az ötéves átlagokhoz. Ez a módszer azért is jónak bizonyult, mert a hozzáférhető külföldi statisztikákban is sűrűn találkoztunk olyan adatsorozatokkal, melyek hasonló tagozással épültek fel. S ha a legfontosabb statisztikai forrásművek egyike: az *Institut International de Statistique Annuaire*-jeinek az a kötete, mely a házasságon kívüli termékenységei arányszámokat közli,¹⁾ azt a tízéves átlagszámítási módszert is követi, hogy a népszámlálást, mint központi cselekményt két oldalról közrefogja a tíz év két quinquenniuma, így is jó összehasonlítási alap kínálkozik, csak még mintha szélesebb sávvezető időszakok átlagait számítottuk volna ki.

¹⁾ Ezekkel alább bővebben foglalkozunk.

Az *Institut* évkönyveire való hivatkozás sejteti az olvasóval azt, hogy munkánknak ebben a részében sem mondhatunk le arról, hogy a törvénytelen születések külföldi anyagát is beleszójuk tanulmányunk szövegébe. Az anyag, mely itt előttünk áll, szinte korlátlan bőségű. Tulajdonképpen csodálkozunk kell azon, hogy a statisztika művelőit eddigelé mennyire kevésbé hatotta át az a törekvés, hogy rendszert hozzanak ebbe a hatalmas anyagba, s összeválogassák azt, ami egy-egy kutató szempontjából értékes. Azok a jeles tanulmányok, melyekre már több ízben hivatkoztunk, s fogunk még többször hivatkozni, mint például Prenger, Hindelang, Lindner, Lange, stb. művei, jobbra korlátozott célkitűzésekkel dolgoznak s a saját országuk speciális vizsgálataival mellett háttérbe szorul bennük — vagy alig is jut szóhoz — a külföldi anyag szemlélete és a hazai viszonyokkal való szembeállítás. Pedig a kérdés kutatása kimélyül akkor, ha tekintetünk a határokon is átpillant s meglátja ott a törvényszerűségeket.

Ennek a vizsgálatnak persze vannak akadályai — s óvatosságnak is kell lenni, mint erre már fentebb is figyelmeztettük az olvasót. Hiszen a külföldi államokban más gazdaságtársadalmi viszonyokból, más népmorálból nőtt ki a házasságon kívüli születési mozgalom. De nagy hiba volna lemondani mégis a vizsgálatról. Hiszen a vizsgálatok tartalma, melyeket végzünk, csak így nyer igazi szint és mélységet. A rendelkezésre álló anyag sajnos, túlnyomó részében *országos anyag*, sajátosan a városokra vonatkozó részlet kevesebb van benne. Bár éppen az *Institut* gyűjteményének egyike, mely a *nagyvárosok demográfiájával* foglalkozik, módot ad nekünk arra is, (legalább 1911-től kezdve) hogy az európai és más világrészbéli országokra nézve is bővebb összehasonlításokat végezhetünk. Az *Institut* anyaga mindenestre nagyon érdekes. Érdekessé teszi különösen az, hogy azonos szempontok szerint gyűjtötték. (Az észlelési különbségeket rendre megjelöli az *Évkönyv*). Csak két hiánya van. Aránylag rövid idő az, melyre kiterjeszkedik. S aránylag szűk az a kör, melyet természetszerűleg felölelnek a világ nagyvárosait mind összefoglalni igyekvő közlések.

Legtöbbszörre tehát annak az anyagnak használatára szorulunk, mely az egyes országokról áll rendelkezésünkre. Tekintettel arra, hogy tanulmányunk anyagának minden részletében (legalább a táblás kimutatásokban), arról is beszámolunk, hogy Magyarországon miképen alakulnak a viszonyok, ebből különösebb kár nem származik, mert a külföldi adattárnak a magyarországi mellé való felsorakoztatása azzal az előnnyel jár, hogy a házasságon kívüli születések fejlődésének és belső összetételének jellemvonásait itt is, ott is meg tudjuk látni.

Szólnunk kell arról is, hogy a tanulmány, melynek betűit rójjuk, tartalmilag milyen anyagot ölel fel. Használt anyagunkat legrövidebben és legpontosabban úgy írhatnók körül, hogy igyekeztünk benne minden olyan részletet szerephez juttatni, melynek adatait egyfelől Budapestről,

másfelől a vidéket illetőleg hosszabb időre vonatkozólag össze tudtunk állítani s amely részletek valóban fontos állomásai lehetnek a törvénytelen születések vizsgálatának. Ez már azt is jelenti, hogy *a kisebb fontosságú szempontokat elhanyagoltuk*. Nem vetettünk például súlyt arra, hogy a többes születések miként alakulnak a törvénytelen születések között: ez elvégre másodrangú kérdés. Egyéb példákat is felhozhatnánk, melyek azt bizonyítanák, hogy a tanulmány vizsgálódásának statisztikai adattárát a legszűkebb körre szorítva válogattuk össze. Még a törvénytelen születések havonként való hullámozását is csak másodrangú nézőpontnak vettük. A törvénytelen születéseknek kerületek szerint való alakulását azért nem dolgoztuk ki, mert egyfelől ez a vizsgálat inkább annak a tanulmánynak körébe való, mely Budapest *egész* születési mozgalmát veszi gondosan szemügyre,¹⁾ másrészt azért sem, mert a főváros egyes kerületeinek a jelentősége önként értetődőleg háttérbe szorul akkor, mikor az az elv az uralkodó, hogy a fővárosban és az ország vidéki részein megnyilatkozó törvényszerűségeket derítsük fel.

Melyek tehát azok a fontosabb demográfiai nézőpontok, melyek előttünk lebegtek akkor, midőn tanulmányunk anyagának összehordását és rendszerbefoglalását végeztük?

Első törekvésünk az volt, hogy a házasságon kívüli születések főáttekintését nyujtsuk. A törvénytelen születések tömegét tehát közös tömegbe sűrítettük, — szemben mindig az egyes időszakok lepergése alatt észlelt törvényes születésekével. A közös tömeget azután szétbontottuk. Vizsgáltuk azt, hogy a törvényes és törvénytelen anyák kormegoszlása minő volt. Hogy tagozódtak vallás és anyanyelv szerint. A foglalkozási viszonyok feltárása egyik legjelentősebb célkitűzése volt azoknak a statisztikai összeállításoknak, amelyek tanulmányunk alapanyagát szolgáltatják.

Mind e viszonylatokban természetesen ismét további részre is bomlik anyagunk. A csoportképzés egyik iránya mindig a Budapest és a vidék szerint való szétválasztás; a másik a törvényes és a törvénytelen születések. Ámde ezzel nem merítettük ki anyagunk kombinációinak felsorolását. A legtöbb táblázatban arra is ügyeltünk, hogy szemügyre tudjuk venni az élve és halva születések mozgalmát. A törvénytelen születések főáttekintését nyújtó táblázat, a kor-adatok összefoglalása s a foglalkozási viszonyokat tárgyaló kimutatások például mind módot adnak a törvénytelen szülöttek között is az élve és halva születés szabályszerűségeinek megfigyelésére. A vallási és az anyanyelvi determinánsok felderítésére irányuló statisztikai anyag megmunkálásánál korlátoltabb célkitűzéssel dolgoztunk. Itt csak az élveszületések adatait dolgoztuk fel abban a rendszerben, mely munkánk egészének fő jellemzője. Nemcsak a munkával való takarékoskodás okából. Azért

¹⁾ S ezt el is végezte dr. Szél Tivadar jeles munkája, melyben — ugyancsak ebben a kiadványcsoportban — Budapest születési mozgalmának adatait dolgozta fel.

is, mert a vallási és anyanyelvi tényezőknek a demográfiai kutatásokban való szerepeltetése — ha nem tudjuk a vizsgálatokat arra vonatkozólag is megejtetni, hogy egyéb, még fontosabb tényezők, (például a családi állapot, a foglalkozás), miképen hatnak közre az egy-egy vallás vagy anyanyelv híveinek mozgalmában — azzal a veszéllyel jár, hogy könnyen téves, vagy épenséggel a valósággal ellentétes következtetésekre ragadtatjuk magunkat.

Ennek a veszélynek a felismerése a statisztikára azt a kötelességet rója, hogy a lehetőséghez képest tartsa féken azoknak a vizsgálatoknak a fonalát, melyekkel a vallás és a nemzetiség szerepét akarja tisztázni a házasságon kívüli születések mozgalmában. Sohasem feledhetjük el, hogy *az a tömeg, melyet egyik vagy másik vallás hívei vagy nemzetiség képviselői alkotnak, olyan egyének-ből tevődik össze, melyekre legtipikusabban áll a statisztikai megfigyelésnek az az alaptörvénye, hogy a statisztikában egyenlőnek vélt egységeket számolunk meg s tömörítünk csoportba, holott jól tudjuk, hogy azok az egységek korántsem homogének. Csak bizonyos tulajdonság fordul elő valamennyiben.* Adott esetben mindegyik nőnek, aki házasságon belül vagy azon kívül gyermeket szül, valamilyen vallása van, vagy anyanyelve. *De ezen a közös vonáson kívül rengeteg olyan tulajdonságokra nézve különbözhetnek egymástól, melyek a házassági vagy házasságon kívüli születés szempontjából ugyancsak döntő fontosságúak.* Ez az oka annak, hogy a vallási és anyanyelvi tényező vizsgálatnál lemondunk arról, hogy itt is az élve és halva születésekre vonatkozólag egyaránt ejtsük meg szemlénket. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a törvénytelen születések szempontjából épenséggel a kényesebbik kérdés annak tárgyalása, hogy a halvaszületések számának alakulásában milyen része van a törvénytelen anyák vallási vagy anyanyelvi viszonyainak. Az élveszületések statisztikája is bőséges tanulságokkal kecsegtet. Minek tévelyedjünk el olyan területekre, ahol a talaj könnyen elcsuszamlik az alól, aki messzebbremenő következtetésekre ragadtatja el magát azoknál, mint amelyekre a rendelkezésre álló anyag jogot ad.

A tanulmány módszerének ismertetéséhez tartozik még az, hogy röviden számot adjunk arról a módszerről is, vagy azokról a módszerekről, melyek segítségével összegyűjtött anyagunk számaait viszonyszámokká alakítottuk át.

Említettük már fentebb, — akkor, amidőn a házasságon kívüli születések statisztikájáról általában beszéltünk, — hogy az *álló* népességre vonatkozó adatok időhöz kötöttsége folytán mi is jórészt arra kényszerülünk, hogy az úgynevezett törvénytelen születési hányadosok (quota) kiszámítására támaszkodjunk. Erre annál több jogunk van, mert ha e quota értékét valóban csökkenteni is az a körülmény, hogy nagysága tulajdonképpen a törvényes születések tömegétől, (illetőleg a tömeg nagyságában előfordult változásoktól) függ, hosszabb időre vonatkozólag folytatott (s több év átlagára végzett) számítások mégis csak felszínre vetnek olyan hullám-

zásokat, melyek jellemzőek a házasságonkívüli születési mozgalom szempontjából. Ismételésekbe bocsátkoznánk akkor, ha újból hivatkoznánk arra, hogy a törvénytelen születések statisztikájának megmunkálásában sokszor szinte az egyedüli lehetséges út a most tárgyalt quota kiszámítása. Egyáltalán hiányzik a magyar statisztika adattárából is azoknak az adatoknak a feldolgozása, melyek némely viszonylatban például foglalkozási csoportokon belül jeleznek a szülőképes korban álló nem házas nők képviselését, — itt ugyan hiába erőlködnenk a finomabb indexek kiszámításával: törekvésünk hajótörést szenvedne a »nincs« parancsszaván.

Ott persze, ahol a fontos ismerv, tudniillik a szülőképes korban álló nem házas női népesség képviselésének nagysága nem rejtett előttünk, nem mulaszthatjuk el a házasságonkívüli termékenységi arányszámok kiszámítását sem. Erre elsősorban az egész mozgalom áttekintésénél nyílik módunk, s igyekszünk is az adott lehetőséget kihasználni, — noha nem feledkezhetünk meg azokról az aggályokról, melyeket a jeles *Hindelang* ez arányszámok belső értékével szemben is kifejtett. Sajnos, tanulmányunknak azok a részei, melyeket ilyen irányú vizsgálatokkal telíthetünk, a többi vizsgálatokhoz képest háttérbe szorulnak.

A többi vizsgálatok között azonban szerepet kell juttatnunk a legegyszerűbb viszonyítási módnak: annak tudniillik, amely a törvénytelen születések számát az egész népességgel hasonlítja össze. Kifejtettük azt, hogy a számítási módnak nem sok barátja van. S valóban, akkor, ha a *termékenység* szempontját toljuk előtérbe a törvénytelen születések vizsgálatánál, értéke kevesebb. De a számítási mód ellenségei, bírálói is, mint láttuk, elismerik azt, hogy arra mégis jó szolgálatokat tesz, hogy megállapíthassuk: az egész népességgel szemben való vizsgálatban a házasságonkívüli születések milyen erejű mozgalmat érlelnek. Bizonyos értelemben a törvényes születések arányszáma mellett az a jelentősége a törvénytelen születési arányszámnak, mint a törvénytelen születések quótájának a törvényes születések hányadosa mellett. A két születési arányszám összege az úgynevezett nyers születési arányszámot adja. S noha több szempont szól annak ellene, hogy a *nyers* törvénytelen születési indexet számítsuk ki, mint a nyers törvényes születési indexet, — az érdekelt női népességnek aránytalanul kisebb csoportja vesz részt a házasságon kívüli születési mozgalom kialakításában, mint a házasságokra támaszkodóiban — a nyers indexek használatát mégsem zárhatjuk ki teljesen tanulmányunk köréből. Annál inkább nem, mert hiszen bár tudjuk, hogy a háború előtt eltelt évtizedekben történtek Budapest és a vidék kormegoszlásában jelentős eltolódások, a nyers törvénytelen születési indexek felsorakozása (hosszabb időn keresztül) mégis jellemző irányokat mutatott.

A tanulmány módszerének ismertetését most már csak kevés részlettel kell kiegészítenünk. Valamiről mégis meg kell emlékeznünk. Arról,

hogy amint a statisztika számoszlopait szemlélve, nyomába igyekeztünk
 férközni a vibráló számokban kifejeződő szabályszerűségeknek, *nem mulaszt-
 hatjuk el az erkölcsi tényezők s bizonyos népszokások kommentálásán kívül
 különös figyelmet szentelni a gazdaságtársadalmi vonatkozású rúgók mérlege-
 lésének.* Megkönnyíti ezt a munkát az, hogy mint több ízben hivatkoztunk rá,
 a székesfővárosi statisztikai hivatalnak kiadásában korábban napvilágot
 látott nagy tanulmányunk épen a gazdasági rúgók keresésével igyekezett
 új szempontokat belevinni a magyar demográfiai kutatásba s ugyancsak
 Budapest és a vidék fejlődését állította egymás mellé. Igaz, hogy csak 1920-ig
 bezárólag. Ámde a születési arányszám (a törvényes és törvénytelen születési
 arányszám) süllyedő tendenciája, mely annyira jellemző vonása az utolsó
 félszázad születési statisztikájának, már a világháborút megelőző években
 teljes mértékben kibontakozott. S ha a hadviselt államokban (s részben
 a semleges államokban is) a háborús évek alatt jelentkezett rendkívüli
 süllyedés, majd az 1919 után mutatkozott átmeneti emelkedés meg is zavarta
 a képet, a század harmadik évtizedében gyökeret verő még szomorúbb
 hanyatlás csak már jóval előbb megszervezkedett fejlődés folytatása volt.
 Így nincs akadálya annak, hogy a születési arányszám vizsgálatánál is fel-
 használjuk azokat a tanulságokat, melyekkel Budapest és a vidék eltérő
 gazdaságtársadalmi fejlődését magyaráztuk. Az 1920 óta eltelt évek gazda-
 ságstatisztikai anyagának felhasználására az előadottaknál fogva kisebb
 szükség van. Ahol azonban mégis úgy érezzük, hogy helyesen járunk el, ha
 ezekre is hivatkozunk, ma már ennek sincs akadálya, mert az országos statisztika
 adattára is elér addig az évig (1928.), ameddig a születési mozgalmat
 vizsgáló adataink terjednek.

V. A házasságonkívüli születések adatainak főáttekintése Magyarországon 1874-től 1928-ig.

Az aránylag legtökéletesebb vizsgálati módszer, a rendelkezésre álló módszerek közül, az lévén, mely az úgynevezett házassági és házasságon kívüli születési arányszámokat szemléli, az 1880. év népszámlálásától kezdve az 1920. évi népszámlálásig, — tehát öt népszámlálás idejéről — közöljük ezeket :

55. tábla. A házassági és házasságonkívüli termékenységi arányszámok Magyarországon, Budapesten és vidéken, 1880/81-től 1920/21-ig.

Év	Terület	Ezer 15—49 éves					
		házas			nem házas		
		n ö r e s e t t					
		törvényes			törvénytelen		
		s z ü l e t é s					
		összesen	élve	halva	összesen	élve	halva
1920—1921	Magyarország	192·4	187·7	4·7	22·3	21·5	0·8
	Budapest	113·9	110·3	3·6	22·3	21·3	1·0
	Vidék	203·1	198·3	4·8	22·3	21·5	0·8
1910—1911	Magyarország	205·1	201·1	4·0	40·1	39·0	1·1
	Budapest	135·9	132·0	3·9	37·9	36·5	1·4
	Vidék	208·3	204·3	4·0	40·3	39·2	1·1
1900—1901	Magyarország	221·1	216·7	4·4	44·0	42·7	1·3
	Budapest	167·8	163·4	4·4	51·4	49·4	2·0
	Vidék	223·2	218·8	4·4	43·3	42·1	1·2
1890—1891	Magyarország	223·1	218·6	4·5	51·3	49·7	1·6
	Budapest	186·4	179·0	7·4	62·9	59·2	3·7
	Vidék	224·1	219·7	4·4	50·3	48·9	1·4
1880—1881	Magyarország	228·7	225·3	3·4	41·8	40·6	1·2
	Budapest	183·1	175·1	8·0	75·9	71·3	4·6
	Vidék	229·7	226·4	3·3	39·9	38·9	1·0

Az első pillanatra is olyan megkapó szabályszerűségek bontakoznak ki ezekből a számokból, hogy egyenként is alaposan meg kell világítanunk azokat. A legfontosabb tanulság bizonyára az, hogy *úgy a törvényes, mint a törvénytelen specifikus születési index hanyatlott a négy évtized folyamán. A törvényes termékenység hanyatlása azonban meg sem közelítette a házasságon kívüli termékenység csökkenését.* Ez volt az országos tendencia, mely azonban sokkal élesebben rajzolódik ki előttünk akkor, ha Budapestet a vidékkel állítjuk szembe.

A specifikus születési arányszám Budapesten 1880-tól 1920-ig erős harmadrészével esett. A háborút követő első népszámlálás adatai alapján számolva, az 1920—21. évek arányszáma csak 62·2%-a volt annak az arányszámnak, melyhez 1880—81. évek adatai alapján juthattunk. Ez a csökkenés annál inkább szembeötlő, mert az 1890—91. adatai szerint Budapesten a házassági termékenység növekvőben volt. Jól tudjuk azonban azt is, hogy Budapest népességi és gazdaságtársadalmi fejlődésében is az 1890 körüli évek jóval kedvezőbbek voltak, mintsem pl. az 1900—01. évek, amikor már jellegzetesen mutatkozott fővárosunkban a házassági termékenység gyengülése. *Az 1890 előtt s pár évvel utána Budapestre tódult népesség kétségtelenül jobb konjunktúra éveit élte (gondoljunk csak a nagy építkezési campagne-ra), mint 1900 körül, mikor az Európaszerte érvényesülő gazdasági válság a szubtilisabb gazdasági szervezetű Budapesten inkább érezte hatását, mintsem a vidéken.*

Tény, hogy 1900—01-ben a fővárosban gyorsabb tempóban megindult a törvényes születési arányszám lemorzsolódása, hogy azután 1910—11. körül már csaknem egész teljességében kibontakozzék az a kedvezőtlen kép, melyet Budapesten a statisztika legfinomabb eszközével megfesthetünk. Azok a tanulságok, melyeket Budapest gazdasági fejlődéséről másik munkánkban levontunk, azt igazolták, hogy a század első évtizedének vége Budapesten is újra feléledő konjunktúrát hozott, konszolidáló gazdasági viszonyokat, javuló kereseti lehetőségeket. *Ez a fejlődés tehát elegendő okot szolgáltatott volna arra, hogy a törvényes születési arányszám legalább a tíz év előtt észlelt magasságát őrizze meg. Nem ez történt.*

Budapesten ugyancsak bonyodalmas okok szövevénye idézte elő azt, hogy 1910 felé a házassági termékenységi arányszám süllyedése annyira meggyorsult. Része volt bizonyára benne annak, hogy 1900 után a bevándorlásnak Budapest felé igyekvő áramlása felette meggyengült. Az évtized végére Budapest népessége fele olyan mértékben szaporodott, mint 1890-től 1900-ig. *A csökkenő bevándorlással együtt meggyengült a fővárosban azoknak a friss házas elemeknek a képviselete is, melyek kevéssel előbb vidékről jöttek be az ország fővárosába s magukkal hozták onnan nagyobb vágyukat a családi életnek több gyermekkel való benépesítésére. De másfelől az is kétségtelen, hogy Budapest népének viszonylagos vagy abszolút jóléte nagyobb volt 1910 táján, mint egy-*

két évtizeddel előbb. A munkabérek jóval fölibe emelkedtek azoknak, melyeket a munkásság csak kevéssel előbb is élvezett. Igaz, hogy elősegítette ezt az egyre inkább érezhető világdrágasági folyamat, mely az 1907 év után az áralakulásnak szinte minden vonatkozásában jelentkezett. De a több munkabérből mégis csak jobban megélhetett az a munkás, akinek volt munkája. *A megszerzett, az elért élelnívó, illetőleg a vágy annak megőrzésére volt egyik legfőbb istápolója tehát annak a folyamatra, mely ugyancsak szűkebb keretek közé szorította a háborút megelőző években a törvényes születések gyakoriságát.*

Ebben a süllyedésben a háború után következő évek sem hoztak megállást. Sőt az öt arányszám közül, melyek vizsgálódásaink céljára rendelkezésre állanak, éppen az 1920—21. évi a legalacsonyabb. Pedig, hogy csak annyira alacsony, ezt is azzal magyarázhatjuk meg, hogy az 1919. és 1920. években, tehát a háború után megélénkült (mintegy az elmaradt házasságokat kipótló) házasságkötési mozgalom átmenetileg növelte a házassági termékenységet, mivel az új házasságokból születő első gyermekek rendszerint a házasság első évében vagy éveiben jönnek a világra. Más szóval: *a megduzzadt házasságkötési mozgalom nélkül a házas nők termékenysége még jóval távolabb esett volna az 1920—21. években a negyven év előtti viszonyoktól, mintsem számításainkból kitűnik.*

Ok ugyancsak feles számmal adódott erre a háború után ráncszakadt szomorú években. Jól tudjuk, hogy Budapest gazdasági életét a háborús összeomlás, majd a forradalmak, azután a román megszállás — s ép oly döntően az ország megcsonkítása — következtében 1919-ben és 1920-ban súlyos válság ülte meg. Míg a vidéken a mezőgazdaság a nagy megpróbáltatás évei után lassan magához térve, aránylag biztos alapja volt a lakosság boldogulásának s az ipar összeroppanása sem volt katasztrófális, mint a fővárosban, — addig Budapest gazdasági élete a háborút követő 2—3 év alatt igazában csak tengődés-számba ment. Csak az 1921. év második felében kezd a nagy aléltságból felébredni a főváros közgazdasága: akkor, mikor az ú. n. inflációs konjunktúra az iparnak új utakat nyit meg s mikor lassan-lassan élvezni kezdjük azokat (a kevésszámú) előnyöket is, melyeket önálló állami létünk teremtett meg közgazdaságunk számára. Ennek a változásnak a hatása azonban még semmi esetre sem mutatkozhatott meg az 1920—21. évi specifikus születési szám alakulásában.

A népességi tudomány azt szokta tanítani, hogy kedvezőtlen gazdasági viszonyok között, mikor az embereknek kisebb az előrelátásuk, kevesebb a veszteni valójuk, a születési arányszám nagyobb, mint jobb gazdasági életfeltételek mellett. Azaz — ha így okoskodnánk, — nem tudnók okát adni annak, hogy miért volt mégis kisebb 1920—21-ben a házassági termékenység, mint akár 1910—11-ben. Azt hisszük, elég valószínű okát tudjuk mégis ennek adni. Bizonyára része volt ebben annak a tényezőnek, melynek szerepére már fentebb céloztunk, mikor az 1900—01. évi, illetőleg 1910—11.

évi arányszámokat ismertetve, süllyedéséről beszéltünk. A bevándorlás ellanyhulása egyik legfőbb indoka volt annak, hogy Budapest lakosságának házassági termékenysége oly alacsonyra zuhant le. Nemcsak friss, életerős új elemek nem tódultak 1920 körül a fővárosba, hanem sokan visszavándoroltak ezek közül a vidékre, a falvakba vagy a városokba.

Egészen bizonyos az, hogy bár a házasságkötési mozgalom, mint említettük, Budapesten is megélenkül 1920 körül, ennek a mozgalomnak szereplői között aránytalanul többen voltak most, mint bármikor előbb, törzsökös vagy félig törzsökös budapesti lakók, akiknek házasságában a *mérlegetés* jóval inkább előtérbe jutott, mint a nem sajátlagos budapesti vonatkozású házaspároknál. Azok a családok, vagy azoknak a családoknak a leszármazottjai, melyek gyakorolták vagy közvetlen közelből tudomást szerezhettek a gyermeklétszám korlátozásáról, saját házasságukba is többnyire ugyanazokkal a gondolatokkal eltöltve léptek be, mint szüleik, rokonaik vagy általában osztályuknak többi tagjai. Azokra a házasfelekre nézve, akiket egyszer (vagy családjuk többi tagjait) elfogott a vágy, hogy sorsukra és gyermekeik sorsára az utóbbiak kisebb száma révén gyakoroljanak hatást, s akikben felébredt a tudat, hogy ilyen hatást gyakorolhatnak, — a gazdasági viszonyok romlása nem járhat azzal az eredménnyel, hogy életfelfogásukat feladják és családjuk létszámát növeljék. Ezek a házasfelek még csak kínosabb gonddal ügyelnek arra, hogy bajaikat ne szaporítsák azzal, hogy több családtag számára kelljen teríteni szűkös asztaluk mellett.

Budapesten tehát két fontos ok is egyaránt közreműködött abban, hogy 1920—21-ben a törvényes születési index annyira eltávolodott az egykori indextől. Látszólag egészen különálló okok; a gyökerek bizonyos vonatkozásában mégis közös. Közös annyiban, hogy a *budapesti lakóház fölött terpeszkedő szükség volt az a fő hatóerő, mely a fővárostól elriasztotta a régebben a házassági termékenységet élénkítő vidéki elemet*. S ugyanaz a szükség volt az a fék, mely az ittmaradt közönség születési mozgalmát egyre keskenyebb mederbe szorította.

A vidéken a törvényes születési index változása korántsem volt olyan méretű, mint a fővárosban. Ha a vidék 1880—81. évi speciális születési arányszámát 100-zal tesszük egyenlővé, az 1920—21. évi arányszám még mindig 88·7 marad. A vidéki házassági termékenység alakulásában is megindul a csökkenés. Csakhogy ennek a csökkenésnek az ereje, bár itt szakadatlan volt, messze elmaradt a fővárosban észlelt hanyatlásé mögött. Így történt, hogy míg a 80-as évek elején Budapest és a vidék törvényes születési arányszáma úgy aránylott egymáshoz, mint 1 : 1·25, ez a viszonylat 40 év múlva már így festett: 1 : 1·78.

A vidéken észlelhető fejlődés azért mégis tanulságos. Az első két évtizedben, a múlt század nyolcvanas és kilencvenes éveiben a vidék házassági termékenysége bár már akkor is süllyedő irányzatú volt, alig veszített valamit

korábbi magasságából. Azt hisszük, aligha tévedünk, ha úgy véljük, azért nem, mert a magyarországi vidéki élet akkor még általában egyszerűbb karakterénél fogva, kevésbbé mutatkoztak gazdaságtársadalmi életünkben azok a hatókok, melyek a kultúra terjedésével lettek ellenségei a születési mozgalomnak. A vidék, a múlt század utolsó negyedében még erősen agrár jellegű volt. Csak szervezkedni kezdett ott a modernebb városi élet, mely az ipar kibontakozásával és a kereskedelem megélénkülésével s a hitelszervezet megerősödésével jár. A Budapest felé meginduló és az Amerika felé is már bizonyos történelmi multtal bíró vándormozgalom kedvezőbb atmoszférát teremtett az otthonmaradtaknak a házasságkötésre, s minthogy, amint említők, a vidék széles területein még mindig az a gondolat volt az uralkodó, hogy a gyermekáldás a gazdálkodó ember szempontjából is előny, nem kell csodálkozni azon, hogy a vidék házassági termékenysége csak lassan csúszott vissza a lejtőn.

Az 1910—11. évi adatok szemlélete már jelentős átalakulás felől tájékoztat. A vidéken is gyorsabb iramot vett a specifikus arányszám letöredezése. Bizonyára azzal is magyarázhatjuk azt a fejlődést, hogy a vidéken is egyre izmosabban épültek ki az ipar és a forgalom bástyái. Az ipari munka (a mezőgazdasági munkával szemben) nem barátja, nem elősegítője a születési mozgalomnak. *Alighanem a mezőgazdasági helyzet javulása is ludas volt azonban abban, hogy a század első évtizedének végén Magyarország vidékén is megkezdődött a házassági termékenység csökkenése.* A mezőgazdaságban, hosszú, több évtizedes válság után, 1906 után konjunktúra támadt. Emelkedő gabona- és egyéb terményárak jobb termésátlagokkal karöltve mutatkoztak. A kisbirtokosság emelkedő életszínvonalnak örvendezett, — elősegítette ezt a megélénkült parcellázási mozgalom is. A cselédség és munkásság, melynek számát jó időn át fogyasztotta a kivándorlás, úgyhogy a mezőgazdasági munkapiacra átmenetileg sokféle munkáshiány támadt, jobb munkabérekhez jutott, kulturális viszonyai pedig az egyre sűrűbb iskolai hálózattal fejlődtek. *A mezőgazdasági népesség egyeteme előbbre hatolt így a szellemi és anyagi civilizáció terén. Ez volt a legfőbb oka annak, hogy a vidéki lakosság házassági termékenysége sem tudta tartani a régi frontot.*

A világháború után sem áll meg a hanyatlás. Lassan tovább folytatódik. Mindenesetre tény, hogy a vidék specifikus születési arányszáma 1920/21-ben nem sokkal maradt mögötte az 1910/11. évinek: a helyzet e tekintetben kedvezőbb volt, mint a fővárosban. A magyarázat eléggé kézenfekvő. Fentebb kifejtettük azt, hogy a világháború után néhány éven át Budapestre nemcsak hogy bevándorlás nem történt, hanem épenséggel onnan elvándorlás. A fiatal, produktív korú, házasodásra kész elemek a vidéken maradtak, ott házasodtak meg a háborút követő években s a családi életükből származó újszülöttek a vidék házassági termékenységét fokozták, nem a fővárosét. *Tulajdonképen az a csodálatos, hogy a fellobbanó házasodási mozgalom nem gyújtotta új lángra azokat az erőket, melyek a születések számát fokozzák.*

Csakhogy jól tudjuk azt, hogy a vidék — a fővároshoz képest — az 1920 körüli évek óta viszonylagos konjunkturát élvezett. A mezőgazdaság, ha jólétet nem is, de biztos megélhetést nyújtott annak a népességi rétegnek, mely köréje csoportosult. A jólétnek, a biztosabb megélhetésnek a megőrzése, tehát ismét a már többször említett faktor működése, tartotta vissza a vidéki lakosság kiterjedt csoportjait attól, hogy születési mozgalmuk azokon a határokon túl csapjon, melyek a háború előtt való években kialakultak Magyarországon. *Igaz, hogy a helyzet jobb volt annál, mint ahogy számainkból első pillanatra kitűnik. Hiszen a törvényes születési indexnek Csonka-Magyarország területén azért is mérséklődnie kellett volna, mert új államterületünk népességi összetétele többé-kevésbé teljesen szűkölködött azon népelemekben, amelyek születési mozgalmának különb volta idézte elő első sorban azt, hogy a vidék házassági termékenysége oly magas volt régi határaink között.* A görög keleti egyház hívei közül csak kevesen tartoznak ma is a magyar jogar alá. A szerbek, oláhok, stb. közül is csak alig néhány ezren. Úgy, hogy a háború után fellobbant házasságkötési mozgalom ezek nélkül folyt le. Így jobban meg kell becsülnünk azt a tényt, hogy a vidék specifikus születési arányszáma mégis csak kevéssel esett vissza a háború után is a háború előtt észlelt arányszám mögé.

Pár szót kell szólnunk a *törvényes élve- és halvaszületések arányszámáról*. Az élveszületésekéről kevesebb a mondanivaló. Nagyjában ugyanúgy változtak ezek, mint a mely változásoknak az imént adtuk képét és jellemzését. Talán csak azt kell feljegyeznünk, hogy a törvényes élveszületések arányszámának redukálódása a vidéken valamivel inkább fejeződik ki, mintha az összes születések mozgalmát vizsgáljuk, — *jeléül annak, hogy a halvaszületések statisztikájában figyelmet érdemlő eltolódások történhettek.*

Valóban így van. A két szélső adatpár összehasonlítása azonnal meggyőző arról, hogy a törvényes halvaszületési arányszám budapesti és vidéki alakulásában nevezetes változás történt 40 év leforgása alatt. 1880/81-ben Budapesten ez az arányszám csaknem két és félszer akkora volt, mint a vidéken, — 1920/21-ben a vidéki volt megközelítőleg másfélszer akkora, mint a fővárosban. Az átalakulásnak azonban roppant érdekes a magyarázata. *Budapesten a törvényes viszonyból származó halvaszületettek indexe felénél kisebb részre csökkent a négy évtized folyamán.* A csökkenés megindult már a 80-as években s különösen élessé vált a kilencvenes években. De a jelen század két első évtizedében sem szűnt meg. A vidéken mennyire más a fejlődés! A legkisebb arányszámot az 1880/81. évek adatai szolgáltatják, — amikor a törvényes élveszületési arányszám a legmagasabb volt. A legnagyobb arányszámot viszont az 1920/21. éveké, — mikor az élveszületési arányszám a legalacsonyabb volt. Távol áll tőlünk a gondolat, hogy pozitív összefüggést keressünk a két jelenség között. *De valami magyarázatát mégis adnunk kell annak, hogy (csekély megszakítással) miért emelkedett a vidéken a törvényes*

halvaszülöttek specifikus arányszáma, — szemben a Budapesten félreerthetetlenül érvényesülő iránnyal.

Abban, hogy Budapesten, a törvényes halvaszülöttek arányszáma oly meredeken esett le, bizonyára nagy és döntő része van annak a hatalmas fejlődésnek, melyet épen a kilencvenes évek óta a főváros közegészségügye mutatott. A legutóbbi három évtized alatt épült meg Budapest modern város-része, a klinikai telep kitűnő nőgyógyászati klinikával. Új kórházak létesültek modern berendezésű szülőosztályokkal, egyéb szülőintézetek is a kor igényeinek megfelelően fejlesztettek s egész sereg magángyógyintézet is. Mindezek a körülmények, melyek mellett nem csekély hatása volt annak a nagy társadalmi átalakulásnak is, mely Budapest népének életstandardját javította s számára lehetővé tette azt, hogy a szülők orvosi segítséget vehessenek igénybe, eredményezték azt, hogy a XX. század Budapestjének törvényes születési mozgalmában a halvaszületések jóval kevesebb szerepet játszottak, mint a XIX. század Budapestjében.

A vidéken a magyarázat, melyet adhatunk, persze más. A vidék közegészségügye is javult. A vidéki népesség gazdaságtársadalmi helyzete is kedvezőbbé vált, mint aminő pár évtizeddel korábban volt. S vidéken a törvényes halvaszülöttek indexe mégis leromlott. *Nem lehetetlen, hogy a születési arányszám csökkenésének voltak olyan kísérő körülményei, melyek folytán az élveszületések csökkenését, kismértékben bár, a halvaszülöttek számának emelkedése ellensúlyozta.* De azt hisszük, nem járunk távol az igazságtól akkor, ha arra gondolunk, hogy pontosabb adatszolgáltatásnak is jó része van abban, hogy a statisztika a vázolt fejlődést igazolta. Különösen erre gondolunk akkor, midőn azt látjuk, hogy épen Csonka-Magyarország vidéki népessége az, melynek törvényes halvaszületési arányszáma ennyire kiemelkedik a többi közül. Csonka-Magyarország orvosi ellátottsága kétségkívül sokkal jobban kiépített, mint Nagy-Magyarországunké volt. Az orvos jelenléte, az orvosi közreműködés sok esetben járhat azzal az eredménnyel a népmozgalmi statisztikára, hogy halvaszületésről kap az anyakönyvi hivatal jelentést, holott egyébként talán csak elvetélésre gondolna a nő, — aki megfogamzott.

Szemlénk második része sok tekintetben talán még érdekesebb, mint az első. Bár nem könnyű a kapcsolatot érzékeltetni, mely a törvénytelen, házasságonkívüli születési gyakoriság és egyéb gazdaságtársadalmi mozzanatok között fennáll.

Az mindenesetre kétségtelennek látszik, hogy Magyarország egész területén a specifikus törvénytelen születési arányszám nem nyújtott egységes fejlődési képet. A nyolcvanas évek elején észlelt (elég kedvezőtlen) arányszám tíz év elmúltával még határozottabban jelentkezett s noha ezután mérséklődött, 1900/01-ben még jóval magasabb indexet jelzett statisztikánk, mint 20 évvel előbb, — sőt 1910/11-ben is csak alig valamivel alacsonyabbat. Pedig a törvényes születési arányszám ekkor már elég távol esett 30 év

előtti elődjétől. *A világháború után azonban kardinális változást láttunk. 10 év lepergése után Csonka-Magyarországon a törvénytelen születések specifikus arányszáma csak jó fele része a háború előtti arányszámnak.*

Ez az általános kép. De persze Budapest és a vidék indexének alakulása ezúttal sem egyirányú. *Budapesten a házasságon kívüli termékenységi arányszám esése szakadatlan s bizonyos értelemben lépcsőzetes süllyedést is mutat. Az 1880—81 évi indexhez (mint 100-hoz viszonyítva) 1890/91-ben 83, 1900/01-ben 68, 1910/11-ben 50, 1920/21-ben pedig körülbelül 30 volt Budapestén a házasságon kívüli termékenységi arányszám nagysága. De fontosabb ennél az állandó csökkenésnél az, hogy a fővárosban a törvénytelen születési index hanyatlása jóval erősebb ütemű volt, mint a törvényes születési indexé. Emez csak jó harmadrészével csökkent, — amaz gyenge harmadával esett. Azaz a törvénytelen születési arányszám csökkenése körülbelül kétszer olyan nagy volt, mint a törvényes születési arányszámé !*

Tekintettel arra, hogy nem hirtelen fejlődésről van szó, hanem olyanról, melyben minden lépésnek megvan az előzménye is a korábbi időkre vonatkozó számokban, önként felmerül a kérdés, *adhatjuk-e logikus magyarázatát annak, hogy a törvénytelen születési arányszám redukálása körül még erősebben léptek fel azok a tényezők, melyek a törvényes születési arányszámot is hanyatlásra készítették.* Nem mondjuk, hogy mindkét irányban azonos okok játszottak közre. De bizonyos összefüggéseket mindenesetre észrevehetünk.

Nyilvánvaló például, hogy azok az erők, melyek a házassági termékenység erejét lohasztották Budapestén, a házasságon kívüli termékenység kialakulásában is részt vettek. Az ifjabb, vidékről származó s legtöbbször bizony alsóbbrendű, tanulatlan munkát végző munkás-, napszámos elem bevándorlásának ellanyhulása például ilyen ok lehetett, minthogy így csökkent Budapest népében azoknak az elemeknek képviselete, melyek a maguk egykori otthoni miliójét őrzik meg akkor, mikor nagyobb aggodalmaskodás nélkül néznek elébe annak a ténynek, hogy házasságon kívül gyermekeket nemzenek, vagy szülnek.

De az óvatosság, a fogamzás megakadályozására irányuló eszközök használatának terjedése bizonyára szintén erősen közrejátszott abban, hogy Budapestén a törvénytelen születések indexe annyira mérséklődött. Mert hiba volna azt hinnünk, hogy Budapestén a házasságon kívül való nemi érintkezés szorult volna a lefolyt négy évtized alatt annyira szűkebb keretek közé. Hiba volna arra gondolni, hogy a fővárosnak házassági köteléken kívül élő s szülőképes korban álló rétegei között tért hódított olyan egészségesebb erkölcsi áramlat, mely a lemondást iktatta a gyakran szabadossággá fajult nemi érintkezés helyébe. A főváros egész népének morális megítélése szempontjából nagyjelentőségű esemény lenne, ha így történt volna. De az optimizmus ezen a téren nem volna megokolt. Aki a nagyvárosi erkölcsi élet fejlődését ismeri, az körülbelül tisztában van azzal, hogy egyre sötétebb tónusú az ideszorult tömegek erkölcsrajza,

bár mind gyakoribb jelenséggé is válik az, hogy a statisztika munkája felmondja a szolgálatot, ha azt kívánjuk tőle, hogy jesse meg a színváltozásokat.

Amint a bűnéletnek is egyre több olyan esete van, mely nem kerül bírói kogníció alá, vagy pedig egyáltalán arról sem szerez a nyilvánosság tudomást, hogy bűncselekmény történt; ahogy a bűnnek olyan válfajai támadnak, amelyről a régebbi törvényalkotás nem provideált, úgy a házasságonkívüli nemi érintkezésben is mindinkább erőre kapott az a törekvés, hogy a törvénytelen kapcsolatok vagy csak múló viszonyok gyümölcseit nem szabad megérlelni. A gyermekölés és kitétel, amely valaha oly nagy szerepet játszott a népmozgalom eltorzításában, vagy a már megszületett nemzedék sorsának erőszakos megváltoztatásában, lassan-lassan háttérbe szorulnak. Szinte megkopott eszközeivé lettek a törvénytelen viszonyok takargatásának.

A cél most már más lett: a nemi élet muló gyönyöreinek lopott élvezete mellett megakadályozni azt, hogy a felelősség kérdése konkrét kérdés alakjában meredhessen akár a természetes apa, akár a törvénytelen anya elé. Ugyanazok a rúgók, melyek más elgondolás szolgálatában az egykés család házasságait visszatartják attól, hogy több gyermeket nemezzenek, emlékeztetik a házasságon kívül nemi életet élő embereket is arra, hogy elvonják a világ elől belső életüknek kézzelfogható bizonyítékait.

Magyarázatra szorul még az a körülmény, hogy a házasságonkívüli születési arányszám miért csökkent épen a háború után következő években olyan alacsonyra Budapesten. Aligha hozhatnánk fel e részben többetmondó indokolást, mint azt, melyre alább (a vidéki arányszámok vizsgálatánál) is még rátérünk. Nemcsak a fővárosban zuhant le sohasem észlelt mélypontra 1920/21-ben a házasságonkívüli termékenységi arányszám, hanem a vidéken is. A gyermekfogamzás korlátozásának gyakorlata a legdöntőbb szerepet játszhatott ebben. De nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy akkor, mikor a házasságkötési arányszám oly hirtelenül magasra felszökött, a főkötő alá nem jutott nők tömegének egyszerre megcsökkenése is akadály lehetett volna annak, hogy a törvénytelen születési arányszám a háború előtt való szintet ostromolja.

Van azonban, mint erről alább majd még szintén megemlékezünk, más, döntőbb oka is annak, hogy a törvénytelen születési index 1920/21-ben oly csekélynek látszott. Ez az ok a világháborúval függ össze. A világháború sok asszonyt váratlanul özvegygé tett. Közülük többen-kevesebben újból férjhez mentek. De a házassági kötelékben nem élő s szülőképes korú nők tömegét mégis jelentősen emelte a kényszerű özvegysorsrajutás. Azoknak az özvegyeknek legtöbbje vagy már gyermek anyja volt, vagy túl volt azon a veszedelmes koron, mely a hajadon nők szempontjából a legtöbb valószínűséget rejti magában arra, hogy házasságon kívül botlást kövessenek el. De a házasságonkívüli nők csoportját mégis csak növelték. A megduzzadt

tömegből akár ugyanolyan mértékben szaporíthatta a törvénytelen születések számát a hajadonok megtévedt csoportja, mint előbb: a házasságokíviüli termékenység indexének mégis csökkenni kellett, mert azonos szám-lálót erősen megnövekedett nevezővel kellett volna elosztanunk. Jó példa ez arra nézve, hogy a házasságokíviüli termékenység számának olyan, burkolt hibaforrásai is lehetnek, melyek a legutóbbi félszázad alatt — a békés korszakok éveiben — teljesen kikapcsoltattak a statisztika mérlege-léseiből. Megvolna ugyan a módja elvileg annak, hogy kiküszöböljük ezt a hibaforrást. Úgy kellene eljárunk, hogy például az 1910. évi családi állapot szerint való megoszlás számait használnók fel bizonyos korrekciós számításokra. Csakhogy ehhez azt kellene tudnunk, hogy a törvénytelen anyák között (Budapesten és vidéken) mennyien voltak hajadonok, özve-gyek és elvált asszonyok. Ámde éppen ezeket a számokat nem ismerjük.

A vidéki házasságokíviüli termékenység alakulása merőben más, mint a fővárosi. A vidéken 1880/81-ben ez arányszám feleakkora sem volt, mint a budapesti. De 1890/91-ben erősen nagyobbodott. S ha a következő évtizedek le is tompították az 1890. körül észlelt kiugrást, 1910/11-ben is magasabban helyezkedett el a törvénytelen születési index, mint 20 év előtt. Az okok szövevényéből fentebb már említést tettünk arról, hogy a vidék indusztrializálódásának része lehetett abban, hogy így történt. A ki vagy elvándorlás, mely némely vidékünkön átmenetileg nagy férfihányt támasztott s meggátolta azt, hogy az arra vágyók házasságra léphessenek, szintén az így ható körülmények közül valók. De másfelől az előtt a dilemma előtt állunk, vajjon morál szempontjából nem kell-e bizonyos rezervációval fogadnunk azt a tényt, hogy a házasságokíviüli termékenység arányszáma nem csökkent ugyanakkor, mikor a házassági termékenysége már alább szállt. Ilyképen esetleg arra következtethetnénk arányszámainkból, hogy a vidéken a házasságokíviüli termékenység mesterséges csökkentésének azok az eszközei, melyek Budapesten kétségkívül széltében-hosszában igénybevéttettek — és sokkal inkább vétetnek igénybe, mintsem előbb — kevésbbé nyertek polgárjogot a világháború kitöréséig. A háború után a helyzet itt is határozottan más lett. Ha emlékeztetünk is arra, hogy az özvegy (és elvált) nőknek a nemházas nők sorai közé való bezúdulása a vidéken automatikusan lejebb szorította a házasságokíviüli termékenység indexét, mégsem üzhethük el magunktól azt a gondolatot, hogy az index felére zuhanásában egyéb, mélyebb okok is szerephez jutottak.

A törvénytelen születési arányszám kialakulását ugyan szintén az elveszületések tömege dönti el. De a statisztika régtől ismert megfigyelése lévén az, hogy a törvénytelen gyermekek között több a halvaszülött: az élve és halvaszületések arányszámai közül itt inkább a halvaszületések arány-számaival foglalkozunk. A törvénytelen halvaszületési arányszám (durva megfigyelés szerint) ugyanazt a hullámmozgást tette meg, mint az általános

vagy az élveszületési index: jelentős emelkedés 1890/91-ben, azután megújuló csökkenés. Csakhogy a dolog mégsem ennyire egyszerű. A törvénytelen élveszületési index körülbelül felére (40·6—21·5) húzódott vissza 1880/81-től 1920/21-ig. A halvaszületések indexe csak egyharmadrésszel (1·6—1·2) csökkent. Az sem lehetetlen, hogyha az 1920. évi népszámlálás nem talált volna annyival több nőt özvegyi sorban, mint a tíz évvel ezelőtt végrehajtott számlálás, a háború után sem számíthattuk volna ki alacsonyabban a törvénytelen halvaszületések specifikus arányszámát, mint a háború előtt. Mit jelent ez a tanulság? Jelenti azt, hogy azok a *körülmények, melyek a törvénytelen születések tömegében annyival nagyobb szerepet biztosítanak a halva születéseknek, az idők multával is alig gyengülő hatást fejtenek ki.*

Mi a helyzet *Budapesten?* S mi, vajjon más-e *a vidéken?* Ha fentebb a törvényes születések statisztikájának vizsgálata során arról számolhatunk be, hogy a fővárosban a törvényes halvaszületések arányszáma szemmel látható módon kevesbedett, míg a vidéken emelkedett, a tanulság a törvénytelen halvaszületéseknél egészen más, de szintén meggyőző: Budapesten a törvénytelen halvaszületések arányszámának jelentősége teljesen megfakult. Hiszen az 1880/81. évi indexnek (4·6) negyven évvel később csak halavány mását jelezte az ekkor kiszámított index (1·0). A budapesti népmozgalom szempontjából körülbelül azt jelenti, hogy *míg a mult század utolsó évtizedeiben (1890/91:3·7!) még megszívlelésre méltó csoport volt a házasságonkívüli történt születések tömegében a halvaszületettek tömege, a problémának ez a része azóta többé-kevésbé megoldódott.*

Látszólag ugyanezt mondhatnók a vidékről is, hiszen ott a most tárgyalt arányszám 1·0‰-ról (bár közben emelkedett) 0·8‰-re szállott le. Leszállott annak ellenére, hogy a törvényes eredetű halvaszületések indexe 1920/21-ben jóval magasabb volt, mint szemlénk kezdő évcsoportjaiban. Mégis nyilvánvaló, hogyha a két tömeget, a budapestit és a vidékit egyenként vizsgáljuk, a vidék fejlődése messze elmaradt e téren a fővárosi mellett. *A budapesti arányszám, bármilyen korrekciós számítással is: nyomába sem érne az egykori időkének. A vidéki arányszámot azonban kisebbmértvű korrekció után is újra ott látnók a háború előtt eltelt években elért magassági pontján.*

A házassági és házasságonkívüli termékenységi arányszámok vizsgálata annyira fontos szakaszává lett tanulmányunknak, hogy semmiesetre sem térünk el tárgyunktól akkor, ha a rendelkezésünkre álló források alapján európai viszonylatban is képet igyekszünk adni problémánk megvilágításának erről a részéről. Mielőtt azonban azt tennők, figyelmeztetjük az olvasót, hogy az 1876—1928. évekre vonatkozólag szükségesnek látszik Magyarország és Budapest összes és törvénytelen születési mozgalmának adatait abszolút számokban is közölni. Ezeket az adatokat tartalmazzák az 56. és 57. sz. táblázatok.

56. tábla. Összes születések nem és életképesség szerint 1876-tól 1928-ig Magyarországon és Budapesten.

Év	Összes születés	E b b ő l							
		é l v e			h a l v a			fiú	leány
		fiú	leány	együtt	fiú	leány	együtt		
a) Magyarország									
1928	231.315	115.730	108.963	224.693	3.672	2.950	6.622	119.402	111.913
1927	224.778	112.820	105.728	218.548	3.603	2.627	6.230	116.423	108.355
1926	236.287	118.108	111.376	229.484	3.841	2.962	6.803	121.949	114.338
1925	242.136	121.569	113.911	235.480	3.650	3.006	6.656	125.219	116.917
1924	228.054	114.073	107.389	221.462	3.680	2.912	6.592	117.753	110.301
1923	245.550	123.455	115.516	238.971	3.681	2.898	6.579	127.136	118.414
1922	255.863	128.786	120.493	249.279	3.714	2.870	6.584	132.500	123.363
1921	261.999	132.260	123.193	255.453	3.698	2.848	6.546	135.958	126.041
1920	265.513	133.956	124.795	258.751	3.753	3.009	6.762	137.709	127.804
1919	230.591	116.795	108.320	225.115	3.019	2.457	5.476	119.814	110.777
1918	288.106	146.287	135.046	281.333	3.808	2.965	6.773	150.095	138.011
1917	303.583	153.312	143.712	297.024	3.638	2.921	6.559	156.950	146.633
1916	320.886	161.881	152.135	314.016	3.756	3.114	6.870	165.637	155.249
1915	454.630	229.352	216.074	445.426	5.052	4.152	9.204	234.404	220.226
1914	662.187	333.533	315.332	648.865	7.461	5.861	13.322	340.994	321.193
1913	654.099	328.929	311.637	640.566	7.492	6.041	13.533	336.421	317.678
1912	679.104	340.839	324.254	665.093	7.823	6.188	14.011	348.662	330.442
1911	651.067	327.564	310.518	638.082	7.251	5.734	12.985	334.815	316.252
1910	657.324	330.786	313.226	644.012	7.441	5.871	13.312	338.227	319.097
1909	682.011	343.532	324.942	668.474	7.602	5.935	13.537	351.134	330.877
1908	668.436	337.276	318.170	655.446	7.314	5.676	12.990	344.590	323.846
1907	653.621	330.912	310.146	641.058	6.980	5.583	12.563	337.892	315.729
1906	645.859	326.660	307.369	634.029	6.629	5.201	11.830	333.289	312.570
1905	631.769	319.440	300.736	620.176	6.516	5.077	11.593	325.956	305.813
1904	654.007	329.252	312.255	641.507	7.074	5.426	12.500	336.326	317.681
1903	641.505	324.453	304.071	628.524	7.214	5.767	12.981	331.667	309.838
1902	671.815	338.177	320.063	658.240	7.655	5.920	13.575	345.832	325.983
1901	649.960	326.598	310.094	636.692	7.488	5.780	13.268	334.086	315.874
1900	669.482	336.605	319.069	655.674	7.804	6.004	13.808	344.409	325.073
1899	658.410	330.209	314.368	644.577	7.727	6.106	13.833	337.936	320.474
1898	628.080	315.138	299.117	614.255	7.749	6.076	13.825	322.887	305.193
1897	666.891	334.412	317.255	651.667	8.663	6.561	15.224	343.075	323.816
1896	664.147	332.439	315.538	647.977	9.126	7.044	16.170	341.565	322.582
1895	675.226	338.316	320.957	659.273	9.041	6.912	15.953	347.357	327.869
1894	663.848	332.942	315.815	648.757	8.685	6.406	15.091	341.627	322.221
1893	678.480	340.711	323.059	663.770	8.399	6.311	14.710	349.110	329.370
1892	635.871	318.966	302.758	621.724	8.018	6.129	14.147	326.984	308.887
1891	662.021	332.421	315.553	647.974	7.981	6.066	14.047	340.402	321.619
1890	628.394	314.940	300.229	615.169	7.545	5.680	13.225	322.485	305.909
1889	669.687	336.115	320.158	656.273	7.563	5.851	13.414	343.678	326.009
1888	663.218	333.255	317.296	650.551	7.111	5.556	12.667	340.366	322.852
1887	661.888	332.101	317.299	649.400	7.031	5.457	12.488	339.132	322.756
1886	674.862	339.691	322.743	662.434	6.911	5.517	12.428	346.602	328.260
1885	656.292	329.793	314.588	644.381	6.701	5.210	11.911	336.494	319.798
1884	661.243	333.161	316.548	649.709	6.510	5.024	11.534	339.671	321.572
1883	641.268	322.856	307.249	630.105	6.282	4.881	11.163	329.138	312.130
1882	623.230	315.509	297.515	613.024	5.728	4.478	10.206	321.237	301.993
1881	605.114	305.908	289.314	595.222	5.556	4.336	9.892	311.464	293.650
1880	598.684	301.936	287.341	589.277	5.253	4.154	9.407	307.189	291.495
1879	636.656	321.179	305.716	626.895	5.485	4.276	9.761	326.664	309.992
1878	593.788	300.288	285.026	585.314	4.741	3.733	8.474	305.029	288.759
1877	596.855	301.741	287.453	589.194	4.285	3.376	7.661	306.026	290.829
1876	623.849	316.296	300.144	616.440	4.174	3.235	7.409	320.470	303.379

57. tábla. Törvénytelen születések nem és életképesség szerint 1876-tól 1928-ig Magyarországon és Budapesten.

Év	Összes törvénytelen születés	E b b ö l						fiú	leány
		é l v e			h a l v a				
		fiú	leány	együtt	fiú	leány	együtt		
a) Magyarország.									
1928	19.419	9.497	9.142	18.639	418	362	780	9.915	9.504
1927	19.138	9.374	9.023	18.397	402	339	741	9.776	9.362
1926	20.083	9.895	9.369	19.264	440	379	819	10.335	9.748
1925	19.794	9.676	9.325	19.001	385	408	793	10.061	9.733
1924	17.356	8.405	8.183	16.588	418	350	768	8.823	8.533
1923	18.264	8.860	8.655	17.515	376	373	749	9.236	9.028
1922	18.877	9.121	9.030	18.151	393	333	726	9.514	9.363
1921	19.580	9.485	9.337	18.822	419	339	758	9.904	9.676
1920	21.572	10.518	10.250	20.768	430	374	804	10.948	10.624
1919	18.558	9.177	8.762	17.939	306	313	619	9.483	9.075
1918	34.379	17.132	16.123	33.255	586	538	1.124	17.718	16.661
1917	33.341	16.527	15.792	32.319	557	465	1.022	17.084	16.257
1916	32.037	15.883	15.207	31.090	487	460	947	16.370	15.667
1915	44.162	21.807	21.217	43.024	620	518	1.138	22.427	21.735
1914	57.568	28.439	27.614	56.053	815	700	1.515	29.254	28.314
1913	60.767	29.985	29.118	59.103	864	800	1.664	30.849	29.918
1912	63.977	31.542	30.686	62.228	943	806	1.749	32.485	31.492
1911	61.974	30.913	29.428	60.341	868	765	1.633	31.781	30.193
1910	62.829	31.154	29.964	61.118	925	786	1.711	32.079	30.750
1909	64.425	31.951	30.721	62.672	947	806	1.753	32.898	31.527
1908	63.462	31.548	30.274	61.822	895	745	1.640	32.443	31.019
1907	65.302	32.336	31.335	63.671	886	745	1.631	33.222	32.080
1906	66.052	33.228	31.252	64.480	843	729	1.572	34.071	31.981
1905	62.015	30.894	29.607	60.501	824	690	1.514	31.718	30.297
1904	66.114	32.663	31.684	64.347	971	796	1.767	33.634	32.480
1903	62.258	31.062	29.484	60.546	963	749	1.712	32.025	30.233
1902	65.416	32.726	30.862	63.588	1.002	826	1.828	33.728	31.688
1901	62.658	31.148	29.736	60.884	980	794	1.774	32.128	30.530
1900	64.009	31.870	30.337	62.207	1.006	796	1.802	32.876	31.133
1899	62.120	31.003	29.265	60.268	991	861	1.852	31.994	30.126
1898	58.063	28.905	27.436	56.341	949	773	1.722	29.854	28.209
1897	62.643	31.033	29.609	60.642	1.102	899	2.001	32.135	30.508
1896	59.451	29.447	27.950	57.397	1.165	889	2.054	30.612	28.839
1895	60.039	29.668	28.307	57.975	1.120	944	2.064	30.788	29.251
1894	59.982	29.704	28.385	58.089	1.043	850	1.893	30.747	29.235
1893	59.611	29.558	28.171	57.729	1.031	851	1.882	30.589	29.022
1892	57.476	28.543	26.977	55.520	1.016	940	1.956	29.559	27.917
1891	59.744	29.331	28.522	57.853	1.016	875	1.891	30.347	29.397
1890	56.451	27.774	26.924	54.698	940	813	1.753	28.714	27.737
1889	57.545	28.473	27.353	55.826	923	796	1.719	29.396	28.149
1888	56.297	27.706	26.866	54.572	926	799	1.725	28.632	27.665
1887	56.240	27.480	27.074	54.554	870	816	1.686	28.350	27.890
1886	56.819	28.118	26.947	55.065	971	783	1.754	29.089	27.730
1885	55.636	27.443	26.449	53.892	942	802	1.744	28.385	27.251
1884	55.380	27.521	26.291	53.812	807	761	1.568	28.328	27.052
1883	52.632	25.777	25.185	50.962	901	769	1.670	26.678	25.954
1882	51.301	25.466	24.273	49.739	835	727	1.562	26.301	25.000
1881	48.654	24.123	23.099	47.222	771	661	1.432	24.894	23.760
1880	48.205	23.823	22.955	46.778	755	672	1.427	24.578	23.627
1879	49.764	24.662	23.703	48.365	722	677	1.399	25.384	24.380
1878	44.174	21.880	21.093	42.973	612	589	1.201	22.492	21.682
1877	44.796	22.198	21.493	43.691	594	511	1.105	22.792	22.004
1876	45.966	23.060	21.889	44.949	518	499	1.017	23.578	22.388

57. tábla. Törvénytelen születések nem és életképesség szerint 1876-tól 1928-ig Magyarországon és Budapesten. (Vége.)

Év	Összes törvény- telen születés	E b b ő l							fiú	leány
		é l v e			h a l v a					
		fiú	leány	együtt	fiú	leány	együtt			
b) Budapest.										
1928	3.431	1.690	1.600	3.290	71	70	141	1.761	1.670	
1927	3.185	1.540	1.499	3.039	81	65	146	1.621	1.564	
1926	3.489	1.679	1.659	3.338	79	72	151	1.758	1.731	
1925	3.553	1.742	1.679	3.421	57	75	132	1.799	1.754	
1924	3.251	1.540	1.564	3.104	74	73	147	1.614	1.637	
1923	3.492	1.692	1.629	3.321	92	79	171	1.784	1.708	
1922	3.698	1.763	1.763	3.526	98	74	172	1.861	1.837	
1921	3.826	1.771	1.879	3.650	104	72	176	1.875	1.951	
1920	3.953	1.874	1.896	3.770	97	86	183	1.971	1.982	
1919	4.077	1.982	1.928	3.910	74	93	167	2.056	2.021	
1918	4.114	2.068	1.891	3.959	74	81	155	2.142	1.972	
1917	4.180	2.082	1.913	3.995	89	96	185	2.171	2.009	
1916	4.181	2.031	1.955	3.986	110	85	195	2.141	2.040	
1915	4.749	2.346	2.254	4.600	89	60	149	2.435	2.314	
1914	6.167	3.091	2.884	5.975	109	83	192	3.200	2.967	
1913	6.543	3.244	3.085	6.329	113	101	214	3.357	3.186	
1912	6.446	3.166	3.045	6.211	133	102	235	3.299	3.147	
1911	6.052	3.074	2.784	5.858	117	77	194	3.191	2.861	
1910	5.822	2.845	2.735	5.580	140	102	242	2.985	2.837	
1909	5.929	2.918	2.765	5.683	143	103	246	3.061	2.868	
1908	5.815	2.851	2.712	5.563	138	114	252	2.989	2.826	
1907	5.889	2.932	2.729	5.661	124	104	228	3.056	2.833	
1906	5.919	2.979	2.748	5.727	100	92	192	3.079	2.840	
1905	5.920	2.924	2.789	5.713	108	99	207	3.032	2.888	
1904	6.320	3.112	2.931	6.043	152	125	277	3.264	3.056	
1903	6.185	3.105	2.840	5.945	114	126	240	3.219	2.966	
1902	6.584	3.223	3.109	6.332	138	114	252	3.361	3.223	
1901	6.321	3.072	2.973	6.045	160	116	276	3.232	3.089	
1900	6.696	3.322	3.142	6.464	124	108	232	3.446	3.250	
1899	6.559	3.220	3.050	6.270	157	132	289	3.377	3.182	
1898	6.413	3.188	2.997	6.185	123	105	228	3.311	3.102	
1897	6.374	3.065	3.047	6.112	144	113	257	3.210	3.164	
1896	6.132	2.921	2.908	5.829	171	132	303	3.092	3.040	
1895	6.257	2.957	2.922	5.879	198	180	378	3.155	3.102	
1894	6.127	2.942	2.817	5.759	219	149	368	3.161	2.966	
1893	6.001	2.894	2.778	5.672	183	146	329	3.077	2.924	
1892	5.546	2.643	2.521	5.164	211	171	382	2.854	2.692	
1891	5.607	2.685	2.566	5.251	207	149	356	2.892	2.715	
1890	5.139	2.460	2.409	4.869	133	137	270	2.593	2.546	
1889	5.074	2.485	2.287	4.772	166	136	302	2.651	2.423	
1888	5.086	2.368	2.413	4.781	171	134	305	2.539	2.547	
1887	4.906	2.317	2.306	4.623	152	131	283	2.469	2.437	
1886	4.965	2.399	2.263	4.662	164	139	303	2.563	2.402	
1885	4.973	2.425	2.280	4.705	139	129	268	2.564	2.409	
1884	4.791	2.292	2.204	4.496	165	130	295	2.457	2.334	
1883	4.827	2.282	2.221	4.503	168	156	324	2.450	2.377	
1882	4.832	2.334	2.166	4.500	179	153	332	2.513	2.319	
1881	4.551	2.182	2.067	4.249	171	131	302	2.353	2.198	
1880	4.665	2.170	2.241	4.411	120	134	254	2.290	2.375	
1879	4.538	2.199	2.086	4.285	132	121	253	2.331	2.207	
1878	4.371	2.088	2.016	4.104	141	126	267	2.229	2.142	
1877	4.323	2.036	1.989	4.025	164	134	298	2.200	2.123	
1876	4.457	2.107	2.045	4.152	156	149	305	2.263	2.194	
1875	.	2.030	1.966	3.996	269	255	524	.	.	
1874	.	1.947	1.905	3.852				.	.	.

VI. A házassági és házasságonkívüli termékenységi adatai az európai államokban a világháborúig.

A cím, melyet tanulmányunk e fejezete elé tettünk, nem egészen pontos. Iziben látni fogjuk, hogy a legtöbb államban, melyről adataink vannak, az 1915. év adatai is benne szerepelnek a számítások anyagában, azaz már háborús esztendőé. De másfelől más államoké már 1914-gyel vagy éppen 1911-gyel zárul. Nem ugyanazon évben tehát. Mégis nagy kár volna használatukról lemondani, mert az összefoglalás, melyet az Institut¹⁾ adattára alapján adhatunk, roppant érdekes.²⁾ Ama szempontjából talán azt a kifogást lehetne felhozni használatukkal szemben, hogy a háborúval megszakadnak: az Institut újabb népmozgalmi publikációi, melyeknek adatgyűjteménye 1925-ig 1926-ig is elér, nem tartalmazzák a korábban elkezdett számítások folytatását. Jó okuk van rá. Mint alább látandjuk, az Institut számítási módszerének alapgondolata az volt, hogy a népszámlálások évét középre³⁾ helyezve számíttassanak ki 10 évi (itt-ott 8 évi vagy 6 évi) periodusok szerint a specifikus születési arányszámok. 1876-tól 1915-ig ennek elvégre nagyobb akadálya nincs is. De bizonyára helytelen nyomon járnánk akkor, ha az 1916—1925. évek születési mozgalmát akarnók így viszony-számokban kifejezni, az 1920. évi népszámlálás adatainak felhasználásával. Az egység kedvéért lemondunk arról is, hogy akár az 1920/21. évek népszámlálási adatai segítségével magunk állapítsuk meg azt, hogy a háború után miként alakultak a specifikus születési arányszámok Európaszerte vagy akár világszerte. Akit a kérdés érdekel, az Institutnak az *álló népes-*

¹⁾ *Annuaire International de Statistique. II. Mouvement de la population (Europe)* 54—56. l.

²⁾ *Gustav Sundbärg* kitűnő munkája (*Aperçus statistiques internationaux. Onzième année. Stockholm, 1908, 132—33. l.*) szintén közöl adatokat a specifikus törvényes és törvénytelen születési arányszámokról. A maga idejében páratlanul érdekes forrásmunka volt Sundbärgé. Főképp Nyugat-Európa országairól 1861-től 1900-ig évtizedenkint (s azután még 5 évről) mutatta ki a specifikus natalitás mindkét arányszámát. Észak- és Délnyugati Európa adatait külön is összefoglalta. Az *Institut* állandó hivatalának (*Office permanent*) nagybecsű gyűjtései óta korunkhoz legközelebb érő adatok is rendelkezésünkre állanak több államról. *Carl Ballod* szintén jeles műve (*Grundriss der Statistik*), melynek a legfőbb érdemei közül való az, hogy gazdag forrásanyagot ad, a születési mozgalomnak ily irányú megvilágítására kisebb figyelmet fordít.

ségre vonatkozó újabb kiadványaiból megállapíthatja a szülőképes korban álló házas és nemházas nők tömegét s a népmozgalmi kiadványokból kivett adatok segítségével maga is elvégezheti a szükséges számításokat. (Csak figyelmeztetnünk kell arra, hogy a háborús időszak hatása nagyon eltérően nyilatkozik meg nemcsak a hadviselő, hanem a semleges, a háborúba be nem avatkozott vagy be nem sodródott államokban is s könnyen téves következtetésekre ragadhatja magát az, aki a népmozgalmi adatoknak ezeket a roppant érdekes csoportjait kellő körültekintés nélkül kutatja.)

Azok a számok, melyekkel az alábbiakban a specifikus házassági és házasságonkívüli termékenységet jellemezzük, tehát az Institut forrásanyagából valók. Csak annyiban bővíthetnők ki azokat, hogy az 1861—70. évekre vonatkozó indexeket Sundbärg műve alapján beiktathatnók felsorolásunkba. A fejlődés így még világosabban bontakoznék ki előttünk. Sajnos, le kell mondanunk erről a kiegészítésről. Az Institut ugyanis az újabban divó eljárásnak megfelelően úgy a törvényes, mint a törvénytelen születési indexet a 15—49 éves nők tömegének figyelembevételével számítja ki. Sundbärg a törvényes születéseknél a 14—45 éves nők számát használja fel, a törvénytelen születéseknél pedig a 20—45 éves nőket. A különböző alapon készült számítások közlése bizonyára zavarná vizsgálatainkat.

Kezdjük mindenekelőtt azoknak a számoknak a közlésével, melyek Magyarországra vonatkoznak. Noha ezeket csak a teljesség kedvéért soroljuk fel s mellőzzük magyarázatukat is, minthogy a honi specifikus születési arányszámok hátterét tanulmányunk egyik szakaszában már megadtuk:

58. tábla. Magyarország termékenységi indexei az 1876—1914. években.

Évescsoport	Összes születések			Élveszülések			Halvaszülések		
	törvényes	törvénytelen	összes	törvényes	törvénytelen	összes	törvényes	törvénytelen	összes
	születések specifikus arányszáma								
1876—1885	238	42	175	234	41	172	4	1	3
1886—1895	230	50	177	225	49	173	5	1	4
1896—1905	221	42	159	216	41	156	5	1	3
1907—1914	204	39	145	198	38	142	6	1	3

A figyelmes szemlélő azonnal észreveszi azt, hogy ezek a számok eléggé pontosan követik azt az irányt, melyet a más módon számított indexeknél vehettünk észre. A különbség csak az, hogy az 1876—1885. évi indexek korábbi éveket is felölelnek, mint az 1880/81. évi indexek stb. (amikor tehát még a születési mozgalom még valamivel élénkebb volt): az Institut indexei valamivel rendre magasabbak, mint amelyek nyomán mi fentebb vizsgálódásainkat elindítottuk. Az Institut kiadványa az egyes évcsoportokban nem csupán a törvényes és törvénytelen születési arány-

számokat számította ki, hanem az ú. n. általános összes születési specifikus indexeket. A teljesség kedvéért ezeket az indexeket szintén idézzük. De közelebbi fejtegetésükbe nem bocsátkozunk: tanulmányunk tulajdonképeni körén kívül esik ez.

Lássuk előbb azokat az államokat, ahol a törvénytelen születési mozgalom nagyobb arányú. Tekintsük ilyen államoknak azokat, ahol a házasságonkívüli termékenység arányszáma (bármelyik évcsoportban is) a 40‰-et elérte.

59. tábla. A nagyobb házasságon kívüli termékenységet mutató államok termékenységi indexei 1876—1914. években.

Állam, évcsoport	Összes születések			Élveszületések			Halvaszületések		
	törvényes	törvénytelen	összes	törvényes	törvénytelen	összes	törvényes	törvénytelen	összes
születések specifikus arányszáma									
<i>Ausztria :</i>									
1876—1885	252	46	153	246	44	149	6	2	4
1886—1895	257	45	152	250	44	149	7	1	3
1896—1905	249	42	149	242	41	145	7	1	4
1908—1913	225	31	128	219	30	125	6	1	3
<i>Bajorország :</i>									
1876—1885	286	44	165	276	42	159	10	2	6
1886—1895	271	41	151	263	39	146	8	2	5
1896—1905	266	38	150	258	37	145	8	1	5
1907—1914	220	32	127	214	31	124	6	1	3
<i>Románia :</i>									
1885—1894	.	.	186	.	.	184	.	.	2
1896—1903	.	.	.	223	48	169	.	.	.
<i>Szászország :</i>									
1876—1885	277	49	174	267	47	167	10	2	7
1886—1895	259	45	163	250	43	157	9	2	6
1896—1905	223	43	144	216	41	140	7	2	4
1907—1914	159	36	104	153	35	101	6	1	3

A négy állam, mely Magyarországgal együtt a legnagyobb házasságonkívüli termékenységet mutatja, eléggé különböző karakterű. A szinte tiszta agrár Románia, az erősen iparos jellegű Szászország, az agráripari Bajorország s a foglalkozási összetételében Magyarország és Bajorország között álló Ausztria csupa más jellegű állam. A törvénytelen születések elterjedésének gyökerét tehát hiába akarnók keresni (ezek az adatok is bizonyítják) csupán akár a földművelő nép szokásjogában, akár az iparoslakosság s különösen a munkásság gyengült morális jelfogásában, az egyoldalú vizsgálat helytelen következtetésekre ragadná el a kutatót.

Az indexek közelebbi taglalását, egy nézőpont beiktatásán kívül, mellőzzük. Noha rá kell a figyelmet arra is terelnünk, hogy Bajor- és Szászország házasságonkívüli termékenysége bár szintén nagyon magas volt s nem járt messze Magyarországtól, mégsem esett ugyanolyan elbírálás alá. A két német államban t. i. a házassági termékenység jóval nagyobb volt, mint (legalább a múlt század végén) Magyarországon.

A termékenységi arányszámok azonban mindegyik államban, melyek adataival most foglalkozunk, annyira tipikusan csökkenő irányzatúak voltak, hogy a két szélső évcsoport arányszámának összehasonlítása itt is érdeklődést kelthet. Ha az 1876—1885. évi arányszámokat 100-nak vesszük, az 1906—15. (1907—14., 1908—13.) évek arányszámait a következő értékeket kapják az összes (élve- és halva-) születések számsoraiban:

Állam	Összes születések	Törvényes születések	Törvénytelen születések
Ausztria	84	68	89
Bajorország	77	73	77
Szászország	60	74	55

Úgy a törvényes, mint a törvénytelen születési indexek változása a születési mozgalom gyengülését jelzi mind a három államban. Legkevésbé még Ausztriában látszik meg ez, bár a házasságonkívüli termékenység épen a régi osztrák örökös tartományokból álló birodalom területén csökkent leginkább. A rangsornak e tekintetben való eltolódása annyiban tanulságos, mert Szászországban a házassági termékenység a három évtized távlatában csaknem a felerészére esett vissza: a törvénytelen születések indexe csak negyedrésznivel hanyatlott. Bajorországban a kétféle arányszám lefelémenő iránya körülbelül egyforma távolságra vezetett el. Mindezek a számok azért fontosak a magyarországi probléma szempontjából, mert Magyarországon az 1906—1915. évek házassági termékenységi arányszáma 86, házasságonkívüli termékenységi arányszáma pedig 93%-a volt az 1876—1885. évi arányszámoknak. *Magyarországon tehát — e számítások szerint — a törvényes születési arányszámot nem fenyegette akkora veszély, mint például Bajor- és Szászországban, bár nagyobb, mint Ausztriában. A törvénytelen születési indexet pedig épenséggel nem.*

Az európai államokat taglaló fejtegetéseink második vonalában azokat az országokat említjük fel, amelyekben a törvénytelen születési arányszám a lefolyt négy évtized alatt valamennyi évcsoportban nem érte el a 40‰-et, de mindegyik évcsoportban meghaladta a 20-at. Itt már több állammal találkozunk s Európa legkülönbözőbb részeiből valókkal. (L. a 60. számú táblázatot.)

Ezeknek az államoknak törvénytelen születési indexeit (Izland kivételével) elég nagy térköz választja el az első csoportbeliekétől. Izlandot azonban, ahol az aránylag magas — bár szintén csökkenő — házasságon

kívüli termékenységet az is táplálhatja, hogy a lakosságnak bár házassági termékenysége tartósan a legjobbak közül való, a házassági kötelékben élő népesség arányszáma kevesebb, mint Közép-Európában általában látszik, fejtegetéseinkből kikapcsolhatjuk. A többi államok közül kétségtelenül bizonyos területi kapcsolatot állapíthatunk meg Szászország, Dánia és Svédország között. Európa északi, vagy közel északi államai közepes törvénytelen születési indexei bizonyos hasonlatosságot mutatnak. Már tendenciájukban kevésbé nyilatkozik meg ez a hasonlatosság.

60. tábla. Közepes házasságokkivüli termékenységet mutató államok termékenységi indexei az 1876—1925. években.

Állam, évcsoport	Összes születések			Élveszületések			Halvaszületések		
	törvényes	törvény-telen	összes	törvényes	törvény-telen	összes	törvényes	törvény-telen	összes
születések specifikus arányszáma									
<i>Dánia :</i>									
1875—1884	248	27	135	241	26	131	7	1	4
1885—1894	240	25	132	234	24	128	6	1	4
1896—1905	222	24	121	217	23	118	5	1	3
1906—1915	196	25	110	191	24	108	5	1	2
<i>Izland :</i>									
1876—1885	281	36	117	272	34	113	9	2	4
1886—1895	279	37	123	270	35	118	9	2	5
1897—1906	256	30	120	248	28	117	8	2	3
1906—1915	242	25	111	235	23	108	7	2	3''
<i>Németbirodalom :</i>									
1876—1885	279	30	159	269	28	153	10	2	6
1886—1895	267	29	151	258	28	146	9	1	5
1896—1905	251	27	145	243	26	141	8	1	4
1907—1914	202	24	120	196	23	117	6	1	3
<i>Poroszország :</i>									
1876—1885	284	26	160	273	25	154	11	1	6
1886—1895	274	25	155	265	24	149	9	1	6
1896—1905	257	23	148	249	22	143	8	1	5
1907—1914	210	22	124	204	21	120	6	1	4
<i>Svédország :</i>									
1876—1885	247	22	122	240	22	119	7	0	3
1886—1895	237	23	120	231	22	117	6	1	3
1896—1905	224	24	113	219	23	110	5	1	3
1908—1913	201	27	103	196	26	101	5	1	2
<i>Württemberg :</i>									
1876—1885	298	30	167	288	29	160	10	1	7
1886—1895	268	28	144	259	27	139	9	1	5
1895—1905	271	26	143	262	25	139	9	1	4
1907—1914	217	22	121	211	21	119	6	1	2

Ha ugyanis a fentebb említett módszerhez híven most is az 1876—1885. évi arányszámokra redukáljuk az utolsó arányszámokat, a következő, érdekes, tanulságos százalékszámokhoz jutunk :

Állam	Törvényes termékenység indexe (1876—85=100)	Törvénytelen	Összes
Dánia	79	93	83
Németbirodalom	72	80	76
Poroszország	74	85	78
Svédország	81	118	85
Württemberg	73	73	73

Ezekben az államokban a törvénytelen születési index általában kisebb mértékben fogyatkozott meg, mint a házassági termékenység; míg Württembergben, ahol e tekintetben a legkedvezőbb volt a helyzet, egy nivóra süllyedt a két arányszám. Számításaink azt jelzik, hogy ahol a törvénytelen születési arányszám már vagy egyáltalán bizonyos alacsonyabb nivóra helyezkedett el, kevésbé lehet remélni a további javulást, mint ahol az arányszámok még olyan viszonyokat sejtetnek, ahol még bő tere lehet az átalakulásnak. A legérdekesebb példa mindenesetre a két skandináv államé: Dánia törvénytelen születési indexe csaknem mozdulatlan maradt; Svédországé pedig épenséggel emelkedett. Igaz, hogy mindkét államban a házassági termékenység és az általános termékenység foka között olyan nagy hézag tátong, hogy már ez is jelzi: a nem házas lakosság tömege oly szerepet játszik ez országok társadalmi összetételében, hogy a hatásnak mutatkoznia kell a házasságon kívüli termékenység intenzitásában is.

Említtettük, hogy Sundbärg adatait nem keverhetjük össze az Institut adataival. Más módszerrel számítottak ezek ki. Sundbärg műve azonban — Svédországot illetőleg — az 1751. évtől kezdődőleg 1905-ig bezárólag olyan nagyértékű számokat közöl a házassági és házasságon kívüli termékenység arányszámainak hullámvázáról, hogy az olvasót bizonyára érdekelni fogja, ha azok fontosabbjait felsoroljuk:

61. tábla. Svédország termékenységi arányszámai 1751-től 1905-ig.

Év; átlag	15—45 éves nők házassági	20—45 éves nők házasságon kívüli	Év; átlag	15—45 éves nők házassági	20—45 éves nők házasságon kívüli
	termékenysége 1000 lélekre számítva			termékenysége 1000 lélekre számítva	
1751—1800.....	289.5	15.5	1801—1810.....	276.0	24.4
1801—1900.....	288.7	34.7	1811—1820.....	288.9	28.5
1751—1800.....	289.5	15.5	1821—1830.....	295.5	32.6
1801—1850.....	286.1	30.3	1831—1840.....	280.2	31.1
1851—1900.....	290.6	37.3	1841—1850.....	288.6	33.4
1751—1760.....	305.7	12.2	1851—1860.....	296.4	35.2
1761—1770.....	291.2	12.7	1861—1870.....	289.5	37.1
1771—1780.....	286.3	13.1	1871—1880.....	300.9	39.6
1781—1790.....	276.4	15.9	1881—1890.....	291.8	36.8
1791—1800.....	289.7	21.9	1891—1900.....	276.1	37.8
			1901—1905.....	263.9	39.3

Ezeknek a számoknak az első tanulságuk az, hogy Svédország házassági termékenysége százados perspektívában szinte semmit sem változott. AXVIII. század második felében szinte pontosan ugyanannyi volt, mint a XIX. század folyamán. Sőt, ha a vizsgálatokat ötven éves időszakok szerint ejtjük meg, a XIX. század második felében Svédország házassági termékenysége valamivel nagyobb volt, mint 100 évvel előbb. Ez a nagy stabilitás annál érdekesebb, mert ha szemlénket kiegészítjük a tíz éves átlagok hullámlásával (Sundbärg i. m. 131. lapján az ötéves átlagokat is kiszámítja), iziben meglátjuk, hogy rövidebb időközökben korántsem volt állandóan egy szinten Svédországban sem a házassági termékenység. Világosan észlelhetjük azt, hogy a XVIII. század derekán a házassági termékenység tényleg nagyobb volt, mint bármikor azóta. Harminc-negyven éven át a házassági termékenységi arányszám süllyedni kezdett, majd jó néhány évtized ingadozó arányszámait után a múlt század hetvenes éveiben érvényesült ismét erősebb: felfelé mutató irányzat. Az 1900-ig eltelt 30 év azután újból a csökkenés időszaka volt, most már a gyors csökkenésé. Az 1901—5. évek alacsony arányszámaihoz hasonlót a múltban hiába kerestünk volna.

A házassági termékenységben mutatkozó ingadozások, mint az idézett adatok igazolják, hosszú idők szakadatlan menetében körülbelül elsimultak. S noha Svédországban is, mint láttuk, hűen érvényesült az a szabályszerűség, hogy a modern gazdasági élet korszakában a specifikus születési arányszámok esnek: a múlt tanulságai bizonyos reményt ébresztenek a kutatóban arra nézve, hogy az a tendencia, melynek generációnk szemtanuja és közvetlen előidézője is, a jövőben talán nem fog mindig állandó lenni.

A házasságonkívüli termékenységi arányszám alakulása szintén pregnans. A XIX. században a törvénytelen születési gyakoriság jó kétszer akkora, mint a XVIII. században. Az emelkedés javarészt a XIX. század első felében lepergett fejlődés számlájára írhatjuk. Az 1800. évi századforduló előtt és utána elhelyezkedett 50—50 év indexei között már csaknem 100%-nyi különbség tátong. A viszonyok romlása azután sem állott meg: a múlt század második felében észlelt mozgalom hatásaképen az 1851—1900. évek törvénytelen születési indexe két és félszer akkora volt, mint a 100 évvel előbb eltelt időszaké. Az eltérő fejlődés következtében persze a házasságonkívüli termékenységnek rövidebb időszakokban való alakulása is elűt attól az úttól, melynek menetét a házassági termékenységnél jellemeztük. Csekély megszakítással (mely a XIX. század harmincas éveiben következett be) a törvénytelen születési index szünet nélkül emelkedett egészen a hetvenes évekig bezárólag. A nyolcvanas években az evolúció megakadt, de csak átmenetileg, mert a következő két évtized alatt hajsza hánján ismét oda nőtt fel Svédország házasságonkívüli termékenysége, ahol akkor volt, mikor a maximumot jelezte. Ezt mondhatnók kedvezőtlen jelenségnek, minthogy a háború előtt eltelt évtizedek törvénytelen születési indexe tényleg messze

felülmúlta a rég letűnt világ indexeit. De ha az indexek egymásután való sorakozását figyeljük, valami megnyugtatót is látunk: *a XIX. század második felében (s a XX. század elején) a házasságonkívüli termékenység vég-eredményben mégis csak nyugvóponttra jutott.*

Sundbärg művéből arról is tudomást szerezhethünk, hogy azokban az időszakokban, melyekre vonatkozólag fentebb a házassági és házasságonkívüli termékenység adatait idéztük, a lakosság egész tömegéből mekkora rész esett a 15—45 éves házasságos nőkre. Nyilvánvaló ugyanis, hogy — *ceteris paribus* — a szülőképes korban élő házasságos nők nagyobb aránya azt teszi valószínűvé, hogy a törvénytelen születések arányszáma kisebb. S viszont e népelem házasságátlan háttérbeszorulásával annak veszélye erősödik, hogy a törvénytelen születések indexe is emelkedik. A svédországi statisztika pontosan igazolja ezt a feltevést. Ha ugyanis Svédország népességének egész tömegét az egyes időszakokban 1000-re redukáljuk, az említett 15—45 éves házasságos nők résztömegét az alábbi ‰-ek jelzik:

62. tábla. A 15—45 éves házasságos nők tömege az egész népességhez viszonyítva Svédországban 1751—1905.

Időszak	‰	Időszak	‰
1751—1800	113·0	1801—1810	105·6
1801—1900	98·7	1811—1820	108·1
1751—1800	113·0	1821—1830	110·4
1801—1850	105·8	1831—1840	106·1
1851—1900	94·1	1841—1850	100·0
1751—1760	115·0	1851—1860	102·3
1761—1770	115·4	1861—1870	99·9
1771—1780	113·0	1871—1880	92·2
1781—1790	112·0	1881—1890	90·5
1791—1800	110·2	1891—1900	88·5
		1901—1905	88·0

Aki ezeknek az ‰ számoknak a változását összehasonlítja a házasságonkívüli termékenység ingadozásával, az első pillanatra is világosan észreveheti a két számsor összefüggését. Ez az összefüggés nem jelentkezhetik persze pontosan akkor, ha csak tíz éves időszakok megfigyeléséről van szó, — noha sok esetben így is nyilvánvaló az. *De ha a szemlét nagyobb időszakokra összpontosítjuk s félszázadok tömör, kifejező számait vetjük össze egymással, följére nem érhető módon kristályosodik ki előttünk a szabályszerűség, melynek lényege elsősorban az, hogy a házasságon kívül élő szülőképes korú nőknek a népesség összetételében való szerepe elsőrendű irányítója a törvénytelen születési mozgalomnak.* A törvénytelen születési index hatalmas fejlődést tett meg 1751-től 1905-ig. De másfelől a 15—45 éves nők arányszáma is rendkívül megcsökkent. Ha összehasonlítjuk azt a 115·0‰-et, mely a 15—45 éves házasságos nők tömegét jelzi, Svédország egész népességében az 1751—1760. években, azzal a 88·0‰-kel, mely e nők 1901—5. évi viszony-

lagos számerejét mutatta, látjuk, hogy az utóbbi arányszám 23·9%-kal, tehát csaknem negyedrésznivel kisebb, mint a másfélszáz év előtt. Sőt, ha az összehasonlítást az 1901—5. évi megoszlási arányszám alapjául vételel ejtjük meg, kiderül az, hogy a modern idők statisztikája szerint Svédországban 30·7%-kal, tehát csaknem harmadrésznivel kevesebb szülőképés korú nő élt (a lakosság egész tömegéhez képest) házassági kötelékben, mint másfélszáz évvel ezelőtt. A fordított arányosság tehát, melyről fentebb szoltunk, hiba nélkül érvényesül. Kétség sem lehet a felől, hogy Svédországban a házassági kötelékben élő s szülőképés korú nők számának megcsappanása idézte elő azt, hogy a házasságon kívüli termékenység indexe annyira feltornynosult. *De van még ezeknek az adatoknak másik becses tanulságuk: hiába állandó a házassági termékenység, — ha a szülőképés korban élő nők közül kevesebben jutnak abba a helyzetbe, hogy házasságon belül fejthessék ki termékenységüket, — a házasságon kívüli termékenység emelkedhetik.*

Az annyira érdekes svéd adatok vizsgálata után, térjünk vissza most újra az *Institut* adatainak szemléletére. Azoknak az államoknak az adatait vesszük sorra, melyeken a törvénytelen születési index (a felsorolandó időszakok bármelyikében) 20-on alul maradt. (L. a 63. sz. táblázatot.)

A felsorolást abban a rendben végeztük, hogy körülbelül lépcsőzetesen — a törvénytelen születések arányszámának nagyobb vagy kisebb volta szerint — követhette figyelemmel az olvasó az indexek országok szerint való különbségeit.

Az államokat, melyekre a számok vonatkoznak, jellegzetes földrajzi elhelyezkedésük szerint csoportosíthatjuk. *Legkisebb volt a törvénytelen születési arányszám a Balkán államokban. Noha az ezekre az államokra vonatkozó közlések hézagosak, mégis kétségtelen, hogy Szerbia, Bulgária és Görögország primitív viszonyai s jórészt egészséges agrártársadalomra alapozott berendezkedése vált-hatta ki azt a hatást, melynél fogva ez államok a törvénytelen születések szempontjából olyan kiváltságos helyzetben vannak. A gazdaságtársadalmi élet előbbrehaladásával természetesen nagyon valószínű, hogy ezekben az államokban sem fognak megmaradni e rendkívül kedvező viszonyok. Ezt igazolja, hogy Bulgáriában az 1910/11. évek átlagában a házasságonkívüli termékenység indexe jóval magasabb volt, mint az 1896/1905. évek átlagában. De mégis jellemző tanulság az, hogy a három régi Balkán állam népének törvénytelen születési indexei mennyire kivételes pozíciót foglalnak el Romániával szemben, melynek házasságonkívüli termékenységét Európában nyugodt lelkiismerettel a legrosszabbiknak minősíthetjük. Hiába kell mindig hangsúlyoznunk, hogy a törvénytelen születések indexeinek nagyságából egyedül nem lehet következtetni a népek erkölcsi viszonyaira: olyan kiáltó különbség, hogy Románia házasságonkívüli termékenysége 7-szer, 12-szer, vagy épen 24-szer akkora, mint más Balkán-államoké, mégis csak oly tény, mely előtt el kell némulnia a legmesszebbmenő óvatosság hangjának is.*

63. tábla. Kisebb házasságonkívüli termékenységet mutató államok adatai.

Megnevezés	Összes születések			Élveszületések			Halvaszületések		
	törvényes	törvény- telen	általános	törvényes	törvény- telen	általános	törvényes	törvény- telen	általános
t e r m é k e n y s é g i s z á m									
<i>Belgium :</i>									
1876—1885	276	20	139	264	19	132	12	1	7
1886—1895	249	21	126	238	20	120	11	1	6
1896—1905	222	18	119	213	17	114	9	1	5
1908—1913	168	13	95	161	12	91	7	1	4
<i>Bulgária :</i>									
1896—1905	268	2	188	266	2	187	2	0	1
1910—1911	282	5	201	280	4	199	2	1	2
<i>Finnország :</i>									
1876—1885	.	.	147	259	21	142	.	.	5
1886—1895	252	19	139	246	18	135	6	1	4
1896—1905	251	18	134	245	17	130	6	1	4
1906—1915	236	17	121	230	17	118	6	0	3
<i>Franciaország :</i>									
1877—1886	173	18	103	166	16	98	7	2	5
1886—1895	156	18	93	149	17	89	7	1	4
1896—1905	140	19	89	134	18	85	6	1	4
1910—1911	119	17	78	114	16	75	5	1	3
<i>Görögország :</i>									
1876—1881	.	.	.	177	3	108	.	.	.
<i>Hollandia :</i>									
1875—1884	306	10	157	291	9	149	15	1	8
1885—1894	298	9	148	284	9	141	14	0	7
1895—1904	281	7	138	270	6	132	11	1	6
1905—1914	243	5	123	233	5	118	10	0	5
<i>Irorság :</i>									
1876—1885	.	.	.	250	4	101	.	.	.
1886—1895	.	.	.	245	4	92	.	.	.
1896—1905	.	.	.	267	4	90	.	.	.
1909—1912	.	.	.	250	4	94	.	.	.
<i>Nagy-Britannia, Anglia és Wales</i>									
1876—1885	.	.	.	250	13	135	.	.	.
1886—1895	.	.	.	228	10	118	.	.	.
1896—1905	.	.	.	203	8	104	.	.	.
1906—1915	.	.	.	171	7	89	.	.	.

63. tábla. Kisebb házasságonkívüli termékenységet mutató államok adatai. (Vége.)

Megnevezés	Összes születések			Élveszületések			Halvaszületések		
	törvényes	törvény-telen	általános	törvényes	törvény-telen	általános	törvényes	törvény-telen	általános
termékenységi szám									
<i>Norvégia :</i>									
1881—1885	271	19	131	264	19	127	7	0	4
1886—1895	266	17	129	259	17	125	7	0	4
1896—1905	253	16	122	247	16	119	6	0	3
1907—1914	229	13	109	224	13	106	5	0	3
<i>Olaszország :</i>									
1877—1886	256	26	153	248	24	148	8	2	5
1886—1895	258	25	155	249	24	149	9	1	6
1896—1905	242	20	145	232	19	139	10	1	6
1907—1914	236	15	137	226	14	131	10	1	6
<i>Oroszország :</i>									
1896—1897	.	.	204	299	17	203	.	.	1,,
<i>Skócia :</i>									
1876—1885	.	.	.	271	20	133	.	.	.
1886—1895	.	.	.	255	17	121	.	.	.
1896—1905	.	.	.	232	13	110	.	.	.
1906—1915	.	.	.	202	13	98	.	.	.
<i>Spanyolország :</i>									
1887—1888	234	17	142	230	17	140	4	0	2
1901	237	15	138	232	14	135	5	1	3
1910—1911	223	15	133	218	14	130	5	1	3
<i>Svédje :</i>									
1876—1895	248	11	122	239	10	117	9	1	5
1886—1895	235	10	113	226	9	108	9	1	5
1896—1905	233	10	113	225	9	109	8	1	4
1906—1915	190	9	96	184	8	93	6	1	3
<i>Szerbia :</i>									
1896—1905	240	7	176	236	7	173	4	0	3

A most tárgyalt három Balkán állam mellett Nagy-Britannia, továbbá Svájc és Hollandia azok, melyek statisztikája a törvénytelen születések gyakoriságát alacsonynak jelzi. Legalacsonyabbnak Írlandét, melynek viszonyai annyira kedvezőek, hogy a Balkán államok között sincs olyan, mely különbeknek örvendene (Görögország valamivel jobb indexe nagyon régi időszakra vonatkozik s így összehasonlításra nem igen alkalmas). Írországban az alacsony házasságonkívüli termékenységi arányszám annál inkább figyelmet érdemel, mert bár a házassági termékenység itt állandóan elég magas, viszont az általános termékenységi arányszám (legalább az élveszületéseket vizsgálva) Európában egyike a legkisebbeknek (csak Franciaországé még alacsonyabb). Nagy-Britannia egyéb részei közül Skócia törvénytelen születési indexe a legmagasabb, de erősen csökkenő (40 év alatt az előbbi értékének 65·5%-ára esett vissza). Angliáé és Walesé mérsékeltebb volt s annyiban is kedvezőbb, hogy itt a négy évtized alatt kimutatható csökkenés 46%, — azaz az 1906—1915. évi index az 1876—1885. évinek csak 54%-a volt.

Az olvasó észreveheti, hogy tárgyalásainknak ebben a részében az indexek változását nem egységesen tekintettük át, mint fentebb, mikor a magasabb törvénytelen születési arányszámú államokkal foglalkoztunk. Ezt egyfelől azért tettük, mert pl. Angliából csak a törvénytelen élveszületések indexeit ismerjük — holott tanulmányunkban fentebb mindig az összes születések indexeinek változását kísértük figyelemmel. Másfelől pedig azért, mert a közepes házasságonkívüli termékenyséigű államok között, mint látjuk, alapjában elég érzékeny különbségek vannak s ennek folytán célszerűbbnek véltük, ha csoportokra tagolva vizsgáljuk az egyes államok termékenységi arányszámaiban jelentkezett ingadozásokat.

Ezért állapítjuk meg e helyen azt, hogy *Svájc és Hollandia egyébként mindenkor nagyon kedvező törvénytelen születési indexei közül Hollandiáé még annyiban is előbbre való, mert négy évtized alatt felére csökkent.* Hollandiában a termékenységi arányszámok alakulása különben is megkapó. *Míg egyfelől, mint láttuk, Hollandia pozíciója szinte kiváltságos, — másfelől ez állam népének házassági termékenysége a legjobbak közül való.*

A latin államok törvénytelen születési indexe általában a középvonalon fekvő államoké felé hajlik, — legmagasabb tulajdonképen Portugáliáé, melynek összes házasságonkívüli termékenysége bizonyára elérte a 30%-ot s amelyet csupán azért nem sorolhattunk magasabb kategóriába, mert csak az élveszületett törvénytelen gyermekek születési indexeit közölte az Institut. Portugália törvénytelen születési mozgalmában nem is igen történt enyhülés, bár adataink csak 1905-ig terjednek. A többi latin államokban kettős fejlődést észlelhetünk, mint az alábbi számok azokat jól érzékeltetik. Kiszámítottuk azt, hogy az 1876—1885. évi indexeknek az 1906—1915. évi indexek hány %-ai :

Állam	Törvényes termékenység 1876—85 = 100	Törvény- telen fejlődési számai	Összes számai
Belgium	61	65	68
Franciaország	69	95	76
Olaszország	93	58	90
Spanyolország	96	97	94

Franciaországban és Spanyolországban a törvénytelen születési mozgalom csaknem változatlan maradt, Olaszországban és Belgiumban viszont jelentékeny csökkenés következett be abban. Különösen érdekes Franciaország és Olaszország adatainak szembeállítás. Olaszországban a törvényes házassági termékenység alig csökkent valamit is 40 év alatt, míg a házasságonkívüli csaknem a felére hanyatlott. Franciaországban viszont a házasságonkívüli termékenység tartotta szilárd frontját, míg a törvényes születési arányszám $\frac{2}{3}$ részére esett vissza.

A latin államok közé ékelődik be aránylag kedvező arányszámaikkal a két északi állam: Finnország és Norvégia. Közülük Norvégia viszonyait kedvezőbbé teszi az, hogy a házasságonkívüli termékenység arányszáma 1914-ig jelentős utat tett meg lefelé. Finnországgal körülbelül egyenlő volt (legalább abban a két évben, melyről közléseink vannak) a *cári Oroszország indexe is.*

Az *Institut* közlései, mint említettük, 1915-tel (esetleg már előző évekkel is) lezárulnak. *Prinzing* többször említett tanulmányában ¹⁾ azonban néhány államra vonatkozólag közli az 1919—22. évek statisztikája alapján azok házassági termékenységének adatait.

64. Tábla. Néhány állam házasságon kívüli termékenységi adatai az 1919—22. években (Prinzing szerint).

Állam	15—49 éves nem házas nők termé- kenysége 1000 lélekre számítva	Ez arányszám az 1906—1915. évi indexek %-ában
Ausztria	28·1	91
Németbirodalom	19·0	79
Dánia	19·5	78
Finnország	14·7	82
Spanyolország	14·0	93
Skócia	12·2	94
Norvégia	12·0	93
Belgium	10·1	78
Anglia	7·8	112
Svájc	5·5	61
Hollandia	4·4	88

¹⁾ F. Prinzing: Uneheliche Geburten, uneheliche Kinder (Handwörterbuch der Staatswissenschaften. 4. kiadás. VIII. Bd. 389. 1.).

A táblázatban szereplő legtöbb európai államban a világháborút követő években csökkent a házasságonkívüli termékenység. Kivétel csak Anglia. Anglia és Wales indexe alacsony volt a világháború előtt s a tapasztalt emelkedés után is a legjobbak közé tartozik Európában. Szembeötlők, hogy a semleges államok házasságonkívüli termékenysége bár általában csökkent, mégis csekélyebb arányban, mint a hadviselt államoké. Csak Svájc és Dánia a kivételek. Ezt nyilván annak a statisztikai oknak az ellenkezője magyarázza meg, melyet Magyarországnál már érintettünk. Ezekben az államokban nem nőtt meg, mint amott, a háborúban elesett férfiak révén, az özvegyek tábora s így a termékenységi arányszám kényszerű csökkenésének az az oka volt meg, aminek hatását például Németországban és Belgiumban is oly tisztán észrevehetjük. Feltűnő, hogy Ausztria törvénytelen születési indexe a világháború után is csaknem akkora maradt, mint volt a világháború előtt. Annál inkább feltűnő, mert a saint-germaini békekötés értelmében Ausztriának olyan részei is leváltak a birodalom egykori törzsről (mint például Galicia és Bukovina), melyek elég magas törvénytelen születési arányszámokról voltak nevezeteseek.

Ha azonban közelebbi adatokat vizsgálunk meg arról, hogy a régi Ausztria, az örökös tartományok, területén mely vidékek voltak azok, ahol a törvénytelen születési arányszám a legmagasabb volt, részben indokolva látjuk azt, hogy Ausztria házasságonkívüli termékenysége mai, szűkebb határai között is csaknem megővta régi pozícióját. Az a jeles osztrák forrásmunka,¹⁾ melynek már több ízben hasznát vettük, országonként is, országcsoportonként is közli Ausztria házassági és házasságonkívüli termékenységi adatait. Csak az a kár, hogy a viszonyításoknál a 16—45 éves népességet veszi alapul s nem a 15—49 évest.

65. tábla. Ausztria törvényes és törvénytelen termékenységi arányszámai az 1908—1913. években.

Országcsoport	Törvényes		Törvénytelen		Általános	
	élve-	halva-	élve-	halva-	élve-	halva-
	születési termékenység					
Alpesi országok (Krajna nélkül)	204·7	6·5	43·8	1·8	116·5	3·9
Karsztvidék (Krajnával)	302·9	5·9	22·7	0·8	173·5	3·5
Szudeták vidéke	216·6	5·9	33·6	1·2	133·8	3·8
Kárpátok vidéke	279·4	4·9	39·2	1·2	181·7	3·4
Ausztria	240·8	5·7	37·6	1·4	146·2	3·7

Legmagasabb tehát nem a fentebb említett országokban volt a házasságonkívüli termékenység, hanem az Alpesek vidékén. Bukovinában az index 48·1‰ volt, Galiciában épséggel 39·5. Persze ezek az arányszámok sem voltak alacsonyak, de messze elmaradtak néhány más ország arányszámai mögött:

¹⁾ Bewegung der Bevölkerung Oesterreichs im Jahre 1913. 45* 1.

Karinthia	96.2
Salzburg	63.7
Stájerország	59.1
Felső-Ausztria	50.8 ⁰ / ₀₀ arányszámai

bizony sokkal nagyobbarányú mozgalomról tesznek bizonyosságot. Bécs város indexe (40.7⁰/₀₀) annyiban érdekes, hogy körülette Alsó-Ausztriában valamivel több volt még a törvénytelen születések gyakorisága. Az igazán kedvező arányszámokat Ausztriában

Dalmácia	18.6 ⁰ / ₀₀
Görz és Gradiska	19.5 ⁰ / ₀₀
Krajna	19.5 ⁰ / ₀₀
Tirol	20.1 ⁰ / ₀₀
Istria	22.0 ⁰ / ₀₀ mutatták,

bár valamennyiüknél kedvezőbb volt Voralberg (13.6⁰/₀₀) indexe.

Fentebb megemlékeztünk arról, hogy Angliában a házasságon kívüli termékenység milyen csekély arányú (bár az alacsony arányszám talán mégis túlzott annak folytán, hogy az észlelés módszere, mint azt más helyütt megírtuk, nem egészen kifogástalan.) Néhány adat, melyet a jeles angol népmozgalmi kiadványból vettünk¹⁾, azt bizonyítja, hogy a fejlődés hosszabb idő óta következetes. *Ha tehát a felvételi módszert illetően bizonyos aggályokat is táplálhatunk az angol statisztika közléseivel szemben: hosszabb időre vonatkozó adatok mégis hű képet nyújtanak a változásokról:*

66. tábla. A házassági és házasságon kívüli termékenység adatai Angliában és Walesben. — 1851—1920.

Év	Ezer 15—45 éves		Év	Ezer 15—45 éves	
	férjes	nem férjes		férjes	nem férjes
	nőre esett	születés		nőre esett	születés
1851—1855	281.3	18.1	1881—1885	282.4	13.5
1856—1860	280.8	18.5	1886—1890	267.1	11.8
1861—1875	285.1	18.8	1891—1895	258.3	10.1
1866—1870	289.4	17.6	1896—1900	242.9	9.2
1871—1885	294.6	15.9	1901—1905	230.5	8.4
1876—1880	296.3	14.4	1906—1910	212.9	8.1
			1910—1920	189.7	7.8

Angliában és Walesben a házassági termékenység a múlt század 80-as éveigi emelkedett. Később Angliában is rendkívül erős mértékben jelentkezett a romboló irányzat: az 1911—1915. évi index az 1876—1880. évének csak 62%-a. *Ahonnán Anglia házassági termékenysége az ötvenes évek után 30 év alatt feljutott, oda 5 év alatt visszazuhan.* A többi quinquenniumok szinte egyre gyorsuló mozgással sodorták lejjebb és lejjebb azután a törvényes születési indexet. Bizonyos emelkedő irányzat Anglia és Wales házasságon kívüli termékenységében is meglátszik, de annak már a múlt század hatvanas éveinek első felében végeszakadt s *azután oly csökkenés következett be, amely*

¹⁾ Eighty-third Annual Report of The Registrar-General for England & Wales. — 1920. 5. l.

valóban azt mutatja, hogy a módszertani szempontokon messze túlhaladva, Anglia népének társadalomgazdasági életében s a születési mozgalommal szemben elfoglalt álláspontjában, történhetek olyan változások, melyek a törvénytelen születések valószínűségét nagyon korlátozták. Ha Anglia 1911—1915. évi indexét az 1861—1865. évi indexszel vetjük össze, kiderül, hogy az az utóbbinak csak 41·6%-a. Az angol kiadvány 1871-től az adatokat évenként is közli. Ezekből az adatokból azután kitűnik, hogy 1871-től 1907-ig csodálatos egyértelműséggel és szabályossággal kivétel nélkül minden évben csökkent Anglia és Wales házasságonkívüli termékenysége. Ekkor pár éven át némi ingadozás mutatkozott, de 1911-től fogva ismét a régi szabályszerűség állott helyre: az évről-évre való csökkenés.¹⁾

A belga statisztikai hivatal publikációi közül az egyik²⁾ két rendkívül érdekes tanulmányt is magában foglal, melynek anyagából néhány adatot mi is felhasználunk. Csak az a kár, hogy az egyik tanulmány (helyesebben) a 15—50 éves nők figyelembevételével eszközli számításait, a másik pedig a 15—55 éves nők tömegét veti szembe a születési mozgalommal.

Vizsgáljuk meg előbb azokat a számokat, melyeket *Jacquart* tanulmányában a házassági termékenységről olvasunk.

67. tábla. Adatok Belgium nagyvárosainak házassági termékenységről az 1846—1900. években.

Év	Anvers	Gand	Liège	Brüsszel	Négy nagyváros	Brüsszel külvárosai	Brüsszel és külvárosai	Együtt
1846	24·95	23·91	23·09	22·26	23·43	·	·	·
1856	27·26	25·74	24·86	22·18	24·56	·	·	·
1866	28·09	28·68	27·09	23·74	26·57	26·08	24·82	26·46
1880	27·90	25·11	21·53	20·18	23·82	20·93	20·64	22·93
1890	23·07	22·19	16·00	15·54	19·50	14·04	16·50	18·74
1900	18·03	17·67	13·83	13·53	15·11	14·05	13·88	15·37
Átlag.								
1847—1856	26·27	25·60	24·61	21·85	24·27	·	·	·
1857—1866	27·68	28·67	26·65	23·83	26·38	24·85	24·26	26·08
1867—1880	28·00	27·56	23·39	22·97	25·43	23·60	23·32	24·94
1881—1890	25·73	24·22	18·87	18·37	22·03	19·18	18·88	21·15
1891—1900	20·12	19·39	15·32	14·36	17·57	15·13	14·87	16·78

¹⁾ Az »Eighty-third Annual Report of the Register-General for England & Wales 1920.« c. i. m. XXV. I. érdekes adatokat olvashatunk a törvénytelen születések városok és vidék szerint való alakulásáról 1920-ban. A számítások a nyers indexre vonatkoznak:

	Észak-Anglia	Közép-Anglia	Dél-Anglia	Wales	Anglia és Wales
London	—	—	1·09	—	1·09
Városi grófságok	1·28	1·12	1·21	0·93	1·21
Egyéb városi kerületek	1·18	1·13	1·14	1·12	1·15
Falusi kerületek	1·39	1·33	1·19	1·42	1·32
Összes	1·27	1·18	1·14	1·18	1·19

²⁾ Bulletin de la Commission centrale de statistique. Tome XIX. Années 1902 à 1906. Bruxelles, 1906 (Étude de la démographie statistique et dynamique des agglomérations urbaines et spécialement des villes belges. Rapport présenté au XIIIe Congrès international d'hygiène et de démographie, par Camille Jacquart. 132—292. l.). Ugyanott. C. Jacquart: Mouvement de l'état civil et de la population en Belgique pendant les années 1876 à 1900. 299—421. l.

A belga nagyvárosok házassági termékenysége a múlt század hatvanas éveitől nagyot hanyatlott. Az ötvenes évektől ugyan még emelkedést jelzett, de 1857—1860-tól 1891—1900-ig 64·2%-ára esett vissza. A csökkenés persze nem egyforma :

Anvers 72

Liège 57

Gand 70

Brüsszel pedig 56%-át őrizte meg egykori házassági termékenységének. A legnagyobb városban legnagyobb volt a csökkenés.

A nagyvárosokra vonatkozó közléseket kiegészíthetjük néhány más számmal, melyek (rövidebb időszakokról ugyan) a népességi szám alapulvételével Belgium egyéb községi csoportjainak házassági termékenységére is vonatkoznak :

68. tábla. Adatok Belgium községi csoportjainak házassági termékenységéről (1880—1900).

Megnevezés	1880	1890	1900	1881—1890	1891—1900
	é v e k á t l a g a				
A négy nagyváros és Brüsszel külvárosai	22·93	18·74	15·37	21·15	16·78''
A 20.000 léleknél népesebb községek	26·29	24·08	21·18	25·16	22·24
A nagyvárosok és a 20.000 léleknél népesebb községek együtt	24·15	20·63	17·42	22·69	18·70
A királyság	25·98	23·60	21·38	24·87	22·45
A királyság a 20.000léleknél népesebb községek nélkül	26·65	24·80	23·05	25·72	23·99

Egyszerűbb áttekinthetőség céljából itt is kiszámoltjuk azt, hogy az indexek a múlt század utolsó két évtizedében miképen változtak:

a) A négy nagyváros..... 80

b) Egyéb 20.000 léleknél népesebb községek ... 88

a)+b) együtt 83

c) A királyság egész területe..... 90

d) A vidék (a királyság területéből levonva a+b-t) 93%-át

őrizte meg a 90-es években annak a termékenységnek, mellyel a nyolcvanas években rendelkezett. Egyébként jól megfigyelhetjük azt, hogy a városi jellegnek, illetőleg a nagyobb községi mivoltnak mennyire döntő hatása van arra, hogy a házassági termékenység miképen alakul. A tulajdonképeni vidék házassági termékenysége alig változott meg, viszont a nagyvárosoké a rövid idő alatt is ötödrésnyivel esett.

A városok házassági termékenységének ez a nagyfokú elerőtlenedése persze nem volt *csak belga* jelenség. *Jacquart* is¹⁾ hivatkozik a német nagyvárosok adataira, melyek hosszú fejlődés bizonyágai.

69. tábla. Adatok a német nagyvárosok termékenységének változásáról.

Város	Házassági termékenység		Az utóbbi arányszám az előbbi %-ában
	1879—1882	1894—1897	
Königsberg	25·2	22·2	88
Danzig	26·6	24·6	93
Charlottenburg	27·0	19·5	72
Stettin	23·6	22·7	96
Boroszló	24·9	22·5	91
Magdeburg	24·3	21·3	88
Halle	25·6	22·2	87
Altona	24·2	21·7	90
Hannover	23·8	21·7	91
Dortmund	31·1	29·8	96
Frankfurt a/Main	21·4	18·6	88
Köln	28·7	26·1	91
Düsseldorf	30·8	28·7	93
Elberfeld	30·4	25·1	83
Baarmen	33·5	30·3	91
Crefeld	33·1	24·0	70

Berlin házassági termékenységének csökkenése azonban (1872—1885 : 28·3, 1894—1899 : 16·9) bármelyik az imént felsorolt más német városnál erősebb. A második arányszám ugyanis az elsőnek csak 60%-a, csakhogy az első index a multba messzebb visszaeső időszakra vonatkozik, mint a többi városé.

Visszatérve a belga adatokra, fokozott figyelmet kell fordítanunk a házasságon kívüli termékenység indexének alakulására. Erre vonatkozólag szemlénket az 1880. évtől kezdődőleg tudjuk megadni.

70. tábla. A belga nagyvárosok és egyéb községek házasságon kívüli termékenysége. 1880—1900.

Megnevezés	1880	1890	1900	1881—1890	1891—1900	Az utóbbi az előbbi %-ában
				évek átlaga		
Anvers	32·7	32·9	27·9	35·5	31·5	89
Gand	27·7	22·8	20·8	25·5	21·7	93
Liége	27·3	27·5	24·7	29·1	27·0	93
Brüsszel	56·6	39·3	34·7	49·2	38·8	79
Négy nagyváros	37·6	31·4	27·7	35·9	30·5	85
Brüsszel külvárosai	34·7	32·4	31·0	33·8	25·0	74
Brüsszel és külvárosai	44·6	35·3	26·0	40·4	30·3	75
Együtt	36·8	31·7	25·6	35·3	28·8	81
A 20.000 léleknél népesebb községek	22·5	20·7	20·1	23·1	22·3	97
A nagyvárosok és a 20.000 léleknél népesebb községek	31·7	27·9	23·8	31·0	26·6	83
A királyság	18·7	19·0	16·8	19·7	18·9	96
A királyság a 20.000 léleknél népesebb községek nélkül	13·7	15·2	13·6	15·1	15·4	102

¹⁾ Fr. Prinzing adataira támaszkodva, aki »Die eheliche Fruchtbarkeit in Deutschland« című cikkében, Zeitschrift für Staatswissenschaft 1901. 1—3. köteteiben) foglalkozik ezzel a kérdéssel.

A belgiumi adatoknak érdekes tanulságuk az, hogy míg a tulajdonképeni *vidéken* a törvénytelen születési index a megfigyelt két időszak másodikában némileg emelkedett (Magyarországon is tapasztalhatunk hasonló fejlődést) s a népesebb községekben is csak valamivel maradt mögötte az első időszak indexének, — a nagyvárosokban a házasságonkívüli termékenység határozottan, félre nem ismerhető irányzattal csökkent, — leginkább Brüsszelben.

A *Németbirodalomra* vonatkozólag szintén tanulságos a termékenységi arányszámok közelebbi szemléje¹⁾ Az 1913. év adataival téve összehasonlí-tásokat, tiszta képet alkothatunk magunknak a háborút követő évek termékenységről.

71. tábla. A Németbirodalom termékenységi adatai az 1913. s az 1919—1924. években.

Év	Ezer 15—45 éves		
	a) általában,	1913 = 100	1920 = 100
	b) házass.,		
	c) nem házass.,		
	nőre esett születés		
A) Általános termékenység			
1913	120·1	100	.
1919 január—július	56·6	47	.
1919 aug.—dec.	109·8	91	.
1920	103·6	86	100
1921	101·0	84	97
1922	92·0	77	89
1923	84·1	70	81
1924	81·6	68	79
B) Házassági termékenység			
1913	208·4	100	.
1919 jan.—júl.	116·8	56	.
1919 aug.—dec.	233·9	112	.
1920	204·4	98	100
1921	193·0	93	94
1922	171·4	82	84
1923	154·8	74	76
1924	150·6	72	74
C) Házasságonkívüli termékenység			
1913	25·6	100	.
1919 jan.—júl.	13·8	54	.
1919 aug.—dec.	17·8	70	.
1920	21·7	85	100
1921	20·5	80	94
1922	19·1	75	88
1923	17·2	67	79
1924	17·0	66	78

¹⁾ Die Bewegung der Bevölkerung im Jahre 1924. etc. Stat. des Deutschen Reichs. Band 336. Berlin, 1928.

A Németbirodalom statisztikája szerint a házassági termékenység a háborút követő években újból a háború előtti nivóra törekedett, de alig múlta felül azt akkor is, mikor legnagyobb volt; azután pedig gyorsan folytatódott tovább a háború előtt jól megfigyelt hanyatlás. 1924-ben — négy évvel a háború után — már háromnegyedrésze sem volt a németországi házassági tevékenység az 1913. évinek. A házasságonkívüli termékenység is megelégnült a háborút követő években. De soha többé nem érte el az 1913. évi szintet és 1921-től kezdve az arányszám újra mérséklődött. Bizonyára Németországban is közrejátszottak ugyanazok a körülmények, melyekről Magyarországon megemlékeztünk. Egy okkal több, hogy a törvénytelen születési arányszám alakulását egyfelől azzal hozzuk 1920 körül összefüggésbe, hogy az özvegyek nagyobb tömege szorította le az indexet s másfelől azzal, hogy a törvénytelen gyermektől való óvakodás a házasságon kívül való nemi érintkezés terén is kifejlesztetett.

Valóban, a németbirodalmi statisztika közlései szerint a nemházas szülőképés korú női népesség arányszáma a szülőképés korú női népességben így alakult 1913 óta, ha az 1913. évi arányszámot 100-zal tesszük egyenlővé :

1913	100	1921	111
1919 jan.—júl.	121	1922	108
1919 aug.—dec.	119	1923	106
1920	114	1924	107

Azaz a háborút közvetlenül követő években ötödrésznivel több volt a hajadon, özvegy és elvált nők arányszáma a szülőképés nők között, mint 1913-ban s a régi egyensúly 1924-ben sem állott helyre. Hogy ez a változás miatt nem eredményezte a házasságonkívüli termékenység fokozódását, okát már Magyarországnál kifejtettük.¹⁾

¹⁾ A fentebb idézett forrásmunka 53—92. lapjain a »Die natürliche Bevölkerungsbewegung in den europäischen Ländern in den Jahren 1920 bis 1925, verglichen mit der Vorkriegszeit« c. tanulmány II. fejezetében (»Geburten«) nagyon alaposan foglalkozik az általános és aházassági termékenység adataival. Sajnos, a házasságonkívüli termékenység adatainak közlését mellőzi. De érdekes idézni a tanulmány névtelenül maradt írójának fel fogását az említett termékenységi arányszámokról. Az általános termékenységi számnak szerinte is még nagyobb hibája, mint a házassági termékenységnek az, hogy nem érzékelteti a különböző korosztályok más benépesültségét, pedig ezek külön kiszámított termékenységé nem egyezik s így végeredményben a kormegoszlásnak nagy hatása van a termékenységi számok alakulására. Függ tehát az általános termékenységi arányszám a házasságoktésre alkalmas korban álló férfiak számától és házasságkötési hajlandóságától s így a női nem férjhezmenési valószínűségétől, a házasság tartamától is, stb. De függ a házasságonkívüli gyakoriságtól is. Olyan államokban (pl. Svédország), amelyeknek nagy a törvénytelen születési hányadosuk, a törvénytelen születések bizonyos tekintélyes része tulajdonképpen házasságot megelőző születés, amelyet csak azért nem jeleztek azonnal törvényesnek, mert többnyire a szülők kedvezőtlen gazdasági helyzete miatt nem volt mód a házasság megkötésére, — de utólag a gyermek törvényesítették. Sok államban nemcsak a gyermekszám tudatos korlátozása csökkenti a házassági termékenységet, hanem a törvénytelen születések kontingense is.

Vétenénk munkánk szelleme ellen, ha meg nem említénők itt végül azt, hogy *Hindelang* a törvényes és törvénytelen termékenység nemzetközi adatait is feldolgozta jeles műve 33—43. lapjain. Tanulmányunkban a nagy szorgalommal összegyűjtött adatokat azért nem használtuk fel, mert 1905-tel zárulnak, az Institut adatközlései pedig 1915-tel. Csodálatra méltó buzgósággal számította ki *Hindelang* Bajorország házassági és házasságonkívüli termékenységi adatait is *kormányzati kerületenként* az a) 1862/1863—1869/70, b) 1871/75—1879/88, c) 1891/1900, d) 1901—1905. évek átlaga alapján. Ezek az adatok tanulmányunkba azonban talán kevésbé illeszkednének bele. Az a pár szám,¹⁾ mely szerint a) a *birodalmi közvetlen* városokban és Pfalz 11 városában s másfelől b) a vidéken

a) a törvényes termékenység 231, ill. 290

b) a törvénytelen « 46 « 37

volt az 1891—1900. évek átlagában, mindenkor 1000, szülőképes korban álló 15—49 éves házas, ill. nem házas nőre számítva, már sokkal inkább, mert e számok azt mutatják, hogy a városokban jóval kisebb a házassági termékenység, mint a vidéken, viszont azonban a házasságonkívüli termékenység ott erősebb.

Kiegészíti ezeknek az adatoknak a tanulságát *Hindelangnak* az a megállapítása,²⁾ hogy míg a házassági termékenység a városokban 6-85%-kal fogyott meg az 1891—1900. évektől számítva 1901—1905-ig, a vidéken pedig 4-92%-kal, másrészt a házasságonkívüli termékenység a városokban, 6-12%-kal, a vidéken pedig 11-9%-kal csökkent. Azaz a vidéken a házassági termékenység erősebben tartotta magát, a házasságonkívüli pedig inkább hanyatlott, mint a városokban.

Bajorországnak három nagyvárosa van. München, Nürnberg, Augsburg. Hogy alakultak ezekben a termékenységi arányszámok? *Hindelang* számítása³⁾ szerint a következőképen:

72. tábla. Három bajor nagyváros házassági és házasságon kívüli termékenysége. — 1862—1905.

I d ő s z a k	München		Nürnberg		Augsburg	
	házassági	házasságon kívüli	házassági	házasságon kívüli	házassági	házasságon kívüli
	t e r m é k e n y s é g					
1862/1863—1869/1870	228	82	236	63	248	57
1871—1875	234	62	253	47	257	44
1879—1888	204	62	205	46	209	37
1891—1900	203	62	208	47	215	38
1901—1905	191	54	231	52	200	34
1862/1863—1869/1871 = 100	84	66	98	83	81	60

¹⁾ L. i. m. 73—75. l.

²⁾ L. i. m. 86—89. l.

³⁾ L. i. m. 77., 82., 24. l.

A három város közül *München és Augsburg indexeinek alakulása egyforma irányzatú*: a házassági termékenység csökkenését erősen meghaladja a házasságonkívüli termékenysége. Nürnberg viszonyai csak annyiban hasonlítanak a két másikéhoz, hogy a törvénytelen születési index itt is erősebben hanyatlott, mint a törvényes.

*Prenger*¹⁾ Szászország termékenységi számaint 1864-től 1910-ig kiszámította. A házassági termékenység indexe 1864-ben 267·0 volt. A hatvanas és hetvenes években, bizonyos ingadozásokkal, a házassági termékenység emelkedett s legmagasabb pontját 1876-ben érte el (298·9). 1876-tól kezdve azonban szinte kivétel nélkül minden évben csökkent az index s 1910-ben már csak 100·4 volt, 33·8%-a a maximumnak. Talán ezzel a rendkívüli csökkenéssel függött össze az, hogy viszont Szászország specifikus törvénytelen születési indexe a hatvanas évek közepétől kezdve szilárdan tartotta magasságát s bár bizonyos hullámzások természetesen előfordultak, mégis mindig az 1864. évi 50·5-hez közel helyezkedtek el az egymásután következő indexek. Csak a nyolcvanas évek közepén kezd a házasságonkívüli termékenység is mérséklődni, de még 1902-ben is meghaladja a 40-et. Századunk első évtizede azonban itt is erőteljes átalakulást hoz. Míg 1901-ben 42·3 volt az index, 1910-ben pedig már csak 35·2.

*Prenger*²⁾ az 1890—1900. évek anyaga alapján *kerületenként* is kiszámította a termékenység adatait s néhány érdekes (az álló népességre vonatkozó) szám kíséretében sorolta fel. Könyvéből vesszük a három szászországi nagyváros adatait.

73. tábla. Szászországi nagyvárosok termékenységi adatai az 1890—1900. évek átlagában.

Város	Törvényes termékenységi szám	Törvénytelen	Szülőképes nők %-a az 1895. évi népszámlálás szerint	A szülőképes nők között nem házas %- b a n	házas
Drezda	192·4	44·4	28·7	51·6	48·4
Lipcse	208·3	48·7	27·1	45·5	54·5
Chemnitz	237·5	46·0	27·0	41·9	58·1

Ezek a számok nem bizonyoságai annak, mintha a nemházas nők tömegének nagysága és a törvénytelen termékenység között feltétlen összefüggés állana fenn. Ime, ahol a szülőképes korban álló nők között legnagyobb volt a nemházasok tömege (Drezdában), ott volt legkisebb a házasságonkívüli termékenység. Ez nem is éppen érthetetlen tanulság.

Baden nagyhercegségre vonatkozólag A. Lange végzett nagyon beható kutatásokat³⁾.) Érdekes számításai közül az egész államterületre vonatkozólag

¹⁾ L. i. m. 97. l.

²⁾ L. i. m. 106. l.

³⁾ A. Lange: »Die unehelichen Geburten in Baden«. Volkswirtschaftliche Abhandlungen an den Badischen Hochschulen. Neue folge. Heft 12. Karlsruhe, 1912.

kiszámított adatokat használjuk fel. Lange a házasságonkívüli termékenység megállapításánál a 15—45 éves népességgel operált s így jutott el a következő indexekhez :

74. tábla. Baden házasságonkívüli termékenységei az 1864—1910. években.

Időszak	‰	Időszak	‰
1864—1867	39·7	1886—1890	23·2
1867—1871	33·6	1891—1895	22·8
1871—1875	28·5	1891—1900	23·0
1876—1880	24·6	1901—1905	22·2
1881—1885	23·8	1906—1910	21·5

Badenben a házasságonkívüli termékenység nagyarányú csökkenése szinte másfél évtized alatt következett be: a hatvanas évek közepétől a hetvenes évek végéig. Azóta az index csak lassan csúszott lejjebb. Lange könyve a kerületi adatokat is kimutatja. Ezeket természetesen figyelmen kívül hagyjuk. De érdekes megemlíteni, hogy míg a nagyhercegség számos kerületében a házasságonkívüli termékenység a megfigyelés időtartamának elejétől végéig csaknem zuhanásszerűen kisebbedett, három kerületben :

Heidelberg	79·9—84·4
Karlsruhe	30·2—25·5
Mannheim	33·0—36·3

a csökkenés jóval kisebbarányú volt vagy épenséggel meg sem történt.

*

Mielőtt a házassági és házasságonkívüli termékenységre vonatkozó adatok statisztikájának búcsút mondanánk, a rendelkezésre álló magyar anyag alapján tartunk rövid szemlét, felderítendő, hogy Magyarországon a távolabbi és a közelebbi multra vonatkozólag miképen alakultak ezek az indexek. Effajta számításokat már az 1900—1901. évek népmozgalmát feldolgozott statisztikai közlemény is tartalmazott. Egyszerűbb azonban, ha a háborút megelőző időket illetőleg az 1909—1912. évi adatokat tartalmazó ¹⁾ kötetet vesszük alapul, mely összehasonlító adatokat is közöl. A háború után következő évek népmozgalmának adatait viszont nemrég megjelent publikációból vehetjük. ²⁾ Tekintettel arra, hogy az összehasonlítás bizonyos nehézségekbe ütköznék, a háború előtti és utáni évek adatait külön csoportosítjuk.

¹⁾ A magyar szent korona országainak 1909—1912. évi népmozgalma. Magyar Statisztikai Közlemények 50. kötet. Budapest, 1916. Bevezető jelentését Kovács Alajos, akkor miniszteri osztálytanácsos írta.

²⁾ Az 1919—1925. évi népmozgalom. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 74. kötet. Budapest, 1929. Szövege dr. Szél Tivadar miniszteri segédtitkártól való.

75. tábla. A Magyarbirodalom házassági és házasságonkívüli termékenysége az 1900—1901. és 1910—1911. évek átlagában (15—49 éves nőkre számítva).

Országgrész, város	Törvényes			Törvénytelen		
	t e r m é k e n y s é g					
	1900— 1901	1910— 1911	az utóbbi az előbbi %-ában	1900— 1901	1910— 1911	az utóbbi az előbbi %-ában
Duna jobbpartja	214	193	90	32	28	87
Duna balpartja	237	217	92	30	26	87
Duna-Tisza köze	217	197	91	42	35	83
Tisza jobbpartja	226	203	90	44	38	86
Tisza balpartja	238	230	97	47	45	96
Tisza-Maros szöge	186	167	90	63	61	97
Királyhágón túl	202	203	100	45	45	100
Fiúme	237	197	83	42	44	105
Magyarország	217	201	93	43	39	91
Horvát-Szlavonország	225	207	92	34	34	100
Magyarbirodalom	218	202	93	42	38	91
Vármegyék	221	206	93	42	39	93
Városok	185	163	87	42	35	83
Pécs	153	133	87	37	31	84
Sopron	232	203	88	18	16	89
Selmecbánya	200	194	84	26	21	81
Pozsony	212	188	89	41	35	86
Hódmezővásárhely	167	146	88	20	19	95
Budapest	163	132	82	49	37	76
Kassa	218	173	80	55	57	104
Nagyvárad	174	159	91	46	38	83
Debrecen	200	193	97	38	36	95
Arad	163	149	92	34	34	100
Temesvár	137	130	95	36	41	114
Kolozsvár	185	172	93	48	44	92
Marosvásárhely	173	184	107	30	35	117
Eszék	158	146	93	38	32	85
Zágráb	170	160	94	57	51	90

A Magyarbirodalom és a magyar anyaország házassági és házasságonkívüli termékenysége egyaránt csökkent a század első évtizedében. Horvát-Szlavonországek népének házassági termékenysége is szinte pontosan úgy változott, mint Magyarorszáégé, — házasságonkívüli termékenysége azonban mit sem javult. Az egyes országrészek közül a Királyhágón túl egyik termékenységi arányszámban sem történt változás. A Tisza balpartján csaknem ugyanaz volt a helyzet s a Tisza-Maros szögén is, — legalább a törvénytelen születéseknél. Egyébként sem szenvedett kétséget, hogy az a terület, ahol a házasságonkívüli termékenység a legnagyobb s másfelől legkevésbbé csökkenő volt: szerves területi kapcsolatban állott egymással. S mivel ezzel szemben ez országrészekben éltek legnagyobb tömegben azok a népelemek, melyek vallási vagy nemzetiségi viszonyaik folytán erősen különböztek az ország

középső és nyugati részeit lakó népességtől, már a földrajzi elhelyezkedésből is arra kell következtetni, hogy Magyarországon, ahol az anyanyelv és a vallás között bizonyos benső összefüggést jól meg lehetett figyelni, a faji sajátosságokban is rejtett oka annak, hogy a házasságonkívüli termékenység vidékenként annyira eltérő volt.

A magyarországi törvényhatósági városokban, melyek közül néhány jellegzetes város adatait fentebb közöltük, tudvalevőleg különösen két körülmény volt nagy hatással a házasságonkívüli termékenység alakulására: a városokban jelentkező katonaság és házicselédség tömege. De ezt a szempontot kikapcsolva mérlegeléseinkből, azt is észrevehetjük, hogy a *legnagyobb házasságonkívüli termékenységű városok azokban az országrészekben feküdtek, amelyeket előbb (a törvénytelen születések szempontjából) joggal nevezhattünk volna veszedelmes országrészeknek*. E városok egyben azok is voltak, ahol a tárgyalt index vagy csak kevésbé csökkent, vagy épen séggel emelkedett.

Korábbi tárgyalásaink során kifejtettük azt, hogy a világháború után a házasságonkívüli termékenység mennyire lezuhant Magyarországon. Ezt a jelenséget jól meg tudjuk figyelni akkor is, ha az 1920/21. évi termékenységi adatokat közölve, összehasonlítást teszünk a régebbi időkkel.

76. tábla. Csonka-Magyarország országrészeinek termékenységi indexei ezer 15—49 éves ház, illetőleg nem házias nőre számítva 1920—1921-ben.

Országrész	Házassági termékenység	Házasságonkívüli termékenység
Duna jobbpartja	188·7	19·3
Duna balpartja	209·7	19·9
Duna—Tisza köze	163·7	20·0
Tisza jobbpartja	202·8	22·3
Tisza balpartja	222·4	24·3
Tisza—Maros szöge	189·6	21·1
Mindössze	184·7	20·6
Vármegyék	198·3	20·5
Városok	126·9	20·7

Látnivaló, hogy Csonka-Magyarország házasságonkívüli termékenysége csak jó felerésze a régi Magyarországnak; *mai vármegyéinké azonban 71 vármegyénkhöz képest erősebben megfogyott, mint megmaradt városainké, egykori városainkéhoz képest*. Az egyes országrészek között mutatkozott különbségek szembeötlő módon nivellálódtak: az ország homogénebb vallási és anyanyelvi összetétele mellett a foglalkozási viszonyok eltolódásának is szerepe van ebben. A városok közül egyik-másik 1920/21. évi termékenységi adatait közölve, mindig kifejezzük azokat az 1910/11. évi indexek %-ában is.

77. tábla. Csonka-Magyarország néhány tj. városának termékenységi indexei 1920—1921-ben.

Város	Házassági termékenységi index	Házasságonkívüli index	Házassági termékenységi index az 1910—1911. évi index	Házasságonkívüli index az %ában
Pécs	132·3	20·6	100	65
Sopron	180·7	16·6	89	104
Hódmezővásárhely	117·5	15·6	81	82
Budapest	110·3	21·3	83	57
Debrecen	164·8	26·7	86	74

A kiragadott pár példa azt bizonyítja, hogy ezt a csökkenést, melyet Budapesten jelez a házasságonkívüli termékenység indexe, nem éri el, sőt nem is igen közelíti meg más magyar város indexe.

VII. A törvénytelen születési kvóta (hányados) vizsgálata.

Részletes vizsgálatainknak ebben a nagyobb fejezetében a törvénytelen születési kvóta alakulását kísérjük figyelemmel az 1876. évtől 1928-ig. *Vizsgálatainkat nem terjesztjük ki az egyes évek adataira. Hasznosabb kutatási alapnak kínálkozik az, ha azoknak az évcsoportoknak átlagán indulunk el, amelyek megválasztását már előzőleg megindokoltuk.*

A szempontokat, melyeket irányadóul veszünk, 78. sz. táblázatunk anyaga világosan megjelöli. A 79. sz. táblázaton itt is közöljük az abszolút számokat.

A területileg csoportosított születési tömegnél először azt vizsgáljuk, hogy az összes születések közül mennyi a törvénytelen és a törvényes. Ha durva számítással arra a kérdésre kívánunk választ adni, hogy minő szerepe volt 52 év statisztikája szerint a törvénytelen születéseknek a születési mozgalomban, ezeket az átlagokat írjuk le :

	Az 1876—1928. évek átlagában 100		
	élve	halva	összes
	születés közül törvénytelen volt		
Magyarország	8·8	13·1	8·9
Budapest	25·9	32·3	26·1
Vidék	8·1	11·6	8·2

Röviden : vidéken a törvénytelen születési kvóta elég alacsony ; Budapestén jó háromszor akkora. A halvaszületések között általában több a törvénytelen, — viszont a vidék arányai ezen a téren inkább megközelítették a fővárosiakét.

Csakhogy a tanulságoknak ez a tömör foglalata bőségesen nyújt alkalmat a gondolkodásra, ha azt kezdjük vizsgálni, mint osztódtak el az egyes időszakokban a nem törvényes születések hányadosai.

Egész országunk területén az elmúlt század hetvenes éveitől kezdődőleg a törvénytelen születéseknek a születési mozgalomban való részesedése állandóan növekedett a XX. század első öt évéig, amikor újabb öt éven át stagnált. A háborús évtized első felében határozottan csökkenni kezdett a törvénytelen születési kvóta. A következő — háborús évek — azután emelkedést jeleztek, mintegy ezen a téren is mutatva a háború romboló hatását : akkor, mikor a születések száma katasztrófálisan esett, a maradék tömegben több volt a házasságonkívüli nemzésből származó gyermek, mint előbb. A háborút követő

78. tábla. A születések nem és életképesség szerint az 1876—1928. években; megoszlási viszonyszámok.

Időszak átlag	M a g y a r o r s z á g										B u d a p e s t										V i d é k																																								
	Összes születés					Összes születés					Összes születés					Összes születés					fiú					fiú																																			
Élve		E b b ó l		fiú	Élve		E b b ó l		fiú	Élve		E b b ó l		fiú	Élve		E b b ó l		fiú	Élve		E b b ó l		fiú	Élve		E b b ó l		fiú																																
fiú	leány	együtt	fiú	leány	fiú	leány	együtt	fiú	leány	fiú	leány	együtt	fiú	leány	fiú	leány	együtt	fiú	leány	fiú	leány	együtt	fiú	leány	fiú	leány	együtt	fiú	leány																																
1926—1928	91.5	91.7	91.6	88.7	87.3	88.1	91.6	91.5	80.4	80.8	80.3	80.6	78.6	75.5	77.2	80.7	80.1	92.4	92.6	92.5	89.8	88.7	89.3	92.5	92.4	92.4	92.7	92.3	92.5	89.2	87.6	88.5	92.6	92.2	80.7	81.5	80.3	80.9	76.7	74.3	75.6	81.3	80.1	93.3	93.5	93.3	93.4	90.6	89.1	89.9	93.5	93.2	91.9	92.1	91.8	92.0	90.6	89.4	90.1	93.0	92.8
1921—1925	92.4	92.7	92.3	89.2	87.6	88.5	92.6	92.2	80.7	81.5	80.3	80.9	76.7	74.3	75.6	81.3	80.1	93.3	93.5	93.3	93.4	90.6	89.1	89.9	93.5	93.2	91.9	92.1	91.8	92.0	90.6	89.4	90.1	93.0	92.8	91.9	92.1	91.8	92.0	90.6	89.4	90.1	93.0	92.8	91.9	92.1	91.8	92.0	90.6	89.4	90.1	93.0	92.8								
1919—1920	91.9	92.1	91.8	89.2	88.5	89.1	89.2	88.5	83.7	84.7	89.2	89.0	73.0	73.2	73.0	73.1	69.7	65.4	67.7	73.1	72.8	89.9	90.1	89.9	90.0	86.8	85.4	86.2	90.0	89.8	90.7	90.9	90.6	90.8	88.3	87.2	87.8	90.6	90.6	90.1	72.7	73.0	73.8	73.7	73.8	73.2	72.2	72.3	73.6	73.7	91.3	91.5	91.3	91.4	89.3	88.0	88.7	91.5	91.2		
1916—1918	89.1	89.3	89.1	89.2	88.5	83.7	84.7	89.2	89.0	73.0	73.2	73.0	73.1	69.7	65.4	67.7	73.1	72.8	89.9	90.1	89.9	90.0	86.8	85.4	86.2	90.0	89.8	90.7	90.9	90.6	90.8	88.3	87.2	87.8	90.6	90.6	90.1	72.7	73.0	73.8	73.7	73.8	73.2	72.2	72.3	73.6	73.7	91.3	91.5	91.3	91.4	89.3	88.0	88.7	91.5	91.2					
1911—1915	90.7	90.9	90.6	90.8	88.3	87.2	87.8	88.3	90.2	90.1	72.7	73.0	72.9	72.9	72.7	72.8	66.5	63.7	65.3	72.7	72.6	90.8	91.0	90.8	90.9	88.7	87.7	88.2	90.9	90.8	90.3	90.4	90.2	90.3	87.5	86.5	87.1	90.3	90.2	73.8	74.1	73.9	74.0	67.7	66.7	67.2	73.9	73.7	90.8	91.0	90.8	90.9	88.7	87.7	88.2	90.9	90.8				
1906—1910	90.3	90.4	90.2	90.3	87.5	86.5	87.1	90.3	90.2	73.8	74.1	73.9	74.0	67.7	66.7	67.2	73.9	73.7	90.8	91.0	90.8	90.9	88.7	87.7	88.2	90.9	90.8	90.2	90.3	90.2	90.3	87.5	86.5	87.1	90.3	90.2	73.8	74.1	73.9	74.0	67.7	66.7	67.2	73.9	73.7	90.8	91.0	90.8	90.9	88.7	87.7	88.2	90.9	90.8							
1901—1905	90.2	90.3	90.2	90.3	86.8	86.2	86.5	90.2	90.1	72.7	73.0	72.9	72.9	72.9	72.9	72.7	72.8	66.5	63.7	65.3	72.7	72.6	90.8	91.0	90.8	90.9	88.0	87.6	87.8	90.9	90.8	90.2	90.3	86.8	86.2	86.5	90.2	90.1	72.7	73.0	72.9	72.9	72.9	72.7	72.8	66.5	63.7	65.3	72.7	72.6	90.8	91.0	90.8	90.9	88.0	87.6	87.8	90.9	90.8		
1896—1900	90.7	90.8	90.8	90.8	87.3	86.7	87.1	90.7	90.7	72.6	72.9	72.7	72.8	66.5	63.7	65.3	72.7	72.6	90.8	91.0	90.8	90.9	88.0	87.6	87.8	90.9	90.8	90.2	90.3	90.2	90.3	86.8	86.2	86.5	90.2	90.1	72.7	73.0	72.9	72.9	72.9	72.7	72.8	66.5	63.7	65.3	72.7	72.6	90.8	91.0	90.8	90.9	88.0	87.6	87.8	90.9	90.8				
1891—1895	91.0	91.2	91.1	91.1	87.6	86.0	86.9	91.1	91.0	71.4	72.0	71.7	71.8	61.3	63.6	62.3	71.5	71.4	91.7	91.8	91.7	91.7	89.3	87.6	88.6	91.7	91.6	91.0	91.2	91.1	91.1	87.6	86.0	86.9	91.1	91.0	71.4	72.0	71.7	71.8	61.3	63.6	62.3	71.5	71.4	91.7	91.8	91.7	91.7	89.3	87.6	88.6	91.7	91.6							
1886—1890	91.4	91.6	91.4	91.5	87.2	85.7	86.6	91.5	91.3	71.0	71.4	71.2	71.3	65.3	64.8	65.1	71.1	70.9	92.0	92.1	92.0	92.0	88.7	87.3	88.0	92.0	91.9	91.7	91.9	91.8	91.8	86.2	84.5	85.4	91.8	91.7	68.1	68.5	68.6	60.6	58.6	59.7	68.1	68.1	92.3	92.4	92.3	92.4	88.0	86.4	87.3	92.4	92.2								
1881—1885	91.7	91.9	91.8	91.8	86.2	84.5	85.4	91.8	91.7	68.1	68.5	68.6	68.6	60.6	58.6	59.7	68.1	68.1	92.3	92.4	92.3	92.4	88.0	86.4	87.3	92.4	92.2	91.7	91.9	91.8	91.8	86.2	84.5	85.4	91.8	91.7	68.1	68.5	68.6	60.6	58.6	59.7	68.1	68.1	92.3	92.4	92.3	92.4	88.0	86.4	87.3	92.4	92.2								
1876—1880	92.4	92.5	92.4	92.5	86.6	84.3	85.6	92.4	92.3	68.0	68.5	68.1	68.3	62.8	58.4	60.8	68.2	67.7	92.9	93.0	93.0	93.0	88.7	86.7	87.8	93.0	92.9	92.4	92.5	92.4	92.5	86.6	84.3	85.6	92.4	92.3	68.0	68.5	68.1	68.3	62.8	58.4	60.8	68.2	67.7	92.9	93.0	93.0	93.0	88.7	86.7	87.8	93.0	92.9							

b) Törvénytelen születések ‰ ₁₀₀ -a.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
1926—1928	8.5	8.3	8.4	8.4	11.3	12.7	11.9	8.4	8.5	19.6	19.2	19.7	19.4	21.4	24.5	22.8	19.3	19.9	7.6	7.4	7.5	7.5	10.2	11.3	10.7	7.5	7.6	7.8	7.7	7.5	10.8	12.4	11.5	7.4	7.8	19.3	18.5	19.7	19.1	22.3	25.7	24.7	18.7	19.9	6.7	6.5	6.7	6.6	9.4	10.9	10.1	6.5	6.8	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	6.9	7.0	7.2	7.2	7.1	

a) Törvényes születések %-a.

b) Törvénylen születések %-a.

79. tábla. A születések nem és életképesség szerint Magyarországon, Budapesten és a vidéken. — 1876—1928.

A) Magyarország										
Átlag	Összes születés	E b b ő l								
		élve			halva			fiú	leány	
		fiú	leány	együtt	fiú	leány	együtt			
a) Összes születések										
1926—1928 ...	230.793	115.553	108.689	224.242	3.705	2.846	6.551	119.258	111.535	
1921—1925 ...	246.720	124.029	116.100	240.129	3.684	2.907	6.591	127.713	119.007	
1919—1920 ...	248.052	125.376	116.557	241.933	3.386	2.733	6.119	128.762	119.290	
1916—1918 ...	304.191	153.826	143.631	297.457	3.734	3.000	6.734	157.560	146.631	
1911—1915 ...	620.217	312.043	295.563	607.606	7.015	5.596	12.611	319.058	301.159	
1906—1910 ...	661.450	333.833	314.770	648.603	7.193	5.654	12.847	341.026	320.424	
1901—1905 ...	649.811	327.584	309.444	637.028	7.189	5.594	12.783	334.773	315.038	
1896—1900 ...	657.402	329.761	313.069	642.830	8.214	6.358	14.572	337.975	319.427	
1891—1895 ...	663.089	332.671	315.629	648.300	8.425	6.364	14.789	341.096	321.993	
1886—1890 ...	659.608	331.220	315.544	646.764	7.232	5.612	12.844	338.452	321.156	
1881—1885 ...	637.429	321.446	305.042	626.488	6.155	4.786	10.941	327.601	309.828	
1876—1880 ...	609.966	308.288	293.136	601.424	4.787	3.755	8.542	313.075	296.891	
b) Törvényes születések										
1926—1928 ...	211.246	105.964	99.511	205.475	3.285	2.486	5.771	109.249	101.997	
1921—1925 ...	227.946	114.920	107.194	222.114	3.286	2.546	5.832	118.206	109.740	
1919—1920 ...	227.987	115.529	107.051	222.580	3.018	2.389	5.407	118.547	109.440	
1916—1918 ...	270.939	137.312	127.924	265.236	3.191	2.512	5.703	140.503	130.436	
1911—1915 ...	562.528	283.506	267.950	551.456	6.193	4.879	11.072	289.699	272.829	
1906—1910 ...	597.036	301.789	284.061	585.850	6.294	4.892	11.186	308.083	288.953	
1901—1905 ...	586.119	295.885	279.170	575.055	6.241	4.823	11.064	302.126	283.993	
1896—1900 ...	596.145	299.309	284.150	583.459	7.172	5.514	12.686	306.481	289.664	
1891—1895 ...	603.719	303.310	287.557	590.867	7.380	5.472	12.852	310.690	293.029	
1886—1890 ...	602.938	303.310	288.511	591.821	6.306	4.811	11.117	309.616	293.322	
1881—1885 ...	584.709	295.380	279.983	575.363	5.304	4.042	9.346	300.684	284.025	
1876—1880 ...	563.385	285.163	270.910	556.073	4.147	3.165	7.312	289.310	274.075	
c) Törvénytelen születések										
1926—1928 ...	19.547	9.589	9.178	18.767	420	360	780	10.009	9.538	
1921—1925 ...	18.774	9.109	8.906	18.015	398	361	759	9.507	9.267	
1919—1920 ...	20.065	9.847	9.506	19.353	368	344	712	10.215	9.850	
1916—1918 ...	33.252	16.514	15.707	32.221	543	488	1.031	17.057	16.195	
1911—1915 ...	57.689	28.537	27.613	56.150	822	717	1.539	29.359	28.330	
1906—1910 ...	64.414	32.044	30.709	62.753	899	762	1.661	32.943	31.471	
1901—1905 ...	63.692	31.699	30.274	61.973	948	771	1.719	32.647	31.045	
1896—1900 ...	61.257	30.452	28.919	59.371	1.042	844	1.886	31.494	29.763	
1891—1895 ...	59.370	29.361	28.072	57.433	1.045	892	1.937	30.406	28.964	
1886—1890 ...	56.670	27.910	27.033	54.943	926	801	1.727	28.836	27.834	
1881—1885 ...	52.720	26.066	25.059	51.125	851	744	1.595	26.917	25.803	
1876—1880 ...	46.581	23.125	22.226	45.351	640	590	1.230	23.765	22.816	

79. tábla. A születések nem és életképesség szerint Magyarországon, Budapestén és a vidéken. — 1876—1928. (Folytatás.)

B) B u d a p e s t									
Átlag	Összes születés	E b b ő l							
		élve			halva			fiú	leány
		fiú	leány	együtt	fiú	leány	együtt		
a) Összes születések									
1926—1928 ...	17.212	8.515	8.056	16.571	359	282	641	8.874	8.338
1921—1925 ...	18.485	9.189	8.639	17.828	365	292	657	9.554	8.931
1919—1920 ...	20.986	10.506	9.772	20.278	388	320	708	10.894	10.092
1916—1918 ...	15.364	7.701	7.112	14.813	297	254	551	7.998	7.366
1911—1915 ...	22.758	11.332	10.715	22.047	403	308	711	11.735	11.023
1906—1910 ...	22.443	11.226	10.509	21.735	399	309	708	11.625	10.818
1901—1905 ...	22.929	11.425	10.803	22.228	385	316	701	11.810	11.119
1896—1900 ...	23.455	11.614	11.086	22.700	430	325	755	12.044	11.411
1891—1895 ...	20.669	10.083	9.622	19.705	527	437	964	10.610	10.059
1886—1890 ...	17.370	8.420	8.113	16.533	453	384	837	8.873	8.497
1881—1885 ...	15.038	7.318	6.966	14.284	416	338	754	7.734	7.304
1876—1880 ...	13.956	6.741	6.513	13.254	382	320	702	7.123	6.833
b) Törvényes születések									
1926—1928 ...	13.844	6.879	6.470	13.349	282	213	495	7.161	6.683
1921—1925 ...	14.921	7.488	6.936	14.424	280	217	497	7.768	7.153
1919—1920 ...	16.971	8.578	7.860	16.438	302	231	533	8.880	8.901
1916—1918 ...	11.206	5.640	5.193	10.833	207	166	373	5.847	5.359
1911—1915 ...	16.767	8.348	7.905	16.253	291	223	514	8.639	8.128
1906—1910 ...	16.568	8.321	7.771	16.092	270	206	476	8.591	7.977
1901—1905 ...	16.663	8.338	7.874	16.212	251	200	451	8.589	8.074
1896—1900 ...	17.021	8.471	8.057	16.528	286	207	493	8.757	8.264
1891—1895 ...	14.761	7.259	6.901	14.160	323	278	601	7.582	7.179
1886—1890 ...	12.337	6.014	5.778	11.792	296	249	545	6.310	6.027
1881—1885 ...	10.243	5.015	4.778	9.793	252	198	450	5.267	4.976
1876—1880 ...	9.486	4.621	4.438	9.059	240	187	427	4.861	4.625
c) Törvénytelen születések									
1926—1928 ...	3.368	1.636	1.586	3.222	77	69	146	1.713	1.655
1921—1925 ...	3.564	1.701	1.703	3.404	85	75	160	1.786	1.778
1919—1920 ...	4.015	1.928	1.912	3.840	86	89	175	2.014	2.001
1916—1918 ...	4.158	2.061	1.919	3.980	90	88	178	2.151	2.007
1911—1915 ...	5.991	2.984	2.810	5.794	112	85	197	3.096	2.895
1906—1910 ...	5.875	2.905	2.738	5.643	129	103	232	3.034	2.841
1901—1905 ...	6.266	3.087	2.929	6.016	134	116	250	3.221	3.045
1896—1900 ...	6.434	3.143	3.029	6.172	144	118	262	3.287	3.147
1891—1895 ...	5.908	2.824	2.721	5.545	204	159	363	3.028	2.880
1886—1890 ...	5.033	2.406	2.335	4.741	157	135	292	2.563	2.470
1881—1885 ...	4.795	2.303	2.188	4.491	164	140	304	2.467	2.328
1876—1880 ...	4.470	2.120	2.075	4.195	142	133	275	2.262	2.208

79. tábla. A születések nem és életképesség szerint Magyarországon, Budapesten és a vidéken. — 1876—1928. (Vége.)

C) V d é k									
Átlag	Összes születés	E b b ő l							
		élve			halva			fiú	leány
		fiú	leány	együtt	fiú	leány	együtt		
a) Összes születések									
1926—1928 ...	213.581	107.038	100.633	207.671	3.346	2.564	5.910	110.384	103.191
1921—1925 ...	228.235	114.840	107.461	222.301	3.319	2.615	5.934	118.159	110.076
1919—1920 ...	227.066	114.870	106.785	221.655	2.998	2.413	5.411	117.868	109.198
1916—1918 ...	288.827	146.125	136.519	282.644	3.437	2.746	6.183	149.562	139.265
1911—1915 ...	597.459	300.711	284.848	585.559	6.612	5.288	11.900	307.323	290.136
1906—1910 ...	639.007	322.607	304.261	626.868	6.794	5.345	12.139	329.401	309.606
1901—1905 ...	626.882	316.159	298.641	614.800	6.804	5.278	12.082	322.963	303.919
1896—1900 ...	633.947	318.147	301.983	620.130	7.784	6.033	13.817	325.931	308.016
1891—1895 ...	642.420	322.588	306.007	628.595	7.898	5.927	13.825	330.486	311.934
1886—1890 ...	642.238	322.800	307.431	630.231	6.779	5.228	12.007	329.579	312.659
1881—1885 ...	622.391	314.128	298.076	612.204	5.739	4.448	10.187	319.867	302.524
1876—1880 ...	596.010	301.547	286.623	588.170	4.405	3.435	7.840	305.952	290.058
b) Törvényes születések									
1926—1928 ...	197.402	99.085	93.041	192.126	3.003	2.273	5.276	102.088	95.314
1921—1925 ...	213.025	107.432	100.258	207.690	3.006	2.329	5.335	110.438	102.587
1919—1920 ...	211.016	106.951	99.191	206.142	2.716	2.158	4.874	109.667	101.349
1916—1918 ...	259.733	131.672	122.731	254.403	2.984	2.346	5.330	134.656	125.077
1911—1915 ...	545.761	275.158	260.045	535.203	5.902	4.656	10.558	281.060	264.701
1906—1910 ...	580.468	293.468	276.290	569.758	6.024	4.686	10.710	299.492	280.976
1901—1905 ...	569.456	287.547	271.296	558.843	5.990	4.623	10.613	293.537	275.919
1896—1900 ...	579.124	290.838	276.093	566.931	6.886	5.307	12.193	297.724	281.400
1891—1895 ...	588.958	296.051	280.656	576.707	7.057	5.194	12.251	303.108	285.850
1886—1890 ...	590.601	297.296	282.733	580.029	6.010	4.562	10.572	303.306	287.295
1881—1885 ...	574.466	290.365	275.205	565.570	5.052	3.844	8.896	295.417	279.049
1876—1880 ...	553.899	280.542	266.472	547.014	3.907	2.978	6.885	284.449	269.450
c) Törvénytelen születések									
1926—1928 ...	16.179	7.953	7.592	15.545	343	291	634	8.296	7.883
1921—1925 ...	15.210	7.408	7.203	14.611	313	286	599	7.721	7.489
1919—1920 ...	16.050	7.919	7.594	15.513	282	255	537	8.201	7.849
1916—1918 ...	29.094	14.453	13.788	28.241	453	400	853	14.906	14.188
1911—1915 ...	51.698	25.553	24.803	50.356	710	632	1.342	26.263	25.435
1906—1910 ...	58.539	29.139	27.971	57.110	770	659	1.429	29.909	28.630
1901—1905 ...	57.426	28.612	27.345	55.957	814	655	1.469	29.426	28.000
1896—1900 ...	54.823	27.309	25.890	53.199	898	726	1.624	28.207	26.616
1891—1895 ...	53.462	26.537	25.351	51.888	841	733	1.574	27.378	26.084
1886—1890 ...	51.637	25.504	24.698	50.202	769	666	1.435	26.273	25.364
1881—1885 ...	47.925	23.763	22.871	46.634	687	604	1.291	24.450	23.475
1876—1880 ...	42.111	21.005	20.151	41.156	498	457	955	21.503	20.608

évek számainak alakulása nem egységes. Az 1919—20. évi alacsonyabb kvótát a házassági termékenység fokozódása megmagyarázza. Az 1921—25. években még lejjebb viszi a hányadost az az akkor is erőteljesen érvényesült hatás, hogy a házasságonkívüli termékenység (az özvegy és elvált nők számának megduzzadása folytán) határozottan csökkent, — inkább, mint a házassági termékenység. Annak oka pedig, hogy az 1926—28. években a törvénytelen születési hányados éle ismét kezdett kihegyeződni, nyilván azzal a nagy zuhanással függ össze, melyet Magyarországon is mutatott a törvényes születések száma. Ha indexszámokban fejezzük ki az 1919—20., 1921—25. és az 1926—28. évek házassági termékenységének egymásközi viszonyát, körülbelül arra az eredményre jutunk, hogy a közvetlenül a háborút követő évek kvótájának az 1921—25. évek kvótája 95, az 1926—28. évek kvótája pedig csak 84%-a. A házasságonkívüli termékenység kvótájának a két utóbbi időszakra vonatkozó jelzőszáma egyaránt 92, — azaz a fentebb érintett fejlődést jól megindokolja.

Végeredményben azonban nem kétséges, hogy amint a mult század hetvenes, nyolcvanas és kilencvenes éveiben az okozta a törvénytelen születések kvótájának emelkedését, hogy Magyarország általános születési száma hanyatlott, — most, a háború után, mikor pedig a népesedési politika új útjainak kellett volna kisarjadniok (szervesen összekapcsolódva a gazdasági és társadalmi politikával) újra: a meg nem születő életek elvesztése az elősegítője annak, hogy a statisztika aránylag több törvénytelen születést jegyez fel.

Nagyban és egészben a vidéki törvénytelen születési kvóta változásai ugyanazokat a szabályszerűségeket mutatják, melyekről az országos kvóta jellemzésénél említést tettünk. Itt is jelentkezik az a szakadatlan emelkedés, mely a mult század 70-es éveinek második felétől kezdve egészen a XX. század első évtizedéig feljebb és feljebb tolta a törvénytelen születések hányadosát. A háborús évtized s a háborút követő évtized során is követi az egyes évcsoportok arányszámainak hullámlása azt az irányt, mely az egész Magyarországra vonatkozó arányszámok vizsgálatából kiderült. A különbség látszólag mindössze az, hogy tekintettel Budapestnek azonnal kifejtendő szerepére, a vidéken a törvénytelen születési kvóta mindig kisebb, mint ha az ország egész születési mozgalmát egy tömegnek fogjuk fel. A pontosabb számítás mégis azonnal megvilágítja azt a tényt, hogy a vidéken a törvénytelen születési hányados kisebb mértékben emelkedett, mint Magyarország születési mozgalmában általában. Ha az 1876—1880. évi arányszámokat az 1926—28. évi arányszámokkal hasonlítjuk össze, vidéken ez utóbbi arányszám az előbbinek csak 107%-a; viszont az egész országban 112%-a. Persze azért figyelemreméltó, hogy a vidék törvénytelen születési hányadosa 50 esztendő óta magasabb lett ismét, — hiszen közben a háborút közvetlenül követő években ez a kvóta leszorult az egykori idők mélypontjára, illetőleg még annál is alacsonyabb szintre.

A vidéki törvénytelen születési hányados hullámszáásával szemben éles és határozott vonalú a budapesti hányados fejlődése. Igaz, hogy Budapesten a hetvenes évek második felében négy és félszer akkora volt az újszülöttek tömegében a törvénytelen származásúak tömege, mint Magyarország vidéki részeiben.

Csakhogy ez az arányszám lassú, de következetes és meg nem ingatható módon, mind jobban csökkent s a világháborús évtized első felében márcsak háromszor olyan nagy volt, mint a vidéki törvénytelen születési kvóta. A tulajdonképeni háborús évek is sokkal kisebb zökkenőt hoztak itt a törvénytelen születési hányados alakulásában, mint a vidéken. A háborút követő évek alatt pedig ez a hányados oly hirtelen, nagy erővel zuhant le egykori értéke alá, hogy *a budapesti születési mozgalomban teljességgel elveszítette azt a valóban szinte fontos szerepét a törvénytelen születések csoportja, mely előbb sajátja volt.*

Az új helyzet azért is a budapesti arányszámokat mutatja kedvezőbbeknek, mint a vidékieket, mert az emelkedés, amely — a házassági termékenység csökkenésével kapcsolatban — Budapesten is lepergett az 1919., 1920—1928. évek alatt, gyengébb ütemű volt a fővárosban. 1919—1920-tól 1926—28-ig a vidéken a törvénytelen születési kvóta 7·6%-kal emelkedett, Budapesten csak 2·6%-kal. Hát még akkor, ha az 1928. évi törvénytelen születési kvótát az 1876—80. évek kvótájával vetjük össze, milyen grandiózusan bontakoznak ki előttünk annak a fejlődésnek vonalai, mely Budapesten történt házasságonkívüli születések kvótájában? *Az utolsó három év hányadosa csak 61·3%-a az említett 50 év előtti hányadosnak.*

Mármost figyelembe kell vennünk, hogy a mai Csonka-Magyarország vidékén rendkívül megfogyott azoknak a népelemeknek képviselete, amelyek akár vallási vagy anyanyelvi, akár pedig gazdaságtársadalmi viszonyaiknál fogva szinte predesztináltak voltak arra, hogy születési mozgalmukban nagyobb szerepet játszik a törvénytelen születés, mint az ország fővárosáiban. S ha erre gondolunk: *ismét világosan, logikusan jegecedik ki adatainkból az a tanulság, hogy a fővárosban a törvénytelen születési mozgalomnak még sokkal erősebben érvényesültek azok a visszaszorító erői, melyek a modern idők születési mozgalmában általában olyan nagy jelentőséggel bírnak.* Elvégre, a székesfőváros lakosságának korösszetételében és családi állapot szerint való tagozódásában, valamint foglalkozási strukturájában is történtek a világháborút követő esztendőekben változások, melyek továbbbrezgő hatása ütközött ki a törvénytelen születési hányadosnak egészen más jellegében is, mint amelyet annak a világháborút megelőző évtizedek fejlődése kölcsönzött. De ép oly bizonyos az is, hogy a születési mozgalom tervszerű és megfontolt szabályozása volt az a döntő momentum, mely a világháború befejeződése óta Budapest törvénytelen születési mozgalmát irányította.

Számításaink módot nyújtanak arra, hogy azt vizsgáljuk meg, vajjon az élve- és halvaszületések tömegében a törvénytelen születések milyen erővel lépnek fel. Azt hisszük azonban, felesleges volna azokat a számokat tanulmányunk szövegében közelebbről megmagyarázni, melyek a törvénytelen élveszületések kvótájának ingadozását jelzik az egyes évcsoportokban. Az élveszületések t. i. annyira dominálják tömegükkel az összes születéseket, hogy az összes törvénytelen születések hányadosának felfelé vagy lefelé mozgását joggal irányadónak vehetjük a törvényes és törvénytelen élveszületések hányadosának változására vonatkozólag is. *De több figyelmet érdemel az a munka, mellyel a halvaszülettek tömegéből választjuk szét a törvényes és törvénytelen származású elemet.* Nem csupán azért, mert országos viszonylatban a halvaszülettek között mindenkor jóval több volt — s több ma is — a törvénytelen, mint a törvényes újszülött; hanem azért, mert anyagunknak Budapest és a vidék szerint való csoportosítása még karakterisztikusabb szabályszerűségeket tár fel, mint aminőket az élveszületéseknél előadhatunk.

Magyarországon a törvénytelen halvaszülettek hányadosa nem követte a törvénytelen élveszülettek hányadosának irányvonalát. Az utóbbi, mint emlékszünk, a század első évtizedének végéig állandó emelkedésben volt — vagy legalább az elért csúcsponton stagnált. A törvénytelen halvaszületések kvótája viszont (némi ingadozások figyelmen kívül hagyásával) egészen a világháborús évtized első feléig egyre szűkebb keretek közé szorult. Szinte mernők mondani, hogy ez a fejlődés a világháború nélkül a század második évtizedének további folyamán is érvényesült volna. Azt, hogy az 1916/18. évek alatt a törvénytelen halvaszületési hányados maximumát érte el 15·3%-kal, kétségtől a legszorosabb összeköttetésbe hozhatjuk azzal a nagy felfordulással, mely a háború következtében egyfelől a lakosság települési viszonyainak megzavarásából, másfelől a gazdaságtársadalmi életben elfoglalt szerepkörének megváltozásából támadt. Akkor, amikor az ország férfinépességéből három és félmillió ember a hadak útjára került s akkor, midőn a háborús gazdasági élet vaskényszere folytán a nőknek olyan tömegei is kényszerültek gyakran otthonuktól messze kereső munkát vállalni, melyek addig távoltartották magukat attól, — meg kell értenünk egyfelől a törvénytelen születések számának viszonylagos terjedését, de másrészt még inkább azt, hogy a törvénytelen halvaszülettek száma épenséggel fölibeugrott a korábban észlelt számoknak.

A világháborút követő esztendőkből a halvaszülettek között a törvénytelen eredetűek százaléka olyan alacsony lett, mint soha előbb s ha az 1926/28. évnél valamivel magasabb is, mint az 1919/20. évi, végeredményben az élve- és halvaszületések törvénytelen részének arányszámaival sok közelebb jutottak egymáshoz, mintsem ahogy 1876/80-ban elhelyezkedtek. A két arányszám most úgy viszonylott egymáshoz, mint 100 : 142, míg előbb úgy, mint 100 : 192. Ez a fejlődés idézte elő, hogy a törvénytelen halvaszületési hányados 1928-ban csak 83%-a volt az 1876/80. évi hányadosnak.

Vidéken a két szélső évcsoport hányadosai között nincs ekkora különbség (a legközelebbi évcsoport hányadosa a legtávolabbesőnek itt 88%-a). Budapestén azonban annál nagyobb, minthogy a 70-es évek második felében észlelt magas hányadosnak 1926/28-ban csak 58%-át láthattuk. Már ennek a két fejlődési arányszámnak idézéséből is sejtheti az olvasó azt, hogy a törvénytelen halvaszületések hányadosának időnként való változása egészen más utat követ Budapesten, mint a vidéken. De más utat, még Budapesten is, mint az élveszületéseké. Olyan szabályosságot t. i., melyet Budapesten az összes (s így az élve-) születések hányadosainak alakulásából megállapítottunk, statisztikai anyagunk 52 éves időszakában nem találunk a törvénytelen halvaszületettek hányadosainál. Legalább az 5 évi átlagok számsorában nem, minthogy ezek egyre-másra bizonyos ingadozásokat mutatnak, — nem úgy, mint a törvénytelen élveszületések hányadosai, melyek 1906/10-ig bezárólag kivétel nélkül minden évcsoportban csökkentek. Ha azonban a rendelkezésre álló átlagokat, durva számítással bár, 10 éves átlagokká vonjuk össze, a törvénytelen halvaszületettek adataiban világosan jelentkezik az élveszületéseknél észlelt tendencia. Az

1876—1885. években		39.7
1886—1895. «		35.8
1896—1905. «		35.2
1906—1915. «		30.2%-a volt

a halvaszületetteknek törvénytelen származású, azaz a budapesti halvaszületettek között a törvénytelen elem szemmel látható módon háttérbe szorult. A háborús években a hányados ismét, megközelítőleg harmadrészével emelkedett, — a háborút követő években azonban abban a tempóban fogyott tovább, melynek konturjait már az 1911/15. években láttuk feltűnedezni.

Ha az 1915/18. évek rendkívüli arányszámaikat kikapcsoljuk mérlegeleinkből, a XX. század eleje óta minden időszakban újra és újra kisebbnek jelezte a fővárosban statisztikánk a törvénytelen származásúak csoportját a halvaszületettek között, mintsem előbb. Természetes, hogy így az a viszonylat is, melyben a törvénytelen élve- és halvaszületési hányados egymással állott, észrevehetően eltolódott. Az 1870/80. évek átlagában ez utóbbi 19.8%-kal haladta meg az előbbi; 1926/28. években csak 17.6%-kal.

A törvénytelen élve- és halvaszületési hányados alakulásában végbe ment fejlődés legérdekesebb tanulsága is az, hogy Budapesten a legújabb statisztikai megfigyelések szerint — bár még mindig nem egy szinten van ez a két hányados —, ha a legutóbb észlelt fejlődés tovább tart, közel van az idő, midőn úgy élve-, mint a halvaszületések között körülbelül minden ötödikről mondhatjuk majd azt, hogy házasságon kívüli kapcsolatból származik. Nem kell bővebben magyarázni, mennyire örömdetes az a tény, hogy a halvaszületések között annyira mérséklődött a törvénytelen születések csoportja.

A vidéken a halvaszülöttek törvénytelen születési hányadosa, mint említettük, egészen más természetű volt megfigyelésünk során, mint Budapestén: A 80-as évek első felének emelkedő irányzatát tíz éven keresztül csökkenés váltotta fel, hogy az újabb tízévi emelkedés hullámát 1906/1910. évektől ismét hanyatlás kövesse. A háborús évek itt is kiugrást okoztak, a háború után következő évek azonban annyiban hoztak eltérést, hogy 1919/20. után, mikor a vidéken a törvénytelen halvaszületési hányados 10% alá süllyedt, a következő két időszakban a hányados mindig inkább ismét 11% felé közeledett. Az 1876/1928. évek folyamán tehát a vidéki törvénytelen születési hányados (ha a háborús fejlődést figyelmen kívül hagyjuk). tulajdonképpen három emelkedő hullámot is hozott. Mintahogy azonban a messzebb távolságról a part felé közeledő hullámok verése gyengébb és gyengébb, itt is jól megfigyelhetjük, hogy a 80-as évek elején tapasztalt emelkedés nagybbrmévű volt, mint az, amely a 90-es évek második felében s az 1900-as évek elején pergett le. Ez utóbbi viszont erősebb volt annál, melynek a legutóbbi években lehattünk szemtanui.

A rendelkezésünkre álló anyag módot nyújt arra is, hogy úgy az összes élveszületések, mint az élve- és halvaszületések tömegét fiúk és lányok szerint csoportosítva is megvizsgálhassuk. Ezeknek az adatoknak a feldolgozásával azonban gyorsabban végezhetünk. A magyarországi törvénytelen születési mozgalmat egészében tekintve, a fiú-élveszülöttek között rendszerint valamivel kevesebb a törvénytelen, mint a leányszülöttek közül; az eltérés azonban többnyire csekély volt a két arányszám között. Mert csekélynek mondhatjuk a különbséget, amely akár 1876/80-ban mutatkozott a fiúk (7·6%) és a lányok (7·7%) törvénytelen születési hányadosa között, akár 1911—1915-ben (9·2—9·4%). A világháborút követő 10 év első két szakában azonban e különbség keretei némileg kitágultak s a lányok között 1919/20-ban 5·1%-kal, 1921—1925-ben pedig épenséggel 5·4%-kal volt több a törvénytelen születési hányados, mint a fiúk között. Ám ez a kiugrás — úgy látszik — mégis csak efemer jellegű volt, hiszen az 1926/28. évek átlaga szerint a két arányszám (8·4, 8·5%) ismét egészen egymás mellé került.

A fiúk és lányok törvénytelen születési hányadosának megközelítően egyforma volta — mégis a lányok részén mindig valami plusszal — a vidéken pontosan érvényesült. Még a világháború után következett két évcsoportban is kisebb jelentőségű eltérések történtek a vidéken a fiúk és lányok törvénytelen születési kvótájának egymás között való viszonylatában, semmint az egész ország számainak vizsgálatánál láttuk. A vidéken inkább az az említésreméltó, hogy az 1911/15. évek adatai szerint milyen észrevehető különbség jelentkezett (a lányok hátrányára) a két nembeli újszülöttek törvénytelen születési kvótájában. Budapestén is többnyire hiba nélkül érvényesül az a szabályszerűség, hogy a leányszülöttek között valamivel több a törvénytelen, mint a fiúszülöttek között. Két kivétel mégis akad. Az 1881/85. évek átlaga, amikor a kétféle

hányados egyforma volt s az 1911/15. éveké, amikor a leányszületeseknél kiszámított kvóta (26·3%) volt valamivel alacsonyabb, mint a fiúszületeseké (26·4%). A budapesti adatok adják egyben magyarázatát annak, hogy miért billent meg a háború után következő esztendőekben (országos viszonylatban) a fiú- és leány törvénytelen születési hányados egyensúlya. 1919/20-ban azonban már 7, 1920—1925-ben csaknem 7 és 1926/28-ban ismét csak 2 százalékkal volt több a leányok törvénytelen születési hányadosa, mint a fiúké.

Arra vonatkozólag, hogy az *élveszületett* fiúk és leányok törvénytelen születési kvótája akár egész Magyarországon, akár pedig Budapesten, meg a vidéken mikép alakult a tanulmányunk alapjául vett időszakban, utalunk munkánk 78. számú táblájában foglalt adatokra, melyek szerint az élveszületeseknél elég híven azok a szabályszerűségek léptek fel a vizsgálatnak mindhárom időszakában, mint az összes születéseknél. A halvaszületesekről ezt nem mondhatjuk. A halvaszületett leányok között t. i. általában jóval több — s kivétel nélkül minden időszakban több — volt a törvénytelen származású, mint a fiúszülöttek között s habár természetszerűleg úgy a fiú, mint a leányhalvaszülöttek között csökkent az újabb időkben a törvénytelen elem, a két arányszám egymásközi viszonyában csak lassan ment végbe a változás. Változás mégis történt, hiszen 1876—1880-ban a leányok törvénytelen halvaszületési arányszáma 117%-a volt a fiúkénak, 1926/28-ban pedig már csupán 113%-a.

Nyilvánvaló, hogy a budapesti és a vidéki arányszámok vizsgálatát is arra kell irányítanunk, hogy a két nembeli törvénytelen halvaszülöttek arányszámai milyen kapcsolatban állottak egymással, mert hiszen, hogy úgy a fiú, mint a leányhalvaszülöttek között Budapesten sokkal több a törvénytelen, mint a vidéken, ez előző fejtegetéseinkből újabb bizonyítás nélkül is önként értetődik. Ha mármost a leányhalvaszülöttek kvótáját a fiúkénak %-ában fejezzük ki Budapesten és a vidéken, rendre a következő jelzőszámokat számíthatjuk ki; vizsgálatainkat csak bizonyos évcsoportokra terjesztjük ki:

80. A leány törvénytelen halvaszülöttek hányadosa a fiúszülöttek hányadosának %-ában Budapesten és vidéken. — 1876—1928.

Év	Budapest	Vidék	Év	Budapest	Vidék
1876—1880	112	118	1911—1915	100	114
1881—1885	105	114	1916—1918	114	111
1891—1895	94	118	1921—1925	110	113
1901—1905	106	104	1926—1928	115	111

A mult századba eső vizsgálatok tanulsága szerint a vidéken rendszerint erősebben felülmúlta a leányhalvaszülöttek törvénytelen születési hányadosa a fiúkét, mint a fővárosban. Az újabb időkre vonatkozó számítások mintha azt igazolnák, hogy Budapesten lehet több valószínűséggel számítani arra, hogy a leányhalvaszülöttek között több a törvénytelen, mintsem a vidéken. A meg-

figyelés szélső időszakainak összehasonlítása azt is világosan igazolja, hogy Budapesten határozottan nagyobb lett a törvénytelen leányhalvaszületések kvótája a fiúkéhoz képest. A vidéken ennek a fejlődésnek ellenkezőjét láttuk.

Kutatásainknak fontos szakasza az, melyben a születések nemére és életképességére vonatkozó szemlénket — *nem vertikális, hanem horizontális irányban ejtjük meg*. Azaz, nem azt számítjuk ki, hogy a születések különböző megnevezésű csoportjaiban mennyi a törvénytelen és törvényes szülött, hanem azt, hogy a törvényes és törvénytelen születések között minő különbségeket észlelhettünk akkor, ha a születések főtömegeit osztályozzuk nem és életképesség szerint. Az erre vonatkozó számítások eredményeit, munkánk 81. sz. táblázata foglalja magában.

Tekintsük át elsőbben az összes születések adatait, természetesen az az összes születések fogalmát a törvényes és törvénytelen szülötteknél külön-külön is érvényesítve. Az összes születéseket feldolgozásunk pedig két irányban osztályozván, lássuk előbb azt, hogy az élve- és a halvaszületések mekkora tömegét vonták magukhoz az összes születéseknek. Tanulmányunk szempontjából jellegzetesebb az lévén, hogy a *halvaszülötteknek mekkora része esett a születésekre*, elegendő ha ezt a kérdést vitatjuk meg.

Az 1876—80. évek átlagában az összes születések között csak egészen jelentéktelen töredék volt halvaszülött (1·4%). Ez az arányszám azután meglehetősen következetesen növekedett s 1896—900-ban már jó fél-résszel volt több, mint 20 évvel előbb. A század első évtizedében a halvaszületések %-a Magyarországon nem fejlődött tovább, sőt némi csökkenés is mutatkozott benne, — a háborús évek óta azonban szakadatlanul előre tör. Kell-e komolyabb bizonyosság erre annál, mint az, hogy 1926—28-ban Csonka-Magyarországon az összes születések közül kétszer akkora rész volt halvaszületés, mint 1876—80-ban?

A törvényes születések tömegében szinte pontosan ugyanezeknek a hullámzásoknak lehetünk szemtanúi. 1926—28-ban azonban a halvaszületési kvóta (2·7) még több, mint kétszerese volt az 1876—80. évinek (1·3). *Ebből a jegyzelmezett statisztikai gondolkodás már arra következtethet, hogy a törvénytelen szülöttek között a halandósági hányados nem jutott meg akkora pályát, mint a törvényes szülöttek között*. Valóban, az 1876—80. évek után (2·6%) a kvóta bár a 90-es évek első feléig emelkedett, de a fejlődés már itt megtorpant. Az 1900-as évek folyamán, egészen a világháború első évéig, is csak árnyalatnyilag volt nagyobb ez az arányszám, mint 25—30 évvel korábban. A világháború éveit megindult fejlődés azonban a törvénytelen születési mozgalom körében is mélyebb gyökeret vert, úgyhogy az 1926—28. évi arányszám 54%-kal magasabb volt a kezdetinél.

Végeredményben azonban két fontos tanulság élénk villan. Az egyik az, hogy a halvaszületések szerepe előtérbe került az élveszületésekével szemben.

Nehéz elfojtani most is a gyanút, hogy ez a jelenség belső összeköttetésben áll a születési arányszám csökkentésére irányuló törekvésekkel. Hogy a halvaszületések hányadosa a törvénytelen szülöttek körében csak fele olyan mértékben erősödött meg, mint a törvényes születések között, annak egyfelől *statistikai oka van*, az tudniillik, hogy a törvénytelen halvaszületések arányszáma elvégre 1876—80-ban is akkora volt, mint amekkora a törvényes halvaszülötteké 1921 óta s így hamarabb ütközhetett itt az arányszám olyan határba, melyen túl már nehezebb emelkedni. De bizonyára része van a fejlődésben annak is, hogy Csonka-Magyarország törvénytelen születési mozgalmában sokkal nagyobb jelentősége van a budapesti születéseknek, mint régi határaink között s így a fővárosi fejlődés tompította, mint íziben látjuk, az egész országban jelentkező fejlődést.

Akár az összes születések, akár a törvényes, vagy a törvénytelen születések között vizsgáljuk is tudniillik azt a szerepet, melyet egyfelől *Budapesten*, másfelől a *vidéken* a halvaszületések betöltenek, mélyreható különbség vonalai rajzolódnak ki adatainkból. *Budapesten az összes születések között a halvaszülöttek részesedése 5%-ról 3.7%-ra esett vissza, vidéken 1.3-ról 2.8%-ra emelkedett.* Míg tehát a halvaszületések hányadosa tulajdonképpen Budapesten 26%-kal csökkent, a vidéken 125%-kal emelkedett. Ez az oka annak, hogy 1876—80-ban a budapesti halvaszületési arányszám úgy aránylott a vidékihez, mint 385:100-hoz, 1926—28-ban pedig úgy, mint 111:100-hoz. Budapesten a halvaszületési index a 90-es évek végéig lassan, majd ekkor hirtelen csökkenni kezdett a 90-es évek második felében elért mélypont alá, azonban később sem igen esett már ez a szám. A háborús évekkel ismét bizonyos emelkedés állott be. Ennek a mérsékelt voltát azonban mi sem bizonyítja inkább, mint az, hogy a háborús évektől kezdődőleg alkotott négy évcsoportban jobbra egyenlő vagy megközelítőleg egyenlő volt a halvaszületések arányszáma és sohasem volt távolról sem annyi, mint megfigyelésünk első 10 esztendejében. A vidéki arányszám hullámlását itt sem kell behatóbban ismertetnünk; simult az országos számok hullámlásához. A Budapesttel szemben jelentkező különbségeket ily módon már jellemeztük is.

Az a kérdés már most, hogy a *törvényes és törvénytelen szülöttek között Budapesten*, illetve a *vidéken* mennyi volt halvaszülött. A vidéken megfigyelésünk első időszakában a törvénytelen szülöttek között csaknem kétszerannyi volt a halvaszülött, mint a törvényes szülöttek között. Mindkét arányszám azonban az országos arányszámnál kisebb volt, a budapesti %-ok t. i. ez utóbbit lényegesen meghaladták. *Budapesten azonban a törvényes és törvénytelen halvaszülöttek %-a között korántsem volt akkora különbség (csak 38%), mint a vidéken, azaz Budapesten a törvényes szülöttek között bár kevesebb (4.5%) volt halvaszülött, mint a törvénytelen születések között (6.2%), itt tehát tulajdonképpen a törvényes születéseket tarthattuk (ebből a szemszögből) aggodalmat keltőbbeknek, mint a törvénytelen*

születéseket. Igazolják ezt azok a számítások is, melyek szerint 1876—80-ban a vidéki törvényes halvaszületési index úgy aránylott a budapestihez, mint 1 : 375, — viszont a törvénytelen halvaszületési arányszám úgy, mint 100 : 270.

Fokozott érdeklődéssel vizsgálhatjuk meg a halvaszületések későbbi alakulását. Budapesten a fejlődés meglehetősen egyszerű. A törvényes szülöttek között például a 90-es évek első feléig lassan, majd aztán hirtelen csökkent a halvaszülöttek csoportjának számértéke, de a háborús évtized első felétől kezdve újból emelkedni kezdett s az emelkedés csúcspontját az 1926—28 évek alatt érte el. *Az emelkedés azonban nem emésztette meg annak a javulásnak egész mértékét, mely közben mutatkozott: így esett, hogy Budapesten a törvényes szülöttek halvaszületési arányszáma 50 év multán csak 80%-a volt a 70-es évek második felében kiszámítható arányszámnak.*

A vidéken merőben másképp sorakoztak a törvényes halvaszületések kvótái. Az 1911—15 években észlelt átmeneti csökkenés után újból nagyot lendült előre ez az arányszám s az 1926—28. évi 2·7%-os kvóta 225%-a az 1876—80. évi arányszámnak. *A születési arányszám csökkenése alól, mint jól tudjuk vidéki népességünk sem vonta ki magát. Annál inkább fájdalmas az, hogy a leromlott születési mozgalmat a halvaszületések nagyobb tömege is kisebbiti.* A törvényes születések szempontjából valóban nagy figyelmet érdemlő tanulság az, hogy a legutóbbi időszakra való megfigyelés szerint Budapest törvényes halvaszülötteinek arányszáma csak pontosan $\frac{1}{3}$ -ad résszel volt több, mint a vidéken : az egykori nagy különbségnek nyoma veszett.

Láttuk a törvényes születési mozgalom körében a halvaszületések jelentőségét. Vajjon követi-e az ott észlelt hullámvázokat a törvénytelen születések halvaszülöttjeinek mozgalma ? Budapesten valóban úgy történt, hogy megfigyelésünk első 20 évében a törvénytelen születési mozgalomban is szilárdan tartotta pozícióját a halvaszülöttek tömege, — még szilárdabban, mint a törvényes szülöttek között. Az azután következett csökkenés azonban sokkal nagyobb arányú volt, mint amott s az 1911—15 években például alig felerésze volt a budapesti törvénytelen szülötteknek halvaszülött, mint 30—35 évvel korábban. A világháborús évek a helyzetet a törvénytelen születéseknél is rosszabbították, de az utolsó 12 év eredménye szerint a törvénytelen születések között sokkal inkább nyugvópontra jutott a halvaszülöttek arányszáma, semmint az élveszületések között. Végeredményben a budapesti törvénytelen születések között a halvaszületések tömege erősebben redukálódott (30·7%), mint a törvényes születések között (25%). *Budapesten a halvaszületések arányszámának ezt a háttérbeszorulását, mely azonban a világháborút megelőző években határozottabban érvényesült, semmint a háború óta, bizonyára szintén összefüggésbe hozhatjuk azzal a gazdaságtársadalmi fejlődéssel : Budapest falai közé a háborút megelőző időkben kisebb arányokban kerültek már be azok a tanulatlan munkáselemek, melyek koráb-*

ban Budapest népességi szaporodásának egyik főelősegítői voltak. Meg kell látnunk benne a székesfőváros lakossága élet-standardjának javulásából táplálkozó hatás erejét is: a bár csak relatív értelemben vett jobb mód a legbiztosabb záloga annak, hogy a halvaszületések arányszáma csökkenő irányzatot vesz fel. Talán nem túlzott következtetés az sem, hogy abban, hogy a háború óta úgy a törvényes, mint a törvénytelen születések között ismét emelkedni kezdett a halvaszülettek arányszáma, az azóta leromlott gazdasági viszonyok hatását látjuk.

A vidéken a törvénytelen halvaszülettek arányszáma a 70-es évek végétől kezdve a 90-es évek végéig határozottan emelkedő tendenciát jelzett. A következő tíz év itt is csökkenés időszaka volt, úgyhogy 1906—1910-ig majdnem olyan alacsony (2·4%), volt ez az arányszám, mint a megfigyelés legelején (2·3%). Annál inkább jellegzetes az a nagyarányú emelkedés, amely ezután mutatkozott a vidéken a törvénytelen halvaszülettek kvótájában: hiszen 1926—28-ban ez arányszám (3·90‰!) 62·5‰-kal, tehát csaknem $\frac{2}{3}$ résznyivel lett nagyobb, mint 1906—10-ben (a törvényes halvaszülettek arányszáma ugyanebben az időben csak 50‰-kal ugrott előre). Budapesten ugyanezen időszak folyamán épenséggel csak jelentéktelen fejlődést számíthatunk ki. A budapesti és a vidéki törvénytelen halvaszülettek arányszáma ilyenformán mindinkább egy szintre került s 1926—28-ban a budapesti arányszám csak 10·2‰-kal volt nagyobb a vidékinél: eltűnt az a roppant nagy különbség, melynek valaha éles kontúrjai mutatkoztak. A budapesti törvénytelen halvaszületési arányszám — egy havi időkhöz mért — javulásának értékét tehát igazában csak a vidéki hasonló arányszám romlásán keresztül tudjuk érdeméhez mérten megbecsülni.

Vizsgálatainknak következő vonalába azoknak az adatoknak szemlélete tartozik, melyek az összes születéseket *fiú- és leányszületések* szerint tagolják. Magyarországon 1876-tól 1928-ig az összes születések között minden év-csoportban az 51%-ot legalább 0·3‰-kal meghaladta a fiúszülettek arányszáma. Jól megfigyelhettük azonban azt a fejlődést is, hogy a 900-as évek felé a fiúszületések arányszáma még némileg emelkedett. Ez az emelkedés sokkal határozottabb formában robbant ki a háborús s a háborút közvetlenül követő években. De még 1926—28-ban is olyan magas volt (51·7‰) a fiúszületések arányszáma, mint soha korábban.

A törvényes születések tömegében rendszerint valamivel nagyobb volt a fiúszületések arányszáma, mint a törvénytelen születések körében. A különbség a messze múlt időkben azonban nem igen volt több 0·3, 0·4‰-nál, sőt volt időszak, például 1896—1900 évek, midőn a törvénytelen és törvényes születések között egyaránt egyforma mérvben (51·4‰) fordultak elő fiúszületések. A háborús években azután jelentősen kitágultak ezek az előbb szerény különbségek, amit szépen igazolnak az alább következő arányszámok:

Év	Törvénytelen fiúszülések %-a	Törvényes Magyarországon
1916—1918	51·3	51·9
1919—1920	50·9	52·0
1921—1925	50·6	51·9
1926—1928	51·2	51·7

Azaz, míg a törvényes születések körében a háborús és a háborút követő évek alatt a természet kipótolni igyekezett a férfinemzedékben a háború által okozott veszteségeket, a törvénytelen születések között a leányszülések jutottak előtérbe. A háborút követő 1921—25. évek alatt a törvénytelen fiú-szülöttek aránya oly alacsony volt, mint soha korábban.

A budapesti összes fiúszülések arányszáma általában csak kevésbé tért el az országos arányszámoktól; természetesen ugyanez áll a vidéki fiúszülések arányszámára is. Mégis észrevehetjük azt, hogy megfigyelésünk időszakában a legrégibb s a legújabb évcsoportok azok, melyekben a budapesti fiúszülések arányszáma rendszeresen kisebb, mint a vidéki fiúszüléseké. Az 1900 után eltelt másfél-két évtizedben Budapesten volt valamivel nagyobb az összes születések között a fiúszülések tömege. A törvényes születések tömegében a budapesti fiúszülések nagyobb, vagy legalább is ugyanakkora arányszáma már a múlt század 90-es éveinek második felében mutatkozott s változatlanul meg is maradt azután 32 éven keresztül. A budapesti törvénytelen fiúszülések adatainak elsősorban az a tanulságuk, hogy a háborús és a háborút követő esztendőkből lényegesen mögötte maradtak a törvényes fiúszülések arányszámának:

Év	Törvényes fiúszülések arányszáma	Törvénytelen Budapesten
1916—1918	52·2	51·7
1919—1920	52·3	50·2
1921—1925	52·1	50·1
1926—1928	51·7	50·9,

holott korábban nem egy évcsoport akadt, mikor a törvénytelen fiúszülések %-a meghaladta a törvényes fiúszülésekét. A másik tanulság az, hogy a vidéken a háború után következő esztendőkből rendre észrevehetően magasabb volt a törvénytelen születések között a fiúszülések %-a. Pedig előbb elég hosszú időn keresztül ellenkező példát láttunk s adattárunk első időszakáig kell visszanyúlnunk, hogy megközelítőleg olyan számerejű pluszt lássunk a vidéki törvénytelen fiúszülések %-ának javára, mint az időrendileg hozzánk legközelebb eső esztendőkből.

Vizsgálataink következő vonalát, mely arra vonatkozik, hogy az élve- és halvaszülöttek között mennyi volt a fiú-, illetve a leányszületés, párhuzamosan vezethetjük.

A magyarországi összes élveszületések között rendre jóval kevesebb volt a fiúszületés, mint a halvaszületések között. A fiúélveszületések arányszáma meglehetősen stabil volt. Az 1876—80 évektől az 1911—15. évekig

bezárólag a kezdeti 51·3%-os arányszámtól legfeljebb 0·2% eltérés mutatkozott, többnyire azonban az 51·3%-os arányszám tért vissza pontosan. A háborús és a háború után következő években az összes születéseknél vázolt emelkedés itt is kiütközött, az 1919—20. évi maximum (51·8%) után azonban az arányszám ismét fokozatosan esett.

Hogy a halvaszületések között a fiúszületések arányszáma mennyivel nagyobb, azt legegyszerűbben úgy jellemezhetjük, hogy a kétféle arányszámot egymás %-ában fejezzük ki. Kiderül így az, hogy az 1876—1880. években a fiúhalvaszületések arányszáma 109%-a volt a fiúélveszületésekének az 1926—28. években pedig épenséggel 110%-a. Közben volt olyan időszak, mint például az 1891—95. éveké, midőn az indexszámítás szerint messzebbre esett a fiúhalvaszületések arányszáma, — viszont az 1919—20. években a két arányszám úgy aránylott egymáshoz, mint 100 : 107. Ebből már arra is következtethetünk, hogy a háborús és háborút követő években átmenetileg csökkent a halvaszülöttek között a fiúk képviselte.

A figyelmesebb vizsgálat azonban még további szabályszerűséget fedez fel. A hetvenes évek vége után a 90-es évek első feléig a halvaszülöttek tömegében fokozatosan emelkedett a fiúk aránya, de azután ép oly fokozatosan csökkent 1919—20-ig. Csak az utóbbi két év után indult meg az ellenkező áramlat, melynek eredményeképpen hamarosan a régi magasságban helyezkedett ismét el a kérdéses arányszám.

A *törvényes és törvénytelen születések* között határozott különbségeket tár fel szemlénknek ez a része is. E különbségeket legtömörebben talán úgy foglalhatjuk össze, hogy *a törvényes élveszülöttek között rendszerint — s jóformán kivétel nélkül — valamivel nagyobb a fiúszületések arányszáma ; viszont a törvényes halvaszülöttek között jobbra szembeötlően magasabb ez az arányszám, mint a törvénytelen szülöttek között.* Más szavakkal: a törvénytelen élve- és halvaszületések tömegében a fiúszületések arányszáma sokkal közelebb áll egymáshoz, mintsem a törvényes szülöttek tömegében.

Végezzünk számításokat arra vonatkozólag, hogy a törvényes, illetőleg törvénytelen fiúhalvaszülöttek arányszáma hány százaléka volt az élveszülöttekének.

82. tábla. A fiúhalvaszülöttek arányszáma a fiúélveszületések arányszámának %-ában.

a) *Törvényes szülöttek :*

1876—1880	111	1916—1918	108
1886—1890	110	1919—1920	107
1896—1900	110	1926—1928	110
1906—1910	110		

b) *Törvénytelen szülöttek :*

1876—1880	102	1916—1918	103
1886—1890	106	1919—1920	102
1896—1900	108	1926—1928	105
1906—1910	106		

E számítások tényleg igazolják megállapításainkat. De e mellett arra is rámutatnak, hogy a törvényes születések tömegében a fiú élve- és halvaszülöttek arányának viszonya sokkal állandóbb, mint a törvénytelen születések között.

Valóban, ha a törvénytelen fiúszülések hányadosának változását vizsgáljuk, rögtön kiderül az, hogy a hetvenes évek végétől kezdve a századfordulóig szakadatlan emelkedésben volt ez az arányszám, majd pedig épen ilyen szakadatlan rendben csökkent, — egészen a háborút közvetlenül követő esztendőig. Csak a század 20-as éveinek megindultával történt a törvénytelen fiú-halvaszülöttek arányszámaiban olyan felfelé menő mozgalom, mely ismét kiélezte ennek az arányszámnak jelentőségét. Hasonlítsuk össze az 1919—20. és 1926—28. évek fiúhalvaszületési arányszámait egyfelől a törvényes, másfelől a törvénytelen szülöttek tömegében: amott 102%-ára, emitt 104%-ára emelkedett fel az arányszám. De a törvénytelen fiúhalvaszülöttek arányszámainak ez az iránya sem tudta visszahozni azokat a magas százalékokat, melyek a századforduló tájékán jellemezték a törvénytelen halvaszülöttek mozgalmát.

A budapesti s a vidéki viszonyok e tekintetben fedik egymást. Úgy látszik azonban, hogy a főváros és a vidéki részek adatai között felbukkanó különbségeket híven jellemezhetjük azzal, hogy az összes születéseket tekintve úgy az élve-, mint a halva fiúszülések arányszáma Budapesten rendszerint valamivel kisebb, mint a vidéken. A kétféle számsor között mégis mutatkozik annyi eltérés, hogy a vidéki fiú-halvaszülöttek arányszámai rendszerint valamivel inkább meghaladják a budapesti arányszámokat, mint az élveszületési arányszámok. Azzal az összhanggal szemben, melyről az imént tettünk jelentést a halvaszületéseknél, csak az 1906—1918. esztendőben, a halvaszületéseknél pedig 1896—900, illetőleg 1906—10. években jelentkezett komolyabb eltérés: ezekben az időszakokban tudniillik a budapesti arányszámok voltak magasabbak, mint a vidékiek. Az évtizedek során lassan egymásba fonódó változások eredménye különben az is, hogy 1926—28-ban a vidéki fiú halvaszületések %-a (56.6) alig múlta felül a budapesti %-ot, (56.0).

Adatgyűjteményünk első időszakában a két arányszám még jóval távolabb állt egymástól (56.2, 54.4%).

A törvénytelen fiúélveszülöttek arányszáma rendszerint valamivel kisebb, mint a törvényes fiúélveszülötteké, jelentősebb különbségeket azonban csak a legutolsó 10 év adatai mutatnak (1919—20: 50.2, 52.2; 1921—25: 50.0, 51.9; 1926—28: 50.8, 51.5). A törvényes fiúhalvaszülöttek arányszámai is rendszerint kisebbek, mint a törvénytelen fiúszülötteké. A legjellemzőbb eltéréseket itt is a háború után következő esztendők mutatják:

Év	Törvényes fiú-halvaszülöttek	Törvénytelen %-a
1919—1920	56·7	49·1
1921—1925	56·3	53·1
1926—1928	57·0	52·7

A törvénytelen fiúhalvaszületések arányszáma azonban az imént közölt adatokból kitűnő emelkedés ellenére is egészen más felépítésű, mint a múlt század 90-es éveiben s a háborút megelőző 10 év folyamán, mikor magassága versenyre kelt a törvényes születések között kiszámítható %-okéval, sőt 1911—15-ben azt meg is haladta.

Az arányszámnak ez a letompulása okozta elsősorban azt, hogy míg a világháború kitörését megelőző esztendőkig egyre-másra akadtak olyan időszakok, melyekben a budapesti törvénytelen halvaszületések tömegében a fiúszülöttek %-a nagyobb volt, mint a vidéken, azóta az ilyen esetek ritkábbá váltak s a vidék arányszámai kerültek előbbre. Ez a fejlődés, kisebb zökkenőkkel, azonban egyezik azzal, melyet a törvényes születések mozgalmában is megállapíthatunk.

Számításaink módot nyújtanak még annak megvizsgálására, *hogy a fiú-, illetőleg a leányszületek között mekkora szerepe volt a halvaszületéseknek.* Az erre vonatkozó anyagnak csak a legrövidebb összefoglalására szorítkozunk. Magyarországon az összes fiúszületek közül mindig több volt a halvaszületés, mint a leányszületek között. Megfigyelésünk elejétől kezdve a mindkét nembeli születések között erősen emelkedett a halvaszülöttek aránya; a fiúszülöttek között mégis valamivel erősebben. Budapesten úgy a fiú-, mint a leányszületek között sokkal több volt a halvaszületés, mint a vidéken, de míg a fővárosban úgy a fiú-, mint a leányhalvaszülöttek %-a 1926—28-ban messze mögött állt a 70-es, 80-as évek arányszámainak, a vidéken határozott emelkedés lépett fel úgy a fiú-, mint a leányhalvaszülöttek kvótájában is.

A *törvénytelen* fiú- és leányhalvaszülöttek részesedési arányszámai szintén megduzzadtak az 52 éves időszak végére, de korántsem olyan mértékben, mint a *törvényes* halvaszülötteké. Egyébként az is elég rendszeres tanulságnak látszik, hogy a törvénytelen leányhalvaszülöttek születési hányadosai inkább megközelítik a fiúhalvaszülöttekét, mintsem ezt a törvényes születési mozgalomban láttuk.

Budapesten úgy a fiú-, mint a leányhalvaszülöttek születési kvótái, különösen a multban, messze meghaladták az országos átlagot. Ez azt jelenti, hogy Budapest és a vidék között ezek a különbségek még jobban szembeötlenek. Mivel azonban a vidéki arányszámok alakulása nagyjában az országos arányszámokét követi, egyúttal annak a tanulságnak levonása sem ütközik nehézségbe, hogy míg Budapesten úgy a fiú-, mint a leányszületek között szembeötlően kisebb volt, még a háború után bekövetkezett emelkedés

ellenére is, a halvaszülettek kvótája, addig a vidéken a fiú- és leányszületések között egyaránt jóval több halvaszületést tartott a statisztika nyilván a háborút követő 10 év bármely csoportjában, semmint valaha is korábban.

A törvénytelen születések statisztikájának az a jellemző vonása, mely szerint a halvaszületések száma közöttük kétségbe nem vonható módon teret nyert, ilyenformán elsősorban a vidéki viszonyokban gyökerezik.

A törvényes fiú- és leányszületések között Budapesten egyaránt jóval kevesebb volt halvaszületés, mint a törvénytelen születések között. Az az irányzat lépett fel hiba nélkül itt is, melynek eredményeképpen a rendelkezésünkre álló anyag időrend szerint hozzánk közelebb esett részeiben úgy a fiú-, mint a leányszületések között sokkal kevesebb volt halvaszületett, mint a múlt század 70-es, 80-as éveiben, vagy akár a 90-es évek első felében is. A pontosabb számítás azonban úgy a fiú-, mint a leányszületéseknél igazolná azt, hogy e csoportok halvaszületéseinek %-a nem csökkent annyira, mint a megfelelő törvénytelen születési csoportoké. Igaz viszont, hogy a vidék törvényes születési mozgalmában úgy a fiú-, mint a leányszületések között két és egynegyedszer akkora arányszámban láthattunk az 1926—28. években törvénytelen szülötteket, mint 50 évvel korábban.

VIII. Külföldi adatok a törvénytelen születésekről.

A születési hányados kérdésének vizsgálata annyira fontos része tanulmányunknak és annyira hozzáférhető része általában a törvénytelen születések statisztikájának, hogy nem kell csodálkoznunk azon, milyen nagy súlyt helyez az *Institut* is arra, hogy úgy a multba visszamenőleg, mint a legújabb évekre vonatkozólag nyújtsa ezeknek az adatoknak áttekintését (83. sz. tábla). Az *Institut* különböző kiadványai, melyek a népmozgalmi adatokat dolgozzák fel, tartalmazzák az alábbi viszonyszámokat, illetőleg azok nyersanyagát; ott ahol módunk volt rá, számításainkat ugyanazokra az évcsoportokra végeztük, melyek nyomán fentebb Magyarországon is levezettük fejtegetéseinket.

A tárgyalás rendje szempontjából leghelyesebbnek azt véljük, ha az egyes államokat a szerint vesszük sorra, hogy születési mozgalmukban nagyobb vagy kisebb jelentősége van a törvénytelen születéseknek.

Az Európáról gyűjtött adatok szerint nem kétséges az, hogy elsősorban Ausztria, továbbá a Németbirodalom egyik-másik állama, valamint Svédország és Dánia (illetőleg Island) azok a részei Európának, amelyekben tartósan igen magas volt a törvénytelen születések hányadosa. Az újabb államterületek közül az Institut közlései alapján ide soroljuk Danzigot, valamint a Cseh-Szlovák államot. (Lásd a 83. táblázatot.)

Ezeknek az adatoknak könnyebb megértése céljából még kiszámítottuk azokat az indexeket, melyek az 1921—25. évi törvénytelen születési arányszámokat 1876—1885. évi arányszámok %-ában fejezi ki.

Mindhárom számcsoportha vonatkozólag s ugyanabban a rendben következő indexeket nyertük:

O r s z á g	Az 1924—25 évi törvénytelen születési arányszám az 1876—85 év százalékában		
	Élve	Halva	Összes
s z ü l e t é s e k			
Németország	120	162	121
Poroszország	124	153	127
Bajorország	100	113	101
Szászország	130	155	131
Württemberg	106	128	106
Dánia	105	99	105
Island.....	66	66	66
Svédország	145	(146)	(150)
Magyarország	111	84	111

83. tábla. Adatok a legmagasabb törvénytelen születési hányadosú államok törvénytelen születési kvótájáról az 1876—1925. években.

Ország és év	Törvénytelen születések 10.000 születésre			Ország és év	Törvénytelen születések 10.000 születésre		
	Élve-	Halva-	Összes		Élve-	Halva-	Összes
<i>Németbirodalom :</i>				1911—1915	890	949	891
1876—1885	894	1.129	903	1916—1918	1.064	1.185	1.067
1886—1895	914	1.170	923	1919—1920	1.037	1.260	1.043
1896—1905	867	1.167	877	1921—1925	923	1.214	932
1906—1910	873	1.197	882				
1911—1915	978	1.345	989				
1916—1918	1.177	1.597	1.190	<i>Ausztria :</i>			
1919—1920	1.112	1.636	1.128	1876—1885	1.418	2.095	1.436
1921—1925	1.074	1.659	1.093	1886—1895	1.464	2.113	1.483
				1896—1905	1.347	1.886	1.362
<i>Poroszország :</i>				1906—1910	1.222	1.766	1.236
1876—1885	776	1.045	787	1911—1915	1.644	2.268	1.662
1886—1895	778	1.059	788	1916—1918	2.582	3.136	2.601
1896—1905	730	1.053	740	1919—1920	2.290	2.991	2.312
1906—1910	749	1.109	759	1922—1925			2.098
1911—1915	857	1.263	869				
1916—1918	1.083	1.566	1.098	<i>Dánia :</i>			
1919—1920	1.035	1.616	1.053	1876—1885	1.005	1.322	1.014
1921—1925	962	1.597	983	1886—1895	943	1.316	952
				1896—1905	986	1.419	996
<i>Bajorország :</i>				1906—1910	1.100	1.456	1.109
1876—1885	1.316	1.439	1.320	1911—1915	1.138	1.403	1.144
1886—1895	1.400	1.576	1.406	1916—1918	1.152	1.467	1.159
1896—1905	1.310	1.567	1.317	1919—1920	1.106	1.398	1.113
1906—1910	1.219	1.429	1.225	1911—1915	1.056	1.308	1.062
1911—1915	1.271	1.423	1.275				
1916—1918	1.518	1.653	1.522	<i>Island :</i>			
1919—1920	1.408	1.721	1.416	1876—1885	1.999	2.716	2.024
1921—1925	1.318	1.619	1.325	1886—1895	1.895	2.805	1.927
				1896—1905	1.471	1.806	1.481
<i>Szászország :</i>				1906—1910	1.276	2.109	1.306
1876—1885	1.270	1.539	1.280	1911—1915	1.315	1.845	1.330
1886—1895	1.248	1.514	1.257	1916—1918	1.369	1.542	1.386
1896—1905	1.275	1.603	1.286	1919—1920	1.213	1.536	1.222
1906—1910	1.422	1.713	1.432	1921—1925	1.327	1.842	1.341
1911—1915	1.598	1.998	1.609				
1916—1918	1.403	1.764	1.416	<i>Svédország :</i>			
1919—1920	1.314	1.850	1.332	1876—1885	1.007	1.373	1.018
1921—1925	1.646	2.380	1.674	1886—1895	1.035	1.403	1.045
				1896—1905	1.159	1.594	1.170
<i>Württemberg :</i>				1906—1910	1.352	1.772	1.362
1876—1885	873	949	876	1911—1915	1.546	1.944	1.555
1886—1895	1.020	1.056	1.021	1916—1918	1.457	1.878	1.466
1896—1905	951	1.018	953	1919—1920	1.440	1.986	1.452
1906—1910	828	857	828	1921—1925	2) 1.459	1.863	2) 1.521

1) Ideiglenes adat. — 2) 1921—1925. évi átlag.

Magyarország számaait azért idéztük itt is, hogy könnyebben tehessek meg az összehasonlításokat a külföldi államokkal. Az összehasonlításnak mérlegét kettős irányban is elkészíthetjük. Egyfelől úgy, hogy azt vizsgáljuk, hogy a magyarországi viszonyokat mennyiben fedik a külföldi viszonyok: azaz, a magyarországi törvénytelen születésű hányados nagy-e, vagy csekély az európai vizsgálódás mérlegén. Másfelől pedig azt, hogy a törvénytelen születési hányados minő fejlődést mutatott a félszázad alatt, melyre az Institut közlései kiterjednek.

Tekintettel arra, hogy a törvénytelen születéseknek az összes, valamint az élveszületések között elfoglalt arányszámai között nem igen van nagyobb különbség, nyilván elegendő, ha *főként azzal foglalkozunk, hogy a törvénytelen születések az élve- és a halvaszületések tömegében minő szerepet játszottak.* Az arányszámok vizsgálata eloszlat minden kétséget az iránt, hogy — Islandot nem számítva — *a régi határai között fennálló Ausztria volt az, melynek születési mozgalmában a törvénytelen születések a legnagyobb tételt alkották.* Ausztria után sorakoznak Svédország, Szászország, Bajorország, míg Dánia és az egész Németbirodalom már kedvezőbb helyzetben voltak, bár nem kedvezőbben, mint Magyarország, melynek arányszámai a legtöbb hasonlatosságot Württemberg arányszámaival mutatták. Leghátul került a törvénytelen élveszületések hányadosa tekintetében Poroszország, melynek viszonyai így egészségesebbnak látszottak.

Számításainkból kiderül, hogy Svédországban a törvénytelen élveszülettek kvótája 1876-tól 1925-ig csaknem fele részében megnőtt, — oly arányú emelkedés ez, melyhez hasonló mérvű emelkedést egyik államban sem észlelhattünk. Szászország, valamint Poroszország törvénytelen élveszületési hányadosában jóval enyhébb volt a fokozódás, bár mégis nagyobb, mint Magyarországon. Jóval előnyösebb helyzetben voltak a törvénytelen születések kvótájának emelkedése tekintetében Dánia és Bajorország, valamint Württemberg is, melyek arányszáma alig, vagy egyáltalában nem mozdult előre, — Islandé pedig épenséggel fogyott. Számításainkból szándékosan kihagytuk Ausztriát, melynek területén pedig a 70-es évektől kezdve a világháború évekig bezárólag hatalmasan megerősödött a törvénytelen születések hányadosa. Ausztriában a St. Germain-i békekötés Magyarországhoz hasonlóan szintén radikális változásokat idézett elő az állami és társadalmi élet egész felépítésében.

Addig azonban, ameddig Ausztria régi határai között állott fenn, a törvénytelen születési kvóta az élveszületések között ugyancsak hatalmasan előretört. Ausztria 14—15% között mozgó törvénytelen születési hányada a régmúltban is méltán felébresztette a kutatók figyelmét. De sokkal inkább rászolgált erre az 1916—18. években, midőn az élveszületéseknek több, mint negyedrésze törvénytelen eredetű volt. Nem kétséges, hogy ebben a hatalmas növekedésben nagyon jelentős része volt a világháború-

nak, vagy pontosabban annak a körülménynek, hogy Ausztria nagy területei hadszínterré változtak, idegen megszállás alá kerültek, illetőleg szinte az ország egész területe felvonulási tereppé alakult át. Az Ausztriában tapasztalt fejlődés annyira tipikus, hogy valójában iskola-példa lehet a háború és a törvénytelen születési kvóta összefüggésének megítélésére. Nyilvánvaló, hogy a születési arányszám és pedig elsősorban a törvényes születési arányszám csökkenésének is döntő befolyása volt arra, hogy a háborús években a törvénytelen születések kvótája ilyen erősen eltolódott, de elvégre a születési arányszám katasztrófális esése sem volt más, mint a háborús idők függvénye.

A többi államok közül *Svédországot* még egyszer azért kell megemlítenünk, mert itt a múlt század utolsó negyedétől kezdve rendszeresen és következetesen emelkedett a törvénytelen születések kvótája. Bár úgy látszik, hogy a múlt évtized közepe óta az az arányszám valamivel lejjebb állapodott meg. *Dánia* törvénytelen születési hányadosa, kisebb ingadozásokkal nem számítva, századunk 20-as éveinek eléréséig emelkedő irányzatú volt, azóta valamivel szintén csökkent. *Németországban*, valamint az egyes felsorolt német államokban a fejlődés némileg más menetű volt. Szászország kivételével, hol már ekkor is emelkedés mutatkozott, a hetvenes évek második felétől századunk első évtizedének végéig a törvénytelen élveszületési kvóta rendszerint csökkent, — *csak az 1910-es évek elejétől fogva ugrott fel akkor, mikor Németország is már szinte tele volt panaszokkal a születési arányszám csökkenése miatt.* A törvénytelen születések kvótája a német államokban általában az 1916—18., tehát a tulajdonképeni háborús években kulminált. Kivétel itt is Szászország, melynek területén 1921—25-ben a szóbanforgó hányados sokkal magasabb volt, mint bármikor a béke éveiben, de magasabb, mint a háborús évek alatt is.

Indexszámaink feltárták azt a tanulságot, hogy az eddig tárgyalt európai államokban a törvénytelen halvaszületések arányszáma általában mennyire fokozódott a megfigyelés kezdeti időszakával szemben. Magyarország, ahol ez az arányszáma lényegesen csökkent, Islandot nem számítva, egész egyedül áll az erős törvénytelen hányadosú államok sorában s Dániának, ahol az arányszám mozdulatlan maradt, sem igen akadt párja. Talán nem érdektelen rámutatnunk arra, hogy Szászországban, melynek halvaszületései között a legújabb adatok szerint csaknem minden negyedik törvénytelen eredetű, szintén csak a világháborút követő 1921—25. évek váratlan adatai élezték ennyire ki a helyzetet. Egyébként korábban Islandban és Ausztriában volt a legnagyobb a halvaszületések között a törvénytelen születésűek csoportja, — amott azonban csökkenő irányzatú, míg Ausztriában emelkedő. A svédországi kvóta is a nagyobbak közé tartozik, de a magyarországi hányadost többnyire a bajorországi és dániai arányszámok is felülmúlták. *A legfontosabb tanulságok egyike azonban az, hogy míg Magyarországon a multtal szemben a halvaszülettek törvénytelen születési kvótája minden kétséget*

kizárólag lépcsőzetesen csökkent, a táblázatunkban felsorolt többi államban ép oly lépcsőzetesen emelkedő irányzatú volt.

De milyen mértékben emelkedett! Svédország 1929. évi Évkönyvében ¹⁾ megtaláljuk azokat a születési hányadosokat, melyek a törvénytelen szülöttek részesedését jelzik 1751-től 1925-ig. Minthogy bizonyos összefüggést a nyers házasságkötési s a nyers élveszületési arányszámok, másfelől a törvénytelen születési hányados között is felismerhetünk, érdemesnek véljük ezeket az adatokat munkánk szövegébe beilleszteni:

84. tábla. Svédország főbb népesedési adatai. 1751—1925.

É v	Házasságkötések ezrelékekben	Élveszülettek ezrelékekben	Törvénytelen szülöttek százalékokban
1751—1760	8·99	35·67	2·37
1761—1770	8·52	34·17	2·55
1771—1780	8·49	33·01	2·94
1781—1790	7·88	31·95	3·89
1791—1800	8·55	33·31	5·02
1801—1810	8·27	30·86	6·14
1811—1820	8·73	33·31	6·78
1821—1830	8·32	34·63	6·63
1831—1840	7·14	31·47	6·72
1841—1850	7·27	31·10	8·64
1851—1860	7·61	32·79	9·05
1861—1870	6·54	31·40	9·57
1871—1880	6·81	30·48	10·36
1881—1890	6·26	29·06	10·22
1891—1900	5·94	27·14	10·87
1901—1910	6·00	25·77	12·72
1911—1920	6·26	22·11	15·01
1921—1925	6·31	19·14	14·89

A legrégibb időktől kezdve szinte a legújabb időkig bezárólag szakadatlan emelkedésben volt tehát Svédország törvénytelen születési hányadosa s ha fentebb meg is emlékeztünk arról a feltevésről, hogy Svédország házasságönkívvüli termékenységet részben a házasságot megelőző szülöttek fokozzák, másrészt kétségtelen, hogy a házasságkötési mozgalom ellanyhulásának is lehet és része van abban, hogy a törvénytelen szülöttek hányadosa olyan nagy ivben tört előre.

Dániát illetőleg is kiegészíthetjük anyagunkat ²⁾ néhány részlettel. A dán évkönyv közlései közül tanulmányunk szempontjából kevesebb a fontossága annak, hogy 1926-ban (10.000 szülötre számítva) 1070, 1927-ben pedig 1100 volt ismét Dánia törvénytelen élveszületési hányadosa, azaz itt emelkedés mutatkozott s viszont a halvaszületések terén (1220, 1190) csökkenés; sokkal nagyobb azoké a szép, érdekes adatoké, melyeket az

¹⁾ Statistisk Arsbok för Sverige. 1929. 37. l.

²⁾ L. Danmarks Statistisk. Statistisk Aarbok 1929, 21. l.

évkönyvben arra vonatkozólag olvasunk, hogy a nagyvárosokban és vidéki városokban az élve- és halvaszülöttek között miképen alakult a törvénytelen születésű gyermekek aránya.

85. tábla. A törvényes és törvénytelen születések arányszáma a városokban és a vidéken Dániában 1926-ban és 1927-ben.

Megnevezés	Törvényes		Törvénytelen	
	élve- születések 1926	halva- születések 1927	élve- születések 1926	halva- születések 1927
Nagyvárosok	201	212	221	174
Vidéki városok ...	126	128	129	112
Falvak	75	76	81	106

Erősen jelentkezik a nagyvárosi és a vidéki városi élet hatása úgy az élveszülöttek, mint a halvaszülöttek törvénytelen származásában. Úgy látszik azonban, hogy Dániában is érvényesül az a szabály, hogy a törvénytelen halvaszületési kvóta tekintetében a vidék és város közelebb áll egymáshoz, akár csak Magyarországon.

Ausztriában többször használt forrásmunkánk¹⁾ országonként és országcsoportonként közli a törvénytelen születési hányados adatait. A tanulságos számok a következők:

86. tábla. Ausztria törvénytelen születési hányadosai (ezrelékei) 1901-től 1913-ig.

Ország, országcsoport	1901—1910	1911	1912	1913
		á t l a g		
Bécs	304·1	282·8	283·7	285·5
Alsó-Ausztria Bécs nélkül ..	148·2	148·9	153·7	146·7
Egész Alsó-Ausztria	231·6	218·1	219·6	216·9
Felső-Ausztria	188·9	193·2	191·4	193·1
Salzburg	256·9	248·4	256·2	263·5
Stájerország	237·0	232·7	234·4	233·2
Karinthia	385·7	375·0	368·6	370·8
Krajna	62·4	60·4	60·8	64·1
Triest	174·7	184·2	187·2	200·5
Görz és Gradisca	39·4	45·8	44·0	54·5
Istria	43·3	45·9	43·9	51·9
Tirol	72·4	74·6	75·6	82·0
Vorarlberg	61·5	67·2	68·1	64·9
Csehország	122·8	119·4	127·8	129·0
Morvaország	95·5	94·0	94·4	98·2
Szilézia	96·1	99·8	107·8	107·4
Galicia	99·2	85·5	83·7	82·2
Bukovina	108·8	101·9	102·0	105·5
Dalmácia	42·1	40·0	39·8	41·5
Összesen ...	126·7	118·4	119·5	120·3
Alpesi tartományok	213·4	204·5	205·2	204·4
Karsztvidék (Krajnával) ...	59·5	60·6	60·0	65·8
Szudeták vidéke	113·2	110·8	116·7	118·6
Kárpátok vidéke	100·0	87·0	85·4	84·2

¹⁾ Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1913.

A törvénytelen születési hányados szembeötlően és állandóan az alpesi tartományokban volt a legnagyobb s a Karsztvidéken a legkisebb. Amott Karinthia és Bécs városa mutatta a maximumot s az alpesi tartományok közül csupán Alsó- és Felső-Ausztriában volt némileg mérsékeltebb a törvénytelen születések hányadosa. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az alpesi tartományok születési arányszáma is általában kisebb volt, mint a többi országoké, úgy hogy a születési arányszám s főképen a törvényes születési arányszám csökkenésének jelentős része lehetett itt is — akár csak mint Svédországban — a törvénytelen születési kvóta növekedésében. Egyébként valóban abnormalis helyzetnek kellett volna minősíteni azt, hogy pl. 1000 lakóra Stájerországban 21·5 törvényes és 6·5 törvénytelen születés esett 1913-ban, Karinthiában pedig épenséggel 11·5 törvénytelen szülött, — 19·5 törvényes szülött mellett. A városi élet hatása mutatkozik meg Triest magas törvénytelen születési hányadosában, mely hozzá még erősen emelkedő is volt. Leginkább megragadja a szemet Dalmácia és Krajna igen alacsony törvénytelen születési hányadosa, mert hiszen e két ország s főként Dalmácia erős, sőt legerősebb születési mozgalmú országa volt az osztrák császári birodalomnak.¹⁾

1913-ról ugyancsak a fentebb idézett forrásmunka alapján néhány számot idézhetünk arról, hogy Ausztria fontosabb részeiben az élve- és halvaszületési mozgalom körében mekkora jelentősége volt a törvénytelen születéseknek :

¹⁾ A halvaszületéseknek a születési mozgalomban elfoglalt jelentőségét világítják meg — a régi Ausztria országrészeit illetőleg 1913-ban — az alábbi adatok :

Ország-rész	1000 születésre esett			
	törvényes szülöttek közül fiú	leány	törvénytelen szülöttek közül fiú	leány
h a l v a s z ü l e t é s				
Bécs.....	41·1	29·2	52·3	43·2
Alsó-Ausztria (Bécs nélkül)	31·5	24·0	32·8	27·1
Egész Ausztria	25·6	20·7	39·7	32·7
Alpesi tartományok (Krajna nélkül)	35·1	27·7	44·7	37·1
Karsztvidék (Krajnával)	19·4	16·4	34·9	31·6
Szudéták vidéke	29·9	24·3	40·6	33·5
Kárpátok vidéke	18·7	15·2	32·3	25·4

Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1913. c. i. m. 35. l.

A törvényes és törvénytelen születések megoszlásáról nyújtanak képet a következő adatok :

Ország-rész	1000 főnyi lakosra jutott			
	törvényes élveszületés	törvénytelen	törvényes halvaszületés	törvénytelen
Bécs.....	12·7	5·0	0·5	0·3
Alsó-Ausztria (Bécs nélkül)	21·1	3·6	0·0	0·1
Egész Ausztria	26·2	3·6	0·6	0·1
Alpesi tartományok (Krajna nélkül)	19·7	5·0	0·6	0·2
Karsztvidék (Krajnával együtt) ..	32·4	2·2	0·6	0·1
Szudéták vidéke	23·9	3·2	0·6	0·1
Kárpátok vidéke	32·9	3·0	0·6	0·1

87. tábla. Ausztria törvénytelen születési hányadosai 1913-ban.

Országcsoporthat	1000	
	élve- szülött között	halva- szülött törvénytelen volt
Bécs	282·9	351·3
Alpesi tartományok (Krajna nélkül) ..	202·8	250·5
Karsztvidék Krajnával	64·9	115·2
Szudéták vidéke	117·3	155·6
Kárpátok vidéke	83·3	135·9

Az alpesi tartományoknak erősebb fokozatú törvénytelen születési hányadosa így is teljes mértékben kidomborodott. Feltűnő, hogy úgy a Karsztvidék, mint a kárpáti tartományok területén a halvaszülöttek között aránylag mily sok volt törvénytelen származású.

Az osztrák statisztikai évkönyv 1928. évi kötete közölve országrészenként a törvényes és törvénytelen szülöttek számát, az 1926. évről kiszámíthatjuk a törvénytelen születésűek %-át:

88. tábla. A törvénytelen születések arányszáma Ausztriában 1926.

Bécs	20·7	Karinthia	39·8
Alsó-Ausztria	19·9	Tirol	19·2
Felső-Ausztria	24·4	Burgenland	14·2
Salzburg	32·2	Ausztria	24·1
Stájerország	30·7		

Ezek a számok azt mutatják, hogy a háború után Ausztria területén a törvénytelen születések hányadosa nagyobb, mint valaha volt. Karinthiában

	1000 újszülött közül			
	élveszületés		halvaszületés	
	törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen
Bécs.....	717·1	282·9	648·7	351·3
Alsó-Ausztria (Bécs nélkül)	853·5	146·5	843·4	156·6
Egész Ausztria	881·1	118·9	824·9	175·9
Alpesi tartományok (Krajna nélkül) 797·2		202·8	749·5	250·5
Karsztvidék (Krajnával együtt) ..	935·1	64·9	884·8	115·2
Szudéták vidéke	882·5	117·5	844·4	155·6
Kárpátok vidéke	916·7	83·3	864·1	135·9
	1000 törvényes szülött közül		1000 törvénytelen szülött közül	
	élveszületett	halvaszületett	élveszületett	halvaszületett
Bécs.....	964·7	35·3	952·1	47·9
Alsó-Ausztria (Bécs nélkül)	972·2	27·8	969·9	30·1
Egész Ausztria	976·7	23·3	963·7	36·3
Alpesi tartományok (Krajna nélkül) 968·5		31·5	959·0	41·0
Karsztvidék (Krajnával együtt) ..	982·0	18·0	966·8	33·2
Szudéták vidéke	972·8	27·2	962·8	37·2
Kárpátok vidéke	983·0	17·0	971·0	29·0

»Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1913.« 37. l.

a hányados még több, mint az 1901—10. évek átlaga szerint, holott azután itt észrevehető csökkenés mutatkozott. Stájerországban pedig a régi idők arányszámaihoz képest egész rendkívüli magasságba emelkedett fel. Ugyanez áll Salzburg arányszámáról s Alsó- és Felső Ausztriáról, aminthogy a mai Ausztriának egyetlen olyan vidéke sincs, ahol a törvénytelen születési hányados ne volna nagyobb, mint mikor ezek a vidékek az osztrák császárság szerves részeit alkották. Tulajdonképpen az egész számsorban, melynek alapján véleményt alkothatunk Ausztria részeinek törvénytelen születési hányadosairól, legmeglepőbb Bécs városának a múlt időkhez képest alacsony törvénytelen születési kvótája.¹⁾

Fentebb a Németbirodalom főbb államainak törvénytelen születési kvótáját már tárgyaltuk történeti áttekintésben. Az alább következő adatok a birodalom valamennyi államának törvénytelen születési kvótáját jelzik 1913-ban s azután 1916-tól 1924-ig évenként.²⁾

¹⁾ Dr. Otto v. Zwiedeneck-Südenhorst: »Die Illegitimität in Steiermark« című i. tanulmányában 1785-ig visszamenőleg közli úgy évenként, mint átlagokban Stájerország törvénytelen születési hányadosait. Az átlagos hányadosok a következők voltak:

Évcsoport	1000 születésre esett törvény- telen születés	Évcsoport	1000 születésre esett törvény- telen születés
1785—1788	95	1840—1844	246
1789—1792	98	1845—1849	253
1794—1796	87	1850—1854	266
1802—1803	113	1855—1859	287
1806—1809	131	1860—1864	281
1810—1814	163	1865—1869	300
1815—1819	169	1870—1874	266
1820—1824	212	1875—1879	244
1825—1829	215	1880—1885	257
1830—1834	230	1886—1890	246
1835—1839	244		

Ezek az arányszámok világosan mutatják azt a nagy és erőteljes emelkedést, amely a törvénytelen születési hányados fejlődésében mutatkozott. A 60-as évek második felében ez az emelkedés megállani látszott; azután Stájerország törvénytelen születési hányadosa csökkenni kezdett. Épen a legújabb időkre vonatkozólag fentebb megejtett vizsgálataink azonban igazolták azt, hogy a 30%-os törvénytelen születési hányados korántsem volt olyan jelenség Stájerország születési mozgalmában, mely ha egyszer eltűnt, ismét vissza nem térhetett volna. Zwiedeneck-Südenhorst vizsgálataiban különben végeredményben azt a tanulságot vonja le, hogy nem a házassági gyakoriság az a tényező, mely közvetlenül hatást gyakorol a törvénytelen születési hányados nagyságára, hanem a házasság kora, illetőleg az abban történő változások. Elsőrendű tényező még a lakosság gazdasági helyzete. E két tényezőt kívül azonban egyéb tényezők hatását is elismeri.

²⁾ L. a Statistik des Deutschen Reichs c. kiadványsorozat idézett 336. kötetének 5. lapját.

89. tábla. A németbirodalmi törvénytelen születési hányadosok 1913-tól 1925-ig.

Év	100 újszülött közül törvénytelen született volt									
	1913	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924
Berlin	23:26	23:51	21:98	21:28	17:27	17:62	15:23	16:23	15:86	15:84
Poroszország	8:46	10:18	10:60	12:15	10:32	10:75	9:89	9:85	9:26	9:40
Bajorország	12:66	13:34	15:18	17:12	14:80	13:47	12:71	12:60	12:80	13:36
Szászország	16:30	15:19	13:50	13:79	12:61	14:04	15:15	16:18	16:98	16:84
Württemberg	8:81	9:21	10:56	12:25	10:97	9:89	9:32	9:42	9:11	8:91
Baden	8:59	10:74	11:56	13:27	11:13	10:12	9:38	9:39	9:06	9:14
Thüringia	12:52	13:52	13:17	14:76	10:87	11:17	11:72	12:26	12:26	12:62
Hamburg	8:58	9:26	9:50	11:85	9:98	8:88	7:82	8:34	8:16	8:59
Mecklenburg-Schwerin...	19:94	20:38	19:35	22:60	18:02	20:25	19:35	19:58	18:77	19:72
Oldenburg	6:00	7:12	8:08	9:47	7:58	6:87	6:59	6:53	6:07	6:60
Braunschweig	12:52	14:29	15:38	17:50	13:71	14:47	13:54	14:06	13:07	12:05
Anhalt	12:84	17:35	14:36	15:31	12:55	14:44	13:78	14:38	14:48	14:84
Bréma	10:58	11:08	11:77	13:07	10:77	10:51	9:63	10:11	9:97	9:81
Lippe	4:89	7:75	6:67	7:62	5:76	5:99	5:83	4:91	4:99	5:09
Lübeck	12:75	15:16	14:18	17:10	14:41	11:79	11:63	12:69	12:79	11:83
Mecklenburg-Strelitz ...	14:84	18:18	19:23	21:87	17:67	19:86	17:59	17:79	18:16	18:04
Waldeck	5:11	6:61	5:08	7:06	5:71	6:51	4:79	3:56	3:74	3:53
Schaumburg-Lippe	4:70	5:93	5:19	4:20	3:69	3:24	3:15	3:96	2:65	2:00
Elzász-Lotharingia	7:47	12:12	—	—	—	—	—	—	—	—
Németbirodalom	9:71	11:08	11:53	13:10	11:18	11:39	10:75	10:82	10:48	10:61

A kisebb államok közül rendkívül magas volt állandóan Mecklenburg-Schwerin és Mecklenburg-Strelitz törvénytelen születési quótája, de Braunschweig, Anhalt és Thüringia hányadosa is a magasabbak közül való volt. Viszont a legkisebb arányszámokat is a területileg szűkebbre szabott államokban jegyezte fel a statisztika. Külön említésreméltó az, hogy Berlin törvénytelen születési hányadosa, melyről különben még alább bővebben lesz szó, a világháború előtti időkhöz képest mennyire mérséklődött már a világháború folyamán, majd az azt követő esztendőkből.

Részletes és nagyon tanulságos adatokkal rendelkezünk Poroszországra vonatkozólag.¹⁾ Forrásmunkánk Poroszországra vonatkozólag 1875. évet megelőzőleg kimutatja a törvénytelen születések ezrelékeit:

90. tábla. A törvénytelen születések %-a Poroszországban 1849—1874.

1849—1855	74	1872—1874	81
1856—1861	81	1849—1874	79
1868—1871	84		

Ha összehasonlítjuk ezeket a számokat a múlt század utolsó negyedének arányszámaival, valamint ez utóbbiak átlagával (78), kiderül, hogy a poroszországi törvénytelen születések hányadosa hosszú időn keresztül meg lehetős állandóságot mutatott s ha persze az arányszám alakulásában történtek

¹⁾ Preussische Statistik (Amtliches Quellenwerk) 188. Rückblick auf die Entwicklung der preussischen Bevölkerung von 1875. bis 1900. In amtlichen Auftrage bearbeitet von dr. Max Broesike. Berlin, 1904.

is ingadozások, végső eredményben ezek kevés hatást gyakoroltak a törvénytelen születési hányadosnak szélesebb időközöket összefogó alakulására. Broesike nyomatékosan utal arra, hogy a törvénytelen születések arányszámának időrendi alakulása elsősorban művelődéstörténeti jelentőséggel bír, míg a területi különbségekből az általános életfelfogásra, a szokásokra stb. következtethetünk. Az egyes néptörzsek faji tulajdonságai, a kormegoszlás, foglalkozási és kereseti viszonyok s a gazdasági helyzet, stb.: mindmegannyi vidékenként nyomást fejthetnek ki a törvénytelen születési quóta alakulására.¹⁾

Nagy figyelmet érdemelnek Broesike-nek azok a számításai, melyek arra vonatkoznak, hogy a városokban és a vidéken hogy alakult a törvénytelen születési hányados. Számításai az 1849. évig nyúlnak vissza :

91. tábla. A poroszországi városok és a vidék törvénytelen születési hányadosai az 1849—1900. években.

Évek átlaga	1000 újszülött közül törvénytelen volt		Különbség a vidék és város $\frac{\%}{\infty}$ -ei között
	Városok	Vidék	
1894—1855	94·0	67·3	26·7
1856—1861	100·5	73·4	27·1
1862—1867	102·4	76·8	25·6
1868—1871	98·8	72·2	26·6
1872—1874	89·5	66·0	23·5
1875—1880	91·1	68·3	22·8
1881—1885	95·5	73·3	22·2
1886—1890	93·1	72·9	20·2
1891—1895	92·6	68·6	24·0
1896—1900	94·9	65·5	29·4

A városok és a vidékek törvénytelen születési indexei között mindig elég jelentős különbség volt. S habár ez a különbség a hatvanas évektől kezdve a kilencvenes évekig bezárólag egyre csökkent, azóta ismét emelkedett. Ennek az az oka, hogy míg a városok törvénytelen születési hányadosa bizonyos hullámvázások után 1900 előtt is körülbelül azon a nívón mozgott, ahol 50 évvel korábban volt, a vidék hányadosa határozottan megcsökkent.

Három kiragadott évre vonatkozólag Broesike azt is kiszámította, hogy a nagy-, közép- és a kisvárosok törvénytelen születési hányadosai minő változásokat szenvedtek.

92. tábla. A poroszországi nagy-, közép- és kisvárosok törvénytelen születési hányadosai 1880-ban, 1890-ben és 1900-ban.

Megnevezés	1000 születés közül törvénytelen volt :		
	1880	1890	1900
Nagyvárosok	143	114	120
Középvárosok	81	81	78
Kisvárosok	80	77	71
Városok általában	94	90	91
Vidék	71	70	62
Poroszország	79	77	73

¹⁾ L. i. m. 29—30. lapjait.

A törvénytelen születések arányszáma tehát minden vonatkozásban elég észrevehetően csökkent. Egyébként azonban figyelmet kelthet az a körülmény, hogy *a közép- és kisvárosok, valamint a vidék törvénytelen születési hányadosai között nincs olyan nagy különbség, melyre talán eleve számíthattunk volna. Csak a nagyvárosok azok, melyek hányadosai messze fölibekerekednek a többi várostípusok, valamint a vidék hányadosainak.* Broesike figyelmeztet arra, hogy a nagyvárosok törvénytelen születési hányadosát emeli az a körülmény is, hogyszámos, faluról származó szülőnő a városi szülőintézetekben hozta világra magzatát. A nagyvárosok csökkenő hányadosaival szemben pedig figyelmeztet arra, hogy újabban került be számos olyan város a 100.000 léleknél népesebb város csoportba, tehát a nagyvárosok közé, amelyek túlnyomórészt katolikus lakosságúak, akiknek körében a törvénytelen születés ritkábban fordul elő.

Prenger ¹⁾ 1827-ig bezárólag mutatja ki évenként Szászország törvénytelen születési hányadosait. Az ő közléseit követjük akkor, midőn e hosszú időszokról legalább töredékesen kívánunk beszámolni.

93. tábla. Szászország törvénytelen születési hányadosai 1827-től 1910-ig.

Év	100 születésre esett törvénytelen születés	Év	100 születésre esett törvénytelen születés	Év	100 születésre esett törvénytelen születés
1827	11·9	1855	14·5	1885	13·1
1830	12·1	1860	15·2	1890	12·3
1835	14·0	1865	15·2	1895	12·5
1840	14·1	1870	13·9	1900	12·6
1845	15·1	1875	12·7	1905	13·4
1850	15·3	1880	12·7	1910	14·9

Szászország törvénytelen születési kvótája e háromnegyed évtized alatt nem volt mozdulatlan. A kisebb ingadozások figyelmen kívül hagyásával két nagyobb hullámmozgás megtörténtét bizonyítják Prenger adatai. A múlt század második negyedének elejétől kezdve a század 50-es évéig határozottan emelkedett a törvénytelen születési hányados. Másfél évtizedes stagnáció után a 60-as évek közepe után hirtelen csökkenni kezdett és csak a 90-es évek második felét elérve vett alakulása olyan fordulatot, amely sejtette azt, hogy Szászország törvénytelen születési hányadosa ismét a régi magasságot fogja elérni. Ami, mint fentebb láttuk, valóban ismét bekövetkezett.

1865-től kezdve évenként kimutatta Prenger munkájában azt is, hogy *a városokban és a falvakban* miképen alakult a törvénytelen születési hányados. A 0-val s az 5-tel végződő években ezeket az adatokat is közöljük :

¹⁾ L. i. m. 96—97. lapját.

94. tábla. Szászország városi és vidéki törvénytelen születési hányadosai 1865—1910-ig.

Év	A törvénytelen születési hányados %		Év	A törvénytelen születési hányados %	
	városokban	falvakban		városokban	falvakban
1865	15·6	14·9	1895	13·8	11·5
1870	14·2	13·7	1900	14·7	10·9
1880	13·1	12·5	1905	15·3	11·4
1885	13·6	12·8	1910	17·2	12·6

1871-től 1875-ig a szászországi adatok hiányozván, 1875-ről nem tudtuk idézni a városi és vidéki törvénytelen születési arányszámokat. A meglévő két számsor egyfelől arról tájékoztat, hogy úgy a városi, mint a vidéki törvénytelen születési hányados fejlődésében észrevehetjük azt az irányt, mely a közbenső évek csökkenése után a hányadosokat ismét magasabb nivó felé vezeti el. Megszívlelésre méltó tanulság azonban az, hogy a múltban a városi és vidéki törvénytelen születési hányadosok között rendszerint csekély különbség mutatkozott. Csak a 90-es évek táján indult el az az újabb — jellegzetesebb — fejlődés, mely szerint a városi törvénytelen születési mozgalomnak hányadosa jóval magasabb szinten helyezkedik el, mint a vidéki mozgalomé. De még a 90-es évek folyamán is számos olyan közigazgatási kerülete volt Szászországnak (Bautzen, Löbau, Zittau, stb.), ahol a falu törvénytelen születési hányadosa számbavehetően magasabb volt, mint a vidéken.

Baden nagyhercegségre vonatkozólag Lange ¹⁾ 1852-től 1910-ig bezárólag közli a törvénytelen születési kvótát, az egyszerűbb áttekintés kedvéért átlagokban :

95. tábla. A badeni nagyhercegség törvénytelen születési hányadosai 1852-től 1910-ig.

Évcsoport, átlag	%	Évcsoport, átlag	%
1852—1863	16·1	1881—1885	8·0
1856—1863	16·6	1886—1890	8·4
1864—1867	15·0	1891—1895	8·3
1868—1871	11·9	1896—1900	8·0
1872—1875	8·6	1901—1905	7·4
1876—1880	7·4	1905—1910	7·5

A badeni nagyhercegség területén tehát a törvénytelen születési kvóta alakulása egészen sajátos utat követett. Igen nagy magasságból zuhant le aránylag rövid idő alatt s a század első évtizedében már fele akkora sem volt, mint a múlt század 50-es 60-as éveiben. Tekintettel arra, hogy mint más helyen kifejtettük, a házasságonkívüli termékenység arányszáma is erősen csökkent Badenben, kétségtelen, hogy itt a törvénytelen születési hányados redukálódását főképp ezzel a jelenséggel kell összefüggésbe hozni.

Bajorországban a törvénytelen születési kvóta alakulását Lindner munkája alapján ²⁾ az 1825/26. évtől, amikor még a számítás októbertől

¹⁾ L. dr. A. Lange : »Die unehelichen Geburten in Baden« c. i. m. 30*—31* l.

²⁾ »Die unehelichen Geburten als Sozialfaenomen« c. idézett munkájának 217. l.

szepember végéig terjedő években történt, 1897-ig tudjuk figyelemmel kísérni. A fejlődést szépen jelzik az alábbi adatok :

96. tábla. A törvénytelen születési hányados Bajorországban. — 1825—1897.

Év	Törvénytelen szülöttek %-a	Év	Törvénytelen szülöttek %-a
1825—1826	20·5	1865—1866	21·8
1830—1831	19·9	1871	15·2
1835—1836	21·1	1875	12·6
1840—1841	20·9	1880	13·1
1845—1846	20·5	1885	13·8
1850—1851	21·5	1890	14·2
1855—1856	21·1	1895	13·8
1860—1861	22·8	1897	13·9

A mult század hatvanas éveinek közepéig a törvénytelen születési kvóta némi hullámmzással, de mégis inkább emelkedve, legtöbbszörre a 20% körül helyezkedett el. Ekkor, a hetvenes évek végéig bezárólag hirtelen nagyot csökkent s azután a kilencvenes évek végéig igen lassan ismét emelkedni kezdett. Bajorország egyes részei közül a legmagasabb volt a törvénytelen születési kvóta Felső- és Alsó-Bajorországban, továbbá Felső- és Közép-Frankenben, igen kedvező hányadosa révén viszont mindenkor legjobban Pfalz vált ki. A városi és a vidéki törvénytelen születési hányados fejlődéséről *Lindner*¹⁾ munkája szintén közöl adatokat. Talán elegendő, ha az 1879—88. évek átlagos számait használjuk fel tanulmányunkban :

97. tábla. A városi és vidéki törvénytelen születési hányados Bajorországban. — 1879—88.

Országgrész	Városi	Vidéki	Országgrész	Városi	Vidéki
	törvénytelen születési hányados : %			törvénytelen születési hányados : %	
Oberbayern	27·7	15·7	Oberfranken	18·7	14·0
Niederbayern	17·3	16·2	Mittelfranken	20·6	16·0
Pfalz	7·5	5·1	Unterfranken	21·3	7·3
Oberpfalz	15·9	11·3	Schwaben	10·6	10·2

A városok törvénytelen születési hányadosa tehát Bajorország minden részében nagyobb volt, mint a vidéki kerületeké. A részletesebb adatok azt bizonyítják, hogy a hetvenes éveket megelőzőleg különösen Unterfranken és Oberbayern városaiban a törvénytelen születési kvóta a mai arányoknál sokkal magasabb volt. A csökkenés mértéke azonban Oberpfalz és Oberfranken városaiban még nagyobb volt, mint az említett két országgrészben.

A külföldi államok törvénytelen születési kvótájának kutatására irányuló szemlénket most már *Európa egyéb részeire* is ki kell terjesztenünk. Leghelyesebbnek azt véljük, ha a felsorolást úgy ejtjük meg, hogy a közép- és nyugateurópai államok után vesszük sorra előbb az észak-, majd a dél-európai államokat.

¹⁾ L. i. m. 226—32. lapján.

98. tábla. Adatok a többi európai állam törvénytelen születési hányadosairól
1876—1925. években.

Ország, év	10.000			Ország, év	10.000		
	élve-	halva-	összes		élve-	halva-	összes
	szülött közül törvénytelen volt				szülött közül törvénytelen volt		
<i>Belgium :</i>				<i>Luxemburg :</i>			
1876—1885	780	1.037	791	1891—1895	335	.	.
1886—1895	877	1.197	892	1896—1905	367	633	414
1896—1905	740	1.028	752	1906—1910	506	1.010	521
1906—1910	627	891	638	1911—1915	644	1.301	665
1911—1913	639	986	652	1916—1918	331	1.054	569
1919—1920	689	1.182	712	1919—1920	617	1.282	643
1921—1925	566	904	582	1921—1925	454	988	473
<i>Franciaország :</i>				<i>Anglia és Wales :</i>			
1876—1885	750	1.343	776	1876—1885	478	—	—
1886—1895	853	1.461	881	1886—1895	443	—	—
1896—1905	881	1.393	904	1896—1905	402	—	—
1906—1910	886	1.378	908	1906—1910	402	—	—
1911—1915	¹⁾ 1.091	¹⁾ 1.412	¹⁾ 940	1911—1915	431	—	—
1916—1918	²⁾ 1.389	²⁾ 2.078	²⁾ 1.422	1916—1918	554	—	—
1919—1920	³⁾ 1.324	³⁾ 1.939	³⁾ 1.354	1919—1920	537	—	—
1921—1925	867	1.227	874	1921—1925	426	—	—
<i>Spanyolország :</i>				<i>Skócia :</i>			
1876—1885	470	1.119	480	1876—1885	838	—	—
1886—1895	499	821	505	1886—1895	773	—	—
1896—1905	441	1.007	455	1896—1905	666	—	—
1906—1910	461	1.049	476	1906—1910	708	—	—
1911—1915	479	1.102	495	1911—1915	720	—	—
1916—1918	547	1.201	562	1916—1918	752	—	—
1919—1920	624	1.607	650	1919—1920	770	—	—
1921—1925	⁴⁾ 442	⁴⁾ 1.269	612	1921—1925	677	—	—
<i>Olaszország :</i>				<i>Irország :</i>			
1876—1885	739	981	746	1876—1885	252	—	—
1886—1895	712	923	720	1886—1895	271	—	—
1896—1905	593	756	602	1896—1905	262	—	—
1906—1910	508	696	516	1906—1910	263	—	—
1911—1915	469	684	478	1911—1915	377	—	—
1916—1918	463	866	481	1916—1918	457	—	—
1919—1920	462	812	478	1919—1920	454	—	—
1921—1925	469	715	480	1921—1925	429	—	—

¹⁾ 1911—1913. egész terület, 1914—1915. csak 77 tartomány. — ²⁾ Csak 77 tartomány. —³⁾ 1919. csak 77 tartomány. — ⁴⁾ 1921—1924.

98. tábla Adatok a többi európai állam törvénytelen születési hányadosairól
1876—1925. években. (Vége.)

1876—1925. években (végig)

Ország, év	10.000			Ország, év	10.000		
	élve-	halva-	összes		élve-	halva-	összes
	szülött közül törvénytelen volt				szülött közül törvénytelen volt		
<i>Hollandia :</i>				<i>Lengyelország :</i>			
1876—1885	308	514	318	1915	818	—	—
1886—1895	316	560	328	1916—1918	1.496	—	—
1896—1905	248	474	258	1920	841	1.266	852
1906—1910	214	367	219	1922—1925	786	1.496	803
1911—1915	209	350	214	<i>Görögország :</i>			
1916—1918	224	375	229	1876—1885	101	—	—
1919—1920	208	384	215	1921—1922	94	619	102
1921—1925	190	323	195	<i>Bulgária :</i>			
<i>Svédjc :</i>				1876—1885	10	298	12
1876—1885	476	794	489	1886—1895	19	250	20
1886—1895	462	750	473	1896—1905	38	254	40
1896—1905	442	730	452	1906—1910	53	240	54
1906—1910	446	652	453	1911—1915	66	234	67
1911—1915	470	741	478	1919—1920	121	386	123
1916—1918	463	791	472	1921—1924	118	417	120
1919—1920	438	697	445	<i>Finnország :</i>			
1921—1925	375	661	384	1876—1885	715	—	—
<i>Norvégia :</i>				1886—1895	650	1.128	663
1876—1885	825	1.233	838	1896—1905	658	1.095	669
1886—1895	731	1.100	741	1906—1910	704	1.182	713
1896—1905	726	1.184	737	1911—1915	778	1.245	789
1906—1910	673	999	680	1916—1918	825	1.325	840
1911—1915	700	1.161	710	1919—1920	767	1.555	787
1916—1918	695	1.063	703	1921—1925	879	1.643	899
1919—1920	702	1.091	710	<i>Szerbia :</i>			
1921—1924	¹⁾ 683	1.096	695	1876—1885	82	—	—
<i>Európai Oroszország :</i>				1886—1895	104	—	—
1876—1885	212	—	—	1896—1905	112	166	113
1886—1895	268	—	—	1906—1910	131	190	132
1896—1905	260	—	—	<i>Románia :</i>			
1906—1910	²⁾ 231	—	—	1876—1885	504	1.397	514
<i>Lettország :</i>				1886—1895	633	1.640	645
1924—1925	³⁾ 583	137	666	1895—1905	905	—	—
<i>Litvánia :</i>				1906—1910	909	1.588	926
1924—1925	613	—	—	1911—1913	805	1.426	822
<i>Esztország :</i>				1919—1920	899	1.758	915
1922—1925	744	622	754	1921—1925	991	1.619	982

¹⁾ 1921—1925. évi átlag. — ²⁾ Négyévi adat, 1910 hiányzik. — ³⁾ 1922—1925. évi átlag.

Mielőtt ezeket az adatokat közelebbről megvizsgáljuk, korábban követett módszerünkhöz képest itt is kiszámítottuk azt, hogy 1921—25. (vagy a felsorolásban a legutolsó) évek hányadosa hány százaléka az 1876—85. évek törvénytelen születési kvótájának.

99. tábla. Adatok a törvénytelen születési kvóta nagyságában az 1876—1885 évektől az 1921—1925 évekig történt eltolódásokról.

Ország	1876—1885. évek átlaga = 100		
	Élve	Halva	Összes
	törvénytelen születési hányados		
Belgium	73	87	74
Franciaország	116	92	113
Spanyolország	.	.	128
Olaszország	63	73	65
Anglia és Wales	89	.	.
Skócia	81	.	.
Írország	170	.	.
Hollandia	62	63	62
Svájc	78	84	79
Norvégia	85	89	83
Bulgária	1.180	140	1.000
Finnország	124	.	.
Románia	197	125	192

A törvénytelen születési hányados Bulgáriában egész rendkívüli emelkedésen ment keresztül. Az emelkedés azonban, bár mértéke a statisztika szempontjából hiteles, mégsem veszedelmes. Bulgária törvénytelen születési hányadosa a 70-es évek végén egész minimális volt, de a világháború után következő években még mindig a legeslegjobbak közé tartozott egész Európában. A Romániában észlelt emelkedés azonban már reális emelkedés, minthogy itt már a hetvenes, nyolcvanas években sem volt a törvénytelen születési kvóta oly alacsony, mint a többi Balkán-államban általában. Az ötven év alatt bekövetkezett fejlődés Románia viszonyait még inkább eltávolította a többi délkelet-európai államétól.

A felsorolásban szereplő államok legtöbbjében azonban a törvénytelen születések hányadosa határozottan csökkenő irányzatú volt s ez az irányzat a latin és angolszász országokban egyaránt megnyilvánult. Legkedvezőbbnek a helyzet mégis Hollandiában látszik. A latin államok közül a fejlődés vonalát tekintve Franciaország és Spanyolország egyformán kivételek, de Franciaországban a háborús és a háborút követő esztendőkből a törvénytelen

születési kvóta ugrásszerűen kiemelkedett és csak a huszas évek elején szelídült ismét meg.¹⁾

Hollandia törvénytelen születési kvótájáról nemcsak azt kell megjegyeznünk, hogy fejlődése a legjobbindulatú volt, hanem azt is, hogy a kultúrállamokban keresve sem találhatunk másik olyan államot, ahol olyan kedvezően alakult a törvénytelen születési hányadosa, mint itt.

¹⁾ Az »Annuaire statistique de la Belgique et du Congo Belge. 1925—1926.« 40. lapján a belgiumi törvényes és törvénytelen születési mozgalom adatait három és fél évtizeden át — részben — sajátos megvilágításban vizsgálhatjuk :

	1891-től 1900-ig	1901-től 1910-ig	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926
Törvényes születések száma 1 törvénytelen születéshez viszonyítva.....	10-90	14-30	13-22	14-51	15-66	16-84	18-07	19-07	20-39
Törvényes születés esett 100 születésre	91-60	93-47	92-97	93-55	94-00	94-39	94-76	95-02	95-33
Törvénytelen születés esett 100 születésre	8-40	6-53	7-03	6-45	6-00	6-01	5-61	5-24	4-98
Törvényes születés esett 100 lakosra	2-67	2-48	2-06	2-04	1-92	1-93	1-89	1-88	1-81
Törvénytelen születés esett 100 lakosra	0-25	0-17	0-16	0-14	0-12	0-11	0-10	0-10	0-09
Törvényes fiúszülött 100 tör- vényes leányszülöttre ...	104-84	104-61	106-27	105-34	105-28	105-54	104-84	104-58	104-46
Törvénytelen fiúszülött 100 törvénytelen leányszülöttre	102-72	102-71	102-02	106-13	103-28	101-34	94-47	100-00	96-88

Néhány adat az olaszországi törvénytelen születési mozgalom újabb időbeli alakulásáról :

Fiúk	1923.	1924.	1925.	1926.	1927.
<i>Fiúszülött 1000 leányszületésre :</i>					
A) Törvényes élveszülöttek	1.050-8	1.054-3	1.050-9	1.049-2	1.053-3
B) Törvénytelenek és elhagyottak :					
a) elismert	1.026-7	1.058-5	1.064-5	1.037-8	1.057-5
b) nem elismert	1.007-7	988-9	996-6	1.019-4	992-9
c) összes törvénytelenek és elhagyottak.	1.022-1	1.042-5	1.049-0	1.033-4	1.043-2
C) Törvényes halvaszülöttek	1.299-1	1.308-8	1.289-3	1.294-2	1.297-8
D) Törvénytelenek és elhagyottak.....	1.185-2	1.188-1	1.179-0	1.267-7	1.133-8
E) Összes születések.....	1.059-0	1.062-9	1.059-5	1.056-8	1.060-5
F) Törvénytelen és elhagyott :					
a) 1000 élveszületésre	44-5	47-9	49-0	48-5	47-7
b) 1000 halvaszületésre	67-9	74-7	73-4	76-3	74-2
c) 1000 születésre általában	45-5	49-0	50-0	49-6	48-7
G) Elismert törvénytelen gyermekek ‰-e :					
a) fiú	758-8	782-1	781-1	781-9	789-4
b) leány	755-4	770-3	769-6	778-9	778-8
c) mindkét nem	757-1	776-3	775-5	780-4	784-2

Annuario Statistico Italiano 1929. VII. 33. l.

Említettük már azt, hogy a Balkán-államok törvénytelen születési kvótája mennyire alacsony. Az északi államokról ezt kevésbé mondhatnók, noha a cári Oroszország törvénytelen születési hányadosa szintén nagyon mérsékelt volt. Azok az államok azonban, melyek a régi Oroszország területéből váltak ki, kivétel nélkül jóval magasabb törvénytelen születési hányadossal rendelkeznek, mint amekkora Oroszországé volt.¹⁾

Az *Institut* közlései alapján *egyéb világrészekbeli államok* törvénytelen születési hányadosa felől is tájékozódhatunk. Minthogy e közlések túlnyomó része csak az élveszületések között jelzi a törvénytelen születésűek arányszámát, vizsgálódásainkat is csaknem kizárólag ennek az arányszámnak az alakulására kell fordítanunk. A tárgyalás menetét illetőleg talán helyesebbnek látszik, ha a táblázatos közlés helyett túlnyomó részt a szövegben mondjuk el észrevételeinket.

¹⁾ Finnország törvénytelen születési mozgalmának biológiai áttekintését nyújtja az alábbi pár adat:

Évek átlaga	Törvényes szülöttek	törvénytelen %	1000 törvényes születésre élveszületett	1000 törvényes születésre halvaszületett	1000 törvénytelen születésre jutott élveszületés	1000 törvénytelen születésre jutott halvaszületés	Törvénytelen halvaszületés az összes halvaszületéshez képest
1881—1890....	930.0	69.2	973.6	26.4	953.0	47.0	116.5
1891—1900....	933.3	66.7	974.6	25.4	955.8	44.2	110.7
1901—1910....	931.1	68.9	976.5	23.5	959.0	41.0	114.3
1911—1920....	919.4	80.6	976.1	23.9	957.8	42.7	135.6
1921.....	902.5	97.5	976.2	23.8	948.1	51.9	190.7
1922.....	909.2	90.8	975.2	24.8	951.7	46.1	163.0
1923.....	910.0	90.0	975.6	24.4	950.1	49.9	168.1
1924.....	911.5	88.5	975.6	24.4	954.8	45.2	152.8
1925.....	917.1	82.9	975.8	24.2	953.9	46.1	146.6

Annuaire statistique de Finlande. Helsinki. 1927. 61—62. l.

Bizonyos vonatkozásban azonban a finn adatok 1751-ig visszanyúlhatnak:

Évek átlaga	Születések ezreléke az átlagos népességhez viszonyítva	Törvénytelen születések ezreléke az összes élveszületetekhez viszonyítva	Évek átlaga	Születések ezreléke az átlagos népességhez viszonyítva	Törvénytelen születések ezreléke az összes élveszületetekhez viszonyítva
1751—1760	44.9	14.5	1871—1880	37.0	78.8
1761—1770	42.7	16.5	1881—1890	35.0	67.7
1771—1780	40.1	23.9	1891—1900	32.2	65.5
1781—1790	38.9	31.1	1901—1910	31.1	67.8
1791—1800	40.1	44.6	1911—1920	25.4	79.1
1801—1810	36.3	57.1	1921	24.3	95.0
1811—1820	37.4	62.9	1922	23.4	88.8
1821—1830	38.2	62.6	1923	23.7	87.8
1831—1840	33.4	59.4	1924	22.4	68.8
1841—1850	35.5	72.0	1925	22.3	81.2
1851—1860	35.9	70.4			
1861—1870	34.4	70.3			

Annuaire statistique de Finlande, 1927. 50 l.

Az *Amerikai Egyesült-Államoknak* csak bizonyos részéről tartalmaznak az *Institut* kiadványai adatokat. Ezeknek az adatoknak legfőbb tanulsága az, hogy Északi- és Dél-Karolinán, Kolumbián, Delawaren és Virginián és Marylanden kívül, amelyekben a törvénytelen élveszületési hányados 4 és 8% között mozog, *a legtöbb államban a hányados rendkívül alacsony, csaknem mindig 2%-on, itt-ott azonban (Utah, Kansas stb.) 1%-on is alul marad.* Azoknak az államoknak adatai azonban, melyek nem csupán a közvetlen múlt viszonyait érintik (mint Michigan, Kenttucky, Pennsylvania, Vermont stb.), hanem hosszabb időre nyúlnak ki, azt mutatják, hogy a *törvénytelen születési hányados lassan emelkedik.*

Az északamerikai alacsony arányszámokkal szemben *Dél-Amerikában*, ahol pedig a statisztikai megfigyelésnek ez a része általában jóval hosszabb időre nyúlik vissza, *szinte fantasztikusan magas számokat látunk egyik-másik országban.* *Salvador* születési mozgalmának rendszerint jó 50, sőt csaknem 60%-a rendszerint törvénytelen születésű. *Panamában* az arányszám 70% felé közeledik, *Mexikóban* mindig felette van a 40%-nak. *Chilében* 1881—89 óta, amikor 24-9% volt, századunk elejére 38% fölé ugrott.

De a többi állam törvénytelen születési kvótája is, melyekről eddig említést nem tettünk, *Costarikáé, Columbiáé, Uruguayé egyaránt* erősen meghaladja a 20%-ot és a 30%-hoz áll közelebb. Kivétel talán csak *Argentína*, melynek arányszáma az 1911—15. években csak 21-5% volt, — akkora tehát, melyet az európai fogalmak szerint ugyancsak nagynak minősíthetünk. A délamerikai viszonyok jellemzéséhez tartozik még az, hogy a törvénytelen élveszületettek hányadosa *a legtöbb államban nemcsak magas, hanem szembe-tűnően emelkedő is.* Más képet mutat Mexikóval és Panamával együtt a középamerikai *Cuba*, melynek adatai azonban csak 1913-ig állanak rendelkezésünkre. Nyilvánvaló, hogy ezeket a *délamerikai méreteket nem lehet európai szemszögből elbírálni.* A *délamerikai államok népi összetétele, a nem fehér fajok és a vegyes kevert fajok erős képviselője nyilván az egyik döntő tényező abban, hogy a törvénytelen születési hányados alakulása annyira jellegzetesen más, mint Európában megszoktuk.*

Annál inkább európai képe van a törvénytelen születési hányados elhelyezkedésének *Japánban és Holland-Kelet-Afrikában.* Ezek számait részletesebben is közöljük. (L. a 100. sz. táblázatot.)

Japán és Holland-Kelet-India törvénytelen születési hányadosainak alakulása azonban mégsem egyforma. Japán hányadosa végeredményben inkább emelkedő, Holland-Kelet-Indiáé pedig erősen csökkenő. Mindkét helyen, de különösen Japánban magas a halvaszületettek között a törvénytelen születésűek aránya.

Ausztrália egyes részeire vonatkozólag az *Institut* kiadványai szintén kimutatják a törvénytelen élveszületettek hányadosát. E hányados az úgynevezett északi területen Ausztrália egyéb részeihez képest messze kiugrik

(1908—10 : 18·6%, 1921—25 : 31·4%). E világrész többi részein a törvénytelen születési hányados mindenfelé jóval mérsékeltebb és csak néha lépte túl a 6%-ot, mint például Új Dél-Wales-ben, vagy Queenslandban. A kedvező népmozgalmi viszonyai folytán annyira nevezetes Új-Zélandról említsük meg azt, hogy a törvénytelen élveszületések kvótája az 1876—85. években 2·7% volt, a következő tíz évben 3·5, azóta pedig mindig 4 és 5% között ingadozik, *de az átlagszámok szerint sohasem emelkedik az 5% fölé és sohasem süllyed a 4% alá.*

Afrikát illetőleg a *Délafrikai-Unió* adatait ismerjük, persze csak a fehér lakosságra vonatkozólag. 1915—20-ig 1·77, 1921—25-ig pedig 2·3 volt itt az élveszületések között törvénytelen származásúak arányszáma. Legmagasabb még Fokföldön, legkisebb pedig Orange-ban.

100. tábla. Japán és Holland-Kelet-India törvénytelen születési hányadosai az 1851—1925., illetőleg 1896—1920. években.

Ország	élve- születésre esett törvénytelen	10.000 halva- születésre esett törvénytelen	összes
<i>Japán :</i>			
1851—1895	650	.	565
1896—1898	706	.	644
1899—1905	910	2.205	1.028
1906—1910	924	2.377	1.054
1911—1915	893	2.305	1.001
1916—1918	850	2.264	984
1919—1920	824	2.236	920
1921—1925	778	2.172	859
<i>Holland-Kelet-India</i>			
1896—1905	1.166	1.585	1.179
1906—1910	893	1.659	912
1911—1915	801	1.704	821
1916—1918	542	1.240	555
1919—1920	412	1.950	444

IX. Külföldi nagyvárosok törvénytelen születési hányadosai.

A törvénytelen születési hányados vizsgálatának kérdését az egész világon megvizsgálva módunk lenne az Institut évkönyvei alapján azokat a számokat is felsorakoztatni, melyek a halvaszületések arányát jelzik a törvényes és törvénytelen szülöttek sorában. Ez adatokfeldolgozásáról azonban lemondunk s immár áttérünk ugyancsak az Institut munkálatai alapján ¹⁾ azoknak a rendkívül érdekes adatoknak feldolgozására, melynek a *világ nagyvárosaiban* jelzik a törvénytelen születések hányadosát, az összes születések hányadosán kívül külön az élve- és halvaszületéseket is. (L. 101. táblát.)

A német nagyvárosok adatai közül erősen kiemelkedik München város törvénytelen születési hányadosa, melynek sem a szászországi Drezda és Lipcse városok, sem pedig Berlin hányadosa szinte nyomába sem ér. Mind e városok törvénytelen születési hányadosa azonban többé-kevésbé csökkenő irányzatú. Leginkább Berliné, melynek törvénytelen születési hányadosa 1921—25-ben csak 63·2%-a volt az 1911—15. évi hányadosnak. Berlin adatai azonban 1920-ig bezárólag a régi Berlin területére vonatkoztak, azóta pedig Nagy-Berlinére. A közigazgatási változás, új területeknek a berlini közigazgatás körébe való bevonása is részes volt abban, hogy a háború után következő esztendőben olyan halavány mása Berlin törvénytelen születési hányadosa a háború előtti időkének.

Az általános fejlődéssel szemben Boroszló törvénytelen születési hányadosa állandóan igen magas volt, Chemnitzé viszont épen a háborút követő esztendőben éleződött ki annyira, hogy e város hányadosa a legerősebb arányszámok közé került. Az olyan kivételek, mint Essen, Duisbourg, ahol a törvénytelen születési hányados 4, 5, 6% körül ingadozik, úgylátszik tényleg ritkaságszámba mennek Németország nagyvárosai között. Bár Dortmund, Düsseldorf és Bréma hányadosai is elég mérsékeltek. Azokban a városokban azonban, ahol a törvénytelen születési hányados csekélyebb, az irányzat rendszerint emelkedő. Figyelemreméltó körülmény az, hogy a háborús évek hatása nem jelentkezett általánosan a német nagyvárosok törvénytelen születési kvótájában. Az államokra vonatkozólag jól megfigyelhettük azt, hogy az 1916—18. években a törvénytelen születési kvóta ugrásszerűen növekedett.

¹⁾ Annuaire Statistique des grandes villes. Publié par l'Office permanent de l'Institut International de Statistique. 1927. La Haye.

101. tábla. Adatok a nagyvárosok törvénytelen születési hányadosairól.

Ország, város	10.000			Ország, város	10.000		
	élve-	halva-	összes		élve-	halva-	összes
	születésre esett törvénytelen				születésre esett törvénytelen		
<i>Németország:</i>							
Berlin :				Frankfurt a. Main :			
1911—1915	2.209	2.905	2.283	1911—1915	1.546	1.910	1.548
1916—1918	2.199	2.864	2.231	1916—1918	1.757	2.316	1.893
1919—1920	1.703	2.736	1.748	1919—1920	1.554	2.229	1.575
1921—1925	1.393	2.661	1.635	1921—1925	1.369	1.962	1.391
Hamburg :				Düsseldorf :			
1911—1915	1.436	2.368	1.467	1911—1915	985	1.741	1.000
1916—1918	1.346	2.262	1.382	1916—1918	1.058	1.634	1.078
1919—1920	1.133	2.388	1.181	1919—1920	1.013	1.646	1.038
1921—1925	1.164	2.168	1.210	1921—1925	963	1.667	989
Köln :				Stuttgart :			
1911—1915	1.316	1.807	1.323	1911—1915	1.537	1.675	1.575
1916—1918	1.356	1.732	1.367	1916—1918	1.604	1.884	1.616
1919—1920	1.397	1.925	1.419	1919—1920	1.595	1.717	1.592
1921—1924	1.234	1.593	1.246	1921—1925	1.510	1.943	1.523
München :				Chemnitz :			
1911—1915	3.088	3.676	3.114	1911—1915	1.611	2.262	1.630
1916—1918	2.783	3.101	2.790	1916—1918	1.316	2.240	1.358
1919—1920	2.453	3.081	2.468	1919—1920	1.524	2.274	1.575
1921—1925	2.713	3.224	2.718	1921—1925	2.027	2.963	2.060
Lipcse :				Dormund :			
1911—1915	2.210	2.708	2.228	1911—1915	782	1.171	793
1916—1918	1.956	2.780	1.992	1916—1918	825	1.381	842
1919—1920	1.764	2.696	1.805	1919—1920	900	1.658	922
1921—1925	1.948	2.651	1.971	1921—1925	864	1.448	884
Drezda :				Bréma :			
1911—1915	2.359	2.960	2.376	1911—1915	1.104	1.579	1.113
1916—1918	2.160	2.231	2.167	1916—1918	1.219	1.683	1.231
1919—1920	1.901	2.821	1.941	1919—1920	1.102	1.632	1.117
1921—1925	2.066	3.031	2.112	1921—1925	1.028	1.525	1.041
Boroszló :				Königsberg :			
1911—1915	2.196	2.654	2.212	1911—1915	1.679	2.486	1.698
1916—1918	2.257	2.819	2.277	1916—1918	2.258	2.647	2.262
1919—1920	2.121	2.641	2.150	1919—1920	1.840	2.770	1.858
1921—1925	2.194	3.086	2.231	1921—1925	1.699	2.222	1.729
Essen :				Duisburg :			
1911—1915	433	951	448	1911—1915	401	645	401
1916—1918	459	894	469	1916—1918	493	1.129	511
1919—1920	553	972	569	1919—1920	630	1.624	660
1921—1925	506	1.129	530	1921—1925	566	1.063	583

101. tábla. Adatok a nagyvárosok törvénytelen születési hányadosairól. (Folytatás.)

Ország, város	10.000			Ország, város	10.000		
	élve-	halva-	összes		élve-	halva-	összes
<i>Ausztria:</i>				<i>Finnország:</i>			
Bécs :				Helsingfors :			
1911—1915	2.746	3.294	2.804	1911—1915	1.899	1.896	1.899
1916—1918	2.454	3.221	2.538	1916—1918	1.637	2.647	1.665
1919—1920	1.876	3.369	2.010	1919—1920	1.011	2.500	1.064
1921—1925	1.727	3.189	1.840	1921—1925	995	1.379	1.004
<i>Belgium:</i>				<i>Franciaország:</i>			
Brüsszel :				Párizs :			
1911—1915	2.893	3.048	2.888	1911—1915	2.487	2.926	2.496
1916—1918	2.658	2.660	2.680	1916—1918	3.145	3.477	3.170
1919—1920	2.460	2.235	2.434	1919—1920	2.684	3.104	2.657
1921—1925	1.747	2.404	1.795	1921—1925	2.305	3.147	2.359
Anvers :				Lyon :			
1911—1915	1.444	2.172	1.464	1911—1915	2.115	2.571	2.118
1916—1918	1.064	2.119	1.129	1916—1918	2.685	3.231	2.719
1919—1920	1.075	1.661	1.208	1919—1920	2.688	3.087	2.717
1921—1925	975	1.601	1.007	1921—1924	2.465	2.178	2.503
<i>Bulgária:</i>				<i>Nagy-Britannia:</i>			
Sofia :				London :			
1911—1915	111	.	.	1911—1915	392	.	.
1916—1918	48	.	.	1916—1918	548	.	.
1919—1920	128	.	.	1919—1920	428	.	.
1921	467	—	—	1921—1925	406	.	.
<i>Dánia:</i>				<i>Glasgow :</i>			
Koppenhága :				1911—1915	668	.	.
1911—1915	2.743	2.929	2.749	1916—1918	722	.	.
1916—1918	2.660	3.093	2.673	1919—1920	868	.	.
1919—1920	2.403	2.640	2.415	1921—1925	598	.	.
1921—1925	2.229	2.332	2.224				
<i>Spanyolország:</i>				<i>Birmingham :</i>			
Valencia :				1911—1915	310	.	.
1911—1915	667	.	.	1916—1918	443	.	.
1916—1918	706	.	.	1919—1920	401	.	.
1919—1920	541	.	.	1921—1925	342	.	.
1921—1925	510	.	.				
<i>Esztország:</i>				<i>Belfast :</i>			
Tallin :				1911—1915	438	.	.
1919—1920	527	.	.	1916—1918	455	.	.
1921—1925	787	.	.	1919—1920	430	.	.
				1921—1925	362	.	.

101. tábla. Adatok a nagyvárosok törvénytelen születési hányadosairól. (Folytatás.)

Ország, város	10.000			Ország, város	10.000		
	élve-	halva-	összes		élve-	halva-	összes
	születésre esett törvénytelen				születésre esett törvénytelen		
<i>Itália:</i>				<i>Hollandia:</i>			
Róma :				Amsterdam :			
1911—1915	1.475	2.307	1.516	1911—1915	429	742	442
1916—1918	1.512	2.283	1.563	1916—1918	424	798	438
1919—1920	1.401	2.034	1.420	1919—1920	399	848	416
1921—1925	1.133	1.678	1.133	1921—1925	372	643	382
Nápoly :				Hága :			
1911—1915	868	1.457	907	1911—1915	328	651	341
1916—1918	982	1.584	1.027	1916—1918	306	364	309
1919—1920	846	1.556	902	1919—1920	319	360	313
1921—1924	756	1.067	780	1921—1925	310	524	317
Milánó :				<i>Lengyelország:</i>			
1911—1915	1.082	1.861	1.110	Varsó :			
1916—1918	1.454	2.344	1.493	1911—1915	783	2.275	845
1919—1920	1.368	2.231	1.385	1916—1918	890	3.762	978
1921—1924	1.027	1.487	1.053	1919—1920	855	3.838	939
Genua :				1921—1925	663	3.073	750
1911—1915	1.077	1.875	1.134	<i>Románia:</i>			
1916—1918	1.497	2.342	1.554	Bukarest :			
1919—1920	1.374	2.342	1.428	1911—1915	1.513	.	.
1921—1925	942	1.878	1.010	1916—1918	1.539	3.537	2.186
Firenze :				1919—1920	1.300	3.908	2.086
1911—1915	1.390	1.854	1.410	1921—1925	1.612	3.622	2.075
1916—1918	1.702	2.139	1.734	<i>Oroszország:</i>			
1919—1920	1.495	1.829	1.484	Szentpétervár :			
1921—1925	1.161	1.104	1.165	1911—1915	1.838	3.202	1.543
<i>Lettország:</i>				1916—1918	2.250	.	.
Riga :				1919—1920	1.939	.	.
1911—1915	873	1.870	901	1921—1925	2.069	6.375	2.097
1916—1918	1.381	2.857	1.462	<i>Svédország:</i>			
1919—1920	678	2.329	726	Stockholm :			
1921—1925	1.059	2.051	1.107	1911—1915	3.563	4.158	3.580
<i>Norvégia:</i>				1916—1918	2.973	3.893	3.003
Oslo :				1919—1920	2.699	3.680	2.755
1911—1915	1.558	2.435	1.586	1921—1925	2.734	2.993	2.747
1916—1918	1.404	2.000	1.426				
1919—1920	1.320	2.000	1.251				
1921—1925	1.215	1.707	1.242				

101. tábla. Adatok a nagyvárosok törvénytelen születési hányadosairól. (Vége.)

Ország, város	10.000			Ország, város	10.000		
	élve-	halva-	összes		élve-	halva-	összes
	születésre esett törvénytelen				születésre esett törvénytelen		
<i>Svdjc:</i>				<i>Canada:</i>			
Bern :				Montreal :			
1911—1915	907	1.428	919	1911—1915	387	.	.
1916—1918	881	1.509	900	1916—1918	304	.	.
1919—1920	785	1.207	1.357	1919—1920	460	.	.
1921—1925	621	909	630	1921—1924	495	.	.
				<i>Amerikai Egyesült-Államok:</i>			
Zürich :				Cleveland :			
1911—1915	1.479	2.128	1.503	1911—1915	230	.	.
1916—1918	1.532	2.596	1.571	1916—1918	—	.	.
1919—1920	1.328	1.759	1.339	1919—1920	130	.	.
1921—1925	1.043	2.045	1.075	1921—1925	196	.	.
Genf :				Providence :			
1911—1915	1.342	.	.	1911—1915	226	.	.
1916—1918	1.326	.	.	1916—1918	215	.	.
1919—1920	932	.	.	1919—1920	179	.	.
1921—1925	745	.	.	1921—1924	181	.	„
<i>Cseh-Szlovákia:</i>				<i>Uruguay:</i>			
Prága :				Montevideo :			
1911—1915	1.794	2.432	1.807	1911—1915	1.707	.	.
1916—1918	1.912	3.148	1.963	1916—1918	1.999	.	.
1919—1920	1.258	2.529	1.274	1919—1920	2.188	.	.
1921—1925	1.174	2.018	1.227	1921—1925	2.199	.	.
<i>Argentina:</i>				<i>Ausztrália:</i>			
Buenos-Aires :				Sidney :			
1911—1915	1.289	2.005	1.319	1916—1918	690	.	.
1916—1918	1.348	2.688	1.403	1919—1920	709	.	.
1919—1920	1.237	2.093	1.319	1921—1925	670	.	.
1921—1925	1.161	973	1.151	Melbourne :			
<i>Brazília:</i>				1921—1924			
Rio de Janeiro :				750			
1911—1915	1.854	.	.	<i>Új-Zeland:</i>			
1916—1918	1.586	.	.	Wellington :			
1919—1920	1.591	.	.	1911—1915	1.082	.	.
1921—1925	1.571	.	.	1916—1918	978	.	.
				1919—1920	1.062	.	.
				1921—1925	955	.	.

A legtöbb német város statisztikája szerint, ha ilyen emelkedésre egyáltalán sor is került, rendszerint nagyon szerény keretek között maradt. Egyetlen jellegzetes kivétel Königsberg, melynél bizonyára a keleti harctér közelségével magyarázhatjuk, hogy a törvénytelen születési hányados jó egyharmad részével lett nagyobb 1916—18-ban, mint volt 1911—15-ben.

A német nagyvárosok halvaszületései között a törvénytelen elem részesedése természetesen mindig és mindenütt nagyobb, mint az élveszületések között. A legkiáltóbb eltérést annak a két városnak arányszámai jelzik, (Chemnitz és Duisbourg), amelyeket a fentebb kedvező hányadosú városoknak mondtunk, s amelyekben a halvaszületések törvénytelen kvótája csaknem kétszer, vagy több mint kétszer is akkora, mint az élveszületéseké. Nem lehetetlen tehát, hogy a törvénytelen élveszületések hányadosának alacsony voltát némileg az a másik kedvezőtlenebb körülmény támasztja alá. Feltűnő, hogy Berlinben, — akkor, midőn a törvénytelen élveszületések arányszáma zuhanásszerűen esett, — a halvaszületések törvénytelen csoportjának arányszáma sokkal kevésbé mérséklődött, — a két arányszám között szintén csaknem kétszeres különbség tátongott.

Ausztriában Bécs városának törvénytelen élveszületési hányadosánál már fentebb említettük, mennyire kedvezően alakult a múlt évtized eleje óta. Az 1921—25. évi hányados az 1911—15. évinek csak 63·1%-a, igaz, hogy azért még mindig elég magas. Fokozott mértékben áll ez az ítélet a bécsi halvaszülöttek törvénytelen csoportjának százalékára, mely megközelíti a harmad-részt s alig csökkent valamit másfél évtized leforgása alatt.

Belgium nagyvárosai közül az Institut adatai alapján e helyen Brüsszel és Anvers adataival foglalkozhatunk. Az ország fővárosának törvénytelen születési hányadosa sokkal nagyobb, bár erősen hanyatló, mint a híres kikötővárosé. Anvers hányadosa azonban 15 év alatt szintén annyira redukálódott, hogy 1921—25-ben már a szerényebb törvénytelen születési hányadosú városok között említhetjük meg.

A szomszédos Hollandia városai közül úgy Amsterdam, mint Hága törvénytelen születési hányadosai azon a határon *alul* mozognak, melyet rendkívül kedvezőnek szoktunk mondani Európában. Nem csoda így, ha az arányszámok mérséklődése itt már csak gyengébb ütemben történhetik, noha mégis megtörténik. Úgy Amsterdam, mint Hága városában azonban a halvaszülöttek törvénytelen születési hányadosa alaposan felülmúlja a törvénytelen élveszületési hányadost.

A három *skandináv állam* mindegyikének fővárosáról rendelkezünk adatokkal. Mindhárom törvénytelen születési arányszámainak közös tulajdonsága az, hogy a háború előtti évekkel szemben a háború utáni esztendőkhöz e hányadosok szembeötlő módon kisebbedtek. Csakhogy a csökkenés ellenére is *Stockholm* előbb valóban rendkívül magas hányadosa még mindig *Európa legmagasabb arányszáma*. Koppenhágáé is a legkedvezőtlenebbek

közül való. Szakadatlanul csökkent a halvaszületések tömegében is a törvénytelen születések kvótája. Stockholmban annyira, hogy az 1921—25. években megközelítőleg már a törvénytelen élveszületések arányszámának nivójára szállott alá, holott korábban Stockholm népmozgalmának jellemző vonása az volt, hogy igen magas törvénytelen élveszületési arányszáma még magasabb halvaszületési arányszámmal párosult.

Szemlénket fent, az *északi államok* területén folytatva (s ezek közé sorolva Oroszországot is) *Finnország* fővárosának, Helsingforsnak arányszámáról azt jegyezzük fel, hogy e város törvénytelen élveszületéseinek kvótája csaknem felére esett vissza s 1921—25-ben már 10% alatt helyezkedett el. Rigáé sem volt *Lettországban* ennél sokkal nagyobb, csakhogy itt a háborús évek kiugrását nem számítva, a háború előtt jóval csekélyebb arányszámot jegyzett a statisztika, mint a háború után. Rigában a törvénytelen halvaszülettek arányszáma is fokozódott, erős ellentétben Helsingfors-szal. Kétségkívül elkülönül a most ismertetett városok adataitól egyfelől az *esztországi* Talliné, melynek törvénytelen születési hányadosa, bár a század második évtizede elején emelkedni kezdett, de a 8%-os határt még sem érte el. De még inkább különbözik az oroszországi Szent-Pétervár nemcsak a törvénytelen élveszületéseinek magas, fokozódó s legutóbb már a 20%-ot meghaladott arányszámai miatt, hanem azért, mert Szent-Péterváron *a korábban is magas törvénytelen halvaszületési hányados az 1921—25. években olyan fantasztikus magasságba emelkedett, mit csak azzal a fellevéssel tudunk magyarázni, hogy a törvénytelen gyermekek világrahozatalát a szentpétervári orosz asszonyok szinte minden eszközzel megakadályozni igyekeztek. Szentpétervárott a halvaszületetteknek csaknem kétharmadrésze származott törvénytelen kapcsolatból.*

A közép-európai államok közül Svájcban Bern, Zürich és Genf adatait közöljük. Mindhárom városban a törvénytelen élveszületettek hányadosa szembeötlő javulást mutat s 1921—25-ben a 10%-ot valamivel csak Züriché haladta meg, a másik két városé jóval alacsonyabb régiókat szállt meg. Zürich törvénytelen halvaszületési kvótája különben szintén elég magas és nagyjában mozdulatlan.

Cseh-Szlovákia fővárosának, Prágának törvénytelen születési kvótája a háborús évek feltörő hullámát sem számítva, eléggé mérséklődő. Ugyanez áll a törvénytelen halvaszületési arányszámáról is. A *lengyelországi* Varsó törvénytelen születési hányadosában a háború hatása szintén jelentkezik, ámbár e város hányadosa mégis a kedvezőbbek közül való s a mellett csökken. is. Inkább feljegyzésre méltó az, hogy Varsóban a háborús évek alatt mennyire fokozódott a törvénytelen halvaszületettek arányszáma. Ez arányszám még 1921—25-ben is jóval nagyobb volt mint 1911—15-ben, s annyiban is nevezetes, hogy *csaknem hatszor akkora, mint a törvénytelen élveszületési arányszám.*

Nagy-Britannia városaiban a törvénytelen élveszületések hányadosa (a városokban sem rendelkezünk a törvénytelen halvaszületések hányadosának adataival) általában igen alacsony s ahol emelkedést jelez, mint például Birminghamben vagy Londonban, az emelkedés lényegtelen. Az Institut statisztikájában szereplő négy város közül *normális időkben egyik hányadosa sem érte el a 9%-ot*, sőt Glasgow-on kívül a többi városoké rendszerint meg is pihent a 4%-os határnál. A háborús hatás alól azért az angol városok sem tudták magukat kivonni, 1916—18-ban mindegyik törvénytelen születési hányadosa sokkal magasabb volt, mint 1911—15-ben.

A háborús hatás élesen mutatkozik a *franciaországi* Párizs és Lyon városok statisztikájában is, melyek törvénytelen élveszületési hányadosai azonban *messze magasságban trónolnak az angliai arányszámok fölött*. Különben Párizs város törvénytelen születési hányadosa annyiban is más fejlődést mutat, mint a legtöbb európai városé, hogy a háború utáni években csaknem olyan mértékű, mint a háború előtt volt. Lyon városé pedig egyenesen nagyobb is, mint volt előbb. Ez az eltérő fejlődés mutatkozik meg abban is, hogy az Institut közléseiben szereplő mindkét francia város törvénytelen halvaszületőjének arányszámai is magasabbak voltak a század 20-as éveinek első felében, mint a 10-es évek első felében. Főkép Lyon városra nézve áll ez.

Az olaszországi városok közül öt városnak adatai állanak rendelkezésünkre. Legnagyobb volt — s ma is — Róma és Firenze törvénytelen születési hányadosa, bár mindakettőben elég erős csökkenést észlelhetünk. Az *arányszámok mérséklődése általában jellemzi az olasz városok törvénytelen születési statisztikáját*, még Nápolyét is, amelynek törvénytelen születési hányadosa pedig állandóan a legkisebb volt az öt város közül. A törvénytelen *halvaszülettek* hányadosa Rómában, Milánóban és Genovában a legmagasabb, az utóbbi helyen legutóbb már kétszerannyi, mint a törvényes élveszülettek hányadosa. Firenze városának újabban szemmeláthatóan hanyatlott törvénytelen halvaszületési kvótáját az teszi még érdekesebbé, hogy 1921—25-ben ez az arányszám kisebb, mint amelyet a törvénytelen élveszületésekre vonatkozólag kiszámítottunk.

Spanyolországból csak Valencia város törvénytelen élveszületési hányadosait ismerjük. Az 1911-től eltelt 14 év alatt sohasem volt magas s egyre szelídebbé is vált: legutóbb már az 5%-ot alig haladta meg.

A *Balkán-államok területéről Romániából* Bukarest, *Bulgáriából* pedig Szófia törvénytelen születési hányadosait ismerjük. A kettő között roppant nagy különbség van, mert ha Bukarestnek a békeidőkben 15—16%-os hányadosa nem is tartozik a legnagyobbak közé, másfelől *Bukarest arányszáma roppant nagynek tűnik fel azokhoz a szerény méretekhez képest, melyek Szófia törvénytelen élveszületéseinek mozgalmát jellemzik*. Igaz, hogy 1921-ben itt is erős fejlődésen ment keresztül a törvénytelen élveszületések hányadosa.

Bukarestnél azonban azt is ki kell emelni, hogy e város törvénytelen születési mozgalmát erősen rontja az a körülmény, hogy a *halvaszülettek* közül annyi a *törvénytelen*, amennyit csak a legrosszabb osztályzatú európai államokban láthattunk.

Az egyéb világrészekre vonatkozó adatok elég hézagosak. Jóval hézagosabbak azoknál a számoknál, melyeket tanulmányunk előző szakaszában magukról az országokról tudtunk felsorakoztatni. Az *Amerikai Egyesült-Államok területéről* például csak Cleveland és Providence városok adatait ismerjük az Institut évkönyvéből. Mindkét városban szinte minimális, 2% körül mozgó s többnyire azt sem elérő a törvénytelen élveszületések arányszáma. *Kanadában* Montreal hányadosa már nagyobb, de 1924-ig az 5%-os határon innen maradt. Persze a délamerikai nagyvárosokban sokkal magasabb arányszámokkal találkozunk, akár az *argentínai* Buenos-Ayres, akár a *brazíliai* Rio de Janeiro, akár az *uruguay-i* Montevideo statisztikáját nézzük, bár ezeknek a városoknak törvénytelen élveszületési arányszámai sem olyanok, hogy akár európai szemmértékkel mérve rendkívülinek kellene tartanunk. Hozzá a két előbb említett városé csökkenő irányzatú is volt és csak Montevideoé emelkedő. *Ausztráliában* Sidney és Melbourne számait olvashatjuk, egyiké sem éri el a 8%-ot. Az *új-zélandi* Wellington arányszáma valamivel magasabb, de szintén csak 9—11% között helyezkedett el.

Egyik-másik nagyvárosról, melyeknek adatait az Institut adattára alapján már tárgyaltuk, az egyes városok saját statisztikai megfigyelései alapján közelebbi adatokat is bemutatunk. Kezdjük *Béccsel*, melynek évkönyvében ¹⁾ az 1906—10. évekre vonatkozólag a következő jobban tagolt számokat olvashatjuk:

102. tábla. A törvényes és törvénytelen születések részletes arányszámai Bécsben. — 1906—1910.

É v	Élve- és halvaszületések között volt		Élveszülettek között volt		Halvaszülettek között volt	
	törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen
s z á z a l é k b a n						
1906	69·6	30·4	69·8	30·2	67·3	32·7
1907	69·7	30·3	69·9	30·0	66·4	33·6
1908	70·1	29·9	70·4	29·6	66·4	33·6
1909	70·6	29·4	71·0	28·9	65·7	34·3
1910	70·8	29·1	71·2	28·8	67·8	32·3

Ezeknél a számoknál azonban nem kell tovább időznünk s íziben közölhetjük a *Berlin* város statisztikai évkönyve ²⁾ alapján azokat a számokat, melyek 1816—1909-ig bezárólag számos viszonylatban megvilágítják e nagyváros törvénytelen születési mozgalmát.

¹⁾ Statistisches Jahrbuch der Stadt Wien. 1910. 58. lap.

²⁾ Statistisches Jahrbuch der Stadt Berlin, 1908—11. 78—84. lap.

103. tábla. Adatok Berlin város törvénytelen születéseiről 1816—1905-ig.

a) Születések általában :

	Összes születések (halvaszületésekkel együtt) a népesség átlagának ezrelékében	Törvénytelen szülöttek (halvaszülettek is) a népesség átlagának ezrelékében	Törvénytelen szülöttek az összes születések százalékában
1816	35·18	6·89	19·57
1820	34·77	5·88	16·91
1830	35·00	5·48	15·66
1840	33·33	5·02	15·07
1850	34·38	5·13	14·94
1860	37·21	5·75	15·46
1870	41·39	5·85	14·13
1880	41·52	5·72	13·77
1890	32·81	4·05	12·33
1900	27·71	4·14	14·96
1909	22·65	4·52	19·97

b) Élveszületések :

	Élveszületések a népesség átlagának ezrelékében	Törvénytelen szülöttek az átlagos népesség ezrelékében	Törvénytelen szülöttek az élveszülettek százalékában
1816	33·38	6·28	19·10
1820	39·21	5·34	16·22
1830	33·46	5·07	15·15
1840	31·82	4·65	14·61
1850	32·78	4·74	14·46
1860	35·57	5·35	15·05
1870	39·51	5·40	13·66
1880	39·93	5·36	13·43
1890	31·86	3·88	12·17
1900	26·72	3·92	14·66
1909	21·81	4·29	19·69

c) Halvaszületések :

	Halvaszülettek az átlagos népesség ezrelékében	Halvaszületések a születések százalékában	Törvénytelen halvaszülettek az átlagos népesség ezrelékében	Törvényes halvaszülettek a törvényes születések százalékában	Törvénytelen halvaszülettek a törvénytelen születések százalékában
1816	1·80	5·11	0·51	4·55	7·40
1820	1·86	5·33	0·54	4·54	9·22
1830	1·54	4·41	0·41	3·83	7·52
1840	1·51	4·53	0·37	4·01	7·45
1850	1·60	4·63	0·39	4·09	7·69
1860	1·64	4·41	0·40	3·95	6·93
1870	1·88	4·53	0·45	4·01	7·74
1880	1·58	3·81	0·35	3·44	6·16
1890	0·95	2·89	0·17	2·71	4·22
1900	0·99	3·56	0·23	3·22	5·49
1909	0·84	3·72	0·23	3·28	5·05

Látjuk ezekből az adatokból mindenekelőtt azt, hogy Berlin város összes születési arányszáma (a népesség ezrelékében kifejezve) többszöri hullámlás a 70-es 80-as évek körül kifejlődött maximum után milyen meredeken zuhant lefelé, — úgy az élveszületéseké, mint a halvaszületéseké. Látjuk azt, hogy a törvénytelen születések ugyanilyen módon kapott nyers számai mennyire mérséklődtek, noha épen a századforduló után némi emelkedést jeleztek. A számsorokban határozottan érvényesül az az irányzat, hogy *Berlin város törvénytelen születési kvótája a múlt század elején magas polcra lecsökkenve: 90—100 év múltán ismét feljutott ugyanoda, — sőt feljebb került.* Látjuk végül azt, hogy a törvénytelen halvaszülettek az összes törvénytelen szülöttek között az arányszámok hullámlása ellenére is egyre kisebb szerepet játszanak.

Amsterdam város statisztikai közléseiből tudomást szerezhethünk arról,¹⁾ hogy a hollandiai nagyvárosokban 1901-től 1920-ig mekkora volt a törvénytelen születések kvótája 100 születésre számítva.

104. tábla. A hollandiai nagyvárosok törvénytelen születési kvótái. 1901—1920.

Év	Amsterdam	Rotterdam	Hága	Utrecht	Groningen	Az öt város	A birodalom
1901	5·03	5·13	4·10	5·18	4·66	4·91	2·63
1905	4·61	4·12	4·42	2·74	3·88	4·22	2·22
1910	4·31	3·96	4·15	2·82	3·36	3·99	2·13
1915	4·49	4·20	4·95	2·55	2·44	4·22	2·30
1920	4·00	3·53	3·67	2·24	2·56	3·57	2·20

Látnivaló, hogy az öt város törvénytelen születési kvótája sokkal nagyobb ugyan, mint az egész orszáé, viszont erőbben csökkent is. Az arányszámok mérséklődése az öt nagyvárosban nem egyenlő. Legkedvezőbbek voltak Utrecht és Groningen viszonyai. Legkisebb volt az arányszámok visszafejlődése Hágában.

Amsterdam város statisztikai közlései oly messze nyúlnak vissza, hogy 1700-tól kezdve pontosan ismerjük a város területén született egyének számát. 1811-től a feljegyzések már finomabbak s különböző felfogást képviselve vezetnek el a legújabb időkig. Az újszülöttek törvényes és törvénytelen mivoltáról 1811-től kezdve rendelkezik Amsterdam város statisztikai hivatala adatokkal.²⁾ Ezeknek az adatoknak felhasználásával dolgoztuk fel az alábbi számokat, melyeknek töretlen vonalban való közlését megakadályozza az, hogy 1811-től 1839-ig az élve- és halvaszületett gyermekeknél egy tömegben mutatták ki származásuk törvényes és törvénytelen eredetét s a halvaszületett gyermekeknek külön csak a nemét mutatták ki. 1840-től kezdődőleg azután a közlések annyiban bővültek, hogy csak az élveszületettekről rendel-

¹⁾ Statistiek der Bevolking van Amsterdam tot 1921. 146. lap.

²⁾ L. i. m. 137—139. lapjait.

kezünk a törvényes vagy törvénytelen származásra vonatkozó adatokkal. Előbb az 1811-től 1839-ig terjedő adatok néhányát közöljük:

105. tábla. Amsterdam város törvénytelen születési hányadosai. 1811—1839.

Év	Az élve- és halvaszülettek közül törvénytelen volt % -ban
1811	8·7
1815	20·3
1820	19·2
1824	18·0
1830	7·0
1835	7·2
1839	10·0

A múlt század 40-es éveig tehát Amsterdam város törvénytelen születési hányadosa elég tarka képet nyújtott, bár figyelemreméltó, hogy 1811-ben s 1828-tól 1839-ig a törvénytelen születési hányados nagyjában egy síkban mozgott és csak 1812-től 1824-ig (az 1825—27. évekre vonatkozólag hiányoznak a számok arról, hogy a születések közül mennyi volt törvényes és törvénytelen) láttuk magasnak a hányadost s olyannak, hogy sehogy sem illett be sem az előbb, sem a később fejlődő számsorba. Nyilvánvaló, hogy a törvénytelen születési jelleg megállapításának kritériumában lehettek ekkor olyan változások, melyek hirtelen felszöktették ebben a 13 évben a törvénytelen születési hányadost.

1840-től kezdve, mint említettük, csak az élveszületéseknél mutathatjuk ki a törvénytelen születési kvótát:

106. tábla. Amsterdam város törvénytelen élveszületési kvótája 1840—1849.

Év	Törvénytelen élveszületések kvótája % -ban
1840	9·9
1845	10·2
1849	9·3

Az élveszületések között a törvénytelen hányados ebben a pár évben ismét emelkedőben volt.

1850-től kezdve végül úgy az élveszületetteknél, mint a halvaszületetteknél módunk van külön megállapítani a törvénytelen születési kvóta nagyságát:

107. tábla. Amsterdam város törvénytelen élve- és halvaszületési hányadosai. — 1850—1920.

Év	Törvénytelen	
	élveszülettek százaléka	halvaszülettek százaléka
1850	9·7	29·9
1855	7·1	10·8
1860	6·9	14·0
1865	6·8	14·2
1870	6·2	11·8
1875	5·7	11·0
1880	6·0	13·5
1885	6·1	14·6
1890	6·5	13·6
1895	5·9	12·4
1900	5·3	9·8
1905	4·6	9·9
1910	4·3	7·8
1915	4·6	7·2
1920	4·0	7·5

Amsterdam város törvénytelen élveszületőjeinek arányszáma ezek szerint szinte szabályosan csökkenő irányzatot mutatott. Ugyanez áll a törvénytelen halvaszülettek hányadosairól, azzal a különbséggel, hogy itt a csökkenés jóval nagyobb mértékű volt.

Milánó városára vonatkozólag¹⁾ 1883-tól közli a város a törvénytelen születési hányadosait. Íme rövid kivonat ezekből a számokból:

108. tábla. A törvénytelen születési hányados Milánóban. — 1883—1920.

Év	100 élveszületésre esett törvénytelen születés	Év	100 élveszületésre esett törvénytelen születés
1883	11·11	1905	9·37
1885	10·33	1910	10·03
1890	10·64	1915	11·42
1895	10·58	1920	12·34
1900	8·88	1925	8·89

Ezekből az adatokból is kitűnik, hogy a törvénytelen születési hányados a 90-es évek vége felé hanyatolni kezdett, majd ismét emelkedve századunk második évtizedének vége felé a maximumot érte el. Az igazi maximum azonban a háborús 1918. évben jelentkezett (16·3%).

Milánó város statisztikai évkönyve a törvényes és törvénytelen élveszülettek nemek szerint való megoszlását is kimutatja. Így is szabály természetesen az, hogy úgy a törvényes, mint a törvénytelen születések tömegében a fiúszületés több, mint a leányszületés — s jelentkezik az a máshonnan jól ismert szabályszerűség, hogy a háborút követő esztendőkből a törvényes élveszületések fiútöbblete kiéleződött. A törvénytelen élveszülettek tömegé-

¹⁾ Annuario Storico-Statistico. 1924 e 1925. 38* lapján.

ben rendszerint még magasabb a fiúszületek részesedése. A két arányszám 1917-ben ugrott legmagasabbra, a század 20-as éveitől kezdve azonban kisebb lett, sőt 1921-ben a törvénytelen élveszületek között több volt a leány-, mint a fiúszületés.

A törvénytelen élveszülettekre vonatkozólag Milánó város statisztikai hivatala¹⁾ azzal kapcsolatban, hogy a törvénytelen gyermekeket szülők elismerték-e magukénak, vagy sem, nagyon érdekes számokkal rendelkezik.

109. tábla. Adatok Milánó város törvénytelen szülötteiről.

Megnevezés	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925
	s z á z a l é k								
a) A szülők által elismert törvénytelen gyermekek									
Mindkét szülő elismerte	19·3	16·8	23·0	26·5	26·7	22·1	21·6	28·1	27·1
Csak az apa ismerte el	3·0	3·0	4·2	5·6	8·3	7·0	6·0	4·4	6·7
Csak az anya ismerte el	77·7	80·2	72·8	67·9	65·0	70·9	72·4	67·5	66·2
b) A törvénytelen szülöttek megoszlása									
Mindkét szülő elismerte	16·0	13·6	18·7	22·5	22·7	18·9	18·3	23·2	20·5
Csak az apa ismerte el	2·5	2·4	3·4	4·8	7·0	6·1	5·1	3·7	5·1
Csak az anya ismerte el	64·6	64·7	59·4	57·6	55·1	61·0	61·7	55·9	50·2
Összesen	83·1	80·7	81·5	84·9	84·8	86·0	85·1	82·8	75·8
Ismeretlen szülőktől származott ...	16·9	19·3	18·5	15·1	15·2	14·0	14·9	17·2	24·2
Elismert :									
fiúk	49·8	52·0	51·5	51·9	47·3	52·9	49·3	48·3	50·3
leányok	50·2	48·0	48·5	48·1	52·7	47·1	50·7	51·7	49·7
Ismeretlen szülőktől származó :									
fiúk	53·6	51·2	52·3	54·2	56·1	44·4	50·6	51·2	50·5
leányok	46·4	48·8	47·7	45·8	43·9	55·6	49·4	48·8	49·5
Összes törvénytelen :									
fiúk	50·5	51·9	51·7	52·2	48·6	52·1	49·5	48·9	50·3
leányok	49·5	48·1	48·3	47·8	51·4	47·9	50·5	51·1	49·7
c) Az elismert és az ismeretlen szülőjű törvénytelen élveszülettek aránya az élveszülettek egész tömegéhez képest									
Elismert törvénytelen gyermekek ..	13·27	14·10	12·19	10·65	9·85	8·99	8·16	7·29	6·76
Ismeretlen szülőjű törvénytelen gyermekek	1·59	1·74	1·49	1·23	1·16	1·46	1·43	1·52	2·13
Összesen	14·86	15·84	13·68	11·88	11·01	10·45	9·59	8·81	8·89

Látnivaló, hogy a közlések három csoportra tagozódnak. Foglalkozunk először azokkal a számokkal, amelyek arra vonatkoznak, hogy az élveszülettek közül mennyi olyan törvénytelen gyermek volt, akit elismertek

¹⁾ L. i. m. 76. lapját.

szülei s menyinek maradt szülője ismeretlen. Adataink világosan feltűntetik azt a tényt, hogy az *elismert* törvénytelen élveszülöttek tömege az élveszülöttek egész tömegéhez képest a háborús évek óta nagyon megcsökkent. Ez persze egyszerű következménye annak, hogy a törvényes születéseknek a háború befejeződése után észlelt fokozódása általában megkurtította a törvénytelen születési hányadost. De másfelől érdekes, hogy az ismeretlen szülőktől származó törvénytelen gyermekek arányszáma a legutolsó években ismét a háború alatt elért magasságot közelítette meg, sőt azon felül is emelkedett.

Vizsgálódásainkat a törvénytelen gyermekek *elismerésére* irányítva, — *azoknak az eseteknek a száma, mikor a gyermeket mindkét szülő ismerte el, egyre növekedőben volt.* De azoké is, midőn az elismerés csak az apa részéről történt meg. Így történt, hogy míg a háborús évek végén a törvénytelen szülötteknek még jó háromnegyed részét ismerte el csak az anyja, ez az arányszám egyre csökkent s a kétharmadrész körül állapodott meg. Milánó város közléseinek harmadik része a törvénytelen születéseket tagolja a szerint, hogy a törvénytelen gyermekek elismertettek-e vagy sem szülőik által, illetőleg mennyi esetben nem szerzett a hatóság tudomást arról, hogy kik voltak a törvénytelen gyermekek szülői. A rendelkezésre álló adatok szerint általában minden hatodik-hetedik törvénytelen gyermek szülőinek kilétét fedte homály, azonban legutóbb, 1925-ben, csak minden negyedikét. Az összes törvénytelen szülötteknek ilyenformán általában jó $\frac{4}{5}$ részét, 1925-ben azonban csak háromnegyed részét, ismerte el a szülők egyike vagy mindkét szülő. Az elismert törvénytelen gyermekek között a fiútöbbség nem oly következetesen jelentkezik, mint a törvénytelen gyermekeknél általában, ismeretlen szülőknél rendszeresebb s valamivel nagyobb mértékű is.

Milánó város statisztikai évkönyvéből vesszük az alábbi adatokat is, amelyek arra vonatkoznak, hogy a halva- és koraszülöttek egész tömegében a két nem aránya milyen. Ime az 1917—25. évi adatok:

110. tábla. A fiúk és leányok aránya a törvénytelen halva- és koraszülöttek között Milánóban. — 1917—1925.

	100 halvaszülött törvénytelen gyermek közül		100 koraszülött törvénytelen gyermek közül	
	fiú	leány	fiú	leány
1917	55·8	44·2	71·6	28·4
1918	53·4	46·6	57·1	42·9
1919	57·4	44·6	63·2	36·8
1920	49·2	50·8	56·4	43·6
1921	58·0	42·0	57·5	42·5
1922	51·2	48·8	52·6	47·4
1923	56·9	43·1	67·6	32·4
(Az új város)				
1924	56·4	43·6	58·0	42·0
1925	62·3	37·8	59·1	40·9

Milánóban a törvénytelen halva- és koraszülöttek között általában jóval magasabb a fiúszületek többlete, mint az élveszülöttek között. Egyik-másik évben — különösen a koraszülöttek között — a fiútöbblet rendkívüli magasságot ér el.

A milánói statisztika 1881-ig visszamenőleg kimutatja azt is, hogy a törvényes és a törvénytelen halvaszülöttek mekkora részét teszik a házasságon belül, illetőleg azon kívül történt születéseknek:

111. tábla. Törvényes és törvénytelen szülöttek megoszlása a halvaszületett gyermekek között Milánóban.

Év	Törvényes halvaszülöttek %-a	Törvénytelen halvaszülöttek %-a	Törvénytelen halvaszülöttek száma 100 törvényes halva- szülötthöz viszonyítva
1881	2·77	4·36	57·4
1885	2·63	3·85	46·3
1890	2·78	3·87	39·2
1895	2·62	2·78	22·2
1900	3·46	3·95	14·1
1905	3·64	6·45	77·1
1910	3·59	5·42	50·9
1915	3·89	6·88	76·8
1920	4·19	7·18	71·3
1925	4·57	5·51	20·5
Összesen 1881—1925	3·34	5·31	59·0

A hosszabb időre visszanyúló adatok azt igazolják, hogy a törvényes születéseknek egyre nagyobb részét szolgáltatják a halvaszületések, a törvénytelen koraszületeknél bizonyos hullámmzással ugyanez a törvénytelen szerűség lép előtérbe.

X. A kor jelentősége a törvénytelen születési mozgalomban.

Már tanulmányunk módszerének kifejtése alkalmával rámutattunk arra, hogy a kormegoszlásnak mennyire fontos szerepe van a törvénytelen születések alakulásában. De nyilvánvaló, hogy nem csupán a demográfiai érdeklődés vezet bennünket, hanem a morális háttér megismerésére irányuló törekvés is akkor, midőn tanulmányunk fontos része gyanánt iktatjuk be szemlélődésünkbe a törvénytelen gyermekeket szülő anyák korviszonyait. Szemlélőknek ez a része látszólag talán nem lehetne annyira érdekes, mint pl. a törvényes gyermeket szülő anyák korviszonyainak kutatása, minthogy *utóbbiakat kombinatív feldolgozásokban is meg tudjuk közelíteni*, — *egy síkban vizsgálván* a különböző korú anyákat, akiknek meghatározott korú apától származnak gyermekei. De másfelől az a körülmény, hogy hosszabb időre való visszatekintéssel végezhetjük vizsgálatainkat, mégis olyan eredményeket ígér, melyek révén tanulmányunknak e része elé méltán tekinthetünk nagy várakozással.

Tanulmányunk módszertani részében kifejtettük azokat az utakat, módokat, melyek segítségével a születési mozgalom abszolút számait közelebbről megvizsgálhatjuk.

a) Nyers születési indexek.

A módszerek egyik, kevésbé használatos válfaja, mint említettük, az, amely a törvényes és törvénytelen születéseket a népesség, illetőleg egy-egy korcsoportba tartozó népesség tömegéhez viszonyítja. Ha az 1900—01., 1910—11. és 1920—21. évek átlagos törvényes és törvénytelen születéseit a közbeeső népszámlálások adataihoz viszonyítjuk, a következő nyers indexeket kapjuk. (L. a 112. sz. táblázatot.)

Mindenekelőtt arra az érdekes tényre kívánjuk a figyelmet felhívni, hogy *azok a kapcsolatok, melyeket a házassági és házasságonkívüli termékenység adatainak feldolgozásánál általában kifejtettünk*, — *ha nem is olyan határozott szabályossággal, mint amott*, — *a nyers születési indexeknél is érvényesülnek*. Legalább abban az értelemben érvényesülnek, hogy a nyers törvényes születési arányszám Magyarországon, Budapesten és a vidéken épúgy rendre csökken, mint a házassági termékenységi arányszámok. Az a szabályszerűség is

érvényesül, hogy Budapest törvényes születési arányszáma erősebben redukálódik, mint a vidéké. *A specifikus törvénytelen születési arányszám vizsgálata azt bizonyította, hogy Budapesten 50%-nál nagyobb csökkenéssel kellett számolni.*

112. tábla. A nyers törvényes és törvénytelen születési arányszámok az anyák kora szerint 1900—1901-től 1920—1921-ig.

Év	Terület	élve születés esett az alább megjelölt korcsoportban 1000 lakosra											
		Törvényes	Törvény- telen	Összes	Törvényes	Törvény- telen	Összes	Törvényes	Törvény- telen	Összes	Törvényes	Törvény- telen	Összes
		a) általában			b) 17 éven aluliak			c) 17—19 évesek			d) 20—24 évesek		
1920—1921	Magyarország.	29.7	2.5	32.2	0.2	0.1	0.3	29.5	5.7	35.2	101.0	10.6	111.6
	Budapest	17.9	4.0	21.9	0.1	0.1	0.2	13.9	8.4	22.3	46.2	15.1	61.3
	Vidék	31.3	2.3	33.6	0.2	0.1	0.3	31.4	5.4	36.8	110.4	9.8	120.2
1910—1911	Magyarország.	31.9	3.3	35.2	0.2	0.2	0.4	37.9	12.5	50.4	112.3	15.5	127.8
	Budapest	18.9	6.5	25.4	0.1	0.4	0.5	10.4	15.5	25.9	39.4	19.7	59.1
	Vidék	32.4	3.2	35.6	0.2	0.2	0.4	39.8	12.3	52.1	118.7	15.1	133.8
1900—1901	Magyarország.	34.7	3.7	38.4	0.2	0.2	0.4	38.0	12.2	50.2	115.5	17.0	132.5
	Budapest	23.1	8.5	31.6	0.1	0.3	0.4	11.7	15.6	27.3	43.5	25.5	69.0
	Vidék	35.3	3.4	38.7	0.2	0.2	0.4	39.5	12.0	51.5	121.0	16.3	137.3
		e) 25—29 évesek			f) 30—49 évesek			g) 50 évesek és azon felüliek			h) ismeretlen korúak		
1920—1921	Magyarország.	104.8	7.1	111.9	41.8	2.2	44.0	0.02	0.00	0.02	19.0	5.5	24.5
	Budapest	53.2	8.7	61.9	17.6	1.9	19.5	0.00	0.00	0.00	—	12.4	12.4
	Vidék	114.9	6.7	121.6	46.2	2.2	48.4	0.02	0.00	0.02	24.0	3.6	27.6
1910—1911	Magyarország.	116.6	8.5	125.1	52.2	2.9	55.1	0.05	0.01	0.06	95.7	30.3	126.0
	Budapest	52.1	12.6	64.7	25.5	4.2	29.7	—	0.00	0.00	—	203.3	203.3
	Vidék	121.6	8.2	129.8	53.9	2.8	56.7	0.05	0.01	0.06	101.5	19.7	121.2
1900—1901	Magyarország.	130.8	10.3	141.1	59.4	3.4	62.8	0.05	0.01	0.06	215.8	50.3	266.1
	Budapest	65.9	19.5	85.4	33.4	6.7	40.1	0.00	—	0.00	13.6	40.8	54.4
	Vidék	135.6	9.6	145.2	60.7	3.2	63.9	0.05	0.01	0.06	240.5	51.4	291.9

A nyers törvénytelen születési arányszámmal sincs máskép. A vidéken a nyers törvénytelen arányszám mérséklődése nem éri el a házasságonkívüli termékenység hanyatlását, de még sincs attól távol. Mindezek azt bizonyítják, hogy a nyers törvénytelen születési arányszámokat is bizonyos joggal használjuk fel szemlének elindítására, noha a fősúlyt újból majd a törvénytelen születési kvóta s mellette a házasságonkívüli termékenység adatainak megbeszélésére fordítjuk.

A 17 éven aluli nők nyers születési arányszáma természetesen rendkívül csekély. 1900—01-ben (Budapesten és vidéken egyaránt) a fél ezreléket sem érte el, — rá 10 évvel a fővárosban legalább eddig a határvonalig felhúzódott : a háború után azonban a fővárosban és a vidéken is csökkent s különösen

Budapesten halvány mása volt az egykori arányszámnak. Kétségtelen, hogy *Budapesten a 17 éven aluli anyáknak nyers születési indexe sokkal határozottabban hanyatlott, mint a vidéken.* S ép oly kétségtelen az is, hogy első-sorban és kizárólag a törvénytelen gyermeket szülő 17 éven aluli anyák születési arányszámának mérséklődése idézte elő ezt a fejlődést. *Budapesten a század elején háromszor akkora volt a törvénytelen fiatalok anyák születési indexe, mint a törvényes anyáké; évtizedünk elején ez a két arányszám egyforma magasságban helyezkedett el.* A vidéken előbb a két arányszám között nem volt különbség; 1920—21-ben a törvénytelen anyák arányszáma fele akkora lett, mint a törvényes anyáké.

Nem felejtethjük el azonban azt, hogy a 17 éven aluli nők nagy tömeget alkotnak ahhoz a részcsoporthoz képest, melyeknek akár törvényes, akár törvénytelen gyermekeik vannak, *a 17 éven aluli lakosság nyers születési arányszámai kevésbé alkalmasak az összehasonlításra, mint a magasabb korosztályokba tartozó anyáktól származó születések száma.*

A 17—19 éves anyák születési indexei jóval nagyobb csökkenésen mentek keresztül, mint a 17 éven aluli anyáké. Főként a vidéken, ahol az előbb 51·1-es arányszám 36·8‰-re hanyatlott, holott közben (1910—11-ben) magasabb volt az arányszám, mint 1900—01-ben. Ez a fejlődés, — hogy t. i. a fiatalabbkorú anyák nagyobb csoportjának születési arányszámai némileg kiéleződtek a világháború előtti években — úgy a törvényes, mint a törvénytelen születések csoportjában jelentkezett. Viszont a háború után következő azokban az esztendőekben, melyre számításaink vonatkoznak, a törvényes születési arányszám úgy, ahogy megtartotta régi pozícióját, míg a törvénytelen születéseké nagyot zuhant. Bizonyítéka ennek az, hogy a 17—19 éves anyáktól származó törvényes gyermekek születési arányszáma negyedrésznivel sem csökkent 20 év alatt; a törvénytelen gyermekeké felénél kisebb lett. *A 17—19 éves korú anyáktól származó törvénytelen születésű gyermekek arányszámának redukálódása tipikus vidéki jelenség volt;* Budapestén kevésbé érvényesült, noha itt sem járt távol az 50%-tól az arányszám csökkenése. Budapestén ez a jelenség nyilván összefüggésben van azzal, hogy a 17—19 éves anyák törvényes gyermekeinek születési arányszáma az előző évekkel szemben épséggel emelkedni látszott. A viszonyok változásának érdekes jele, hogy míg a vidéken a most tárgyalt korcsoportbeli anyák törvényes és törvénytelen gyermekeinek nyers indexeit egymással arányba állítva, az utóbbi az előbbinek 1910—11-ben 30·5, 1920—21-ben pedig csak 17·2%-a volt, — Budapestén ugyanezek a számítások emitt 133, amott pedig 60%-ot eredményeztek.

A 20—24 éves anyáktól származó gyermekek nyers születési indexei jóval csekélyebb csökkenést mutatnak, mint aminővel addig dolgunk volt. Fontos körülmény ez, mert a törvénytelen születéseknél az ilyen korú anyák gyermekei játszával valamennyi korosztály képviselői között a legnagyobb szerepet.

Itt sem kétséges azonban, hogy a háború utáni Magyarország törvénytelen születési mozgalma jelentékenyen kisebb arányú, mint a történeti Magyarországé. A fejlődés ám Budapesten jóval meglepőbb volt, mint a törvényes születési mozgalom terén. Ez utóbbinak Budapesten is megismétlődött az a jellemvonása, hogy a háború előtti esztendőkkal szemben a háború utáni évek Budapesten magasabb indexet hoztak. Mivel hasonló jelenséggel találkozunk a 25—29 éves anyáktól származó törvényes gyermekeknél is, elég valószínű az a magyarázat, hogy a háború miatt megvárakoztatott fiatalabb korú népességet most megmozgató házasságkötéseknek nagy részük volt abban, hogy a fiatalabbkorú anyák törvényes születési mozgalma Budapesten megerősödött, a házasságon kívül való születési mozgalom pedig meggyengült.

Egyébként a 25—29 éves anyáktól származó gyermekek nyers születési arányszáma valamivel már erősebben reagált azoknak a tényezőknek hatására, melyek a 20—24 éves anyák gyermekeinek nyers születési indexeit is letompították. Még Budapesten is, ahol pedig a csökkenés már amúgy is határozottabb volt, mintsem a vidéken. Budapesten különösen szembeötlött a 25—29 éves anyáktól származó törvénytelen gyermekek nyers születési arányszámának ellanyhulása (az 1920—21. évi arányszám fele sem volt az 1900—01. évinek). A vidéken korántsem számolhatunk be ilyen javulásról.

De a budapesti törvénytelen születési mozgalom jelentőségének háttérbe szorulása igazában a 30—49 éves korú anyák törvénytelen gyermekeinek nyers arányszámaiból tűnik ki. Ez az arányszám $\frac{1}{3}$ része sem volt 1920—21-ben a 20 év előtti arányszámnak. Igaz, hogy a törvényes gyermekek arányszáma is megközelítőleg felére redukálódott Budapesten. Ám a két index fejlődése között mégis nagy különbség tátong. A vidéken bár a 30—40 éves anyák törvénytelen gyermekeinek arányszáma szintén csökkent, — e csökkenés terjedelme meg sem közelíti a budapesti mozgalom mérséklődését.

b) A törvénytelen születési hányadosok az anyák kora szerint.

A nyers születési arányszámok feldolgozása tehát kétségtelenül bizonyos tanulságokhoz juttatott bennünket. Mielőtt azonban a specifikus születési arányszámokat számítanánk ki az anyák korcsoportjai szerint, tervbevelt módszereink közül a másodikhoz folyamodunk s azokban a jellemző évcsoportokban, melyeket 1901-től 1928-ig alakíthatunk az összes, valamint az élve- és halvaszületések között, a születési hányadosok alakulását vizsgáljuk.

Az idevonatkozó számításokat a 113. számú tábla tartalmazza. Az abszolút számokat pedig a 114. és 115. számú táblák.

113. tábla. A törvényes és törvénytelen születési hányadosok a születéskor anyának életkora szerint Magyarországon, Budapesten és a vidéken az 1901—1928. években. (Vége.)

Év	Terület	30—39 éves anyák						40—49 éves anyák						50 éves és azon felüli anyák						Ismeretlen kori anyák					
		összes		élve		halva		összes		élve		halva		összes		élve		halva		összes		élve		halva	
		s z ü l ö t t e i k ö z ü l																							
		törvényes	törvény- telen	törvényes	törvény- telen	törvényes	törvény- telen	törvényes	törvény- telen	törvényes	törvény- telen	törvényes	törvény- telen	törvényes	törvény- telen	törvényes	törvény- telen	törvényes	törvény- telen	törvényes	törvény- telen	törvényes	törvény- telen	törvényes	törvény- telen
1920—1928	Magyarország Budapest Vidék	94.0	6.0	94.1	5.9	92.0	8.0	93.9	6.1	93.9	6.1	93.6	6.4	75.0	25.0	72.2	27.8	100.0	—	68.0	32.0	68.6	31.4	60.0	40.0
		88.5	11.5	88.7	11.3	85.2	14.8	88.4	11.6	88.5	11.5	86.8	13.2	100.0	—	100.0	—	—	—	60.9	39.1	60.5	39.5	66.7	50.0
1921—1925	Magyarország Budapest Vidék	94.4	5.6	94.4	5.6	91.5	8.5	95.1	4.9	95.1	4.9	94.2	5.8	79.3	20.7	77.8	22.2	100.0	—	68.6	31.4	72.4	27.6	40.0	60.0
		89.1	10.9	89.2	10.8	86.9	13.1	89.2	10.8	89.4	10.6	86.5	13.5	100.0	—	100.0	—	—	—	90.5	9.5	12.5	87.5	—	100.0
1919—1920	Magyarország Budapest Vidék	94.8	5.2	94.9	5.1	92.0	8.0	95.4	4.6	95.4	4.6	94.8	5.2	77.8	22.2	76.0	24.0	100.0	—	87.7	12.3	88.3	11.7	80.0	20.0
		95.4	4.6	95.5	4.5	93.2	6.8	96.3	3.7	96.2	3.8	95.6	4.4	84.2	15.8	82.9	17.1	100.0	—	75.6	24.4	75.7	24.3	75.0	25.0
1916—1918	Magyarország Budapest Vidék	90.4	9.6	90.5	9.5	86.9	13.1	91.3	8.7	91.3	8.7	90.3	9.7	100.0	—	100.0	—	—	—	100.0	—	100.0	—	100.0	—
		95.8	4.2	95.9	4.1	93.9	6.1	96.5	3.5	96.5	3.5	95.9	4.1	83.8	16.2	82.4	17.6	100.0	—	84.1	15.9	84.0	16.0	85.7	14.3
1911—1915	Magyarország Budapest Vidék	94.7	5.3	94.8	5.2	92.4	7.6	95.7	4.3	95.7	4.3	95.1	4.9	83.2	16.8	83.4	16.6	75.0	25.0	71.4	28.6	73.2	26.8	50.0	50.0
		88.1	11.9	88.3	11.7	84.0	16.0	90.6	9.1	90.9	9.1	86.1	13.9	100.0	—	100.0	—	—	—	100.0	—	100.0	—	100.0	—
1906—1910	Magyarország Budapest Vidék	95.0	5.0	95.0	5.0	93.0	7.0	95.8	4.2	95.8	4.2	95.8	4.4	83.1	16.9	83.3	16.7	75.0	25.0	82.1	17.9	83.9	16.1	60.0	40.0
		94.8	5.2	94.9	5.1	92.8	7.2	95.1	4.9	95.1	4.9	94.6	5.4	83.2	16.8	83.0	17.0	87.5	12.5	75.7	24.3	75.9	24.1	71.4	28.6
1901—1905	Magyarország Budapest Vidék	85.8	14.2	85.8	14.2	84.1	15.9	87.6	12.4	87.6	12.4	87.8	12.2	100.0	—	100.0	—	—	—	100.0	—	100.0	—	100.0	—
		95.1	4.9	95.1	4.9	93.2	6.8	95.3	4.7	95.3	4.7	94.9	5.1	83.1	16.9	82.9	17.1	87.5	12.5	84.8	15.2	84.9	15.1	83.3	16.7
1901—1905	Magyarország Budapest Vidék	94.6	5.4	94.7	5.3	92.4	7.6	95.1	4.9	95.1	4.9	94.4	5.6	87.4	12.6	86.9	13.1	100.0	—	72.5	27.5	72.5	27.5	72.7	27.3
		84.6	15.4	84.7	15.3	80.0	20.0	87.3	12.7	87.2	12.8	88.6	10.4	100.0	—	100.0	—	—	—	81.2	18.8	82.0	18.0	72.7	27.3
1901—1905	Magyarország Budapest Vidék	95.0	5.0	95.0	5.0	93.2	6.8	95.2	4.8	95.3	4.7	94.6	5.4	87.3	12.7	86.8	13.2	100.0	—	—	—	—	—	—	—
		94.5	5.5	94.5	5.5	91.9	8.1	94.8	5.2	94.8	5.2	93.9	6.1	88.9	11.1	89.1	10.9	85.7	14.3	75.7	24.3	76.1	23.9	69.2	30.8
1901—1905	Magyarország Budapest Vidék	83.3	16.7	83.5	16.5	76.0	24.0	85.4	14.6	85.6	14.4	84.0	18.0	100.0	—	100.0	—	—	—	85.7	14.3	80.6	19.3	91.9	19.1
		94.9	5.1	94.9	5.1	92.8	7.2	95.1	4.9	95.1	4.9	94.4	5.6	88.8	11.2	88.9	11.1	85.7	14.3	80.6	19.3	80.9	19.1	75.0	25.0

114. tábla. Az újszülöttek az anya életkora szerint Magyarországon, Budapesten és a vidéken az 1901—1928. években. (Folytatás.)

Év	20—24 éves										25—29 éves			
	a					n					y			
	törvényes		törvénytelen		együtt		törvényes		törvénytelen		együtt			
	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva
1926—1928 { Magyarország Budapest ... Videk	61.141 3.671 57.470	1.319 90 1.229	6.747 1.310 5.437	253 43 210	67.888 4.981 62.907	1.572 133 1.439	60.375 4.268 56.107	1.505 143 1.362	3.773 713 3.060	169 39 130	64.148 4.981 59.167	1.674 182 1.492		
1921—1925 { Magyarország Budapest ... Videk	69.666 4.147 65.519	1.442 105 1.337	6.687 1.485 5.202	259 63 196	76.353 5.632 70.721	1.701 168 1.533	65.295 4.896 60.399	1.634 158 1.476	3.939 809 3.130	169 40 129	69.234 5.705 63.529	1.803 198 1.605		
1919—1920 { Magyarország Budapest ... Videk	65.952 5.013 60.939	1.390 133 1.257	8.266 1.877 6.389	294 83 211	74.218 6.890 67.328	1.684 216 1.468	60.899 5.169 55.730	1.361 152 1.209	4.208 862 3.346	155 35 120	65.107 6.031 59.076	1.516 187 1.329		
1916—1918 { Magyarország Budapest ... Videk	61.316 2.965 58.351	1.065 82 983	13.226 1.895 11.331	428 84 344	74.542 4.860 69.682	1.493 166 1.327	71.386 3.356 68.030	1.351 105 1.246	6.155 788 5.367	200 38 162	77.541 4.144 73.397	1.551 143 1.408		
1911—1915 { Magyarország Budapest ... Videk	154.607 4.736 149.871	2.449 115 2.334	20.829 2.424 18.405	510 74 436	175.436 7.160 168.276	2.959 189 2.770	150.974 4.950 146.024	2.720 137 2.583	10.656 1.173 9.483	318 46 272	161.630 6.123 155.507	3.038 183 2.855		
1906—1910 { Magyarország Budapest ... Videk	168.129 4.279 163.850	2.537 94 2.443	24.305 2.284 22.021	584 83 501	192.434 6.563 185.871	3.121 177 2.944	157.903 4.982 152.921	2.693 126 2.567	11.770 1.254 10.516	353 61 292	169.673 6.236 163.437	3.046 187 2.859		
1901—1905 { Magyarország Budapest ... Videk	158.590 3.953 154.637	2.322 73 2.249	23.335 2.383 20.952	589 86 503	181.925 6.336 175.589	2.911 159 2.752	152.289 5.175 147.114	2.649 129 2.520	11.955 1.483 10.472	361 66 295	164.244 6.658 157.586	3.010 195 2.815		

114. tábla. Az újszülöttek az anya életkora szerint Magyarországon, Budapesten és a vidéken az 1901—1928. években. (Vége.)

Év	30—39 éves						40—49 éves						50 éves és azon felel					
	törvényes			törvénytelen			együtt			törvényes			törvénytelen			együtt		
	a n y á k g y e r m e k e i			törvényes			törvénytelen			törvényes			törvénytelen			együtt		
	élve	halva	együtt	élve	halva	együtt	élve	halva	együtt	élve	halva	együtt	élve	halva	együtt	élve	halva	együtt
1926—1928 { Magyarország Budapest ... Vidék	61.652 4.312 57.340	2.180 213 1.967	3.894 552 3.342	190 37 153	65.546 4.864 60.682	2.370 250 2.120	8.824 461 8.363	469 33 436	569 60 509	32 5 27	9.393 521 8.872	501 38 463	13 1 12	2 — 2	5 — 5	— 1 17	— — 2	— — 2
1921—1925 { Magyarország Budapest ... Vidék	63.797 4.362 59.435	2.031 186 1.845	3.749 529 3.220	188 28 160	67.546 4.891 62.655	2.219 214 2.005	9.729 440 9.289	453 32 421	501 52 449	28 5 23	10.230 492 9.738	481 37 444	21 2 19	2 — 2	6 — 6	— — 25	2 2 2	— — 2
1919—1920 { Magyarország Budapest ... Vidék	71.331 4.946 66.385	1.951 199 1.752	3.365 517 2.848	143 30 113	74.696 5.463 69.233	2.094 229 1.865	11.863 528 11.335	475 28 447	462 50 412	22 3 19	12.325 578 11.747	497 31 466	29 1 28	3 — 3	6 — 6	— — 34	35 1 3	3 — 3
1916—1918 { Magyarország Budapest ... Vidék	101.503 3.635 97.868	2.400 147 2.253	5.630 481 5.149	198 28 170	107.133 4.116 103.017	2.598 175 2.423	22.512 480 22.032	745 31 714	1.018 48 970	38 5 33	23.530 528 23.002	783 36 747	126 1 125	3 — 3	25 — 25	1 — 1	151 — 150	4 — 4
1911—1915 { Magyarország Budapest ... Vidék	175.625 5.111 170.514	4.222 201 4.021	9.528 843 8.685	329 38 291	185.153 5.954 179.199	4.551 239 4.312	30.323 666 29.657	1.069 43 1.026	1.545 94 1.451	61 6 55	31.868 760 31.108	1.130 49 1.081	132 1 131	7 — 7	27 — 27	1 — 1	159 1 158	8 — 8
1906—1910 { Magyarország Budapest ... Vidék	186.208 5.464 180.744	4.247 200 4.047	10.495 985 9.510	347 50 297	196.703 6.449 190.254	4.594 250 4.344	34.646 730 33.916	1.142 43 1.099	1.795 107 1.688	68 5 63	36.441 837 35.604	1.210 48 1.162	185 1 184	9 — 9	28 — 28	— — 212	213 1 212	9 — 9
1901—1905 { Magyarország Budapest ... Vidék	191.342 5.741 185.601	4.405 199 4.206	11.084 1.131 9.953	389 63 326	202.426 6.872 195.554	4.794 262 4.532	35.353 783 34.570	1.151 41 1.110	1.926 132 1.794	75 9 66	37.279 915 36.364	1.226 50 1.176	179 2 177	6 — 6	22 — 22	1 — 1	201 2 199	7 — 7

115. tábla. A budapesti születések az anya kora s a gyermek törvényessége és életképessége szerint az 1901—1928. években.

Év	Összes										17—19 éves										20—24 éves									
	a n y á k g y e r m e k e i																													
	törvényes		törvénytelen		együtt		törvényes		törvénytelen		együtt		törvényes		törvénytelen		együtt		törvényes		törvénytelen		együtt							
	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva						
1928....	13.847	527	3.290	141	17.137	668	16	—	55	4	71	4	665	21	559	17	1.224	38	3.874	99	1.357	44	5.231	143						
1927....	12.770	455	3.039	146	15.809	601	20	1	49	—	69	1	557	7	475	18	1.032	25	3.465	83	1.253	36	4.718	119						
1926....	13.429	502	3.338	151	16.767	653	10	1	45	—	55	2	564	11	528	22	1.092	33	3.674	88	1.321	50	4.995	138						
1925....	13.909	501	3.421	132	17.330	633	18	—	54	—	72	—	535	12	514	18	1.049	30	3.751	87	1.411	40	5.162	127						
1924....	13.180	481	3.104	147	16.284	628	15	—	21	—	36	—	495	9	439	15	934	24	3.737	117	1.330	48	5.067	165						
1923....	13.838	460	3.321	171	17.159	631	17	—	35	—	53	2	529	21	492	15	1.021	36	3.939	91	1.449	74	5.388	165						
1922....	15.215	549	3.526	172	18.741	721	17	1	38	—	52	1	548	19	450	17	998	36	4.401	115	1.562	76	5.963	191						
1921....	15.977	494	3.650	176	19.627	670	21	—	35	—	59	1	679	17	494	23	1.173	40	4.905	113	1.676	76	6.581	189						
1920....	17.298	591	3.770	183	21.068	774	39	2	23	—	62	5	924	22	470	23	1.394	45	5.729	107	1.805	90	7.534	247						
1919....	15.578	475	3.910	167	19.488	642	13	—	30	—	43	—	585	18	523	20	1.108	38	4.297	107	1.950	76	6.247	183						
1918....	10.809	379	3.959	155	14.768	534	6	—	37	—	60	—	321	7	611	15	932	22	3.018	64	1.935	77	4.953	141						
1917....	10.704	337	3.995	185	14.699	522	14	—	46	—	60	—	396	7	714	19	1.110	26	2.864	86	1.930	89	4.794	175						
1916....	10.987	401	3.986	195	14.973	566	22	—	66	—	88	1	430	9	776	26	1.206	35	3.013	95	1.819	87	4.832	182						
1915....	13.225	427	4.600	149	17.825	576	28	—	90	—	118	3	632	17	939	19	1.571	36	3.784	94	1.994	63	5.778	157						
1914....	17.282	575	5.975	192	23.257	767	33	1	97	2	130	3	808	17	1.157	31	1.965	48	5.124	138	2.498	55	7.622	193						
1913....	16.986	514	6.329	214	23.315	728	33	2	129	3	162	5	791	12	1.219	23	2.010	60	5.065	112	2.711	100	7.776	217						
1912....	17.116	575	6.211	235	23.327	810	40	1	125	3	165	4	839	20	1.267	40	2.106	60	5.012	112	2.492	93	7.504	205						
1911....	16.656	479	5.858	194	22.514	673	26	—	116	2	142	2	717	17	1.088	32	1.805	49	4.693	116	2.426	60	7.119	176						
1910....	16.626	505	5.580	242	22.206	747	35	—	76	2	111	2	676	17	987	33	1.663	50	4.570	94	2.222	86	6.792	180						
1909....	16.493	470	5.683	246	22.176	716	24	—	84	2	108	2	663	15	949	33	1.612	48	4.429	97	2.302	84	6.731	181						
1908....	16.091	510	5.563	252	21.654	762	23	2	83	4	106	6	607	12	901	37	1.508	49	4.349	110	2.283	91	6.632	201						
1907....	15.599	459	5.661	228	21.260	687	19	1	83	2	102	3	577	10	852	31	1.429	41	4.096	87	2.287	83	6.383	170						
1906....	15.655	435	5.727	192	21.382	627	22	—	76	2	98	2	534	7	793	19	1.430	26	3.949	81	2.326	70	6.275	151						
1905....	15.672	421	5.713	207	21.385	628	22	1	75	3	97	4	532	8	793	24	1.325	32	3.863	77	2.295	70	6.158	147						
1904....	15.955	453	6.043	277	21.998	730	14	2	73	3	87	3	508	4	844	37	1.352	41	3.838	73	2.395	94	6.233	167						
1903....	15.978	477	5.945	240	21.923	717	20	2	73	2	93	4	521	9	769	15	1.290	24	3.894	70	2.343	98	6.237	164						
1902....	16.722	449	6.332	252	23.054	701	21	—	77	2	98	2	551	11	804	24	1.355	35	4.063	62	2.544	72	6.607	134						
1901....	16.734	456	6.045	276	22.779	732	20	—	64	1	84	1	576	9	793	18	1.369	27	4.107	84	2.338	94	6.445	178						

115. tábla. A budapesti születések az anya kora s a gyermek törvényessége és életképessége szerint az 1901—1928. években. (Vége.)

Év	25—29 éves				30—39 éves				40—49 éves				50 éves és azon felül							
	törvényes		törvénytelen		együtt		törvényes		törvénytelen		együtt		törvényes		törvénytelen		együtt			
	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva		
1928....	4.386	155	674	35	5.060	190	4.399	223	564	35	4.963	258	476	27	67	5	543	32	—	2
1927....	4.059	139	696	42	4.755	181	4.215	191	503	41	4.718	232	422	32	52	7	474	39	—	1
1926....	4.358	136	769	40	5.127	176	4.320	224	590	34	4.910	258	485	40	60	3	545	43	—	—
1925....	4.704	171	807	38	5.511	209	4.465	202	552	29	5.017	231	423	28	55	4	478	32	1	—
1924....	4.558	161	741	48	5.299	209	3.973	165	489	27	4.462	192	400	29	61	4	461	33	2	2
1923....	4.770	131	784	35	5.554	166	4.161	181	504	34	4.665	215	422	35	46	8	468	43	—	—
1922....	5.062	163	831	44	5.893	207	4.650	210	594	25	5.244	235	535	42	47	5	582	47	2	3
1921....	5.387	161	880	42	6.267	203	4.562	174	505	24	5.067	198	421	28	52	3	473	31	2	2
1920....	5.427	171	901	34	6.328	205	4.685	211	504	28	5.189	239	494	28	53	4	547	32	—	—
1919....	4.911	133	823	36	5.734	169	5.208	188	530	32	5.738	220	562	28	46	2	608	30	2	1
1918....	3.433	115	844	35	4.277	150	3.580	162	462	20	4.042	182	451	31	43	3	494	34	—	—
1917....	3.310	88	762	31	4.072	119	3.656	126	477	35	4.133	161	462	30	49	7	511	37	2	—
1916....	3.324	112	756	47	4.080	159	3.670	153	505	28	4.175	181	528	32	52	6	580	38	—	—
1915....	3.820	111	888	37	4.708	148	4.293	159	596	22	4.889	181	666	45	80	4	746	49	1	—
1914....	5.393	168	1.211	56	6.604	224	5.290	204	888	38	6.178	242	633	47	104	9	737	56	1	—
1913....	5.246	140	1.253	42	6.499	182	5.187	209	902	37	6.089	246	664	34	100	8	764	42	—	—
1912....	5.242	158	1.314	43	6.556	201	5.353	235	905	52	6.258	287	628	49	91	4	719	53	2	2
1911....	5.049	109	1.196	50	6.245	159	5.431	198	926	39	6.357	237	740	39	95	7	835	46	—	1
1910....	5.141	134	1.260	67	6.401	201	5.436	205	923	52	6.359	257	768	55	96	1	864	56	—	1
1909....	5.148	122	1.227	64	6.375	186	5.479	201	999	58	6.478	259	749	35	106	5	855	40	1	2
1908....	4.959	131	1.229	64	6.188	195	5.438	214	949	52	6.387	266	712	41	105	4	817	45	3	—
1907....	4.782	115	1.267	64	6.049	179	5.409	206	1.033	39	6.442	245	715	40	119	7	834	47	—	—
1906....	4.879	128	1.288	47	6.167	175	5.559	177	1.019	47	6.578	224	709	42	107	7	816	49	3	—
1905....	4.872	110	1.374	51	6.246	161	5.613	181	1.050	53	6.663	234	769	43	113	6	882	49	—	—
1904....	5.099	140	1.461	71	6.560	211	5.734	200	1.124	62	6.858	262	759	34	138	10	897	44	3	—
1903....	5.183	146	1.464	66	6.647	212	5.591	203	1.141	49	6.732	252	767	47	127	9	894	56	1	—
1902....	5.353	122	1.583	68	6.936	190	5.928	210	1.157	75	7.085	285	801	44	155	10	956	54	5	6
1901....	5.370	124	1.533	77	6.903	201	5.839	203	1.184	76	7.023	279	817	36	127	9	944	45	2	2

A 17 éven aluli anyák gyermekeinek a század elején valamivel több, mint a felerésze törvénytelen származású volt Magyarországon. Ez az arányszám bár fokozatosan esett 1911—15-ig bezárólag, mégis mindig 50%-on felül mozgott. Ugyanakkor *Budapestén törvénytelen volt az ilyenkorú anyák gyermekeinek több mint háromnegyed része. A vidéken az arányszámok az országos arányszámokhoz igazodtak; rendszerint valamivel annak nivója, — 1911—15-ben 50% — alatt is. A háborús években a házasságon kívül gyermeket szült fiatalkorú anyák hányadosának értéke rendkívüli módon emelkedett.* Budapestén ez kevésbé látszott, viszont a vidéken, — ahol a fiatal korban kötött házasságok (rendes körülmények között) sokkal gyakoribbak, mint Budapestén s így most inkább hiányoztak az effajta házasságok, — határozottabban nyilatkozott meg a fejlődés: a vidéken is jóval több, mint kétharmad-része törvénytelen volt ekkor a 17 éven aluli anyák gyermekeinek.

Annál radikálisabb változást mutatnak a háborút közvetlenül követő évek, amikor a 17 éven aluli anyák gyermekei között úgy megfogyott a törvénytelen gyermekek arányszáma, hogy öt fiatalkorú anyától született gyermek közül csak kettő volt törvénytelen. Tulajdonképen Budapestén volt a fejlődés legmeglepőbb, minthogy itt a 17 éven aluli, törvénytelen gyermeket szülő anyák arányszáma hirtelen oly mélyre süllyedt, mint soha korábban.

Az 1921—25, valamint az 1926—28. évek a kiegyenlítődés időszakai. Budapestén az utolsó három évben már, kevés híján, el is érte a hányados a régi idők megszokott frontját, s a vidéken is közeledett feléje. A háború utáni fejlődés láttán önkéntelenül tolakszik fel a gondolat, hogy a *háború befejezését követő évek erősen megélnékült születési mozgalma gyakorolt nagy hatást a fiatalkorú anyáktól származó törvénytelen gyermekek születési hányadosára. Két oldalról is csökkent ekkor az a feszültség, mely a háborús években annyira fokozta a 17 éven aluli törvénytelen anyák gyermekeinek arányszámát. Egyfelől azáltal, hogy mint említettük, a házasságkötési mozgalom fellobbanása következtében több törvényes születés történt ebbe a korosztályba tartozó nők részéről. Másfelől pedig úgy a férfi, mint a női nem körében hirtelen nagyobb tömegek kerülvén a házasság kötelékébe, csökkent azoknak a nőknek tömege, akik a csábításnak sokszor céltáblái és könnyebb prédái is, mint a már idősebb nők.*

Egészben véve azonban a közmorál szempontjából sajnálatosnak kell tartanunk, hogy a régi Magyarország területén évenként az ezret rendszerint meghaladta és Csonka-Magyarország területén is már újra 400 fölött jár a 17 évnél fiatalabb nőknek a száma, akik a házasságon kívüli nemi érintkezésük eredményeképpen anyákká lettek. Talán csak az a vigasztaló statisztikáinknak ebben a részében, hogy Budapestén az 1901—05 évek átlagában 75, rá 10 évvel pedig épenséggel 114: 17 éven aluli nő hozott törvénytelen gyermeket a világra s ez a szám az 1925—28 évek átlagában nem volt több 52-nél. *Ezt a jelenséget magyarázhatják akár azzal, hogy az a fogamzást meg-*

akadályozó eszközök használatának már ifjú korban való elterjedésével függ össze ; akár azzal, hogy a legfiatalabb korú női rétegek morális önfegyelmélettsége fokozódott, nem változtat azon a tényen, hogy a főváros erkölcsi viszonyainak megítélése szempontjából — külsőleg bár — a jelenséget kedvezőnek kellene tartanunk.

A 17 éven aluli anyáktól származó élve- és halvaszülettek törvénytelen születési hányadosai nem egyenlők. A *halvaszületett* gyermekeknek rendszerint jóval nagyobb része törvénytelen, mint az *élveszületteké*. A különbség már a háborút megelőző esztendőkből is időszakra-időszakra jobban kimélyült, (ezt a fejlődést pontosan nyomon kísérhetjük az 1911—15 évekig). De még fokozottabban jelentkezett a háborút követő esztendőkből. 1926—28-ban például a 17 éven aluli anyák halvaszületett gyermekeinek kevés híján $\frac{2}{5}$ része volt törvénytelen, míg a törvényes gyermekeknek még a fele sem. Ez a tanulság nem megnyugtató. Kétségkívül arra kell belőle következtetnünk, hogy az egészen fiatalok, házasságon kívüli nemi érintkezést folytató anyák erőszakosabb eszközökkel is útját kívánják állani annak, hogy bűnük napvilágra kerüljön. Bár valószínű, hogy a nem házassági kötelékben élő ilyen fiatalok női családi körülményei is olyanok, hogy nehezebben engedik meg az anya méhében rejtőzködő magzat zavartalan fejlődését, mint a házasságban.

Említettük azt, hogy a háborús évekig bezárólag (sőt természetesen a háborús évek folyamán is) a 17 éven aluli anyák halvaszületett gyermekeinek mennyire növekedett a törvénytelen születési hányadosa. Az *élveszületett* gyermekeknél, legalább 1911—15-ig, e fejlődésnek ellenkezője látszott. Csak az 1919—20. évektől kezdődőleg növekszik a 17 éven aluli anyáknak úgy az élve-, mint halvaszületett gyermekei között a törvénytelen elem.

Budapest és a vidék viszonyait egymással szembeállítva néhány jellemző vonásról emlékezhetünk meg. Ezek egyike az, hogy a háborút megelőző három észlelési időszakban Budapesten a halvaszülettek között rendszerint kevesebb volt a törvénytelen származású elem, mint az *élveszülettek* között. A vidéken a dolog éppen fordítva áll. A háború után következő esztendőkből a Budapesten előforduló kis számok vizsgálata nem egészen zavartalan. Azt viszont világosan láthattuk, hogy a vidéken ismét a 17 éven aluli anyák halvaszületett gyermekei között volt jóval több a törvénytelen, — sőt 1926—28-ban olyan sok, mint normális években soha korábban — mintsem az *élveszülettek* között.

A 17—19 éves anyáktól származó gyermekek törvénytelen születési hányadosait azért vizsgálhatjuk még nagyobb figyelemmel, mert az e korcsoportba tartozó törvénytelen anyáknak már valóban nagyobb a tömege, — régi Magyarországon számuk rendszerint 12—13.000 körül helyezkedett el s mai Magyarországon is jóval több 3000-nél. Az összes születéseket összefoglalva kétségkívül megállapíthatjuk azt, hogy Csonka-Magyarországon a 17—19 éves anyák törvénytelen gyermekeinek hányadosa kisebb, mint Nagy-Magyarországon volt. Hiszen, ha a hányados 1911—15 felé

csökkenni is kezdett, mégis azt mondhattuk, hogy a világháború előtt az ily korú anyáknak gyermekei között minden negyedik törvénytelen gyermek volt. Viszont a háború után következő időszakok mindegyikében megközelítőleg csak minden ötödik-hatodik, bár 1926—28 felé az arányszám ismét jobban megközelítette a régit. A világháborús esztendőkből természetesen a törvénytelen születési hányados még magasabbra kúszott fel: a 17—19 éves anyák gyermekeinek $\frac{2}{5}$ része volt törvénytelen. A vidéken nagyjában az országos arányszámok jutnak felszínre, azzal a különbséggel, hogy a törvénytelen születési hányados hanyatlása a békeidők mértékéhez képest még jobban észrevehető volt, mint Budapesten.

A budapesti és vidéki törvénytelen születési hányados egymásközi viszonyát azonban itt különös figyelemmel kell vizsgálat alá vonnunk, tekintettel arra, hogy a fővárosi törvénytelen születési kvóta sokkal jellegzetesebb, mint a vidéki. Emlékezhetünk arra, hogy a 17 éven aluli anyáktól származó gyermekek törvénytelen születési kvótája tekintetében bár volt Budapest és a vidék között különbség, ez sohasem volt rendkívüli méretű: tulajdonképpen úgy a vidéken, mint Budapesten egyformán szomorú képet mutatott a hányados. De vessük össze a 17—19 éves anyák gyermekeinek budapesti és vidéki 1901—05 évi törvénytelen születési kvótáit a század második évtizedének bármelyik időszakára vonatkozó adatokkal, rögtön szembeötlik a hatalmas különbség. A század elején Budapesten a törvénytelen születési kvóta az e korcsoportbeli anyák gyermekei között nem volt két és félszerese a vidéki hányadosnak; 20 vagy 20 és néhány évvel később a különbség jóval jellegzetesebb lett: a háromszoros határt érte el. *Más szóval, hiába csökkent le Budapesten is 60·1%-ról 47·0%-ra a 17—19 éves anyák törvénytelen gyermekszületési hányadosa, a vidékkel szemben a főváros mégis kedvezőtlenebb helyzetbe jutott. Mindez azonban természetesen mégsem csökkenti annak a fejlődésnek értékét, mely számainknak ebből a csoportjából kibontakozik. Hiszen végeredményben mégis csak világos és félre nem érthető az a tanulság, hogy Budapesten a 20 évnél fiatalabb anyáknak ebben a fontos csoportjában viszonylag kevesebb akadt olyan, aki házasságon kívüli nemi viszonyból származó gyermeket szült, mint előbb.*

A 17—19 éves anyák *halvaszületett* gyermekei között is rendszerint jóval több a törvénytelen, mint az élveszületettek között. A háborús évek zavaró csoportjának kiküszöbölésével, mikor az ebbe a korcsoportba tartozó anyák gyermekei között is erősen fejlődött a törvénytelen származásúak arányszáma, azt mondhatjuk, hogy *Csonka-Magyarország születési mozgalmának ebben a részletében is jelentkezett az a szelidebb vonás, melyről tanulmányunk egyéb részeiben oly sokszor tettünk említést. Kétségtelen, hogy úgy a halva-, mint az élveszületettek között csökkent már 1911—15-ig a törvénytelen elem részesedése. Ezeknél a mérsékelt arányszámoknál azután még kisebbeket láthatunk viszont a világháborút követő esztendőkből, noha a számsor*

alakulása, melyre fejtegetéseinket alapozzuk, mégsem hiány nélkül reménytelkítő: 1926—28-ban a törvénytelen születési hányados a 17—19 éves anyáknak úgy élve-, mint halvaszületett gyermekei között emelkedett. De kétségtelen az, Csonka-Magyarország születési mozgalmának ebben a részében mint említettük, kedvező változások kerültek felszínre. *Valószínű, hogy itt is gondolnunk kell arra a hatásra, melyet az idézett elő, hogy Csonka-Magyarország népességéből széles tömegekben hiányoznak olyan néprétegek, melyek előbb nevezetese voltak arról, hogy a törvénytelen születési mozgalmaknak istápolói.*

Budapesten és a vidéken rendre egymásután minden időszakban nagyobb a 17—19 éves anyák halvaszületett gyermekeinek a törvénytelen hányadosa, mint az élveszületteké. S természetesen megfigyelhetjük azt a változást, hogy századunk második évtizedében a törvénytelen születési hányadosok jóval alacsonyabbak, mint századunk kezdeti évtizedében. *Am figyelmet érdemel az a körülmény, hogy Budapesten a halvaszülettek törvénytelen születési hányadosa (1925—28 felé) gyorsabban fokozódott, mint a vidéken.*

Ha előbb a 17—19 éves törvénytelen anyák tömegéről azt mondtuk, hogy a törvénytelen születési mozgalom szempontjából nagy fontossága van, a jelzőt a »legnagyobb«-ra fokozhatjuk akkor, ha a 20—24 éves anyák csoportjával foglalkozunk. Mert bár, — tanulmányunk táblázatai mutatják, — a 20—24 éves anyák tömegében nem játszanak akkora szerepet a törvénytelen anyák, mint a 17—19 éves anyákéban, de másfelől az a körülmény, hogy a század első évtizedében évenként 23—24.000, a második évtizedben pedig 7000 főt megközelítette az e korba tartozó törvénytelen anyák száma, joggal tereli az érdeklődést vizsgálódásainknak e részlete felé. *A világháborút megelőző esztendőekben körülbelül minden nyolcadik gyermek volt törvénytelen, akinek anyja 20—24 éves volt.* Az arányszám gyengén csökkent. A háborús években ez az arányszám is kiugrott, bár kevésbé, mint például azoké a törvénytelen gyermekeké, kiknek anyja 17—19 éves volt. *Csonka-Magyarországon azután a hányados, bár legutóbb újból emelkedett, szemmel látható módon alacsonyabb nívón helyezkedett el, hiszen a gyermekek közül, kiknek anyja születésükkor 20—24 éves volt, legfeljebb a 9., 10. vagy 11-ik volt törvénytelen származású.*

Az arányszámok változása mozgalmas képet tár fel akkor, ha vizsgálódásainkat a budapesti és a vidéki arányszámokra terjesszük ki. *Budapest és a vidék között nagy és mélyreható ellentétek mutatkoznak. A vidéken a század első évtizedének elején csak minden nyolcadik-kilencedik gyermek volt törvénytelen, kinek anyja 20—24 éves korban élt, Budapesten kezdetben 5 közül 2, s később is minden harmadik. A nagyvárosi életnek ez a sötét foltja tehát Budapesten szinte határozottabban jelentkezett a 20—24 éves korú anyáktól származó törvénytelen gyermekek számában, mint egyebütt. A világháború után*

Budapesten 20—24 éves anyák törvénytelen gyermekeinek hányadosa jóval kisebb s egyre hanyatlóbb is, de még mindig fölötte járt a negyedrésznél és széles sáv választja el a vidéktől. A vidék törvénytelen születési hányadosa azonban 1925—28. felé emelkedett, bár ekkor is csak körülbelül minden tizenegyedik gyermek volt törvénytelen, akinek anyja 20—24 éves korú volt.

Azok a különbségek, melyek a szülőanyák korviszonyaira vonatkozó szemlélődéseink szerint rendszeresen előfordulnak az élve- és halvaszületett gyermekek törvénytelen születési hányadosában, a születések tömegének most tárgyalt részletében is nagy erővel törekednek felszínre. A világháború előtti esztendőkből a 20—24 éves anyák élveszületett gyermekei közül csak körülbelül minden nyolcadik volt törvénytelen születésű, a halvaszülettek közül viszont minden ötödik-hatodik. Igaz, hogy a halvaszülettek között a törvénytelen születési hányados gyorsabban engedett merevségéből, mint az élveszületteknél. A világháború után ezek az arányszámok még kisebbek lettek, csakhogy — úgy látszik — ez a folyamat már befejeződést nyert az 1921—25. esztendőkkal: 1925—28-ban a husz-huszonnégy éves korú anyáktól származó élveszületett gyermekeknek minden tizedike, a halvaszületetteknek pedig minden hatodika törvénytelen gyermek volt.

Vizsgálatainknak a budapesti és vidéki viszonyokra való kiterjesztése most azzal az érdekes eredménnyel jár, hogy bár a székesfővárosi törvénytelen születési hányados úgy az 1901—1905, mint az 1926—28 években messze fölötte járt a vidéki hányadosnak (s noha például legutóbb a 20—24 éves anyák élveszületett gyermekeinek egynegyedrésze, a halvaszületett gyermekeinek pedig a harmadrésze házasságon kívül született, míg a vidéken viszont csak nyolcad- illetve hatodrészüik), a budapesti arányszámok eltolódása mégis jellegzetesebb volt, mint a vidékieké. Ha t. i. az 1926—28. évi törvénytelen születésű gyermekek arányszámát az 1901—05. évi hányadosok százalékában fejezzük ki, a 20—24 éves anyák élveszületett gyermekeinek törvénytelen születésű hányadosa Budapesten 70%-a, a halvaszületett gyermekeiké pedig 59·2%-a lett az egykori arányszámoknak. Ugyanez a számítás a vidéken az élveszületteknél 72·3, a halvaszületteknél pedig 79·1%-ot eredményez, azaz a budapesti arányszámok — különösen a halvaszületéseknél — jóval erősebben csökkentek, mint a vidéken.

A 25—29 éves anyáktól származó törvénytelen gyermekek csoportja még mindig nagyon jelentős, hiszen az ily gyermekek száma a világháborút megelőző másfél évtized során a 10.000 főt mindig erősen meghaladta és századunk 20-as éveitől is rendszerint közelében járt a 4000 egységnek. Azoknak a törvénytelen gyermekeknek az arányszáma azonban, akik 25—29 éves korú anyáktól származnak, már lényegesen kisebb azoknál a törvénytelen születési hányadosoknál, melyekkel eddig volt dolgunk. A világháború előtti esztendőkből, a mellett, hogy a hányados csekély volt, lassan bár, de állandóan mérséklődött is. A törvénytelen születési mozgalom bizonyos értelemben való megnyugvását

mutatja az a körülmény, hogy még a háborús években is csak szerény emelkedést mutatott a 25—29 éves anyáktól született törvénytelen gyermekek hányadosa. *Hiába, itt már erősen érvényesül annak a nagyjelentőségű statisztikai visszatartó erőnek a hatása, hogy kevesebben vannak ebben a korban olyanok, akik nem élnek házassági kötelékben s ennek folytán a tőlük születhető törvénytelen gyermekek arányszáma is jóval kisebb.*

Másfelől azonban a 25—29 éves korú anyák gyermekeinek törvénytelen születési hányadosa a háborút követő esztendőkből is mutat érdekes szabályszerűséget: *azt a csökkenő hullámot, mely a háborút közvetlenül követő időkben mutatkozott, úgy látszik elnyelni készülni az újabb esztendők fejlődése. Itt észleljük első ízben annak a hatását, hogy a születési arányszámnak a háborút követő időkben bekövetkezett elgyengülése, ami kétségtől elsősorban a már bizonyos idő óta házassági kötelékben élő nők termékenységeinek csökkenésére vezetendő vissza, azt eredményezi, hogy nem a legfiatalabb korosztályú anyák körében nagyobbodik azoknak a száma, akik házasságon kívüli viszonyból hoznak gyermeket a világra.*

Szinte meglepő azonban adataink alakulása akkor, ha egyfelől Budapesten s másfelől a vidéken vizsgáljuk meg azt, hogy a 25—29 éves anyák törvénytelen gyermekeinek mekkora volt a születési hányadosa szemlénk első és utolsó időszakában. 1901—05-ben a budapesti arányszám, — a szóbanforgó gyermekeknek akkor minden negyedik-ötödike törvénytelen volt, — úgy aránylott a vidéki arányszámhoz, mint 338 : 100-hoz. 1926—28-ban viszont így festett: 276 : 100-hoz. Azaz *a fővárosban sokkal határozottabban esett vissza a törvénytelen születési hányados, mintsem a vidéken. Újra meg újra önkénytelenül feltolakszik az a gondolat, nem lehet-e ebből arra következtetnünk, hogy a székesfővárosban főként azoknál az elemeknél, melyek koruknál fogva már tapasztaltabbak, a háború után még jobban elterjedt azoknak a preventív, védekező eszközöknek alkalmazása, melyek használatának általánosabbá válása csökkenti ugyan a törvénytelen születések valószínűségét, de másfelől sajnos vajmi kevés garanciát nyújtana, hogy a házasságon kívüli nemi érintkezése is csökken azoknak a nőknek, akik nem élnek házassági kötelékben.*

Nem kell bővebben fejtegetnünk azt, hogy országos viszonylatban a 25—29 éves anyák élve- és halvaszületett gyermekeinek törvénytelen születési kvótája közül mindig az utóbbiaké magasabb. Ez a körülmény épúgy kitűnik az 1902—05. évek 7·3, illetőleg 12·0%-os arányszámaiból, mint az 1926—28. évek 5·9 és 6·0%-aiból. Ezek az arányszámok egyúttal azt is sejtetik, hogy úgy Budapesten, mint a vidéken a születéseknek mindkét csoportjában redukálódott a törvénytelen születési hányados. Ha Budapesten az összehasonlítást a már fentebb alkalmazott módszer ismétlésével elvégezzük, azt látjuk, hogy *a 25—29 éves anyáktól származó gyermekek törvénytelen születési hányadosa 1926—28-ban csupán 64·2%-a az 1901—05. évi arányszámnak (vidéken 79·4%-a); a halvaszületéseknél pedig 63·2%-a (vidéken*

83·0%). Azaz a budapesti arányszám sokkal inkább csökkent, mint a vidéki. Hogy az összehasonlítás nem Budapest hátrányára üt akkor sem ki, ha vizsgálódásainkat Csonka-Magyarország területére szorítjuk, ezt bizonyítja az 1921—25. évi adatoknak a legutolsó időszakra vonatkozó adatokkal való egybevetése.

A 30—39 éves anyaktól származó törvénytelen gyermekek tömege még mindig azt mutatja, hogy a törvénytelen születési mozgalomnak elég jelentős részét szolgáltatják e gyermekek, kiknek száma a világháború előtti időszakok adatai szerint lassan csúszott le 11.000-nél magasabb számról a 10.000-es vonal alá, de Csonka-Magyarországon is legutóbb megint több volt 4000-nél. A 30—39 éves korú anyák törvénytelen gyermekeinek hányadosa a világháború előtti időszakokban már szintén elég csekély volt, sőt a világháborús években sem mozdult ki azok közül a megszokott keretek közül, melyeknek legfelső határa 5·5, legalsó határa pedig 5·2% volt. Ilyenformán századunk első két évtizedében ezt a törvénytelen születési hányadost többé-kevésbé stabilizálódottnak tekinthettük, — még az 1919—20. években is, mikor pedig a rendkívüli viszonyok következtében az arányszám az 5% alá bukott le. Századunk második évtizedében azonban a 30—39 éves anyaktól származó törvénytelen gyermekek hányadosa határozottan emelkedő irányzatú s ha a matematika szempontjából nem is túl nagy különbség választja el az 1901—05. évek 5·5%-os hányadosát az 1926—28. évek 6·0%-os arányszámától, másrészt a fejlődés újból bizonyosága annak a felfogásunknak, hogy a törvényes születési mozgalom ellanyhulásában kell látnunk az egyik okát annak, hogy a 30—39 éves anyák gyermekei között a törvénytelen elem előtérbe kerül. Ha a termékenységi számokból ez nem is tűnik ki ilyen világosan, nem feledkezhetünk meg arról, hogy a házasságonkívüli termékenység kisebb számai magas tömegeket érdekelnek.

Adataink közelebbi vizsgálata azt mutatja, hogy főképen a vidéken van szó a törvénytelen születési kvóta megerősödéséről, hiszen ennek az arányszámnak utolsó időszakban észlelt értéke 110%-a az első időszakban megállapított értéknek. Ha az összehasonlítást 1911—15. év arányszámaival tennők meg, még határozottabb fejlődésről vehetnénk tudomást. Ezzel szemben Budapesten az 1926—28. években kiszámítható arányszám csak 69%-a a két és fél évtizeddel korábban kiszámított arányszámnak. A budapesti viszonyok relatív javulásának tehát itt ismét oly kétségbevonhatatlan bizonyosságát nyertük, melynek indoklásául még fokozottabban kell gondolnunk azokra az okokra, melyekkel már fentebb magyaráztuk a budapesti törvénytelen születési hányadosok alakulását.

A 30—39 éves nőktől származó élve- és halvaszülettek törvénytelen születési hányadosai között a rendszeresen tapasztalt különbség megvan s ha a különbség mértékében történtek is az esztendőik során változások, ezek magát a tényt sohasem ingatták meg. A budapesti és a vidéki arányszámok összehasonlítása azonban azzal az eredménnyel zárul, hogy míg

vidéken az élveszülettek törvénytelen hányadosai úgy változtak, hogy az 1926—28. évi arányszám 108%-a volt az 1901—5. évi arányszámnak, a halvaszületések törvénytelen születési hányadosa pedig legalább pontosan tartotta előbbi magasságát, addig *Budapesten az élveszülettek között 1926—1928-ban a régi arányszámnak csak 68·6, a halvaszülettek között pedig 62·0%-át láthattuk viszont.*

A 40—49 éves anyáktól származó törvénytelen gyermekek tömege már jóval kisebb, mint az előbb tárgyalt csoportok közül a legtöbbé, de figyelemreméltó, hogy *ilyen korú anyától úgy a háború előtti esztendőben, mint a világháború befejeződése után is több gyermek származott, mint a 17 éven aluli anyáktól.* Az összes születési mozgalomnak abban a részében azonban, mely a 40—49 éves nők termékenységre vezethető vissza, a *születéseknek ez a csoportja az, ahol a törvénytelen születési kvótának legkisebb a jelentősége,* rendszerint kisebb mint a 30—39 éves anyáktól származó gyermekek születési mozgalmában. Minthogy viszont a század harmadik évtizedének éveiben a születési mozgalom belső összetételében történt változások következtében itt is előrenyomult a törvénytelen születések hányadosa, végeredményben azt látjuk, hogy *1926—28-ban (6·1%) számottevően nagyobb lett e csoportban a törvénytelen születések kvótája, mintsem volt a század legelején.* Persze csak a már előbb tárgyalt korosztályú anyáktól született gyermekek mozgalmában történt változások megismétlődéséről van szó akkor, ha azt látjuk, hogy *a fővárosban manapság jóval kisebb a 40—49 éves anyák gyermekeinek törvénytelen születési hányadosa, mint volt a 900-as évek elején. A vidéken ennek ellenkezője áll.*

A 40—49 éves anyákra támaszkodó születési mozgalom annyiban is érdekes és jellegzetes alakulást mutat, hogy azoknak a megfigyelési időszakoknak kivétel nélkül mindegyikében, melyeket vizsgálódásunk alapjául választottunk, *a halvaszületett gyermekek közül alig valamivel több a törvénytelen, mint az élveszületettek között.* Ennek bizonyára meg vannak a fiziológiai, valamint a morális okai is. Úgy az élve-, mint a halvaszületések törvénytelen születési kvótája emelkedő irányzatú volt 1926—28-ban. Budapesten azonban mindkét arányszám csökkent, főképp a halvaszülettek törvénytelen születési hányadosa.

50 éven felüli korú anyáktól gyermek tudvalevőleg ritkán születik. A természet tiltó szava legtöbb esetben megakadályozza ebben a korban a megfogamzást. *Hogy mégis, bár szórványosan, fordulnak elő olyan esetek, midőn a törvénytelen anya 50 évnél idősebb, az élet legszebb problémájának torz elfajulásai ezek.* Feleslegesnek látszik tehát az is, hogy adataikkal bővebben foglalkozzunk. Annál inkább, mert *a statisztika kizárólag vidékről jelentett olyan eseteket, midőn az ilyen anya gyermeke világrahozatalakor az 50 esztendőskorhatárt már elérte.* Ez azt a gyanút kelti, hogy talán bizonyos hibaforrás is meghúzódik a szülőanyák korcsoportosítását végző munkának e részle-

tében. *De ha hinni lehet az adatok hűségének, jellemző, hogy az 50 évnél idősebb anyák gyermekei között oly magas a törvénytelen születésűek arányszáma, hogy rendszeresen nagyobb arányszámokat csak a 17 éven aluli anyák gyermekei között találunk.*

c) Termékenységi adatok a fontosabb korcsoportokban.

A törvénytelen gyermekek korára vonatkozó vizsgálódásaink körét kiegészíthetjük még végül az arra vonatkozó kutatásokkal is, hogy a fontosabb korcsoportokban mennyi volt a házas és nem házas nők termékenysége.

Nézzük előbb azokat a számokat, amelyek a 15—19 éves korú nők termékenységét jelzik. A vizsgálatokat, számításaink eredményeit közelebb kívánván hozni kutatásaink alapjául választott időszakokhoz, úgy végeztük, hogy 1900., 1910. és 1920. évi népszámlálások adatait vetjük össze a népszámlálást követő 5 év születési mozgalmának eredményeivel. Így annak a hibaforrásnak a jelentősége, mely itt egyébként kétségtől fennforog, enyhülni fog.

Megnevezés	15—19 éves	
	házas nők termékenysége	nem házas
Magyarország	359	18
Budapest	320	22
Vidék	362	18

A 20—39 éves nők termékenységi arányszámai viszont a következők:

Megnevezés	20—39 éves	
	házas nők termékenysége	nem házas
Magyarország	277	93
Budapest	207	74
Vidék	280	96

A szülőképes korba tartozó nők harmadik csoportjában végül a következőképen alakultak a termékenységi számok:

Megnevezés	40—49 éves	
	házas nők termékenysége	nem házas
Magyarország	49	12
Budapest	23	8
Vidék	50	12

Ezeknek a számoknak az a tanulságuk, hogy a 20 éven aluli anyák házassági termékenysége Budapesten kevesebb, viszont házasságonkívüli termékenységük nagyobb volt, mint a vidéken az 1901—05. évek átlagában. A 20—39 éves fővárosi nők házassági termékenysége még erősebben a vidéki termékenységi arányszámok alatt állott s az ebbe a korosztályba tartozó nők házasságon kívül való termékenysége is mérsékeltebb volt a fővárosban,

mint a vidéki részeken. Nyilvánvaló, hogy e korosztályú nők házasságonkívüli termékenységeinek alakításában egyfelől nagy szerepe volt a vidéken gyakoribb: úgynevezett vadházasságoknak, viszont a házassági termékenység Budapesten kisebb arányszámát a termékenység tervszerű szabályozása magyarázta meg, minek útját ekkor a vidéken még nem láthattuk annyira egyengetve, mint esetleg később. A 40—49 éves anyák termékenységi arányszámai Budapest és a vidék között még élesebb eltéréseket tárnak fel: a vidéki házassági termékenység jó kétszer akkora, mint a fővárosi, a házasságonkívüli termékenység másfélszer annyi.

Vizsgáljuk meg most azt, miképen alakulnak a termékenységi arányszámok 1911—15. években:

116. tábla. A házassági és házasságon kívüli termékenység adatai Magyarországon az 1911—15. években.

Megnevezés	Házassági nők termékenysége	Nem házassági nők termékenysége
a) 20 évnél fiatalabb anyák		
Magyarország	340	17
Budapest	365	23
Vidék	335	17
b) 20—39 éves anyák		
Magyarország	247	72
Budapest	170	54
Vidék	250	75
c) 40—49 éves anyák		
Magyarország	40	9
Budapest	22	6
Vidék	41	10

A 20 évnél fiatalabb nők termékenységeinek alakulásában az a tanulságos, hogy Budapesten úgy házassági, mint házasságonkívüli termékenységük némileg növekedett. A fiatalkorú nők házasságonkívüli termékenységének budapesti arányszámát tehát most szélesebb térköz választotta el a vidéki nőkéétől, mint 10 évvel korábban. A 20—29 éves nők házassági és házasságonkívüli termékenysége azonban kétségtől Budapesten csökkent inkább, noha a hanyatlás a vidéken is megindult. Nyilvánvaló azonban, hogy a vidéki törvénytelen születéseket tápláló erők inkább tudták felszínen tartani úgy a legproduktívabb korú, mint a 40—49 éves nőknek is házasságonkívüli termékenységét. Ezek a számok azt jelzik, hogy amit a fővárosban túlnyomórészt morális hátrálynak kell tartani a városi élet sajátos alakulása folytán, az a vidéken sokfelé türt, megengedett jelenség, melyen ott korántsem lepődnek meg annyira az emberek, mint a fővárosban.

Szemlénket az 1921—25. évekre is kiterjesztjük; alapul, mint említettük az 1920. évi népszámlálásnak a kormegoszlásra vonatkozó adatait véve.

117. tábla, A házassági és házasságon kívüli termékenység adatai az 1921—25 években.

Megnevezés	Házas nők termékenysége	Nem házas
a) 20 évnél fiatalabb anyák		
Magyarország	318	8
Budapest	273	12
Vidék	321	8
b) 20—39 éves anyák		
Magyarország	234	43
Budapest	131	28
Vidék	250	51
c) 40—49 éves anyák		
Magyarország	30	6
Budapest	11	3
Vidék	30	6

A 20 évnél fiatalabb nők házassági termékenysége kisebb lett. *Budapest*en egyenesen szinte veszedelmesnek látszik a termékenységi arányszám megingása. Igaz, hogy a legfiatalabb korosztályokba sorolható anyák házasságon-kívüli termékenysége még erősebben megfogyott, mint a házassági termékenység. Ezt nem csupán a vidéki adatok alakulásából következtetjük, melyek változásában elvégre nagy szerepet játszott az, hogy a vidék egészen más vallási és nemzetiségi összetételű volt (mint alább ezt a kérdést majd még érintjük) 1920-ban, mintsem 1910-ben vagy még előbb. Sokkal tanulságosabb az a tény, hogy *Budapest*en is kevés híján felére csökkent a 20 évnél fiatalabb nem házas nők házasságonkívüli termékenységi arányszáma.

A 20—39 éves korú nők házassági termékenysége Csonka-Magyarországon is azon a nívón mozog, melyen 10 évvel korábban volt; az ilyen korú nem házas nők termékenysége azonban $\frac{1}{3}$ résznyivel csökkent. *Budapest*en a házassági termékenység hanyatlása ebben a korcsoportban is jelentkezett, noha nem annyira, mint a házasságonkívüli termékenysége, mely még ebben a korcsoportban is felére esett vissza. De csökkenés, hanyatlás volt a sorsa a 40—49 éves nők házassági és házasságonkívüli termékenységi arányszámainak is *Budapest*en és a vidéken egyaránt, de a fővárosban mégis sokkal határozottabb csökkenés.

Mindezek a körülmények azt is bizonyítják, hogy az ország, illetőleg *Budapest* és a vidék születési mozgalmának alakulására nagy hatást gyakorol az a körülmény, hogy a különböző korcsoportokba tartozó házas és nem házas nők mekkora részét teszik a szülőképes korban álló női népességnek. Nyilvánvaló, hogy azok a számítások, melyek módszerét tanulmányunk szövegében már előbb kifejtettük, bizonyos kiegyenlítődést eredményeznének a 15—49 éves nők termékenységi arányszámainak alakulásában is. Minthogy azonban kifejtettük azt, hogy a termékenységi számok behatóbb vizsgálata olyan tanulmány körébe vág, inkább, mely sajátosan a népesség termékenységi (s első-sorban: házassági termékenységi) statisztikáját teszi kutatásainak középpontjába, lemondunk ezeknek a számításoknak végzéséről.

d) Néhány szemelvény külföldi adatokból.

Néhány külföldi adat közlésével igyekszünk rámutatni arra, hogy az idegen államok statisztikái milyen utakon-módokon törekednek jobban áttekinthetővé tenni a születések statisztikájának az anyák életkorára vonatkozó adatait.

Az *osztrák* statisztika például több irányban is végzett számításokat.¹⁾ Az egyik viszonyítási mód az élve- és halvaszületett gyermekek közül külön választja a törvényes és törvénytelen szülötteket s így állapítja meg a törvényes és törvénytelen újszülöttek megoszlási arányszámaikat anyjuk életkora szerint. Ime az adatok:

118. tábla. Ausztria törvényes és törvénytelen születési mozgalmának alakulása 1913-ban az anyák életkora szerint.

Anyák kora	Törvényes élveszülettek	Törvénytelen szülöttek	Törvényes halvaszülettek	Törvénytelen szülöttek
17 éven aluli	1·4	11·4	0·6	8·3
17—19 éves	22·3	156·2	15·0	128·3
20—24 „	188·2	407·5	124·0	340·6
25—29 „	279·2	195·7	220·0	210·8
30—39 „	404·2	145·4	450·6	173·9
40 éves és azon felül	82·6	20·0	131·2	30·2
Ismeretlen	22·1	63·8	58·6	107·9

Ezek a számok nem szorulnak bővebb kommentárra, annyira világosan mutatják a jellemző korcsoportokat úgy a törvényes, mint a törvénytelen születési mozgásban.

Ugyancsak az *osztrák* statisztika azt is kiszámítja, hogy a törvényes és törvénytelen születési mozgásban a szerint, hogy a gyermekek milyen korú anyaktól származnak, mekkora a fiúszületési többlet:

119. tábla. A fiútöbblet a törvényes és törvénytelen születések között, Ausztriában, 1913-ban.

Anyák kora	1000 leányra esett törvényes születések között	1000 leányra esett fiúszületés törvénytelen születések között
17 éven aluli	1.044	1.063
17—19 éves	1.047	1.049
20—24 „	1.066	1.059
25—29 „	1.067	1.085
30—39 „	1.057	1.077
40 és felül	1.070	1.120
Ismeretlen	1.111	1.112
Összesen...	1.063	1.070

A fiútöbblet nem általános. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy a 17 éven aluli anyák gyermekeit nem számítva, általában az idősebb korú anyák törvénytelen gyermekei között nagyobb a fiútöbblet, mint a fiatalabb-korú anyák gyermekei között.

¹⁾ L. Die Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1913. c. idézett mű 42. és következő lapjait.

Érdekesek az osztrák statisztikának azok az adatai is, melyek a törvényes és törvénytelen halvaszülettek arányszámaait mutatták ki a születési mozgalomnak az anyák életkora terén alakított csoportjaiban a birodalom különböző részeiben.

120. tábla. Ausztria halvaszületteinek megoszlása az anyák kora szerint 1913-ban.

Az anya életkora	Bécs	Alsó-Ausztria (Bécs nélkül)	Egész Ausztria	Alpesi tartományok (Krajna nélkül)	Karsztvidék (Krajnával)	Szudéták vidéke	Kárpátok vidéke
a) Halvaszülettek 100 törvényes gyermek közül							
17 éven alul	3·57	—	1·03	2·63	—	2·12	0·80
17—19 éves	2·97	2·15	1·58	2·74	1·15	1·96	1·23
20—24 «	1·81	2·05	1·55	2·09	1·25	1·78	1·16
25—29 «	2·78	1·97	1·84	2·28	1·46	2·22	1·30
30—39 «	4·13	2·92	2·59	3·33	2·03	3·17	1·78
40 éves és azon felül	6·13	4·96	3·64	4·99	2·63	4·66	4·63
Ismeretlen	17·68	15·52	5·94	17·88	3·55	9·71	3·99
Összesen	3·53	2·78	2·33	3·15	1·80	2·72	1·70
b) Halvaszülettek 100 törvénytelen gyermek közül							
17 éven alul	4·88	3·66	2·65	3·36	5·19	2·28	0·50
17—19 éves	3·90	2·42	3·00	3·07	2·19	3·19	2·47
20—24 «	4·16	2·12	3·05	3·19	2·52	3·34	2·23
25—29 «	5·05	3·45	3·90	4·32	5·25	3·92	2·97
30—39 «	5·92	4·04	4·31	5·25	4·04	5·33	2·85
40 éves és azon felül	6·94	4·65	5·39	6·79	2·78	7·19	3·69
Ismeretlen	23·23	25·00	5·99	27·08	3·58	10·95	3·92
Összesen	4·79	3·01	3·63	4·10	3·32	3·72	2·90

Bécs városában lévén legnagyobb arányú a halvaszületések tömege úgy a törvényes, mint a törvénytelen születések között, érdemesnek tartjuk feljegyezni azt, hogy *míg a törvényes gyermeket szülő legfiatalabb korú anyák gyermekei között elég sok a halvaszületett*, de azután ez az arányszám fokozatosan csökken a 20—24 éves anyák gyermekeiig — bár később ismét felfelé emelkedik, úgyhogy legtöbb halvaszületett a 40 éves vagy idősebb anyák törvényes gyermekei között fordul elő, — *a törvénytelen gyermekek között a halvaszülettek arányszámának ez a határozott rétegződése nem mutatkozik meg*. Kétségtelen azonban, hogy akár Bécs város, akár az egyes országrészek adatait vizsgáljuk, kivétel nélkül *minden korcsoportbeli anyák törvénytelen gyermekei közül jóval több volt halvaszületett, semmint a törvényes gyermekek között*.

Országrészek szerint való tagolás nélkül egy összegben fejezi ki az osztrák statisztika a korcsoportok szerint számított házassági és házasságonkívüli termékenységet:

121. tábla. A házassági termékenység adatai 1000 nőre számítva 1910-ben és 1913-ban életkor szerint Ausztriában.

Az anya kora	Házass nőkre eső törvényes		Hajadonokra és özvegyekre eső törvénytelen		Összes nőkre eső összes	
	t e r m é k e n y s é g					
	1910	1913	1910	1913	1910	1913
17 éven alul	275·2	201·4	2·4	2·1	4·8	3·9
17—19 éves	376·7	335·7	20·9	21·6	43·2	41·4
20—24 «	397·2	367·8	56·4	53·4	168·4	156·7
25—29 «	331·4	315·5	61·3	53·5	233·4	220·5
30—39 «	231·0	217·3	41·8	36·1	187·6	175·8
40 éves és azon felül	61·0	56·4	7·0	5·9	47·9	44·1
Ismeretlen	—	—	—	—	—	—
Összesen	221·4	207·8	34·6	31·8	133·3	124·8

Ezek a számok azt mutatják, hogy Ausztriában a legfiatalabb korú nők házassági termékenysége csökkent leginkább. A fejlődés annál érdekesebb, mert pl. a 17—19 éves nem házas nők házasságonkívüli termékenysége némileg emelkedett e három év leforgása alatt.

Amsterdam város statisztikai hivatalának közlései ¹⁾ annyiban keltenek fel nagyobb érdeklődést, mert 1898—1909, másrészt 1910—19. évek adatai alapján két 10 éves ciklus szabályszerűségeit öntik formába:

122. tábla. Az amsterdami törvényes és törvénytelen gyermekek megoszlása anyjuk kora szerint.

Anya életkora	Törvényes	Törvénytelen szülöttek		Törvénytelen
		1898—1909	% ₁₀₀₀ -e	
20 évnél fiatalabb ..	16·6	163·4	22·9	184·6
20—24 éves	187·1	403·2	210·0	400·8
25—29 „	293·1	216·4	304·2	119·5
30—34 „	252·8	114·7	235·8	111·9
35—39 „	171·0	162·9	155·3	70·5
40—44 „	71·8	25·9	65·4	31·0
45—49 „	7·4	2·5	6·0	1·6
50—59 „	0·2	—	0·1	—
Ismeretlen	0·0	11·1	0·2	0·2

Amsterdam város statisztikája is természetesen megerősíti azokat a tapasztalásokat, melyeket a törvénytelen szülöttek anyáinak korviszonyai szerint való megoszlására vonatkozólag szereztünk. A törvénytelen szülöttek relatív többsége a 20—24 éves nőktől származik. A törvényes születések relatív többsége viszont a 25—34 éves nőktől. Mindkét időszakban azonban az is kétségtelen volt, hogy a törvénytelen születési mozgalomban Amsterdamban is nagy szerepet játszik a 20 évnél fiatalabb anyáktól származó gyermekek tömege.

¹⁾ L. Amsterdam idézett forrásmunkájának (Statistiek der Bevolking van Amsterdam tot. 1921.) 150. lapját.

Ezeket a számokat csak mutatónak közöltük. Természetes, hogy egyéb államok és országok statisztikai megfigyeléseinek adatközlésében is szép hely jut az anyák kormegoszlását taglaló számoknak s ezekben a közlésekben azoknak a mérlegeléseknek is, melyek a törvénytelen gyermekek anyáinak korviszonyait a gyermekek nemével és életképességével hozzák kapcsolatba. Úgy véljük azonban, hogy mellőzhetjük az e tárgyú külföldi adatok további idézését.

Csupán *Berlin* város 1908—11. évi évkönyve alapján emlékezünk ¹⁾ meg még arról, hogy 1909-ben *a 20 éven aluli anyáktól* származó törvényes és törvénytelen gyermekek szülői minő korúak voltak gyermekük világra hozatalakor.

123. tábla. A 20 éven aluli anyáktól származó újszülöttek 1909-ben Berlinben.

Az anya életkora	Törvényes	Törvénytelen g y e r m e k e k	Összes	Közülük halvaszülöttek
15 éven alul	—	7	7	—
15—16 évig	—	30	30	—
16—17 «	24	109	133	3
17—18 «	89	382	471	14
18—19 «	284	691	975	39
19—20 «	629	904	1.533	48
Összesen ...	1.026	2.123	3.149	104

Látnivaló, hogy e fiatalkorú anyáknak bármely korcsoportjában sokkal több az olyan nő, kinek gyermeke házasságonkívüli viszonyból született meg.

¹⁾ L. »Statistisches Jahrbuch der Stadt Berlin, 1908—11« című mű 95. lapját.

XI. A törvénytelen születettek hitfelekezeti viszonyai.

A törvénytelen születési mozgalom alakulásának következő szakasza az újszülötteket hitfelekezetük szerint veszi vizsgálat alá. Szemlénknek ezt a részét (legfőbb vonatkozásában: a törvénytelen születési hányadost illetően) 1896-ig toljuk vissza. Budapesten meg volna ugyan a módunk arra, hogy a hetvenes évek közepétől fogva vegyük rendszeres vizsgálat alá — s minden irányban — a törvényes és törvénytelen születéseknek a vallási motívummal kapcsolatos alakulását. Minthogy azonban Magyarország vidékének születési mozgalmáról ily messze visszamenőleg csak a születések egységes tömegéről (s nem külön a törvényes és törvénytelen születettekéről) állnak a szükséges adatok rendelkezésre, vizsgálódásaink körét ehhez az adottsághoz igazítjuk.

Mielőtt azonban adataink megmunkálására térnénk át, szükségesnek látszik, hogy pár arányszám közlésével röviden képet nyujtsunk arról, hogy Magyarország vallás szerint való megoszlása miképen alakult át az 1920. évi népszámlálás tükrében, mely a trianoni békekötés után jegyezte fel Magyarország népességének demográfiai sajátosságait. Magyarország lakosságának 1900-ban 48·7, 1910-ben pedig 49·3%-a volt római katolikus; 1920-ban — Csonka-Magyarországon — ez az arányszám 63·9%-ra emelkedett. Ugyancsak jelentős emelkedés mutatkozott a református vallásúak arányszámában, mely a háború előtti két népszámlálás 14·4, illetőleg 14·3%-os arányszáma helyett 1920-ban 21·0% volt. Az izraeliták arányszámának változását ezek a %-ok mutatják: 4·9, 5·0, 5·9%. Az ágostai hitvallású evangélikusok arányszáma már csökkenő volt (7·5, 7·1, 6·2%). *Ez a csökkenés azonban egészen lényegtelen azzal a különbözettel szemben, mely a görögkatolikusok, illetőleg a görögkeletiek arányszámában mutatkozott.* A görögkatolikusok arányszáma t. i. 10·9, illetőleg 11·0%-ról 2·2%-ra esett. A görögkeletiek 13·1, illetőleg 12·8%-os képviselte pedig még inkább megrendült a háború után következő első népszámlálás szerint, mikor csak 0·6%-a maradt Magyarország népességének ezen a valláson. A felsorolás teljessége céljából, emlékezzünk meg még arról, hogy az unitárius vallású lakosság népességi arányszáma az előbb stabil 0·4%-os arányszámról 0·1%-ra hanyatlott.

Minthogy Budapest lakosságának vallás szerint való összetételében nagyobb elmozdulások nem történtek a legutolsó három népszámlálás szerint, nyilvánvaló, hogy az országos arányszámok eltolódása elsősorban a vidéki lakosság vallási

viszonyaiban okozott eltéréseket. Más szóval, a vidéken kell elsősorban ügyelnünk arra, hogy azoknak a vallásfelekezeteknek születési mozgalmában, amelyek képviselői többé-kevésbé kiestek Csonka-Magyarország népességéből, mekkora szerepet játszanak a törvénytelen születések.

Vizsgálódásainkat itt főképen két irányban végezhetjük. Egyfelől az 1900—01, 1910—11, 1920—21. (s ezenkívül az 1890/91.) évek átlagos születési mozgalmát az ez évek közé eső népszámlálások eredményeihez viszonyítjuk. Másrészt az 1896-tól az 1928. évig rendre megvizsgáljuk az egyes időszakok törvénytelen születési hányadosait.

a) A nyers indexek.

Az első irányú vizsgálat alapjául az alábbi számítások szolgálnak:

124. tábla. Az élveszülettek nyers törvényes és törvénytelen születési számai az anya hitfelekezete szerint az 1890—1891., 1920—1921. évek átlagában Magyarországon, Budapesten és a vidéken.

Év	Terület	Ezer alább megjelölendő vallású lakosra esett											
		törvényes	törvény- telen	együtt	törvényes	törvény- telen	együtt	törvényes	törvény- telen	együtt	törvényes	törvény- telen	együtt
		é l v e s z ü l ö t t											
1920—1921	{ Magyarország. Budapest Vidék	a) római katolikus			b) görög katolikus			c) református			d) ág. h. evang.		
		31.3	2.7	34.0	39.1	2.8	41.9	28.2	2.4	30.6	28.4	2.0	30.4
		18.9	4.9	23.8	21.4	8.1	29.5	19.7	5.2	24.9	16.7	4.2	20.9
1910—1911	{ Magyarország. Budapest Vidék	32.8	2.4	35.2	40.2	2.5	42.7	28.8	2.2	31.0	29.6	1.8	31.4
		33.0	3.1	36.1	35.8	3.4	39.2	30.3	3.0	33.3	29.4	1.9	31.3
		19.4	7.8	27.2	15.6	12.6	28.2	20.2	8.1	28.3	17.9	6.7	24.6
1900—1901	{ Magyarország. Budapest Vidék	33.9	2.8	36.7	35.9	3.3	39.2	30.6	2.8	33.4	29.8	1.7	31.5
		36.5	3.6	40.1	37.2	3.4	40.6	32.2	3.2	35.4	32.9	2.4	35.3
		23.1	10.2	33.3	21.2	18.4	39.6	20.7	9.1	29.8	21.8	10.3	32.1
1890—1891	{ Magyarország. Budapest Vidék	37.3	3.2	40.5	37.2	3.4	40.6	32.6	3.0	35.6	33.3	2.1	35.4
		40.1	3.9	44.0				34.9	3.4	38.3	34.4	2.4	36.8
		26.1	12.2	38.3				23.3	12.3	35.6	24.7	11.8	36.5
1920—1921	{ Magyarország. Budapest Vidék	40.6	3.5	44.1				35.2	3.2	38.4	34.6	2.2	36.8
		e) görög keleti			f) unitárius			g) izraelita			h) egyéb		
		28.8	4.2	33.0	19.1	4.2	23.3	16.5	0.6	17.1	29.6	2.1	31.7
1910—1911	{ Magyarország. Budapest Vidék	18.9	4.8	23.7	20.2	7.4	27.6	14.3	0.7	15.0	40.7	8.0	48.7
		29.8	4.1	33.9	18.3	1.4	19.7	18.4	0.5	18.9	27.7	1.1	28.8
		29.3	5.5	34.8	28.5	4.7	33.2	24.5	2.9	27.4	34.8	1.2	36.0
1900—1901	{ Magyarország. Budapest Vidék	10.5	5.3	15.8	16.0	14.2	30.2	17.5	1.9	19.4	74.6	8.3	82.9
		29.4	5.5	34.9	28.9	4.4	33.3	26.5	3.2	29.7	31.1	0.6	31.7
		31.4	5.5	36.9	29.4	4.7	34.1	30.8	2.7	33.5	28.5	2.2	30.7
1890—1891	{ Magyarország. Budapest Vidék	12.4	3.6	16.0	16.1	13.2	29.3	23.9	3.4	27.3	129.2	—	129.2
		31.4	5.5	36.9	29.7	4.5	34.2	32.5	2.6	35.1	21.4	2.3	23.7
		36.0	4.2	40.2	31.2	4.2	35.4	33.1	3.5	36.6	—	—	—
1920—1921	{ Magyarország. Budapest Vidék	15.8	2.2	18.0	15.2	4.4	19.6	26.7	3.4	30.1	—	—	—
		36.0	4.2	40.2	31.3	4.2	35.5	34.2	3.5	37.7	—	—	—

A népesség számához képest a multban mindenkor a görögkeleti vallású törvénytelen születtek tömege volt a legnagyobb. A két első megfigyelési időszak 5·5‰-es arányszáma erősen kimagaslott a többi arányszámok közül s még az unitáriusok szintén kedvezőtlen (mindkét esetben 4·7‰-es) arányszámát is maga mögött hagyta. Nyilvánvaló, hogy a háború utáni idők törvénytelen születési mozgalmának alakulása szempontjából döntő hatása volt annak a körülménynek, hogy a görögkeleti vallású magyarhonosok olyan nagy tömegben szakítottak el a békekötés következtében Magyarország törzsétől. Ugyanez áll az unitáriusokra. Távol áll tőlünk a gondolat, hogy a görögkeleti vallású népesség jellegzetesen magas nyers törvénytelen születési indexét vallási motívumokkal hozzuk kapcsolatba, hiszen a görögkeleti vallású lakosság gazdaságtársadalmi viszonyai voltak Magyarországon olyan sajátosak (túlnyomóan agrár-foglalkozás, primitívebb élet és kultúra stb.), melyek élesztői lehettek a törvénytelen születési mozgalomnak. A tény maga, hogy a nagy törvénytelen születési indexű görögkeletiek túlnyomó részt kiestek Magyarország népességéből, mégis csak azt eredményezte, hogy Csonka-Magyarország népe törvénytelen születési mozgalmának már csak ezért is kisebbednie kellett a régi Magyarországéival szemben. Csonka-Magyarországon különben még a görögkeleti vallású törvénytelen születési indexe is javult valamelyest. Ugyanez áll az unitárius vallású lakosság indexéről, minek persze a törvénytelen születési mozgalom egészének áttekintése szempontjából már kisebb a jelentősége.

Csökkenés mutatkozott a görögkatolikus vallásúak törvénytelen születési indexében is, melyet azonban, noha régebben kisebb volt, mint pl. a római katolikusoké, azért említünk előbb, hogy azoknak a vallásfelekezeteknek vizsgálatát lezárjuk, melyek híveinek körében lezajlott születési mozgalom alárendelt szerepet játszik Magyarország mai népmozgalmában.

Ha mármost a többi három egyház törvénytelen születési indexeit vizsgáljuk, s szembeállítjuk az izraelita vallású népesség törvénytelen születési indexeivel, első pillanatra is szembeötlik az a meglepő fejlődés, mely az egyik, illetőleg a másik oldalról mutatkozik. A három keresztény egyház törvénytelen születési indexe egyaránt csökkent, noha abban a sorrendben az 1920—21. évekre vonatkozó számítások szerint sem esett változás, hogy legrosszabb a római katolikusok indexe, legjobb pedig az ág. hitvallású evangélikusoké, míg a reformátusoké közül helyezkedett el. Sőt a reformátusok és a római katolikusok indexe az 1900—01. évi és a 20 évvel későbbi adatok összehasonlítása szerint pontosan és egyformán negyedrésznivel esett, míg a luteránusoké csak $\frac{1}{8}$ résszel. A római katolikusok látszólagos hátránya tehát kezdett kiegyenlítődni.

De hol marad a római katolikus és a többi keresztény egyház híveinél észlelt javulás mértéke annak a javulásnak mértékétől, mely a zsidóság törvénytelen születési indexének változásából elének tűnik? Az 1900—01. évek átlagában a zsidó vallású lakosság törvénytelen születési indexe 2·7‰ volt, s noha

közben még emelkedett is, 1920—21-ben ez az arányszám nem negyedrésszével csökkent, hanem kevesebb, mint negyedrésszére. 0.6‰ volt ekkor a zsidó vallású törvénytelen születtek indexe, méltán felkeltve az érdeklődést, hogy milyen okok hatása rejtőzködik a meglepő fejlődés mögött.

Az erkölcsi élet területébe vágó vizsgálatoknak mindig akadálya az, hogy az okoknak gyakran olyan szövevényével állunk szemben, melyeknek statisztikai eszközökkel való felderítése nem könnyű feladat. Jelen esetben azonban munkánk könnyebb, mert elsősorban kétségtelenül arra kell visszavezetni a zsidóvallású népesség törvénytelen születési indexeinek legújabb alakulását, hogy Csonka-Magyarország vidéki népességéből túlnyomórészt kiszorultak országunk földjének megcsonkítása következtében azok az elemek, melyek törvénytelen születési indexe a világháborút megelőző időkre vonatkozó számításaink szerint épenséggel nem volt csekélyebb, sőt nagyobb volt, mint a vidéken lakó római katolikus vagy egyéb keresztény vallású népességé. A zsidó vallású lakosság törvénytelen születési indexe azonban nemcsak a vidéken, hanem Budapesten is hatalmas csökkenést jelzett s a csökkenés mértéke még inkább kidomborodik akkor, ha tudjuk azt, hogy Budapesten 1880—81. évek átlagában még 3.7‰ volt a zsidó vallású törvénytelen születések nyers arányszáma s ez az index előbb lassan, 1900 után pedig gyors hanyatlással az 1920—21. évek átlaga szerint 0.7‰ -ig csúszott le. Nyilvánvaló, hogy különösen a budapesti zsidóság törvénytelen indexének mérséklődése olyan tény, melynek megállapításakor sorra megjelennek előttünk azok a hatóokok, melyek befolyást gyakorolnak a törvénytelen születések számának alakulására s melyek tömegéből legelsősorban a jobbmód, a jobb gazdaságtársadalmi helyzet az, melynek ereje visszatérthatja a csonka-magyarországi zsidóság tömegét attól, hogy a törvénytelen születések statisztikájának számaihoz nagyobb tömegekkel járuljon hozzá. Az a körülmény, hogy a zsidóság mai Magyarországon területén erősen városlakó elem, nem léphet fel ösztönző erőként törvénytelen születési mozgalmuk nagyobbítására. A zsidó vallású lakosság gazdaságtársadalmi összetételéből ugyanis a városokban jobbra hiányoznak azok a rétegek, melyek elsősorban szolgáltatói a törvénytelen születéseknek.

A gazdaságtársadalmi viszonyok különböző volta irányítja nyilván a három keresztény egyház híveinek törvénytelen születési mozgalmát is és súlyos hibát követne el az, aki a most tárgyalás alatt álló számainkból azt a következtetést óhajtaná levonni, hogy íme a két protestáns egyház híveinek körében sokkal kisebb része van a törvénytelen születéseknek, mint a római katolikus egyház hívei körében. Az a körülmény, melyet a népszámlálásokra vonatkozó közlések már régóta igazolnak, hogy t. i. a protestáns vallás híveinek gazdaságtársadalmi helyzete annyiban jobb, hogy közöttük jóval több a birtokos (s tehetősebb elem), s kevesebb a munkás, proletár elem: a döntő körülmény abban a tekintetben, hogy az összehasonlítás itt látszólag a római katolikusok hátrányára üt ki.

Abban persze mind a három keresztény vallásfelekezet törvénytelen születési indexe megegyezik, hogy Budapesten jóval erősebb mértékben járul hozzá az összes születési index kialakításához a törvénytelen születések indexe. De míg országos eredményben, mint láttuk, állandóan elég nagy különbség mutatkozik a három keresztény vallás törvénytelen születési indexei között, *e különbségek Budapesten kevésbé jelentkeznek.* Figyelemreméltó azonban, hogy míg Budapesten 1900—1901-ben a reformátusok törvénytelen születési indexe a legkedvezőbb, 1920—21-ben a három vallás híveinek egyformán erősen csökkent indexei közül ez a legkevésbé a reformátusok indexével történt meg. Igaz, hogy a törvényes születési mozgalom mindhárom valláshoz tartozó népesség körében megélénkült Budapesten a háborút közvetlenül követő években s ez a fejlődés automatikus hatást gyakorolt a törvénytelen születési index alakulására is, csakhogy, mint egyéb számításaink mutatják, *a keresztény vallású népességnek ez a megszelidült törvénytelen születési indexe a század harmadik évtizedének későbbi folyamán sem emelkedett, sőt inkább csökkent.* Ilyenformán aggály nélkül levonhatjuk azt a következtetést, hogy a székesfőváros népességének bármely számottevő keresztény rétegében egyaránt határozottan működtek közre azok az erők, melyek a népesség egésze szempontjából mind kisebb és kisebb határok közé szorították vissza a törvénytelen születéseket.

Pedig újra meg kell említenünk azt, hogy a multtal való összehasonlításban az is értékesebbé teszi Budapest, valamint az egész ország törvénytelen születési mozgalmának alakulását, hogy a háború után következő első népszámlálás természetesen sokkal kisebb erejűnek jelezte a népességnek azokat a rétegeit, melyek propagatív ereje még nincs kifejlődve. Budapesten pl. 1910-ben a női népességnek 23·1%-a, 1920-ban pedig csak 19·1%-a volt 15 évnél fiatalabb, a vidéken pedig előbb 35%-a, utóbb pedig 31·0%-a, azaz viszonylag erősebb értékekhez jutottak a népességnek azok a csoportjai, melyek a születéseknél számba jöhetnek. *Ha ennek ellenére a nyers születési arányszám rendre csökkent, nem lehet kétségünk abban, hogy a törvénytelen születések tömegének alakulásában tényleg a változás korszakának éveit éltük.*

A keresztény vallású népesség törvénytelen születési indexeinek fejlődése még szebb szabályszerűséget mutat, ha hivatkozunk arra, hogy *Budapest az 1880—81. évek átlagában a római katolikusok nyers törvénytelen születési indexe 14·5, a reformátusoké 12·5, a luteránusoké pedig 12·0% volt.* Ha összevetjük ezeket az arányszámokat az 1920—21. évei indexekkel, habozás nélkül megállapíthatjuk azt, hogy a római katolikusok törvénytelen születési indexe *süllyedt legmélyebb szintre kiindulási pontjától.*

Azoknak a vizsgálatoknak megkönnyítése érdekében, melyek esetleg a tanulmányunkban leggyakrabban használt évcsoportok szerint kívánnák figyelemmel kísérni a különböző vallású népesség törvénytelen születési indexeit, kiszámítottuk 1896-tól 1928-ig így is a törvénytelen születési indexeket. A számítások eredményeit a 125. számú táblázatunk közli.

Számításaink újból igazolják azokat a fejlődési tendenciákat, amelyekről az imént jelentést tettünk. *A legutolsó időszakra vonatkozó adatoknak az a nagy érdekességük, hogy a római katolikus vallású lakosság indexe is egész alacsonyra esett s a református vallású népesség indexe mögé került.* Az ágostai hitvallású evangélikus népesség törvénytelen születési indexe pedig annyira letompult, aminőt előbb csupán a háborús évek rendkívüli viszonyai mellett láthattunk.

[b) A születési hányadosok.

Az élveszülettek hitfelekezeti viszonyaira vonatkozó szemlénknek másik fontos része az, mely az egyes vallás híveinek születési mozgalmán belül *a törvénytelen születési hányadosokat kutatja.* Számításainknak csak főbb tanulságait emelve ki, utaljuk az olvasót a 126. számú táblázat anyagára. (Az abszolút számokat a 127. sz. táblázat foglalja magában.)

Rövid szemle is meggyőz arról, hogy a *görögkeleti vallású* anyák gyermekei között volt legnagyobb a törvénytelen születési hányados; a 90-es évek második felétől kezdve elég észrevehetően emelkedett is s az *1910 felé mutató esztendőben körülbelül minden hatodik görögkeleti vallású anyától származó újszülöttről mondhattuk azt, hogy törvénytelen.* Ez az arányszám aztán csökkent; közvetlenül a háborús évek előtt, valamint a háborús születések tömegében csak minden hetedik görögkeleti születést jelezte a statisztika törvénytelennek. Csonka-Magyarország megfogyott görögkeleti vallású népességében eleinte a régi mértékhez képest elég alacsony volt a törvénytelen születési hányados, de azután gyorsan fokozódott s az 1926—1928. években olyan magasra szökött fel, ahol soha korábban nem volt.

Nagy-Magyarországunk területén az *unitáriusok* törvénytelen születési kvótája majdnem akkora volt, mint a görögkeletieké, sőt a század második évtizedében egészen be is érte azt s a háborús években is egy nívón maradt azzal. A csonka-magyarországi adatok, tekintettel az unitárius vallású születések kisebb számára, nehezebben használhatók fel. Annyi tanulság mégis kitűnik belőlük, hogy az unitáriusok törvénytelen születésű kvótája rohamosan hanyatlott.

A többi vallás híveinek törvénytelen születési hányadosa közül foglalkozunk először az *izraeliták* arányszámaival. Méltán, mert ezek az arányszámok valóban érdekes alakulást mutatnak. *A századforduló előtti évek elég alacsony törvénytelen születési hányadosa t. i. a világháborút megelőző évekig olyan hatalmas emelkedésen ment keresztül, melynek hiába keresnők a párját a többi vallások híveinek születési mozgalmában.* Hiszen az 1911—1915. évek 11·2%-os hányadosa 50%-kal több, mint az 1896—1900. évek 7·4%-os kvótája.

126. tábla. Az élvesszülttek törvényes és törvénytelen születési hányadosai hitelekhez szerint 1896—1900-tól 1926—1928-ig Magyarországon, Budapesten és a vidéken.

Év	Terület	Összesen		Római katolikus		Görög katolikus		Református		Ág. h. ev.		Görög keleti		Unitárius		Izraelita		Egyéb	
		törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen
1926—1928	Magyarország... Budapest Vidék	91-6 80-6 92-5	8-4 19-4 7-5	91-4 78-4 92-4	8-6 21-6 7-6	93-0 74-3 93-6	7-0 25-7 6-4	91-1 78-0 91-8	8-9 22-0 8-2	93-5 81-6 94-3	6-5 18-4 5-7	82-6 74-5 83-0	17-4 25-5 17-0	89-7 85-0 93-6	10-3 15-0 6-4	96-8 95-1 97-7	3-2 4-9 2-3	96-1 85-7 98-3	3-9 14-3 1-7
1921—1925	Magyarország... Budapest Vidék	92-5 80-9 93-4	7-5 19-1 6-6	92-3 78-7 93-3	7-7 21-3 6-7	93-3 71-6 94-1	6-7 28-4 5-9	92-2 77-4 93-0	7-8 22-6 7-0	94-0 80-1 94-8	6-0 19-9 5-2	84-8 80-5 85-0	15-2 19-5 15-0	83-3 77-3 90-0	16-7 22-7 10-0	97-0 95-3 97-9	3-0 4-7 2-1	94-7 77-6 98-2	5-3 22-4 1-8
1919—1920	Magyarország... Budapest Vidék	92-0 81-1 93-0	8-0 18-9 7-0	91-8 78-2 92-8	8-2 21-8 7-2	92-2 67-6 93-3	7-8 32-4 6-7	92-4 78-5 93-0	7-6 20-5 7-0	92-8 77-8 93-7	7-2 22-2 6-3	88-0 78-6 89-0	12-0 28-4 11-0	81-2 72-6 90-9	18-8 27-4 9-1	96-1 94-8 96-9	3-9 5-2 3-1	84-0 83-0 93-8	16-0 17-0 6-2
1916—1918	Magyarország... Budapest Vidék	89-2 73-1 90-0	10-8 26-9 10-0	89-3 70-4 90-5	10-7 29-6 9-5	89-3 54-7 89-5	10-7 45-3 10-5	89-5 69-4 90-4	10-5 30-6 9-6	91-3 72-4 92-0	8-7 27-6 8-0	86-2 64-3 86-3	13-8 35-7 13-7	86-2 61-3 87-6	13-8 38-7 12-4	90-5 89-4 90-8	9-5 10-6 9-2	91-2 77-3 95-3	8-8 22-7 4-7
1911—1915	Magyarország... Budapest Vidék	90-8 73-7 91-4	9-2 26-3 8-6	91-5 70-7 92-5	8-5 29-3 7-5	91-6 52-0 91-7	8-4 48-0 8-3	91-0 70-9 91-7	9-0 29-1 8-3	94-1 71-8 94-8	5-9 28-2 5-2	85-7 67-0 85-7	14-3 33-0 14-3	85-7 61-8 86-6	14-3 38-2 13-4	88-8 89-6 88-7	11-2 10-4 11-3	97-0 91-6 98-0	3-0 8-4 2-0
1906—1910	Magyarország... Budapest Vidék	90-3 74-0 90-9	9-7 26-0 9-1	91-2 70-6 92-1	8-8 29-4 7-9	91-2 53-5 91-3	8-8 44-5 8-7	90-6 71-0 91-2	9-4 28-0 8-8	93-8 71-3 94-4	6-2 28-7 5-6	83-9 69-4 84-0	16-1 30-6 16-0	85-5 53-6 86-3	14-5 46-4 13-7	90-1 89-5 90-3	9-9 10-5 9-7	95-6 89-0 97-6	4-4 11-0 2-4
1901—1905	Magyarország... Budapest Vidék	90-3 72-9 90-9	9-7 27-1 9-1	90-9 69-2 91-9	9-1 30-8 8-1	91-4 53-1 91-5	8-6 46-9 8-5	90-8 68-8 91-3	9-2 30-2 8-7	93-4 66-7 94-0	6-6 31-3 6-0	84-4 72-7 84-4	15-6 27-3 15-6	85-8 52-8 86-3	14-2 47-2 13-7	91-4 88-0 92-0	8-6 12-0 8-0	94-0 91-6 95-2	6-0 8-4 4-8
1896—1900	Magyarország... Budapest Vidék	90-8 72-8 91-4	9-2 27-2 8-6	90-9 69-1 91-9	9-1 30-9 8-1	92-0 54-5 92-1	8-0 45-5 7-9	91-2 69-7 91-6	8-8 30-3 8-4	93-3 69-6 94-0	6-7 30-4 6-0	86-7 77-8 86-7	13-3 22-2 13-3	87-5 74-2 87-6	12-5 25-8 12-4	92-6 87-8 93-5	7-4 12-2 6-5	86-6 92-3 86-0	13-4 7-7 14-0

127. tábla. Az élveszüntöttek hitefelkezelét szerint Magyarországon, Budapesten és a vidéken az 1901—1928. években. (Vége.)

T e r e l e t	Görög keleti			Unitárius			Izraelita			Egyéb		
	törvényes	törvény- telen	együtt	törvényes	törvény- telen	együtt	törvényes	törvény- telen	együtt	törvényes	törvény- telen	együtt
1926—1928 { Magyarország.... Budapest Vidék}	872 38 834	184 13 171	1,056 51 1,005	78 34 44	9 6 3	87 40 47	5,781 1,951 3,830	188 100 88	5,969 2,051 3,918	421 66 355	17 11 6	438 77 361
1921—1925 { Magyarország.... Budapest Vidék}	1,157 66 1,091	208 16 192	1,365 82 1,283	105 51 54	21 15 6	126 66 60	6,984 2,473 4,511	219 121 98	7,203 2,594 4,609	323 45 278	18 13 5	341 58 283
1919—1920 { Magyarország.... Budapest Vidék}	1,455 78 1,377	198 28 170	1,653 106 1,547	95 45 50	22 17 5	117 62 55	7,245 2,737 4,508	292 149 143	7,537 2,886 4,651	2,238 2,013 225	426 411 15	2,664 2,424 240
1916—1918 { Magyarország.... Budapest Vidék}	26,340 72 26,268	4,222 40 4,182	30,562 112 30,450	1,019 38 981	163 24 139	1,182 62 1,120	11,563 2,180 9,383	1,214 256 955	12,777 2,439 10,338	354 68 286	34 20 14	388 88 300
1911—1915 { Magyarország.... Budapest Vidék}	64,972 81 64,891	10,907 40 10,867	75,879 121 75,758	1,991 47 1,944	331 29 302	2,322 76 2,246	20,170 3,344 16,826	2,543 390 2,153	22,713 3,734 18,979	587 87 500	18 8 10	605 95 510
1906—1910 { Magyarország.... Budapest Vidék}	69,264 68 69,196	13,252 30 13,222	82,516 98 82,418	2,040 30 2,010	345 26 319	2,385 56 2,329	23,228 3,586 19,642	2,539 420 2,119	25,767 4,006 21,761	517 113 404	24 14 10	541 127 414
1901—1905 { Magyarország.... Budapest Vidék}	68,299 56 68,243	12,647 21 12,626	80,946 77 80,869	1,936 19 1,917	321 17 304	2,257 36 2,221	24,780 3,884 20,896	2,340 530 1,810	27,120 4,414 22,706	360 120 240	23 11 12	383 131 252

Nyilvánvaló, hogy a zsidó vallású lakosság születési mozgalmában ekkor érdekes eltolódások folytak le, egyfelől a városi — egyre jobb és jobb anyagi viszonyok közé került — zsidóság törvényes születési mozgalma csökkent, másfelől rendületlenül állott azoknak az elemeknek születési mozgalma, melyek kultúráját nagy térköz választotta el a jobbmodú elemekétől s amelyek törvénytelen születési mozgalma akkor még változatlan erejű volt. Az ellentétes irányú két hatás eredményezte azt, hogy a törvénytelen születések látszólag mindinkább előtérbe kerültek a zsidóság születési mozgalmában. Éles és határozott változást hoztak a háborút követő esztendőök, amikor az izraelita vallású törvénytelen szülöttek hányadosa rendre 4% alatt helyezkedett el, oly alacsonyan tehát, melyhez fogható arányszámokat szintén hiába keresnénk a többi vallások híveinek mozgalmában. Ennek a rendkívül kedvező fejlődésnek vonalát megállította, de érdemben nem szakította meg az 1926—1928. évek törvénytelen születési mozgalma.

A keresztény vallások híveinek születési mozgalmához térve vissza, kétségtelen, hogy az ágostai hitv. evangélikusok azok, akiknek törvénytelen születési hányadosa a legkisebb. Ez a legkisebb hányados is a világháború előtt eltelt 20 év alatt fokozatosan mérséklődött s az 1911—1915. években a 6% alá csökkent. A háborús évek alatt a hányados feltűnően növekedett és csak a század 20-as éveinek első felében nyugodott meg, hogy azután ismét lassú emelkedést jelezen. A változás következtében, mely 1926—1928. években történt a csonka-magyarországi ágostai hitvallású evangélikus lakosság törvénytelen születési hányadosában, az ma is még ott van, mint a századforduló tájékán volt.

A római katolikus vallású újszülötteknek mindenesetre nagyobb része volt mindenkor házasságonkívüli viszonyból származó, mint az ágostai hitvallású evangélikus gyermekeknek, — viszont egyre-másra akadtak időszakok, mikor a római katolikusok hányadosai alacsonyabbak voltak, mint a reformátusoké. A századfordulótól a háborúig eltelt s az 1921 óta lepergett esztendőök mindenesetre ilyenek voltak s valójában csak a háború és a háborút követő évek, másfelől azok a 90-es esztendőök a kivételek, melyekre adatközlésünk szintén kiterjedt. Adatainknak ezt a tanulságát meg kell becsülni s nyilván azzal kell összefüggésbe hoznunk, hogy a római katolikusok törvényes születési indexei, mint a 126. számú táblázatból az olvasó azt láthatja, jóval magasabbak, mint a reformátusoké. A gazdaságtársadalmi élet által elősegített törvénytelen születések tömegét a római katolikusoknál tehát jobban tudják a törvényes születések ellensúlyozni, mint a reformátusoknál.

Egyébként azonban akár a két protestáns, akár a római katolikus vallás követőinek törvénytelen születési hányadosait vizsgáljuk történeti áttekintésükben, rögtön szembeötlik az, hogy ezek a hányadosok nagyjában ugyanott helyezkednek el ma is, mint 30—32 évvel korábban. Bizonyos stabilitás

mutatkozik tehát alakulásukban. S hogy ez a stabilitás századunk második évtizedének első öt évében észlelt fejlődés ellenére további évek folyamán is mutatkozott, annak az a magyarázata, hogy a törvényes születési mozgalom a keresztény egyházak mindegyikének hívei között ellanyhulván, ismét nagyobb szerepre tettek szert a törvénytelen születések. Szemlénknek ezt a részét még kiegészíthetjük azzal, hogy a görög katolikusok törvénytelen születési hányadosa a század első évtizedének közepétől kezdve nagyjában egyforma nívón mozgott a római katolikusokéval, azóta azonban kisebb volt azokénál.

Vizsgálódásainknak további folyamán azt kell kutatnunk, hogy *Budapesten* minő képet mutat az egyes vallásfelekezetek törvénytelen születési hányadosa. Vizsgálataink megkönnyítése érdekében emlékeztetjük az olvasót arra, hogy Nagy-Magyarországunkon Budapest törvénytelen születési hányadosa általában 26—27% körül mozgott, Csonka-Magyarországon pedig 19% körül. Vajjon minő részekből tevődik össze ez az egységesnek tekinthető törvénytelen születési hányados?

Rendkívül jellemző tanulság az, hogy *Budapesten a háborút megelőző időszakokban is feltűnően alacsony volt az izraelita vallású anyától származó törvénytelen születések hányadosa.* Előbb minden nyolcadik, később pedig már (a világháborút megelőző években) csak minden tizedik budapesti izraelita vallású anya újszülött gyermeke volt törvénytelen. A legmagasabb arányszámokat Budapesten rendszerint a görög katolikus születések mutatták s mellettük az unitárius születések. *Úgy látszik, azok a kisebb görög katolikus és unitárius vallású szárványságok, melyek Budapestre kerültek, születési mozgalmukban legkevesbbé tudták megőrizni a legitim jelleget.* Tekintettel azonban arra, hogy úgy az unitárius, mint a görög katolikus és görögkeleti születések nem sok vizet zavarhatnak Budapest születési mozgalmában, szemlénk köréből nyugodtan kizárhatjuk ehhez a három valláshoz tartozó anyáktól eredő születéseket s a helyett inkább a másik három keresztény egyház születési hányadosait vesszük behatóbb szemle alá.

E szemle eredménye az, hogy *a fővárosban a múlt század végén, valamint századunk legelején alig volt különbség a három nagy keresztény egyházhoz tartozó népesség törvénytelen születési hányadosában.* A háborút megelőző esztendőken azonban már határozottabban kezdett mutatkozni az a fejlődés, hogy az ágostai hitvallású evangélikusok törvénytelen születési hányadosa kisebb lett, mint a többi vallások híveié. Az arányszámoknak ez a viszonylata a háború után továbbra is megmaradt, mégis azzal a különbséggel, hogy *bár az ágostai hitvallású evangélikusok törvénytelen születési hányadosa most már észrevehetően mögötte maradt a római katolikusokénak és reformátusokénak, viszont a két utóbbi vallás hívei közül a reformátusok arányszáma lett a fővárosban rosszabb.*

c) A termékenységi arányszámok hitfelekezetenként.

Számításokat végeztünk arra vonatkozólag is, hogy az egyes vallásfelekezetek szülőképes korban levő híveinek házassági és házasságonkívüli termékenysége mekkora volt 1000 lélekre számítva 1910—1911-ben, illetőleg 1920—1921-ben.

128. tábla. A házassági és házasságonkívüli termékenység adatai Budapesten és a vidéken az 1920—1921. és az 1910—1911. évek átlagában.

Megnevezés			1920—1921		1910—1911	
			Budapest	Vidék	Budapest	Vidék
Római katolikus	házassági	termékenységi szám	116·4	196·3	138·1	216·3
	házasságonkívüli	«	24·6	23·0	40·2	34·6
Görög katolikus	házassági	termékenységi szám	125·4	262·3	124·1	222·0
	házasságonkívüli	«	59·2	21·4	57·7	41·6
Református	házassági	termékenységi szám	122·2	183·9	140·1	191·6
	házasságonkívüli	«	28·2	21·6	43·6	36·4
Ágostai hitv. evang.	házassági	termékenységi szám	109·9	185·8	131·0	183·2
	házasságonkívüli	«	22·0	16·6	39·2	22·4
Görög keleti	házassági	termékenységi szám	131·0	187·8	124·8	179·1
	házasságonkívüli	«	31·2	44·0	47·5	69·0
Unitárius	házassági	termékenységi szám	125·8	119·0	109·6	191·1
	házasságonkívüli	«	34·4	15·3	47·3	52·2
Izraelita	házassági	termékenységi szám	87·1	127·4	112·4	177·7
	házasságonkívüli	«	4·6	3·4	14·5	31·3

A görög keletiek házasságonkívüli termékenysége így is messze kimagaslik. Mögöttük azonban a régi Magyarországonk területén az unitáriusok arányszáma mellett a görög katolikusoké volt még a nagyobbak közül való. A luteránusoké viszont a legkisebb. A két véglet utóbb is megmaradt, de az 1920—1921. évi statisztika általában azt mutatja, hogy a házasságonkívüli termékenység csökkent, — jóval erősebb mértékben, mint a házassági termékenység.

Budapesten a háború előtt a legtöbb vallás híveinek házasságonkívüli termékenysége jóval felülmúlta a vidéki arányszámokat, — kivételszámba csak a görögkeletiek és az unitáriusok termékenysége ment. Az arányszámok mérséklődése ám erősebben jelentkezett, mint a vidéken.

A törvénytelen élveszületési hányadosnak hitfelekezetek szerint való kutatását magyar szemszögből ezzel be is fejezzük. A vidéki arányszámok alakulásáról a táblázatba foglalt számok híven tájékoztatnak. Különben is ez az alakulás elég pontosan követi azokat a változásokat, melyeknek jellemzését a magyarországi törvénytelen születési hányadosok nyújtották.

d) Néhány külföldi adat a törvénytelen születéseknek vallás szerint való alakulásáról.

A rendelkezésünkre álló *külföldi* statisztikai anyagnak van néhány olyan részlete, melyeket — úgy véljük — be kell iktatnunk tanulmányunk szövegébe.

Poroszországra vonatkozólag például az 1922—1928. évekre vonatkozólag¹⁾ ismerjük az evangélikusok, a római katolikusok s a zsidó vallásúak születési mozgalmának törvénytelen születési hányadosait.

129. tábla. Az anya vallása szerint számított törvénytelen születési hányadosok Poroszországban az 1922—1928. években.

Év	Evangélikus vallású anyától származó születési hányadosa	Római katolikus szülötték törvénytelen születési hányadosa	Izraelita születési hányadosa százalékban
1922.....	10·8	8·5	6·3
1923.....	10·2	7·8	6·3
1924.....	10·5	7·8	5·7
1925.....	12·2	8·6	6·5
1926.....	12·6	8·5	6·1
1927.....	12·7	8·1	6·9
1928.....	12·5	8·1	5·7

Poroszországban tehát mindenkor, sőt egyre emelkedő irányzattal az evangélikus vallású szülöktől származó törvénytelen gyermekek hányadosa volt a legmagasabb, felényivel több, mint a római katolikus vallású anyák gyermekeié. Legkisebb az izraelita vallású anyák gyermekeinél, bár itt akkora különbségnek a nyomára nem akadunk, mint például Magyarországon. A porosz statisztikai kutatás kiváló gondot fordított arra, hogy az egyes vallások híveinek születési mozgalmát abból a szempontból is megvizsgálja, hogy vajjon a születési arányszám csökkenése minden vallás híveinél egyformán jelentkezett-e, illetőleg az egyes vallások körében a törvénytelen születési mozgalom milyen irányzatú. A számításokat Erich Simon idézett tanulmányában úgy végezte, hogy az 1922. évi születési számot (a születések abszolút számát) 100-zal téve egyenlővé, figyelemmel kísérté a későbbi évek születési számát. Vizsgálatai két irányba tagozódnak. Először az egész ország születési anyagát, még pedig az élve- és halvaszületéseket együttesen dolgozta fel; azután csupán a városokét. Közzöljük ezeket a rendkívül érdekes adatokat.

¹⁾ L. »Zeitschrift des preussischen statistischen Landesamtes« című folyóirat (Herausgegeben von dem Präsidenten dr. Saenger, 69. Jahrgang, 2. und 3. Abteilung). »Die Geburten in Preussen in den Jahren 1922 bis 1928.« című cikkét E. Simontól 235—255. l.

130. tábla. A törvényes és törvénytelen születések számának fejlődése 1922-től 1928-ig a szülők vallása szerint Poroszországban. (1922. évi száma = 100.)

A szülők, illetve az anya vallása	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928
a) Törvényes születések.							
				A) Egész ország.			
Mindkét szülő evangélikus	100	91·9	90·7	90·7	85·5	80·6	81·7
« « római katolikus	100	93·6	92·3	91·0	85·3	80·9	81·6
« « zsidó	100	102·3	93·9	83·7	74·4	66·9	65·8
Atya { anya róm. katolikus.	100	90·1	90·9	94·9	89·5	86·4	89·0
evangélikus { « zsidó	100	92·2	98·5	91·7	77·0	84·3	76·5
Atya { anya evangélikus ..	100	88·2	90·1	92·1	88·2	82·3	85·1
katolikus { « zsidó	100	76·5	71·6	84·0	102·5	72·8	76·5
Atya { anya evangélikus ..	100	91·9	98·3	88·5	78·7	81·3	81·0
zsidó { « katolikus	100	108·5	103·7	118·3	82·0	102·4	89·0
Összes törvényes születések	100	92·3	91·3	91·3	86·2	81·7	83·1
b) Törvénytelen születések:							
Anya evangélikus	100	86·5	87·7	104·4	102·8	97·1	96·4
« római katolikus	100	85·7	84·5	92·1	86·3	77·1	78·0
« zsidó	100	102·7	84·8	88·2	73·2	74·2	59·5
Összes törvénytelen születések	100	86·3	86·7	100·7	97·7	91·0	90·9
a) Törvényes születések							
				B) Városok.			
Mindkét szülő evangélikus	100	90·3	90·8	93·6	90·6	86·0	89·3
« « római katolikus ...	100	92·2	91·0	91·4	89·0	87·0	90·5
« « zsidó	100	103·4	94·9	84·7	75·1	68·1	66·9
Atya { anya róm. katolikus.	100	89·0	90·7	95·8	90·3	87·3	92·1
evangélikus { « zsidó	100	93·1	102·7	94·1	81·4	85·6	79·8
Atya { anya evangélikus ..	100	87·3	89·0	93·1	88·9	83·9	88·3
katolikus { « zsidó	100	85·1	76·1	92·5	113·4	79·1	88·1
Atya { anya evangélikus ..	100	94·7	100·0	92·2	81·6	80·9	82·8
zsidó { « katolikus	100	111·7	106·5	120·8	94·8	100·0	92·2
Összes törvényes születések	100	88·0	90·9	93·4	90·7	87·4	91·5
b) Törvénytelen születések:							
Anya evangélikus	100	85·7	87·3	107·1	107·1	101·0	101·4
« római katolikus	100	85·2	83·8	93·5	92·4	84·7	88·4
« zsidó	100	102·8	84·1	88·9	73·6	74·3	60·2
Összes törvénytelen születések	100	85·7	86·2	102·8	102·5	96·2	97·7

Ezeknek a számoknak legfontosabb tanulsága az, hogy a törvényes születési mozgalom Poroszországban jóval inkább csökken, mint a törvénytelen, noha az 1922-t követő esztendőekben eleinte úgy látszott, hogy épen fordított lesz a fejlődés s a törvénytelen születések számának emelkedése fogja pótolni azokat a hiányokat, melyek a törvényes születési szám csökkenésével előállnak. Ez mindenesetre egészségesebb fejlődés volt. A poroszországi adatoknak azonban az a különös jellemzővonásuk, hogy — csupán a városok születési mozgalmát vizsgálva — itt úgy a törvényes születések frontja, mint a törvénytelen születések sokkal inkább helyt állott a csökkenésre sarkalló erőknél, mint az egész poroszországi születési mozgalomban. Ez annak az érdekes bizonyosága, hogy Poroszország vidéki részein a születési mozgalom a városokéhoz képest sokkal jelentősebben fogyott meg. Maradjunk meg a városi adatok vizsgálatánál. Szembeötlík az a tanulság, hogy az evangélikus anyák törvénytelen gyermekeinek tömege emelkedik, míg a római katolikusoké enyhébben, a zsidó anyáké pedig rohamosan kisebbedik. A zsidó vallású népesség születési száma a törvényes születési mozgalom körében is szemmel látható módon csökken. Viszont a keresztény és zsidó házasságok közül azokban a házasságokban, melyekben a férj volt zsidó vallású és az anya római katolikus, az 1922—1928. évek alatt többször is fokozódó erejűnek látszott a születési szám.

Poroszországra vonatkozólag a múlt időre vonatkozólag is néhány érdekes számot tudunk közölni a különböző vallású anyák törvénytelen szüleiének gyakoriságáról. Többször idézett forrásmunkánk¹⁾ például a következő érdekes számokat idézi a törvénytelen szülöttek hányadosairól.²⁾

131. tábla. A törvénytelen születési hányadosok Poroszországban. 1875—1900. (1000 születésre).

Évek átlaga	Evangélikus	Katolikus születések törvénytelen születési	Egyéb keresztény születések törvénytelen születési	Zsidó hányadosa
1875—1880	101·1	63·3	29·3	28·5
1881—1885	108·1	69·9	31·1	28·1
1886—1890	106·8	70·1	27·3	28·2
1896—1900	106·4	64·8	25·7	36·0

A porosz statisztikai hivatal kiemeli azt, hogy a római katolikusok törvénytelen születési hányadosa megközelítőleg kétszer, az evangélikusoké pedig háromszor akkora, mint a zsidóké. De ugyanakkor hangsúlyozza, hogy nem szabad minden további nélkül azt állítani, hogy a kérdés erkölcsi oldala és különösen a vallásosság nagyobb vagy kisebb foka gyakorol döntő hatást a törvénytelen születési hányados alakulására, bár a szorosabb vagy lazább

¹⁾ »Rückblick auf die Entwicklung der preussischen Bevölkerung.«

²⁾ A viszonyítást a porosz statisztikai hivatal úgy végezte el, hogy a tiszta evangélikus, római katolikus, egyéb keresztény, illetőleg tiszta zsidó házasságból született gyermekek számához viszonyította az evangélikus stb. anyáktól származó törvénytelen gyermekek számát.

családi köteléknek mindenesetre van hatása arra nézve, hogy mely vallás híveinek születési mozgalmában játszanak nagyobb szerepet a törvénytelen születések. A porosz statisztikai hivatal magyarázata nagy súlyt helyez annak kifejtésére, hogy *a zsidó vallású lakosság általában kedvezőbb gazdasági helyzetben van, a gyári munkából kevésbé veszi ki részét s ennek folytán mentesül annak erkölcsromboló hatásaitól is. A katolikusoknak az evangélikusokkal szemben elfoglalt kedvezőbb helyzetét azzal indokolja forrásunk, legalább részben, hogy a porosz királyság keleti részein jóformán igénytelen lengyel nemzetiségű katolikusok laknak, akik korán megnősülnek, de korán van módja házasságot kötni a nyugati ipari vidékek jól díjazott katolikus ipari munkásainak is.* A porosz statisztikai hivatal végül rámutat arra, hogy a zsidóknak a törvénytelen születések terén elfoglalt pozíciójuk egészen kivételessé válik akkor, ha azt tesszük vizsgálat tárgyává, hogy 100 nemházas, de szülőképes korban levő 15—50 éves nőre hány törvénytelen születés esik. Ez az arányszám az evangélikusoknál 16·34, a katolikusoknál 6·93, a zsidóknál ellenben csak 0·07.

Néhány számot a *szászországi* törvényes és törvénytelen születések vallás szerint való megoszlásáról is közlünk.¹⁾

132. tábla. Törvénytelen születési hányadosok hitfelekezet szerint Szászországban. 1925—1926.

Vallás	Törvénytelen születési hányados 1925-ben	hányados 1926-ban
Evangélikus	19·0	20·9
Római katolikus	23·6	26·2
Egyéb keresztény	8·4	8·7
Izraelita	2·6	2·3

Szászországban valóban rendkívül nagy a római katolikus lakosság törvénytelen születési hányadosa, nagyobb, mint az evangélikusoké, e tekintetben Poroszországgal szemben határozott különbség mutatkozik. Egészen csekély, szinte elmosódó azonban a zsidó születési mozgalom törvénytelen születési hányadosa.

A városi statisztika anyagából *Amsterdam, Berlin és Bécs* városokra vonatkozólag idézünk néhány számot. *Amsterdam* többször említett forrásmunkája²⁾ az 1909—1919. évekig mutatja ki a törvénytelen születési kvótát.

133. tábla. Törvénytelen születési hányadosok *Amsterdamban*. — 1900—1919.

Év	Protestáns	Katolikus	Izraelita	Felekezeten kívüli v. ismeretlen	Összesen
1900—1904	4·2	4·5	1·1	4·6	4·6
1905—1909	4·4	5·0	1·2	6·7	4·4
1910—1914	4·5	4·6	1·6	4·1	4·2
1915—1919	4·4	4·8	1·7	4·1	4·3

¹⁾ Az abszolút számokat illetőleg lásd: »Statistisches Jahrbuch der Freistaat Sachsen, 1927—28.« 63. lap.

²⁾ Statistiek der Bevolking van Amsterdam tot 1921. 152. lap.

Látnivaló, hogy az izraelita népesség születési mozgalmában volt Amsterdamban is mindvégig a legkisebb a törvénytelen születési hányados, bár figyelemreméltó körülmény, hogy az arányszám a 900-as évek elejétől kezdve mindinkább emelkedett. Érdekes megfigyelést tehetünk arra vonatkozólag, hogy a felekezeten kívüli vagy ismeretlen vallású népesség törvénytelen születési mozgalmában sem nagyobb, sőt valamivel kisebb a törvénytelen születési hányados, mint a keresztény egyházak híveinél.

Berlin városára vonatkozólag az 1923—1924. években számítottuk ki a különböző vallású gyermekek törvénytelen születési hányadosát.

134. A berlini élveszülöttek törvénytelen születési hányadosai 1923-ban és 1924-ben.

Az anya vallása	A törvénytelen élveszülöttek hányadosa százalékokban	
Evangélikus	15·8	14·8
Római katolikus	18·4	19·6
Egyéb keresztény vallású	5·7	7·7
Izraelita	12·7	7·1
Egyéb	10·0	9·5

Berlinben tehát a római katolikus vallású anyák gyermekei között volt a legmagasabb a törvénytelen születési hányados, oly magas, hogy 1924. évben csaknem minden ötödik gyermek házasságon kívüli viszonyból származott. Megközelítően ily magas az arányszám az evangélikus vallású anyák gyermekei között is. A tulajdonképeni meglepetést azonban a zsidó vallású anyák gyermekeinek törvénytelen születési hányadosa okozza, mely 1924-ben ugyan jóval a keresztény egyházak hívei közé tartozó anyák gyermekeinek törvénytelen születési hányadosa alatt helyezkedett el, de 1923-ban nem esett távol azoktól. Annak a rendkívül élesen mutatkozó különbségnek nyomát pedig, mely Magyarországon és Budapesten mutatkozik, legújabbán a zsidó vallású és a keresztény vallású anyák gyermekeinek törvénytelen születési hányadosai között itt egyáltalán nem látjuk.

Néhány adat a berlini törvényes és törvénytelen szülöttek vallása szerint megoszlásáról:

135. tábla. A születések megoszlása a szülők vallása szerint 1924-ben Berlinben.

		a) Élveszületett gyermekeknél :				
	Evang.	Róm. kat.	Egyéb. ker.	Izraelita	Egyéb	Összesen
Törvényes gyermekek	27.421	3.906	289	2.090	1.411	35.117
Törvénytelen gyermekek	5.144	953	24	160	148	6.429
		b) Halvaszületett gyermekeknél :				
Törvényes gyermekek	1.049	122	5	64	71	1.311
Törvénytelen gyermekek	358	42	3	7	15	425

Közlünk végül néhány számot (1910-ről) Bécs városát illetőleg is.¹⁾

136. tábla. A Bécs városi törvénytelen születési hányadosok az anyák vallása szerint 1910-ben.

Az anya vallása	A törvénytelen születési hányados %-ban
Római katolikus	30·2
Ág. hitvallású evangélikus	28·9
Izraelita	13·4
Egyéb és felekezet nélküli	28·7

A bécsi adatok sem mutatták 1910-ben az izraelita vallású anyák gyermekeinek törvénytelen születési arányszámát annyira kedvezőnek, mintahogy például a magyarországi számokból erre következtethetünk. De másfelől a zsidóság kedvezőbb helyzete ezekből a számokból is minden kétséget kizárólag szembetűnik.²⁾

Nem zárhatjuk le a törvénytelen gyermekek anyáinak vallására vonatkozó fejtegetéseinket a nélkül, hogy pár szóval ne foglalnók össze Lindner véleményét a törvénytelen születések és a valamely vallásfelekezet körébe való tartozás összefüggéséről. Lindner is tisztában van azzal, hogy látszólag a vallás hatást gyakorol arra vonatkozólag, hogy az egyes vallások hívei milyen álláspontot foglalnak el a törvénytelen születési mozgalommal szemben. De óva int attól, hogy azokból a statisztikai adatokból, melyeket összegyűjthetünk a különböző vallású anyáktól született gyermekek törvénytelen születési hányadosáról, következtetést vonjunk az egyes vallásokhoz tartozó csoportok erkölcsi kvalitására. A törvénytelen születések gyakorisága — úgy mond — magábanvéve nem mérvadó az erkölcsiségre nézve, másrészt pedig az erkölcstelen cselekmények köre még korántsem merül ki csupán a törvénytelen születésekkel. A kérdés további nehézségeit abban látja Lindner, hogy nehéz megtalálni azt a módszert, amely minden befolyástól mentesen vet világot erre az — egyébként tényleg nagyon fontos — problémára.

¹⁾ L. az abszolút számokat illetőleg: Statistisches Jahrbuch der Stadt Wien. 1910. 61. l.

²⁾ Néhány adat a volt Ausztria törvényes és törvénytelen születési mozgalmának a vallással való kapcsolatáról 1913-ban:

	Róm. kat.	Gör. kat.	Gör. kel.	Evang.	Izraelita	Egyéb vallású
1000 születésre esett:						
törvényes szülött	752·2	173·4	31·3	18·3	23·3	1·5
törvénytelen szülött	775·5	61·5	18·9	19·8	122·7	1·6
1000 lakosra eső újszülöttek közül:						
összesen	29·2	40·7	38·9	27·0	23·5	20·5
törvényes	25·6	38·8	35·9	23·5	13·6	17·9
törvénytelen	3·6	1·9	3·0	3·5	9·9	2·6

L. a »Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1913.« c. i. m. 39. l.

Lindner a múlt század 70-es éveinek közepéig visszanyúló vizsgálatokat végzett *Bajorország* különböző vallású anyáinak törvénytelen születési hányadosáról s úgy találta, hogy az 1879—88. évek átlagában a római katolikus anyák gyermekei közül 13·7, 1889—90. évek átlagában pedig 14·4% volt törvénytelen származású. A protestáns vallású anyáknál ez a két arányszám 13·6% volt mind a két időszakban. A zsidóknál pedig előbb 1·6, utóbb pedig 1·8%. Lindner számításait a városok és a vidék anyagának különválasztásával is elvégezte s a következő eredményekhez jutott:

137. tábla. A különböző vallású anyák törvénytelen gyermekeinek születési hányadosai a városokban és a vidéken. 1879—1895-ig.

Anyák vallása	V á r o s o k		V i d é k	
	1879—1888	1889—1895	1879—1888	1889—1895
	törvénytelen születési hányados (%)			
Katolikus	22·6	23·1	12·2	12·3
Protestáns	16·0	15·6	12·8	12·8
Izraelita	2·2	2·5	1·3	1·2
Egyéb	6·2	7·1	6·9	5·7

Lindner hangsúlyozza, hogy a városokban a katolikus elem törvénytelen születési kvótája nagyobb, mint a protestánsoké s hogy a városokban a zsidóság törvénytelen születési hányadosa is magasabb, mint a vidéken. De kétségtelen, hogy a legdöntőbb mozzanat fenti adatok vizsgálatánál más: az, hogy az izraelita vallású anyák törvénytelen születési hányadosa milyen messze mögöttes marad a keresztény vallású anyák gyermekeinek törvénytelen születési kvótája mögött. Lindner figyelmét különösen az köti le, mi az oka annak, hogy a római katolikus vallású anyák gyermekei között az egész királyság területén emelkedett a törvénytelen születési hányados (13·7, 14·4%) s emlékeztet arra, hogy a hányados csak a városokban emelkedett számottevőbben. Azt pedig, hogy a katolikus vallású anyák törvénytelen születési hányadosa épen a városokban vett ilyen fordulatot, arra vezeti vissza, hogy *a proletariátus túlnyomórészt katolikus népességből rekrutálódik.*¹⁾ Mivel pedig az alacsonyabb társadalmi osztályok a főszolgáltatói a házasságonkívüli termékenységnak, Lindner igazolva látja azt, hogy nem a vallás, hanem a vallás hiveinek társadalmi helyzete az, ami döntő hatást gyakorol a törvénytelen születések gyakoriságára. Egyébként Lindner nyomatékosan rámutat arra is, hogy csak a viszonyok részletes kutatása, olyan részletekbe menő kutatás, mely a kis vallási közösségek, egyházközségek stb. hozzátartozóinak viszonyait vizsgálja abból a szempontból, hogy miképpen reagálnak azok a törvénytelen születési mozgalomra, tudná a tudományos munkát olyan eredményekhez juttatni, amelyek több oldalról tárnák fel azokat az esetleges összefüggéseket, melyek a vallás és a törvénytelen születési hányados között fennállanak.

¹⁾ Látjuk mennyire más itt a helyzet mint Poroszországban.

XII. Az anyanyelvi viszonyok kutatása.

a) Nyers születési indexek.

Tanulmányunk következő nagyobb szakasza annak a kérdésnek tárgyalását tűzi ki célul, vajjon a törvénytelen szülöttek anyáinak anyanyelvi viszonyai jeleznek-e olyan sajátosságokat, melyekkel problémánknak mélyebb értelmét fel tudjuk fedni. Itt is megelégszünk azzal, hogy az élveszülöttek megoszlását szemléljük anyjuk anyanyelve szerint, a szemle határát a múltban az 1901. évig tolva vissza. Tárgyalásaink túlnyomórészt kétféle módszer eredményeire támaszkodnak. Egyfelől a nyers születési számokat vizsgáljuk meg, másfelől a törvénytelen születési hányadosokat. Mielőtt a rendelkezésre álló adatok módszeres megmunkálásához fogunk, itt is figyelmeztetjük az olvasót arra, hogy az élveszülötteknek anyjuk anyanyelve szerint való tagozódását abszolút számokban is kimutatja munkánk 142. számú táblája.

Az a hatalmas szerencsétlenség, amely a háború után szakadt ránk, nagy eltolódásokat okozott tudvalevőleg Magyarország népességének nemzetiségi összetételében is. S mivel másfelől, mint alább látjuk, a nemzetiségi hovatartozás sok tekintetben determináló arra nézve, hogy a törvénytelen születések iránt ki-ki milyen fogékonyságot mutat, kötelességünk ezúttal is rámutatni azokra a változásokra, amelyek Magyarország anyanyelvi viszonyaiban történtek a háború előtti népszámlálásokkal szemben a háború után következő 1920. évi népszámlálás szerint. Legegyszerűbb talán, ha az arányszámokat táblázat formájában közöljük, hangsúlyozva, hogy nincsen szükség arra, hogy országunk *mai* területére vonatkozólag akár 1910-ben is kimutassuk a nemzetiségi arányszámokat. Nincs erre szükség, mert hiszen tanulmányunk fejtegetései során mindig azt az eljárást kellett követnünk, hogy a történeti Magyarország viszonyait hasonlítottuk össze Csonka-Magyarország viszonyaival.

138. tábla. Magyarország népességének megoszlása anyanyelv szerint.

Anyanyelv	Népességi arányszám: ‰		
	1900	1910	1920
Magyar	51·4	54·5	89·6
Német	11·9	10·4	6·9
Tót	11·9	10·7	1·8
Román	16·6	16·1	0·3
Rutén	2·5	2·5	0·0
Horvát	1·1	1·1	0·5
Szerb	2·6	2·5	0·2
Egyéb és ismeretlen	2·0	2·2	0·7

Jól ismert arányszámok ezek, mégis nagyon nyomatékosan rá kell mutatnunk arra, hogy Csonka-Magyarország népességi összetételében mennyire összezsugorodott a román anyanyelvű magyar állampolgárok száma. Kétségtelen, hogy úgy ennek a körülménynek, mint a szerbajkú lakosságnak túlnyomó része elszakításának nagy szerepe van azokban a változásokban, melyek a háború után történtek országunk törvénytelen születési mozgalmában. Sőt ugyanezt mondhatjuk alighanem arról is, hogy a német anyanyelvű lakosság arányszáma oly jelentősen csökkent Magyarország népességében. Ezeknek az adatoknak szemléjét kiegészíthetjük még annak a pár adatnak az idézésével, hogy *Budapest* polgári népességében 1900-ban 79·0, 1910-ben 85·9, 1920-ben pedig 90·2%-ot képviseltek a magyar anyanyelvűek. A magyarság tehát a főváros népességi összetételében is hatalmas fejlődésen ment keresztül (hiszen például 1880-ban Budapest népességének még csak 56·8%-a volt magyar). Ennek a fejlődésnek a németajkú lakosság esett áldozatul, legutóbb 1920-ban már csak 6·5% volt a főváros népességének németnyelvű tömege.

Lássuk előbb azt, hogy a különböző anyanyelvű anyaktól született törvénytelen gyermekek nyers születési indexe mekkora volt. Alább közöljük még a részletesebb adatokat, de szemlénket a népszámlálási évek körül elhelyezkedő esztendőök népmozgalmi adatainak vizsgálatával indítjuk el.

139. tábla. A nyers törvényes és törvénytelen születési arányszámok az anya anyanyelve szerint Magyarországon, Budapesten és a vidéken az 1900—1901, 1920—1921. években.

Év	Terület	Törvényes	Törvény- telen	Együtt	Törvényes	Törvény- telen	Együtt	Törvényes	Törvény- telen	Együtt	Törvényes	Törvény- telen	Együtt
		elveszülött esett ezer az alább megjelölt anyanyelvű lakosra											
		a) magyar			b) német			c) tót			d) román		
1920—1921	Magyarország.	29·7	2·4	32·1	32·8	3·3	36·1	23·6	1·7	25·3	26·2	11·2	37·4
	Budapest	19·6	4·2	23·8	2·1	1·7	3·8	2·6	1·6	4·2	0·6	1·8	2·4
	Vidék	31·1	2·1	33·2	36·5	3·5	40·0	25·9	1·8	27·7	28·2	11·9	40·1
1910—1911	Magyarország.	32·0	3·0	35·0	28·3	3·0	31·3	34·8	2·5	37·3	31·3	5·0	36·3
	Budapest	20·9	6·9	27·8	4·9	2·9	7·8	7·5	5·1	12·6	1·4	3·6	5·0
	Vidék	32·9	2·7	35·6	29·3	3·0	32·3	35·1	2·5	37·6	31·3	5·0	36·3
1900—1901	Magyarország.	35·0	3·3	38·3	32·3	3·5	35·8	39·6	3·2	42·8	31·9	4·9	36·8
	Budapest	25·8	8·6	34·4	9·0	3·4	12·4	17·6	16·5	34·1	7·7	5·4	13·1
	Vidék	35·6	2·9	38·5	33·6	3·5	37·1	39·9	3·0	42·9	31·9	4·9	36·8
		e) rutén			f) horvát			g) szerb			h) egyéb		
1920—1921	Magyarország.	5·0	3·0	8·0	38·6	4·9	43·5	21·7	2·4	24·1	13·9	4·4	18·3
	Budapest	—	—	—	0·5	1·5	2·0	3·6	0·9	4·5	6·4	3·6	10·0
	Vidék	6·4	3·2	9·6	40·7	5·2	45·9	23·0	2·5	25·5	15·7	4·6	20·3
1910—1911	Magyarország.	37·3	2·0	39·3	35·2	3·4	38·6	34·1	4·2	38·3	20·7	5·3	26·0
	Budapest	4·1	—	4·1	4·3	6·1	10·4	3·3	1·0	4·3	15·9	8·9	24·8
	Vidék	37·3	2·0	39·3	35·6	3·4	39·0	34·4	4·2	38·6	20·9	5·1	26·0
1900—1901	Magyarország.	39·2	2·0	41·2	37·8	3·8	41·6	35·7	4·7	40·4	27·9	7·0	34·9
	Budapest	—	5·7	5·7	12·6	8·8	21·4	3·3	1·5	4·8	30·0	25·3	55·3
	Vidék	39·2	2·0	41·2	38·1	3·8	41·9	35·9	4·7	40·6	27·8	6·0	33·8

Könnyű megállapítani számításaink alapján azt, hogy *legnagyobb a román anyanyelvű anyáktól származó törvénytelen gyermekek nyers indexe*. Nem kétséges az, hogy a vallás és az anyanyelv összefüggésének is része van abban, hogy a román eredetű törvénytelen születések nyers arányszáma olyan magas, — vagy pontosabban annak a gazdasági háttérnek, mellyel a görögkeleti vallású anyáktól származó törvénytelen gyermekek jelentős születési indexét magyaráztuk. A történeti Magyarországon hozzá még — egyetlen példa gyanánt — a román nemzetiségűek törvénytelen születési indexe emelkedett, Csonka-Magyarországon pedig épen séggel rendkívüli magasságra emelkedett.

Ha kutatjuk azokat az okokat, melyeknek része lehetett a román-ajkú lakosságnak ebben a rendkívül kiütköző törvénytelen születési mozgalmában, nyilván arra kell gondolnunk, *hogy a román anyanyelvű népesség foglalkozási viszonyaiban lehetnek olyan vonások, melyek önkéntelenül sodorják ezeket az embereket olyan megoldások vagy megalkuvások vagy esetleg olyan népszokások felé, melyek következménye gyanánt lép fel az erőteljesebb törvénytelen születési mozgalom*.

Ha a régi Magyarországra vonatkozó foglalkozási demográfia adatai között lapozunk, találunk is olyan számcsoportokat, melyek elegendő támpontot szolgáltatnak annak a meggyőződésünknek igazolására, hogy a *gazdaságtársadalmi helyzetre kell főképp visszavezetni azt a tipikus jelenséget, mely a románok nyers törvénytelen születési indexének tárgyalásánál feltárul*. Az 1910. évi népszámlálás szerint Magyarország kereső népességének 16·7%-a volt román anyanyelvű. Ha foglalkozási főcsoportok és foglalkozási ágak szerint vizsgáljuk mármost azt, hogy ezek melyikében szerepelnek a kereső lakosság sorában a románok népességi százalékuknál nagyobb arányszámban, *egész sereg olyan foglalkozást találunk, ahol a románok képviselete szembeötlően magas*. A 10—20 holdas kisbirtokosok, kisbérlok közül 24·5, az 5—10 holdas kisbirtokosok közül 29·6, a kisbirtokos napszámosok közül 28·6, a részes földművesek közül 24·6, a majorosok és juhtenyésztők közül 39·7, erdészeti segédszemélyzet közül 29·5, a bányászati segédszemélyzet közül pedig 19·8% volt román anyanyelvű. A bányászmunkásságot, különösen az Erdély-részi és a Tisza-Marosközi bányászmunkásságot, tudvalevőleg *tipikusan szegényebb elemnek tekinthettük Magyarország népességének foglalkozási összetételében*. Az erdészeti segédszemélyzetről ugyanezt mondhatjuk s nem más az ítélet azoknak a foglalkozásoknak leg többjével szemben sem, melyek keresőinek körében a statisztika a román anyanyelvű egyének arányszámát magasnak jelezte. *De az alacsonyabb társadalmi állással összefüggő okokon, valamint a gazdasági helyzet nyomásán és az etikai érzéknek ezzel kapcsolatos eltompulásán kívül bizonyára része volt a román anyanyelvű népesség feltűnően magas törvénytelen születési indexében annak is, hogy a románok által folytatott foglalkozások természete is olyan volt, mely kevésbé engedte meg a*

családi élet normális rendjének kialakulását. A román erdőmunkás, majoros és juhtenyésztő sokszor napi járó földre élt (és élt szinte egész életén keresztül) a rendes községi településektől s így gyakran a technikai lehetősége sem volt meg neki arra, hogy úgy alapítson családot, mint akit sorsa rendes községi lakóhelyhez kötött. Nyilvánvaló, hogy a foglalkozás ilyképen megmagyarázott jellegének, valamint az ebben gyökerező szokásnak nagy hatása volt a román anyanyelvű lakosság törvénytelen születési indexének magasságára.

A románok mellett *a szerbeket* kell másodsorban idéznünk, mint akiknek törvénytelen születési mozgalma az 1900—901. évek körül megközelítőleg akkora volt, mint a románoké. Később azonban nyers indexük erősen hanyatlott; a háború után következő népszámlálás körüli esztendőekben pedig már halavány mása sem volt az egykori arányszámoknak. Aligha tévedünk akkor, ha két fontos körülményre mutatunk rá a szerbek törvénytelen születési mozgalmával kapcsolatban. *Az egyik az, hogy úgy az iparban, mint a mezőgazdaságban a munkáselem sorai között több volt a szerb anyanyelvű egyén, mint a népességi arányszám szerint gondolhattuk volna.* A másik pedig az, hogy a legproletárabb jellegű különböző ágbeli és külön meg nem nevezett napszámosok között is jóval nagyobb volt a szerbek képviselte, mintsem a népesség egész tömegében.

A horvát anyanyelvű lakosság törvénytelen születési indexe már kisebb volt és szépen csökkent is a háború előtt. Csonka-Magyarország területén ez az arányszám, ámbár emelkedett, nem sokat jelent, minthogy a mai ország határai között a horvát nyelvű lakosság tömege is összezugorodott.

Azoknak a nemzetiségeknek sorában, melyek a trianoni béke által teremtett helyzet következtében egy évtized óta jórészt elváltak tőlünk, külön ranghely illeti meg *a ruténeket*, akik között a törvénytelen születési index rendkívül alacsony volt (2.0%), oly alacsony, melynek párját hiába kerestük volna történeti határaink között bármelyik más anyanyelvű népességi csoportunkban.

Szólanunk kell azonban végül annak a három népességi csoportnak törvénytelen születési indexeiről, melyek Csonka-Magyarország népességének törzsét alkotják, ha közülük kettő, *a németek* és *tótok*, megtépett lombozattal is. Arányszámaik vizsgálata azt bizonyítja, hogy a század elején legnagyobb volt a nyers törvénytelen születési index a németek között. Ebben azután nem történt a világháború után sem változás, mert hiszen az 1920—21. évi népmozgalmi statisztikai adatok feldolgozása kevés híján ugyanolyan erejűnek jelzi *a németek* törvénytelen születéseit, mintsem a 20 év előtti időkre vonatkozó számítások. A másik két csoport közül már az 1900—01. évi számítások szerint is valamivel kedvezőbb volt a *tót* nyelvű lakosság törvénytelen születési indexe, 1910—11-ben azonban már jelentékeny rés ékelődött be a magyarok és a tótok indexei közé, — utóbbiak

javára. Ez a rés az 1920—21. évek adatai szerint még tovább tárgult, — igaz, azon az áron, hogy a tótok törvényes születési mozgalmá is rendkívüli mértékben redukálódott. Ez a körülmény azt a gyanút is ébreszti, hogy a népmozgalmi statisztikai adatgyűjtésnek ez a része nem egészen pontos, hiszen a háború előtti időkkel szemben épen előbb nagyon magas törvényes születési arányszámot mutató tótok arányszáma zuhant váratlanul olyan mélyre, amit statisztikailag nehezen lehetne megmagyaráznunk, ha nem tudnók azt, hogy a kis anyanyelvű csoportok népmozgalmi adatai közül itt-ott elsikkad bizonyos rész a nagyobb tömegek javára.

Kétségtől meggyugtató azonban az a fejlődés, melyet a magyar anyanyelvű lakosság törvénytelen születési indexeiben észlelünk. Az index már a háború előtti évtizedben szemmel látható módon csökkent. A háború után következő népszámlálás adatainak a népmozgalmi adatokkal való egybevetése pedig döntően mutatta azt az új irányzatot, mely a magyar anyanyelvű lakosság törvénytelen születési indexeinek alakulásában jelentkezett. Ezt az új irányzatot, melynek gyökerei azonban, — mint említettük — visszanyúlnak a régi Magyarország területére, annál inkább meg kell becsülnünk, mert a magyar ajkú lakosság foglalkozási viszonyai nem feltétlenül nyújtanak és nyújtottak védelmet azokkal az erővel szemben, melyek hatásából a törvénytelen születési mozgalom táplálkozik.

Vizsgáljuk meg csak az 1910. évi népszámlálás foglalkozási demográfiai adatait, s iziben egész sereg adalékot tudunk felsorakoztatni arra vonatkozólag, hogy mennyire meglelt volna a magyarság életviszonyaiban a gazdasági adottság arra, hogy a törvénytelen születési mozgalom sokkal nagyobb erővel lángoljon fel soraiban, mintsem ahogy tényleg megtörtént. 1910-ben Magyarország kereső népességének 53·6%-a volt magyar. Ezzel szemben az ipari segédszemélyzetnek 63·1%-a, a házicseléseknek (a törvénytelen születési mozgalom szempontjából ennek az annyira veszedelmes foglalkozási főcsoportnak) 68·1%-a. Azokban a foglalkozási ágakban tehát, melyek körében tipikus jelenség a törvénytelen születés, a magyarok sokkal erősebben részesedtek, semmint népességi arányszámuk szerint arra igényük meglelt volna. Igaz, hogy a különböző ágbeli és külön meg nem nevezett napszámosok kereső rétegének csak 50·5%-a volt magyar. Kevesebb tehát, mint a népességi arányszám, s a mezőgazdasági munkások közül is csak árnyalatnyival több annál, — viszont a bizonyos értelemben konszolidált családi viszonyok között élő gazdasági cselédeknek 61·6%-a. De a mérleg, melyet eddigi vizsgálódásaink alapján felállíthatunk, mégis csak arra mutat, hogy több ok munkált volna a magyar anyanyelvű lakosság törvénytelen születési indexének emelésén, mintsem csökkentésén. S ha az okok felsorolásához még hozzáfűzzük azt, hogy a kisbirtokos osztály körében is a magyarok jóval kisebb arányban képviselvék, nyilván arra a gondolatra juthatunk, hogy a magyar nép lelki életében kevésbé vertek tanyát azok a népszokások, amelyek

pl. bizonyára ludasak abban, hogy a multban a magyaroknál sokkal jobb gazdasági viszonyok között élő németek törvénytelen születési arányszáma állandóan elég magas volt.

Az 1920. évi népszámlálás adatai némileg más felépítésűnek mutatják a kereső egyének anyanyelv szerint való megoszlását. Tanulmányunk szempontjából fontos változás az, hogy a mezőgazdasági munkások körében ugyan valamivel több most a magyar anyanyelvű egyén, mintsem a népesség egész tömegében, viszont azonban az ipari munkásság, napszámosság és a házi cselédek körében kevesebb, ami talán részben szintén okát adja annak, hogy a magyarok törvénytelen születési arányszáma annyira megenyhült az 1920—21. évi adatok szerint.

Vizsgálatainkat Budapest születési mozgalmára terjesztve ki, beérhetjük azzal, hogy a magyar, német és tót anyanyelvű lakosok törvénytelen születési indexeit vonjuk szemlénk alá. Hiszen egyéb anyanyelvű lakosság Budapest népesezési összetételében alig játszott szerepet s nyilvánvaló, hogy azok az arányszámok, melyek a budapesti román, rutén, stb. anyanyelvű népesség törvénytelen születéseit fejezik ki a népességgel szemben való kapcsolatukban, nem egészen megbízhatók, sem pedig arra nem alkalmasak, hogy a vidéki törvénytelen születési indexek nívóját eltolják az országos indexek nívójával szemben. Az 1900—01. évek adatai szerint Budapesten szokatlanul magas volt a tótok törvénytelen születési mozgalma. De amilyen magas volt, oly hirtelenül esett is le s 1920—21-ben már ez az index volt kétségkívül a legkedvezőbb a Budapesten számottevő népességi csoportoké között, — kedvezőbb, mint a németeké. Aligha tévedünk, ha ennek a feltűnő változásnak az okát abban véljük megtalálni, hogy amint előbb Budapest népességében az ellanyhuló bevándorlás csökkentette a friss tótföldi munkás-ferjiaknak és munkásnőknek Budapest felé irányuló mozgalmát, úgy a háború után a teljességgel megszűnt, illetőleg a visszafelé irányuló vándormozgalom szinte egészében elnyelte a lehetőségét annak, hogy Budapesten a statisztika nagynak mutathassa a tótok törvénytelen születési indexét. Az a körülmény azonban, hogy Budapesten a tót anyanyelvű lakosság törvényes születési indexe is szinte egészen eltűnt, azt mutatja, hogy kétféle a statisztikai megfigyelés, t. i. a népszámlálás és a népmozgalmi statisztika megfigyeléseiben is történhettek az egyazon tömegre irányuló megfigyelésekben olyan eltolódások, melyek részben magyarázatát adják a most tárgyalt jelenségnek.

A fővárosban különben a németajkú lakosság törvénytelen születési indexe is szemmel látható módon csökkent, noha nem annyira, mint a magyarajkú lakossáé, ahol a csökkenés többet tett 50%-nál. Tekintettel arra, hogy a magyar és német anyanyelvű fővárosi lakosságnak egymással szembeállítására kétségkívül azt az eredményt nyújtja, hogy a németajkú lakosság Budapest társadalmának gazdaságilag erősebb rétege, az imént jelzett fejlődést szintén azoknak a

hatékonyan érvényesülő öröknek eredője gyanánt foghatjuk fel, amelyekről fentebb említést tettünk.

Akár csak a vallásfelekezetek szerint számított törvénytelen születési indexeknél tettük, az anyanyelvi indexeket is kiszámítottuk az 1901—05. évektől kezdődőleg az 1926—28. évekig bezárólag megszokott évcsoportosításunk szerint. Ezeket az arányszámokat munkánk 140. számú táblázata tartalmazza. A legújabb idők folyamán bekövetkezett csökkenések e számítások eredményeiből még inkább kitűnnek.

A számítások részleteit illetőleg az olvasót táblázatunk anyagára utaljuk.

b) A születési hányadosok tanulságai.

Behatóbban kell azonban ezúttal is foglalkoznunk a *törvénytelen születési hányadossal*. E vizsgálat megkönnyítése érdekében iktattuk be könyvünk tartalmába a 141. számú táblát, mely az élveszületteknek az anya hitfelekezete szerint való csoportosításával közli a kérdéses hányadosokat. Az abszolút számokat e tanulmány 142. sz. táblája foglalja magában.

E hányadosok rangsorában első hely szintén a románokat illeti meg. A román anyanyelvű anyák gyermekei közül a század elején kb. minden hetedik volt törvénytelen s noha ez az arányszám a háború előtti években és a háború óta alább szállott, a román nyelvű anyák gyermekeinek ekkor is legalább minden nyolcadikára állott a szabály, hogy az törvénytelen. Csonka-Magyarországon a román anyanyelvű anyáktól származó gyermekek törvénytelen születési hányadosa rendkívül magasra szökött fel s még 1926—28-ban is feljebb helyezkedett el, mint valaha a világháborút megelőző esztendőekben.

A románok után a *szerbek* törvénytelen hányadosa volt a multban legnagyobb, de utóbb csökkent. Körülbelül mégis mindig azt mondhattuk, még a háborús évek folyamán és hogy a gyermeket szülő szerb nemzetiségű anyák gyermekei közül minden kilencedik származott házasságonkívüli viszonyból, a háború után Csonka-Magyarországon ez a hányados egyre jobban lemorzsolódott.

Harmadsorban azonban nem a horvátokról kell megemlékezni, hanem a németekről, kiknek törvénytelen születési hányadosa ugyan csak 1901—05-ben érte el a 10%-os határt s a következő két megfigyelési időszakban valamivel alatta maradt annak, de mégis kétségtelen volt, hogy a németajkú anyák születési mozgalmában rendszeresen nagyobb szerepet, sőt jóval nagyobb szerepet játszik a törvénytelen születés, mint pl. a magyaroknál, vagy a tótokéban. A világháborút követő két évben a németajkú anyák törvénytelen születési hányadosa még kiéleződött, azóta azonban hirtelenül annyira csökkent, hogy a szerepek, mint majd látjuk, kicserélődtek, s a német anyanyelvű anyáktól származó születések tömegében játszik immár legkisebb szerepet a házasságonkívüli nemi érintkezésre támaszkodó születési mozgalom.

140. tábla. A nyers törvényes és törvénytelen élveszületési arányszámok az anya anyanyelve szerint Magyarországon, Budapesten és a vidéken az 1901—05. évektől az 1926—28. évekig.

Év	Terület	E z e r																							
		a n y a n y e l v ű i a k o r a s e s e t t																							
		magyar	német	tót	román	rutén	horvát	szlovák	egyéb és ismeretlen																
		törvényes	törvénytelen	összes	törvényes	törvénytelen	összes	törvényes	törvénytelen	összes	törvényes	törvénytelen	összes												
É l v e s z ü l ő t t																									
1926—1928	Magyarország.	24-7	2-3	27-0	20-4	1-3	21-7	15-8	1-1	16-9	15-2	3-4	18-6	1-3	0-7	2-0	16-8	1-9	18-7	11-1	0-6	11-7	10-7	6-9	17-6
	Budapest	14-6	3-5	18-1	0-8	0-3	1-1	0-5	0-2	0-7	—	—	—	—	—	1-9	0-9	2-8	1-5	—	1-5	2-4	2-0	4-4	
	Videk	26-1	2-1	28-2	21-8	1-4	23-2	16-7	1-1	17-8	15-6	3-5	19-1	1-4	0-7	2-1	17-2	2-0	19-2	11-5	0-7	12-2	12-9	8-3	21-2
1921—1925	Magyarország.	27-6	2-2	29-8	23-6	1-5	25-1	20-2	1-3	21-5	20-4	7-2	27-6	6-6	1-3	7-9	19-6	2-1	21-7	14-5	1-5	16-0	13-9	5-6	19-5
	Budapest	16-5	3-8	20-3	1-1	0-6	1-7	1-0	0-9	1-9	1-7	1-7	3-4	—	—	—	0-7	0-6	1-3	3-3	1-1	4-4	3-6	2-9	6-5
	Videk	29-1	2-0	31-1	25-8	1-6	27-4	21-8	1-4	23-2	21-4	7-5	28-9	7-4	1-5	8-9	20-4	2-2	22-6	15-1	1-5	16-6	16-5	6-3	22-8
1919—1920	Magyarország.	26-5	2-2	28-7	34-5	4-1	38-6	22-6	1-8	24-4	30-1	10-8	40-9	7-2	3-1	10-3	52-7	7-2	59-9	21-3	2-0	23-3	13-6	4-4	18-0
	Budapest	19-2	4-3	23-5	3-7	3-2	6-9	4-7	2-1	6-8	2-9	4-0	6-9	—	—	—	2-5	3-0	5-5	4-0	0-8	4-8	8-7	4-4	13-1
	Videk	27-5	1-9	29-4	38-3	4-2	42-5	24-5	1-8	26-3	32-2	11-4	43-6	8-5	3-5	12-0	55-4	7-5	62-9	22-7	2-1	24-8	14-7	4-4	19-1
1916—1918	Magyarország.	14-9	1-7	16-6	12-6	1-7	14-3	16-2	1-7	17-9	12-7	1-9	14-6	17-6	1-6	19-2	16-4	2-1	18-5	11-8	1-5	13-3	8-3	2-2	10-5
	Budapest	12-7	4-5	17-2	3-9	2-9	6-8	2-5	1-6	4-1	3-5	3-0	6-5	—	—	—	4-1	5-4	9-5	3-1	1-5	4-6	11-8	5-7	17-5
	Videk	15-1	1-5	16-6	12-9	1-7	14-6	16-3	1-7	18-0	12-7	1-9	14-6	17-6	1-6	19-2	16-5	2-1	18-6	11-9	1-5	13-4	8-2	2-1	10-3
1911—1915	Magyarország.	29-4	2-7	32-1	25-9	2-9	28-8	33-8	2-4	36-2	22-5	4-2	33-7	34-9	1-9	36-8	32-8	3-1	35-9	30-9	3-7	34-6	19-4	4-9	24-3
	Budapest	20-1	6-9	27-0	4-4	3-1	7-5	5-8	4-3	10-1	2-0	2-0	4-0	—	—	—	3-1	4-6	7-7	3-7	0-9	4-6	14-9	9-4	24-3
	Videk	30-2	2-4	32-6	26-8	2-8	29-6	34-0	2-4	36-4	22-5	4-2	33-7	34-9	1-9	36-8	33-2	3-1	36-3	31-1	3-7	34-8	19-6	4-7	24-3
1906—1910	Magyarország.	32-9	3-1	36-0	29-2	3-2	32-4	36-8	2-8	39-6	31-6	5-3	36-9	39-5	2-1	41-6	36-0	3-6	39-6	35-3	4-3	39-6	21-4	5-2	26-6
	Budapest	20-9	7-1	28-0	7-6	2-7	10-3	11-3	6-7	18-0	2-5	2-5	5-0	—	—	—	4-9	4-6	9-5	3-8	0-8	4-6	16-8	10-9	27-7
	Videk	33-8	2-8	36-6	30-2	3-2	33-4	37-1	2-7	39-8	31-7	5-3	37-0	39-5	2-1	41-6	36-5	3-5	40-0	35-5	4-3	39-8	21-5	5-0	26-5
1901—1905	Magyarország.	33-6	3-3	36-9	30-9	3-4	34-3	38-1	3-0	41-1	31-2	5-0	36-2	39-2	2-0	41-2	35-9	3-6	39-5	35-6	4-6	40-2	25-1	6-2	31-3
	Budapest	23-5	8-2	31-7	8-3	3-4	11-7	14-3	11-3	25-6	3-6	2-4	6-0	—	—	—	7-8	4-8	12-6	3-6	2-3	5-9	21-4	16-8	38-2
	Videk	34-3	2-9	37-2	32-0	3-4	35-4	38-4	2-8	41-2	31-2	5-0	36-2	39-2	2-0	41-2	36-2	3-6	39-8	35-8	4-6	40-4	25-3	5-6	30-9

141. tábla. A törvényes és törvénytelen születési hányadosok az anya anyanyelve szerint Magyarországon, Budapesten és a vidéken az 1901—05. évektől az 1926—28. évekig.

Év	Térület	Összesen		Magyar		Német		Tót		Román		Rutén		Horvát		Szorb		Egyéb	
		törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen
1926—1928	{ Magyarország. Budapest Vidék	91·6	8·4	91·7	8·3	93·8	6·2	93·6	6·4	81·5	18·5	66·7	33·3	89·7	10·3	94·4	5·6	60·5	39·5
		80·6	19·4	80·7	19·3	68·2	31·8	66·7	33·3	—	—	—	—	66·7	33·3	100·0	—	54·2	45·8
		92·5	7·5	92·6	7·4	93·9	6·1	93·7	6·3	81·5	18·5	66·7	33·3	89·8	10·2	94·4	5·6	60·8	39·2
1921—1925	{ Magyarország. Budapest Vidék	92·5	7·5	92·6	7·4	93·8	6·2	93·9	6·1	74·0	26·0	83·3	16·7	90·2	9·8	90·4	9·6	71·3	28·7
		80·9	19·1	81·2	18·8	64·4	35·6	52·4	47·6	50·0	50·0	—	—	50·0	50·0	75·0	25·0	55·6	44·4
		93·4	6·6	93·6	6·4	94·0	6·0	94·2	5·8	74·1	25·9	83·3	16·7	90·3	9·7	90·7	9·3	72·5	27·5
1919—1920	{ Magyarország. Budapest Vidék	92·0	8·0	92·5	7·5	89·4	10·6	92·4	7·6	73·5	26·5	70·6	29·4	87·9	12·1	91·4	8·6	75·7	24·3
		81·1	18·9	81·9	18·1	53·8	46·2	69·4	30·6	41·7	58·3	—	—	45·5	54·5	83·3	16·7	66·7	33·3
		93·0	7·0	93·6	6·4	90·1	9·9	93·1	6·9	73·9	26·1	70·6	29·4	88·1	11·9	91·5	8·5	77·2	22·8
1916—1918	{ Magyarország. Budapest Vidék	89·2	10·8	89·8	10·2	87·8	12·2	90·4	9·6	87·0	13·0	91·5	8·5	88·5	11·5	88·9	11·1	78·8	21·2
		73·1	26·9	73·9	26·1	57·4	42·6	60·0	40·0	53·8	46·2	—	—	42·9	57·1	66·7	33·3	67·4	32·6
		90·0	10·0	91·2	8·8	88·3	11·7	90·4	9·6	87·0	13·0	91·5	8·5	88·8	11·2	89·0	11·0	79·4	20·6
1911—1915	{ Magyarország. Budapest Vidék	90·8	9·2	91·5	8·5	90·1	9·9	93·3	6·7	87·4	12·6	94·9	5·1	91·4	8·6	89·2	10·8	79·9	20·1
		73·7	26·3	74·5	25·5	59·1	40·9	57·4	42·6	50·0	50·0	—	—	40·0	60·0	80·0	20·0	61·3	38·7
		91·4	8·6	92·7	7·3	90·4	9·6	93·4	6·6	87·4	12·6	94·9	5·1	91·5	8·5	89·3	10·7	80·6	19·4
1906—1910	{ Magyarország. Budapest Vidék	90·3	9·7	91·3	8·7	90·2	9·8	93·0	7·0	85·6	14·4	95·0	5·0	91·0	9·0	89·2	10·8	80·3	19·7
		74·0	26·0	74·6	25·4	73·5	26·5	62·7	37·3	50·0	50·0	—	—	52·0	48·0	82·4	17·6	60·8	39·2
		90·9	9·1	92·3	7·7	90·4	9·6	93·1	6·9	85·6	14·4	95·0	5·0	91·2	8·8	89·2	10·8	81·2	18·8
1901—1905	{ Magyarország. Budapest Vidék	90·3	9·7	91·2	8·8	90·0	10·0	92·7	7·3	86·1	13·9	95·0	5·0	91·0	9·0	88·6	11·4	80·3	19·7
		72·9	27·1	74·2	25·8	71·3	28·7	55·9	44·1	60·0	40·0	—	—	62·0	38·0	61·1	38·9	55·9	44·1
		90·9	9·1	92·2	7·8	90·3	9·7	93·0	7·0	86·1	13·9	95·0	5·0	91·1	8·9	88·7	11·3	81·8	18·2

142. tábla. Az élvesszőlttek az anya anyanyelve szerint Magyarországon, Budapesten és a vidéken 1901—1928.

Év; terület	Magyar			Német			Tót			Román		
	törvényes	törvény- telen	együtt	törvényes	törvény- telen	együtt	törvényes	törvény- telen	együtt	törvényes	törvény- telen	együtt
1926—1928 { Magyarország... Budapest Videk	189.416 13.280 176.136	17.230 3.178 14.052	206.646 16.458 190.188	11.845 30 11.815	777 14 763	12.622 44 12.578	2.340 4 2.336	159 2 157	2.499 6 2.493	383 — 383	87 — 87	470 — 470
1921—1925 { Magyarország... Budapest Videk	203.535 14.306 189.229	16.325 3.323 13.002	219.860 17.629 202.231	13.315 56 13.259	876 31 845	14.191 87 14.104	2.925 11 2.914	190 10 180	3.115 21 3.094	501 2 499	176 2 174	677 4 673
1919—1920 { Magyarország... Budapest Videk	195.688 16.024 179.664	15.906 3.549 12.357	211.594 19.573 192.021	19.622 227 19.396	2.326 195 2.131	21.948 422 21.526	3.312 68 3.244	271 30 241	3.583 98 3.485	717 5 712	258 7 251	975 12 963
1916—1918 { Magyarország... Budapest Videk	156.745 10.361 146.384	17.723 3.667 14.056	174.468 14.028 160.440	21.910 260 21.650	3.055 193 2.862	24.965 453 24.512	29.334 39 29.295	3.120 26 3.094	32.454 65 32.389	36.944 7 36.937	5.513 6 5.507	42.457 13 42.444
1911—1915 { Magyarország... Budapest Videk	304.423 15.578 288.845	28.227 5.332 22.895	332.650 20.910 311.740	48.276 327 47.949	5.305 226 5.079	53.581 553 53.028	64.809 109 64.700	4.631 81 4.550	69.440 190 69.250	88.312 5 88.307	12.684 5 12.679	100.996 10 100.986
1906—1910 { Magyarország... Budapest Videk	316.191 14.903 301.288	30.096 5.072 25.024	346.287 19.975 326.312	56.287 644 55.643	6.120 232 5.888	62.407 876 61.531	72.065 244 71.821	5.452 145 5.307	77.517 389 77.128	92.099 6 92.093	15.478 6 15.472	107.577 12 107.565
1901—1905 { Magyarország... Budapest Videk	310.572 14.649 286.923	29.213 5.105 24.108	330.785 19.754 311.031	60.907 819 60.088	6.775 330 6.445	67.682 1.149 66.533	75.691 342 75.349	5.915 270 5.645	81.606 612 80.994	88.371 6 88.365	14.309 4 14.305	102.680 10 102.670

142. tábla. Az élvészülötték az anya anyanyelve szerint Magyarországon, Budapesten és a vidéken 1901—1928. (Vége.)

Év; terület	Rutén			Horvát			Szerb			Egyéb	
	törvényes	törvénytelen	együtt	törvényes	törvénytelen	együtt	törvényes	törvénytelen	együtt	törvényes	törvénytelen
1926—1928 Magyarország.... Budapest..... Vidék.....	2	1	3	647	74	721	187	11	198	655	428
	—	—	—	2	1	3	1	—	1	32	27
	2	1	3	645	73	718	186	11	197	623	401
1921—1925 Magyarország.... Budapest..... Vidék.....	10	2	12	737	80	817	246	26	272	845	340
	—	—	—	1	1	2	3	1	4	45	36
	10	2	12	736	79	815	243	25	268	800	304
1919—1920 Magyarország.... Budapest..... Vidék.....	12	5	17	1.987	273	2.260	371	35	406	871	279
	—	—	—	5	6	11	5	1	6	104	52
	12	5	17	1.982	267	2.249	366	34	400	767	227
1916—1918 Magyarország.... Budapest..... Vidék.....	8.222	767	8.989	3.022	393	3.415	5.424	674	6.098	3.635	976
	—	—	—	9	12	21	6	3	9	151	73
	8.222	767	8.989	3.013	381	3.394	5.418	671	6.089	3.484	903
1911—1915 Magyarország.... Budapest..... Vidék.....	16.535	896	17.431	6.432	605	7.037	14.481	1.745	16.226	8.188	2.057
	—	—	—	8	12	20	12	3	15	214	135
	16.535	896	17.431	6.424	593	7.017	14.469	1.742	16.211	7.974	1.922
1906—1910 Magyarország.... Budapest..... Vidék.....	17.943	953	18.896	6.992	689	7.681	16.066	1.953	18.019	8.207	2.012
	—	—	—	13	12	25	14	3	17	268	173
	17.943	953	18.896	6.979	677	7.656	16.052	1.950	18.002	7.939	1.839
1901—1905 Magyarország.... Budapest..... Vidék.....	17.020	892	17.912	6.898	685	7.583	15.807	2.026	17.833	8.789	2.158
	—	—	—	18	11	29	11	7	18	367	289
	17.020	892	17.912	6.880	674	7.554	15.796	2.019	17.815	8.422	1.859

Ez a tanulság első pillanatra ellentétben van azzal a megállapításunkkal, melyet előljáróban kifejtettünk a németek törvénytelen születéseivel kapcsolatban. Csakhogy részletesebb adataink ugyancsak pontosan beigazolják azt a tényt, hogy a *legutolsó nyolc évben, 1921-től 1928-ig tehát, a németek törvénytelen születési indexei zuhanásszerűen estek, — sokkal inkább, mintsem a törvényes indexeik.* Ennek a változásnak volt logikus következménye az, hogy a németek törvénytelen születési *hányadosa* is olyan szembeötlő módon mérséklődött.

Említettük, *hogy a magyarok törvénytelen születési hányadosa a multban mindig jobb volt, mint a németeké.* 1901—05-től 1911—15-ig ez az arányszám 8·8%-ról 8·5%-ra esett. A világháború után következő esztendőekben még nagyobb csökkenésnek is lehettünk szemtanúi. *A legutolsó három évben azonban a magyarok törvénytelen születési hányadosa ismét a régi arányszámok felé hajlott.* Ennek oka az volt, hogy *míg a magyar anyanyelvű anyáktól származó törvénytelen gyermekek nyers születési indexe változatlan maradt, sőt valamivel erősebbé vált a század harmadik évtizedében, ezzel szemben a törvényes születési index erősen hanyatlott.*

A *tótok* törvénytelen születési hányadosa a történeti Magyarországon egyike volt a legkedvezőbbeknek s ez a pozíciója mindinkább kétségtelenné vált. Az 1911—15. évi 6·7%-os hányados valóban messze mögötte maradt, — a ruténeket kivéve — minden más anyanyelvi csoport törvénytelen születési hányadosának. Ez a már korábban is igen kedvező helyzet a nyitja annak, hogy a háború után következő Magyarországon sem történhetett olyan változás, mely sokkal mélyebbre nyomta volna le a törvénytelen születési hányadost, semmint ahol régebben volt.

A *rutének* törvénytelen születési hányadosa a régi Magyarországon egészen minimális volt, 5% körül mozgott állandóan s még a háborús évek alatt sem volt több, mint 8·5%. Nyilvánvaló, hogy *a ruténajkú lakosság körében annyira szokásos korai házasságkötések a főgátlói annak, hogy a rutén anyanyelvű lakosság törvénytelen születési hányadosa magasabb régiókat érjen el.* A ruténknél tapasztalható kedvező arányszám magyarázza meg különben azt a tényt, hogy a *görög katolikusok* törvénytelen születési indexe és hányadosa, mint korábbi fejtegetéseinkben láttuk, szintén elég mérsékelt. *Amit a görög katolikusok törvénytelen születési mozgalmán rontanak a románok, azt kijavítják a rutének.* A háború után Csonka-Magyarország területén lakó rutének törvénytelen születési hányadosa rendkívül magasnak látszik. Ezeket a számokat azonban a mögöttük álló tömeg csekély volta miatt nyugodtan figyelmen kívül hagyhatjuk.

Hátra van még, hogy pár szóval megemlékezzünk a *horvátok* törvénytelen születési hányadosairól. Ezek is a kezdetben 9·0%-os nívóról lassanként csökkentek. Csonka-Magyarországon azonban valamivel feljebb helyezkednek el, mint a régi határaink között élő horvátság születési mozgalmában.

A budapesti és a vidéki arányszámok vizsgálatánál nyugodtan szorítkozhatunk, — akár csak törvénytelen születési indexeknél tettük, — a magyar-, német- és tótajkú népesség törvénytelen születési hányadosainak feldolgozására.

A románok, a horvátok és a szerbek hányadosainak vizsgálatát azért is mellőzhetjük, különösen a két előbb említett népességi csoportét, mert közöttük rendre olyan magas arányszámokat találunk, melyek kétségtelenül arra vallanak, hogy a *Budapestre került, alacsonyabb sorban élő nemzetiségi elem a nagyvárosban nagyon csekély ellenállóképességgel rendelkezik azokkal a veszélyekkel szemben, melyek a szexuális téren fenyegetik. A háborút megelőző esztendőekben rendszerint 50—60%-a volt a Budapesten gyermeket szült román vagy horvát anyák gyermekeinek törvénytelen.*

Nyilván ez a tipikusan gazdasági szempont adja meg a hátterét annak a fejlődésnek, hogy akár a háborút megelőző, akár a háborús, akár a háborút követő időszakok statisztikáját nézzük, a tót anyanyelvű anyák gyermekei között Budapesten rendre 30—40%, sőt több volt törvénytelen származású. Nehezebb a magyarázatát adni annak, hogy Budapesten a német anyáktól származó gyermekek között miért van oly sok törvénytelen, sokkal több, mint a háború előtti években, — 1919—20-ban a német anyáktól származó születéseknek csaknem fele s azóta is több, mint vagy megközelítőleg harmadrésze házasságonkívüli viszonyból eredt. Talán arra gondolhatunk, hogy a németajkú nőknek bizonyos foglalkozásokban történt erősebb elhelyezkedése járult hozzá a most tárgyalt törvénytelen születési hányados jelentőségének növeléséhez.

Mindezek a körülmények azután végeredményben azt idézték elő, hogy *Budapest népességi összetételében csupán egyetlen népelem, t. i. a magyarság az, melynek törvénytelen születési hányadosa állandóan kisebb, mint Budapest egész törvénytelen születési hányadosa.* Nem sokkal kevesebb és alakulása híven követi az egész mozgalomra vonatkozó arányszámok vonalát. De így is nagyon tanulságos és magyar szempontból megnyugtató az, hogy *míg a háború előtti időben a magyar anyáktól született gyermekeknek minden negyediké törvénytelen volt Budapesten, a háború óta e szám sokkal kisebb lett: az összes születéseknek még csak minden ötödike sem jön világra házasságon kívül immár Budapesten.*

Persze mégsem húnyhatunk szemet azzal a fejlődéssel szemben, mely Budapesten is fokozatosan ismét növelte a törvénytelen születési hányadost, habár ez a fejlődés csak visszhangja volt annak, mely a vidéki magyarság törvénytelen születési mozgalmában is támadt. Körülbelül nyugodtan megállapíthatjuk azonban azt, hogy a *törvényes születési index csökkenése révén emelkedhetett úgy Budapesten, mint a vidéken a törvénytelen születési hányados.*

c) A termékenységi indexek.

Az egyes anyanyelvű csoportok házassági és házasságonkívüli termékenységeinek adatai csak az 1910—19. évben rendelkeznek valamennyi nemzetiségünkre nézve jellemző erővel. 1920—21-ben a csoportok többsége oly kis értékekből áll, hogy a nagy számok törvénye kevésbé érvényesülhet. A két időszakra vonatkozó számítások eredményei ezek:

143. tábla. A házassági, a házasságonkívüli termékenység adatai Budapesten és a vidéken az 1920—21. és az 1910—11. években.

M e g n e v e z é s		1920—1921		1910—1911	
		Budapest	Vidék	Budapest	Vidék
Magyar	házassági termékenységi szám.....	120·6	198·9	146·8	211·0
	házasságonkívüli termékenységi szám	23·1	12·5	38·7	32·4
Német	házassági termékenységi szám.....	12·9	209·4	32·8	178·4
	házasságonkívüli termékenységi szám	—	—	—	—
Tót	házassági termékenységi szám.....	14·5	154·8	42·5	221·1
	házasságonkívüli termékenységi szám	5·8	18·0	22·5	31·5
Román	házassági termékenységi szám.....	3·7	172·6	15·1	190·4
	házasságonkívüli termékenységi szám	4·5	117·3	17·7	63·3
Ruthén	házassági termékenységi szám.....	—	46·2	20·8	227·1
	házasságonkívüli termékenységi szám	—	22·1	—	26·0
Horvát	házassági termékenységi szám.....	2·5	250·0	33·6	238·0
	házasságonkívüli termékenységi szám	5·9	47·2	32·2	43·5
Szerb	házassági termékenységi szám.....	29·2	139·4	54·2	207·6
	házasságonkívüli termékenységi szám	7·3	27·9	10·5	57·5

A románok házasságonkívüli termékenysége a vidéken kétszer akkora volt a háború előtt, mint a magyaroké, de a szerbeké is jóval több. A legkisebb arányszámot a rutének jelezték, de a felvidéken lakó tótok házasságonkívüli termékenysége is valamivel a magyaroké mögött maradt. 1920—1921-ben nagy változás történt: a magyarok arányszáma lett a legkisebb. A többi — népesebb csoportot alkotó — nemzetiség is csökkent, de távolról sem annyira, mint a magyaroké.

Budapesten azonban megmaradt a házasságonkívüli termékenység alakulásának az a vonása, hogy a magyarok specifikus indexe jóval magasabb pozícióban helyezkedett el, mint a többi nemzetiségeké.

d) Külföldi adatok.

Az anyanyelv és a törvénytelen születések összefüggéséről csak kevés külföldi adat áll rendelkezésünkre. *Simon Erich* fentebb idézett tanulmányában *Poroszországra* vonatkozólag kimutatta az egyes nemzetiségek törvénytelen születési hányadosait:

144. tábla. A poroszországi nemzetiségek törvénytelen születési hányadosai százalékokban az 1922—1928. években.

Év	Németek	Lengyelek s z á z a l é k	Mazuriak	Egyéb idegenek
1922	9·5	17·1	9·2	11·1
1923	8·9	17·1	9·2	11·7
1924	9·1	17·0	8·5	10·0
1925	10·4	19·1	10·4	10·9
1926	10·6	10·2	11·2	11·0
1927	10·7	14·2	11·1	12·1
1928	10·6	12·9	9·0	10·9

Látnivaló, hogy a lengyel fajú népesség törvénytelen születési mozgalmá a legnagyobb arányú, legkisebb a németeké, de viszont fejlődő, míg a lengyeleké hanyatló irányú. A mazuri népek s az egyéb idegen fajok törvénytelen születési hányadosai a lengyelek és a németek hányadosai között helyezkednek el. *Simon Erich* úgy is megvizsgálja a poroszországi nemzetiség születési viszonyait, ¹⁾ hogy egyfelől a törvényes, másfelől a törvénytelen gyermekeket anyanyelvük szerint tagolja s azt kutatja, hogy az így kapott megoszlási viszonzyszámok mennyiben fedik a népességi arányszámokat.

145. tábla. A törvényes és törvénytelen születések megoszlása Poroszországban anyanyelv szerint 1922—1928. években.

Év	Német	Lengyel	Mazuri	Egyéb
<i>Törvényes szülöttek :</i>				
1922	96·5	3·8	0·40	0·49
1923	96·0	3·5	0·36	0·45
1924	97·2	3·3	0·30	0·40
1925	97·4	3·2	0·24	0·37
1926	97·7	2·9	0·23	0·37
1927	97·9	2·7	0·21	0·35
1928	98·0	2·7	0·17	0·36
<i>Törvénytelen szülöttek :</i>				
1922	92·8	7·3	0·38	0·57
1923	93·1	7·0	0·35	0·58
1924	93·8	6·5	0·27	0·43
1925	94·3	6·3	0·23	0·37
1926	95·8	4·5	0·23	0·37
1927	96·7	3·6	0·21	0·40
1928	97·0	3·4	0·14	0·37

¹⁾ Zeitschrift des preussischen statistischen Landesamtes. Berlin, 1930. idézett kötetének 243. lapját.

Ezeknek a számoknak megértéséhez tudni kell azt, hogy 1925-ben Poroszország népességének 98·7%-a volt német, 2·2%-a lengyel s 0·21%-a mazuri (a részletek összege azért több 100-nál, mert a többnyelvűeket kétszeresen számították.) A kétféle számcsoport összehasonlítása mármost világosan azt eredményezi, hogy *a németeknek úgy a házassági, mint a házasságonkívüli termékenysége kisebb, mint a népességi arányszám szerint lehetne várni.* Viszont a lengyeleké nagyobb. A lengyelek arányszámai azonban fokozatosan estek, szemben azzal az állandó emelkedéssel, mely a németek arányszámait jellemezte. *Simon* e számokat mérlegelve, figyelmeztet arra, hogy bizonyára része van a számsorok felépítésében annak, hogy Poroszország területén itt-ott eltűnnek, felszívódnak idegen nyelvszigetek.

XIII. A foglalkozás szerepe a törvénytelen születési mozgalomban.

a) Módszertani megjegyzések.

Tanulmányunknak ép az imént lezárt részében több ízben megemlékeztünk arról, hogy a foglalkozási viszonyoknak mennyire fontos hatásuk van arra, hogy a népesség egyik vagy másik csoportjában a törvénytelen születések milyen gyakoriságot mutatnak. Mikor tehát vizsgálódásainknak vége felé közeledünk, nem lehet érdekesebb részlete szemlénknek, mint hogy munkánk külön fejezetében immár közvetlenül azoknak az adatoknak tanulságait igyekezzünk kibogozni, amelyek a születéseket egyfelől a törvényes apák, s másfelől a törvényes anyák foglalkozása szerint tagolják.

Az anyag, amelyre az alábbiakban támaszkodunk, némileg tehát más felépítésű, mint azoknak a statisztikai tábláknak adattömege, amelyeket a törvénytelen születésű gyermekek anyáinak korára, hitfelekezetére és nemzetiségi viszonyaira vonatkozólag közöltünk. Ez utóbbi statisztikai táblák számsoraiban úgy a törvényes, mint a törvénytelen szülötteket anyjuk demográfiai jellemvonásai szerint osztályoztuk s így minden nehézség nélkül módunk volt úgy a születési indexeket, mint a törvénytelen születési hányadosokat kiszámítani.

A foglalkozási viszonyok kutatásánál azonban a statisztika kénytelen más eszközhöz folyamodni: tulajdonképpen *nem azonos alapon szemléljük a törvényes és a törvénytelen születések alakulását*. Persze, ha rendelkezésünkre állának azok az adatok, melyek a női népesség kor szerint és családi állapot szerint való megoszlását mutatnák, megvolna a módunk arra, hogy az imént említett nehézségből fakadó hibát teljes egészében kiküszöböljük. Csakhogy a magyar statisztika feldolgozásai ezt a messzebbmenő kombinációt nem viszik keresztül s így már munkánk rendszerének egysége érdekében is megmaradunk azoknak a számításoknak alkalmazásánál, melyeket eddig is igénybe vettünk. *A nyers születési indexek kiszámításánál különben elvi aggályt is kevésbé emelhetünk az ellen, hogy a törvényes újszülötteket apjuk, a törvénytelen újszülötteket pedig anyjuk foglalkozása szerint csoportosítjuk, minthogy a törvénytelen anyák — akár van saját keresetük, akár eltartottak, — mégis csak ugyanabban a foglalkozási körben helyezkednek el, amellyel tömegük*

szembeállítatik. A kereső nők azért, mert saját foglalkozásuk után soroljuk be őket a megfelelő csoportba. Az eltartott nők azért, mert ezek eltartójuk foglalkozási alapján kerülnek szintén a megfelelő helyre.

Felmerül a kérdés, hogy a nyers születési indexek kiszámításánál nem járnánk-e el helyesen akkor, ha csupán a kereső népesség tömegének figyelembevételével állapítanók meg ezeket az indexeket. Talán igen. De itt is zökkenőt okozna vizsgálódásainknál az a körülmény, hogy a női kereső népesség a legkülönbözőbb arányokban illeszkedik be az egyes foglalkozások keresői közé s ezt a hibaforrást hiába akarnók eltüntetni azzal, hogy a viszonyítási alapot csak az összes férfikeresők számában vélnők megjelölhetők. Egyfelől azért, mert így a születési statisztikának azzal az alapvető törvényével jönnénk összeütközésbe, hogy a születések számát vagy csak a női népességgel (illetőleg annak bizonyos részével) lehet egybevetni, vagy az egész népességi tömeggel, melynek a nők is egy részét alkotják. De másfelől azért is, mert a férfikeresők között is nagyszámban vannak olyanok, akik vagy koruknál, vagy családi állapotuknál fogva egyáltalán nem alkalmasak arra, hogy a törvényes születési mozgalmából részüket kivegyék.

Végül még egyet. Tanulmányunkban a súlyt arra vetettük, hogy *a törvénytelen születések és a foglalkozási viszonyok összefüggésében a nagyobb szabályszerűségeket derítsük ki.* Ezért általában lemondunk arról, hogy a részletekbemenő kutatások útvesztőjébe vezessük az olvasót. *A lehetőséghez mérten mindig nagyobb tömegek alakítását igyekeztünk elérni.* Mégpedig úgy, hogy a foglalkozási főcsoportokon belül legfeljebb az egy-egy foglalkozáshoz tartozó népesség társadalmi tagozódását jeleztük. Azaz tanulmányunk szempontjából azt, hogy az önálló, a tisztviselő, és a segédszemélyzetbeli apáknak mennyi törvényes, illetőleg anyáknak mennyi törvénytelen gyermekük volt.

b) Eltolódások Magyarország foglalkozási összetételében.

Mielőtt adataink megmunkálásához fognánk s iparkodnánk azokat az olvasóhoz közelebb hozni, itt sem mulaszthatjuk el beszámolni azokról a fontos változásokról, melyek Magyarország népességi összetételében történtek az 1900-tól 1920-ig eltelt két évtized három népszámlálása szerint. Annál inkább kell röviden érintenünk a foglalkozási viszonyok eltolódásait, mert hiszen a trianoni békekötés következtében Magyarország foglalkozási strukturájában okvetlenül mélyreható átalakulásnak kellett történnie, leszakíttatván országunk testéről olyan területek, melyek agrár jellege még sokkal határozottabb volt, mint Csonka-Magyarország mai területén.

Budapest népességi összetétele szempontjából fontos változás volt az, hogy míg 1900-ban az egész népesség 42,0, 1910-ben pedig 45,5%-a volt iparforgalmi foglalkozású, 1920-ban ez az arányszám 39,9%-ra csökkent,

olyan alacsony volt tehát, mint 20 év alatt sohasem. Különösen az ipari segédszemélyzet számának változásában jelentkezett nagyobb eltolódás. A három népszámlálás eredménye szerint t. i. Budapest népességének 29·3, 32·5 és 26·3%-a volt ipari segédszemélyzetbeli foglalkozású egyén, azaz 1910-zel szemben épen annak a rétegnek népességi képviselőjében támadt igen jelentős hézag, amely a törvénytelen születések egyik legfőbb szolgáltatója. Az a körülmény, hogy Budapest népességében külön meg nem nevezett napszámosok arányszáma 5·0%-ról 1·9, majd 1·0%-ra csökkent le s még inkább az, hogy a házicselédek arányszáma (8·1, 8·2, 5·9%) szintén erősen hanyatló volt, mindmegannyi további bizonyosság abban a tekintetben, hogy Budapesten 1920-ban megfogytak azok a rétegek, melyek elsősorban nevezetesen arról, hogy körülükben a törvénytelen születések gyakrabban fordulnak elő.

Nyilvánvaló, hogy ezeknek a változásoknak önmagukban is nagy hatása volt arra, hogy Budapest törvénytelen születési arányszámai annyira javultak a világháború után. De ép ily mértékben hatása volt: ellenkező irányban, azoknak az eltolódásoknak, melyek a kereskedő, valamint a polgári és a közszolgálati népesség arányszámának fokozódásában jelentkeztek. Budapest népességéből 1910-ben 14·8, 1920-ban pedig 17·7% volt kereskedő foglalkozású s 10·2, illetőleg 13·0% polgári stb. közszolgálatbeli és szabadfoglalkozású egyén. A társadalomnak ezek a rétegei viszont nyilván olyanoknak tekintendők, melyek inkább ellenállanak azoknak az erőknek, amelyek a törvénytelen születések számának alakulását szabályozzák.

A vidéki népesség foglalkozási viszonyainak alakulásában szintén mélyreható eltolódások történtek. Ezek egyike az, hogy míg Nagy-Magyarországunkon 1900-ban a vidék népességének 69·6, majd 1910-ben 65·5%-a volt őstermelő, ez az arányszám 1920-ban csak 62·9% volt. Az ezekből a számokból kitűnő változásoknál azonban sokkal mélyrehatóbb különbség bontakozik ki az önálló őstermelő, valamint az őstermelési segédszemélyzet adataiból. 1910-ben az önálló őstermelő népesség arányszáma a vidéken 40·2%, 1920-ban csak 31·9%, ezzel szemben a segédszemélyzeté 24·6% helyett 30·8%. De erős átalakulás történt a vidéki népesség összetételében annyiban is, hogy az ipari segédszemélyzet arányszáma, mely már 1910-ben (8·0%) jóval több volt, mint 1900-ban (5·8%), 1920-ban még tovább fejlődött (8·3%-ra). Ha ezekhez a számokhoz még hozzáfűzzük azt a további párat, mely szerint a külön meg nem nevezett napszámosok arányszáma a három népszámlálás idején 3·6, 2·5, illetőleg 1·3% volt s másfelől a házicselédeké 2·2, 1·9, illetőleg 1·7%, körülbelül ki is merítettük azoknak a fontosabb eltéréseknek felsorolását, amelyeknek kétségtől hatásuk volt arra, hogy vidéken miképpen alakultak a törvénytelen születések. A véderő arányszáma már 1920-ban (1·4%) kétszer akkora volt, mint 1910-ben (0·7%). Ez azért esik kevésbé latba mérlegelésünkénél, mert jól tudjuk, mennyire redukálódott a fegyverben álló hadsereg száma a népszámlálást követő esztendőknben.

c) Nyers születési indexek.

A törvénytelen születések és a foglalkozási viszonyok összefüggésének tárgyalását a nyers születési indexek vizsgálatával kezdjük el. Megelégszünk azzal, hogy az egyes foglalkozási főcsoportokra vonatkozólag számítsuk ki az arányszámokat. Ezeket az arányszámokat a 146. számú táblázatunk közli.

146. tábla. A nyers törvényes és törvénytelen születési arányszámok az apa, ill. az anya foglalkozása szerint 1900—1901-től 1920—1921-ig.

Év	Terület	Ezer az alább megjelölt foglalkozás körébe tartozó egyénre esett											
		törvényes	törvény- telen	együtt	törvényes	törvény- telen	együtt	törvényes	törvény- telen	együtt	törvényes	törvény- telen	együtt
		élves születés											
		c) Östermelés			b) Bányászat			c) Ipar			d) Kereskedelem		
1920—1921	Magyarország .	33-9	1-8	35-7	45-8	2-1	47-9	30-8	1-9	32-7	19-3	0-9	20-2
	Budapest	37-6	3-7	41-3	14-3		14-3	23-0	1-8	24-8	17-9	1-0	18-9
	Vidék	33-9	1-8	35-7	46-3	2-1	48-4	33-3	1-9	35-2	20-3	0-9	21-2
1910—1911	Magyarország .	35-3	2-5	37-8	42-5	2-0	44-5	30-7	3-3	34-0	24-4	1-6	26-0
	Budapest	27-6	3-5	31-1	11-4	1-1	12-5	23-0	5-0	28-0	19-3	2-2	21-5
	Vidék	35-3	2-5	37-8	42-6	2-0	44-6	31-8	3-1	34-9	25-7	1-5	27-2
1900—1901	Magyarország .	37-5	2-5	40-0	54-1	2-9	57-0	36-9	3-8	40-7	29-9	1-7	31-6
	Budapest	28-6	3-2	31-8	26-8	4-1	30-9	31-3	6-4	37-7	23-0	2-3	25-3
	Vidék	37-5	2-5	40-0	54-2	2-9	57-1	37-8	3-4	41-2	31-7	1-5	33-2
		f) Közszolgálat és szabad-foglalkozás			g) Védőő			h) K. m. n. napszmosok			i) Házcseledé		
1920—1921	Magyarország .	20-8	0-7	21-5	18-4	0-1	18-5	32-0	13-5	45-5	2-6	25-6	28-2
	Budapest	16-0	1-1	17-1	16-3	0-1	16-4	51-1	13-1	64-2	0-4	27-0	27-4
	Vidék	23-1	0-6	23-7	18-9	0-1	19-0	30-0	13-5	43-5	3-5	25-0	28-5
1910—1911	Magyarország .	24-7	0-7	25-4	13-3	0-3	13-6	28-0	11-2	39-2	4-6	30-7	35-3
	Budapest	18-2	1-6	19-8	7-5	0-1	7-6	31-2	16-4	47-6	1-0	35-6	36-6
	Vidék	25-8	0-6	26-4	14-2	0-3	14-5	27-9	11-0	38-9	5-4	29-6	35-0
1900—1901	Magyarország .	28-8	0-8	29-6	11-1	0-3	11-4	21-9	7-8	29-7	5-7	36-3	42-0
	Budapest	22-5	1-8	24-3	8-1	0-5	8-6	17-4	13-6	31-0	1-7	50-2	51-9
	Vidék	29-7	0-7	30-4	11-5	0-3	11-8	22-2	7-4	29-6	6-4	34-0	40-4
		j) Egyéb és ismeretlen foglalkozás											
1920—1921	Magyarország .	5-0	5-5	10-5									
	Budapest	2-4	10-9	13-3									
	Vidék	6-0	3-4	9-4									
1910—1911	Magyarország .	4-7	3-1	7-8									
	Budapest	3-7	4-5	8-2									
	Vidék	4-8	2-9	7-7									
1900—1901	Magyarország .	6-9	4-7	11-6									
	Budapest	9-6	7-9	17-5									
	Vidék	7-2	4-8	12-0									

Számításaink pregnánsan mutatják azokat a szabályszerűségeket, melyek a törvénytelen szülötteknek apjuk, illetőleg anyjuk foglalkozása szerint való megoszlásában mutatkoznak. *Messze kimagaslik a többi foglalkozás közül a házcseledék törvénytelen élveszületési indexe, mely az 1900—1901. évek átlaga szerint olyan magas volt, hogy beillett volna a jó szaporodású foglalkozásokhoz tartozó népesség törvényes születési arányszámai közé.* Igaz, hogy ez az arányszám 36-3‰-ról később csökkenni kezdett, de még Csonka-Magyarországon is — 1920/21-ben — olyan roppant magas (25-6) volt, hogy

kétségbevonhatatlanul igazolja azt a szomorú tényt, hogy a házicselédek közül mennyire minden más mértéket felülmúló módon gyakori a törvénytelen születés. *Van azonban vigasztaló is ezekben az arányszámokban. Vigasztaló bennük t. i. az, hogy így némileg enyhíteni kell azokat a sötét színeket, melyekkel egyébként Magyarország törvénytelen születésének képét festhetnők. Valóban, a házicselédek törvénytelen gyermekeinek tömege, (a régi Magyarország területén a század első évtizedében 14—15.000 körül járó tömeg, még Csonka-Magyarország területén is több, mint 4000 újszülött), az egész törvénytelen születési mozgalom egyik legjellemzőbb csoportja, melynél nagyobb számbeli értéket még csak az őstermelő segédszemélyzeteli anyáktól származó törvénytelen gyermekek csoportja alkot.*

Aligha tévedhetünk akkor, ha belső összefüggést keresünk legalább Magyarország területén és Budapestet illetőleg is, a házicselédektől és az őstermelő munkástömegektől származó törvénytelen szülöttek nagyszámú tömege között. A városi házicselédség tudavalevőleg elsősorban az őstermelőknek szegényebsorsú gyermekei közül kerül ki. Rendszerint sokgyermekes mezőgazda és napszámos vagy kisbirtokos napszámos adja a lányát házicselédek s többnyire városokba. A családi életéből kiszakított, a gyárakban ekkor is a vadházasságot közelről látó leány a városi élet vagy épen a nagyvárosi élet forgatagában sokkal kevésbé tud ellenállni azoknak a csábításoknak, melyek végső eredménye nagyon sokszor az, hogy a népmozgalmi statisztika egy egységgel többet ró a törvénytelen születések lapján.

Talán nem kell külön rámutatnunk arra, hogy Budapesten a házicselédek törvénytelen születési indexe még jóval nagyobb, mint a vidéken. Inkább azt említjük fel, hogy a házicselédek törvényes születési indexe a törvénytelen születési indexekhez képest törpe kisebbséget alkot. Nem csoda, hiszen a házicselédek közül általában kevesebb él házassági kötelékben egész tömegükhöz képest. Mégis figyelemreméltó, hogy a házicselédek törvényes születési indexe a vidéken nem mosódik el annyira, mint Budapesten, ahol legutóbb 0.4‰ volt.

A másik foglalkozási főcsoport, melynek adatai ugyancsak előtérbe kíváncsnak, *a külön meg nem nevezett napszámosok.* Ezek törvénytelen születési indexei nemcsak azért nevezetesek, mert a házicselédeken kívül nincsen más foglalkozás, ahol megközelítőleg ekkora arányszámokat látnánk, hanem azért is, mert az index 1900/01-ről 1910/11 felé jó egyharmadrészével emelkedő tendenciáját a világháborút követő 1920/21. években is megőrizte. Míg tehát egyfelől, mint majd további fejtegetéseink során látjuk, kivétel nélkül mindegyik foglalkozási főcsoportban (az egyéb és ismeretlen foglalkozások főcsoportját nem számítva) a törvénytelen születési index csökkent 1920/21 felé, *a napszámosoknál tapasztalt ellentétes fejlődés még inkább felfedi azoknak a számoknak mélyebb értelmét, melyek a napszámosoknak a törvénytelen születésekben elfoglalt érdekelttségére vonatkoznak.*

Tulajdonképen szinte csodálni való, az, hogy a társadalmi osztálytagozódásnak egyik utolsó létrafokán álló napszámosnők törvénytelen születési indexe nem magasabb s elvégre 1920—21-ben is eléggé mögötte volt a házicselédékének. *Alighanem a lakásvízhelyzeteknek is nagy befolyásuk van arra, hogy a napszámosok törvénytelen születési indexe oly magas s még inkább arra, hogy a házicselédéké a legújabb adataink szerint is kétszer-akkora.* Budapesten a múltban a napszámosok törvénytelen születési indexei magasabbak voltak — 1900—01-ben csaknem kétszer olyan magasak, — mint a vidéken. Ez az erős különbség azonban már 1910—11-ben gyengülni kezdett, habár egyébként erre a két évre vonatkozó számítások szerint Budapesten a napszámosok nyers törvénytelen születési indexe nagyobb volt, mint előbb. *Szemmel látható módon emelkedett azonban Budapesten a napszámosok törvényes születési indexe is s ezt látván, bizonyára arra kell gondolnunk, hogy akkor, midőn a Budapest felé irányuló vándor-mozgalomban zökkenő állott be s Budapest népében általában kisebbedni kezdett a napszámosok serege, a megfogyatkozott tömegben inkább jutottak szóhoz az ú. n. — mondjuk — konszolidált napszámos tömegek, a már régebben itt tartózkodók, akik között többen éltek házassági kötelékben s ennek folytán több volt a valószínűség arra, hogy gyermekeik a törvényes születési mozgalmat fogják táplálni.* Teljes mértékben érvényesül ez a hatás az 1920—21. évi adatokban, mikor Budapesten a napszámosok törvénytelen születési indexe elveszíti a 10 év előtt elfoglalt pozícióját, kisebb lesz, mint a vidéki index, de másfelől a napszámosok törvényes születési indexe olyan magasra ugrik, minek mását a bányászat körébe tartozó népességnél is csak az 1900—01. években láthattuk.

Úgy a házicselédék, mint a k. m. n. napszámosok csoportja a népszámlálások értelmezésében rendszerint mégis csak alárendelt fontosságú csoportjai a népességnek. A népesség nagy tömegei az őstermelésben, az iparban helyezkednek el. Joggal fordulhatunk tehát különös figyelemmel azoknak az adatoknak sorozata felé, melyek az őstermelő és az iparos népesség törvénytelen születési indexeit jelzik.

Anyagunk részletes adatai bizonyítják azt, hogy az őstermelők és az iparosok közül az ipari népesség nyers törvénytelen születési indexe nagyobb; 1900—1901-ben körülbelül felénnyel volt több, 1910—11-ben pedig egyharmadrésszel. *Az iparosok törvénytelen születési indexe javult akkor, mikor az őstermelőké változatlan maradt.* A világháború után következő évek új helyzetet teremtettek. 1920—1921-ben úgy az őstermelő népesség, mint az iparos népesség törvénytelen születési indexe erősen mérséklődött, de az iparosoké sokkal inkább. E két év átlaga szerint az iparosok törvénytelen születési arányszáma már csak árnyalatnyival múlta felül az őstermelőkét.

Íme tehát: a világháborút követő évek statisztikája szerint a törvénytelen születési indexeknek éppen azok az oszlopai inogtak meg, melyek erkölcsi épségben való tartása kétségkívül közérdek.

Örölnünk kell, valóban, azon, hogy az őstermelő iparos népünk születési mozgalmának sokkal kevésbé része a háború utáni Magyarországon a törvénytelen születési mozgalom, mintsem előbb. Az *őstermelő lakosság törvénytelen születési indexe mérséklődésének egyik oka az volt, hogy az agrár népességnek jelentős olyan rétegei kapcsolódtak ki a magyar államoságából, melyek (pl. a románok), mint már fentebb kifejtettük, híresek voltak nagy törvénytelen születési indexükről.*

Az iparosok indexének csökkenését azon az általánosan ható okon kívül, mely az őstermelő népességnél is érezte erejét, hogy t. i. a törvényes születési arányszám inkább megőrizte régi magasságát, mint a törvénytelen születési arányszám, nehezebb megmagyarázni. Talán arról volt szó, hogy *a világháború után bekövetkezett népességi átrendeződésben oly elemek, melyek előbb ipari napszámokként szerepeltek, az ipari munka válságba kerülésével kiszorultak az ipar köréből s a különböző gazdasági ágakban esetenként elhelyezkedő napszámok közé sodródtak. Ezt látszik igazolni az a fentebb-kifejtettük tanulság is, hogy a k. m. n. napszámok törvénytelen születési indexe országos viszonylatban emelkedett akkor, mikor az iparosoké csökkent.*

Budapesten az iparos népesség törvénytelen születési indexe a század elején magas volt s nem sokkal kevesebb volt 1910—1911. évek átlaga szerint sem. Annál meglepőbb volt az a fejlődés, mely 1920—1921-ben mutatkozott: ekkor kisebb lett, mint a vidéki iparos népesség indexe. *Budapesten valóban semmi kétségünk sem lehet a felől, hogy ennek a javulásnak az előidézője tulajdonképpen az a gazdasági romlás volt, amely a háború, a forradalmak, a meg szállás, valamint a békekötés következtében szakadt Budapest gazdasági életére. Budapest ipara 1920 körül a válság súlyos időszakát élte, segédszemélyzetének létszáma megfogyott s a nagy ipartelepeken s a műhelyekben jobbra csak a törzsökös munkásságnak akadt munkája. Így az a női munkáselem, mely Budapesten a múltban főtápláló ereje volt a törvénytelen születési mozgalomnak, megfogyott s vele együtt megfogyatkozott az iparosok törvénytelen születési indexe.*

A *bányásznép* nyers törvénytelen születési arányszáma mindenkor nagyobb volt, mint az őstermelő népességé. Az iparosoknál azonban első két időszak megfigyelései szerint kisebb és csak 1920—21-ben történt olyan fordulat, melynek révén a bányászok törvénytelen születési arányszáma fölibe került az iparosokénak. A többi foglalkozási főcsoportok törvénytelen születési arányszámai rendre csekélyebbek s különösen a csonka-magyarországi adatok szerint redukálódtak, mikor a kereskedelem nyers arányszáma 0·9, a közszolgálat és szabad foglalkozásoké 0·7, a közlekedése 0·5, a véderőé pedig 0·1‰ lett, — más szóval: jelentőségét így többé-kevésbé elvesztette. Számításainknak az a tanulsága azonban rendre visszatér ezeknél a foglalkozásoknál is, hogy Budapesten a nyers születési arányszám erősen felülmúlja a vidéki arányszámot.

147. tábla. A törvényes és törvénytelen szülési hányadosok az apa, illetőleg a nem törvényes származásúknál az anya foglalkozása szerint Magyarországon, Budapesten és a vidéken, az 1901—1905. évektől az 1926—1928. évekig.

Év	Térület	Östermelés												Bányászat						
		Önálló						Segédszemélyzet						Összesen						
		Az összes		Az élve-		A halva-		Az összes		Az élve-		A halva-		Az összes		Az élve-		A halva-		
		szülöttetek között																		
		törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen	törvényes	törvénytelen	
1926—1928	Magyarország. Budapest Videk	97.7 98.0 97.7	2.397.7 2.097.9 2.397.7	2.3 2.1 2.3	96.7 100.0 96.7	3.392.9 — 3.392.9	7.193.0 5.694.4 7.193.0	7.089.6 5.695.2 7.089.6	10.494.4 4.896.0 10.494.4	5.694.5 4.096.0 5.694.5	5.591.6 4.096.0 5.591.6	8.4 4.0 8.4	96.0 79.3 96.1	4.0 20.7 3.9	95.9 78.6 96.0	4.1 21.4 4.0	96.7 100.0 96.6	3.3 — 3.4	—	
	1921—1925	Magyarország. Budapest Videk	97.8 98.3 97.8	2.297.8 1.798.2 2.297.8	2.2 1.8 2.2	97.0 100.0 97.0	3.093.5 — 3.093.5	6.593.6 86.9 6.593.6	6.490.7 13.388.2 6.490.8	9.395.1 11.893.0 9.295.1	4.995.2 7.092.6 4.995.2	4.892.8 7.4 4.892.8	7.2 100.0 7.2	95.5 — 95.5	4.5 — 4.5	95.5 — 95.5	4.5 — 4.5	95.1 100.0 95.0	4.9 — 5.0	4.9
		1919—1920	Magyarország. Budapest Videk	96.9 98.1 96.9	3.196.9 1.998.1 3.196.9	3.1 1.9 3.1	96.9 100.0 96.9	3.193.4 — 3.193.4	6.693.5 86.3 6.693.5	6.591.1 13.989.5 6.591.2	8.994.8 10.590.8 8.894.8	5.294.8 9.392.0 5.294.8	5.293.1 8.0 5.293.1	6.9 100.0 6.9	96.3 — 96.3	3.7 — 3.7	96.3 — 96.3	3.7 — 3.7	95.6 — 95.6	4.4 — 4.4
1916—1918			Magyarország. Budapest Videk	95.8 87.6 95.9	4.295.9 12.487.9 4.195.9	4.1 12.1 4.1	94.0 80.0 94.0	6.098.1 20.080.1 6.098.1	11.988.2 19.979.7 11.988.2	11.886.5 20.386.7 11.886.5	13.592.0 13.382.7 13.592.1	8.092.1 17.382.6 7.992.1	7.989.8 17.485.0 7.989.8	10.2 15.0 10.2	97.0 96.2 97.0	3.0 3.8 3.0	97.1 96.0 97.1	2.9 4.0 2.9	95.5 100.0 95.4	4.5 — 4.6
	1911—1915		Magyarország. Budapest Videk	96.8 92.3 96.8	3.296.8 7.792.1 3.296.8	3.2 7.9 3.2	96.2 100.0 96.2	3.890.4 — 3.890.4	9.690.5 15.084.8 9.690.5	9.589.4 15.287.5 9.589.4	10.693.8 12.587.8 10.693.7	6.293.8 12.287.7 6.393.8	6.292.5 12.390.5 6.292.5	7.5 9.5 7.5	95.6 93.7 95.6	4.4 6.3 4.4	95.6 93.3 95.6	4.4 6.7 4.4	95.5 100.0 95.5	4.5 — 4.5
		1906—1910	Magyarország. Budapest Videk	96.1 94.2 96.1	3.996.1 5.894.7 3.996.1	3.9 5.3 3.9	95.7 75.0 95.8	4.389.9 25.090.7 4.289.9	10.189.9 9.390.3 10.189.9	10.189.3 9.7100.0 10.189.2	10.793.2 — 10.893.2	6.893.2 8.191.8 6.893.2	6.892.4 8.294.4 6.892.4	7.6 5.6 7.6	95.3 93.3 95.3	4.7 6.7 4.7	95.3 93.3 95.3	4.7 6.7 4.7	95.2 — 95.2	4.8 — 4.8
1901—1905			Magyarország. Budapest Videk	95.8 93.9 95.8	4.295.8 6.193.8 4.295.8	4.2 6.2 4.2	95.4 100.0 95.4	4.690.3 — 4.690.3	9.790.3 83.3 9.790.3	9.789.2 16.784.6 9.689.2	10.893.4 15.488.0 10.893.4	6.693.4 12.088.0 6.693.4	6.692.3 12.088.2 6.692.3	7.8 11.8 7.7	95.1 93.7 95.1	4.9 6.3 4.9	95.1 93.8 95.1	4.9 6.2 4.9	95.5 — 95.5	4.5 — 4.5

147. tábla. A törvényes és törvénytelen születési hányadosok az apa, illetőleg a nem törvényes származásúaknál az anya foglalkozása szerint Magyarországon, Budapesten és a vidéken az 1901—1905. évektől 1926—1928. évekig. (Folytatás.)

Év	Terület	Kereskedelem			Közlekedés			Közfoglalkoztat és szabadfoglalkozás												
		Az összes	Az élve-	A halva-	Az összes	Az élve-	A halva-	Az összes	Az élve-	A halva-										
		s z ü j ó t t e k k ö z ü l																		
		törvényes	törvény- telen	törvényes	törvény- telen	törvényes	törvény- telen	törvényes	törvény- telen	törvényes	törvény- telen									
1926—1928	Magyarország. Budapest Videk	96.2 96.7 95.9	3.8 3.3 4.1	96.2 96.8 95.9	3.8 3.2 4.1	95.7 93.7 96.7	4.3 6.3 3.3	98.8 99.2 98.7	1.2 0.8 1.3	98.8 99.3 98.7	1.2 0.7 1.3	98.1 94.9 98.6	1.9 5.1 1.4	98.0 97.3 98.3	2.0 2.7 1.7	98.1 97.3 98.3	1.9 2.7 1.7	97.1 96.6 97.3	2.9 3.4 3.7	
	1921—1925	Magyarország. Budapest Videk	95.9 95.6 96.1	4.1 4.4 3.9	96.0 95.6 96.1	4.0 4.4 3.9	95.2 95.5 95.0	4.8 4.5 5.0	98.7 98.8 98.6	1.3 1.2 1.4	98.7 98.8 98.7	1.3 1.2 1.3	98.0 100.0 97.7	2.0 — 2.3	97.4 95.6 98.0	2.6 4.4 2.0	97.4 95.7 98.0	2.6 4.3 2.0	96.3 90.9 98.2	3.7 9.1 1.8
		1919—1920	Magyarország. Budapest Videk	94.7 93.6 95.5	5.3 6.4 4.5	94.8 93.7 95.5	5.2 6.3 4.5	92.0 89.2 94.3	8.0 10.8 5.7	98.3 96.2 98.6	1.7 3.8 1.4	98.3 96.3 98.6	1.7 3.7 1.4	98.1 95.0 98.8	1.9 5.0 1.2	95.9 92.2 97.3	4.1 7.8 2.7	95.9 92.2 97.3	4.1 7.8 2.7	93.9 91.2 95.2
1916—1918			Magyarország. Budapest Videk	93.0 88.3 94.2	7.0 11.7 5.8	93.0 88.2 94.2	7.0 11.8 5.8	93.7 92.0 94.2	6.3 8.0 5.8	98.1 93.0 98.5	1.9 7.0 1.5	98.1 93.1 98.5	1.9 6.9 1.5	97.7 90.0 98.5	2.3 10.0 1.5	95.1 86.6 96.6	4.9 13.4 3.4	95.1 86.7 96.7	4.9 13.3 3.3	92.4 84.2 94.2
	1911—1915		Magyarország. Budapest Videk	93.6 89.4 94.5	6.4 10.6 5.5	93.6 89.4 94.4	6.4 10.6 5.6	93.6 89.2 94.6	6.4 10.8 5.4	97.7 94.3 98.0	2.3 5.7 2.0	97.7 94.3 98.0	2.3 5.7 2.0	98.2 94.0 98.7	1.8 6.0 1.3	96.7 89.5 97.7	3.3 10.5 2.3	96.8 89.6 97.8	3.2 10.4 2.2	95.6 83.3 97.6
		1906—1910	Magyarország. Budapest Videk	94.0 90.2 94.8	6.0 9.8 5.2	94.1 90.4 94.8	5.9 9.6 5.2	92.5 84.8 94.6	7.5 15.2 5.4	97.5 94.5 97.8	2.5 5.5 2.2	97.5 94.4 97.8	2.5 5.6 2.2	97.9 96.7 98.1	2.1 3.3 1.9	97.2 91.3 97.9	2.8 8.7 2.1	97.2 91.4 97.9	2.8 8.6 2.1	96.4 88.9 97.5
1901—1905			Magyarország. Budapest Videk	94.1 90.0 94.9	5.9 10.0 5.1	94.2 90.1 95.0	5.8 9.9 5.0	93.0 86.6 94.6	7.0 13.4 5.4	97.1 92.7 7.6	2.9 7.3 2.4	97.0 92.7 97.6	3.0 7.3 2.4	97.1 95.1 97.6	2.9 4.9 2.4	97.0 91.6 97.8	3.0 8.4 2.2	97.0 91.6 97.7	3.0 8.4 2.3	96.4 88.4 97.6

147. tábla. A törvényes és törvénytelen születési hányadosok az apa, illetőleg a nem törvényes származásúaknál az anya foglalkozása szerint Magyarországon, Budapesten és a vidéken az 1901—1905. évektől 1926—1928. évekig. (Vége.)

Év	Térület	V é d e r ő				K. m. n. napszámok						Házi család						
		Az összes		Az élve-		A halva-		Az összes		Az élve-		A halva-		Az összes		Az élve-		
		törvény-		törvény-		törvény-		törvény-		törvény-		törvény-		törvény-		törvény-		
		tesen	tesen	tesen	tesen	tesen	tesen	tesen	tesen	tesen	tesen	tesen	tesen	tesen	tesen	tesen	tesen	
s z ü l ö t t e k ö z ü l																		
1926—1928	{ Magyarország. Budapest Vidék	törvény-	97·4	2·6	97·4	2·0	70·7	29·3	70·7	29·3	70·0	30·0	10·6	89·4	10·7	89·3	törvény-	7·1
		tesen	99·2	0·8	99·2	—	75·2	24·8	75·0	25·0	78·7	21·3	2·8	97·2	27	97·3	tesen	4·0
		tesen	97·2	2·8	97·2	2·4	69·4	30·6	69·5	30·5	66·4	33·6	13·2	86·8	13·4	86·6	tesen	8·2
1921—1925	{ Magyarország. Budapest Vidék	törvény-	98·8	1·2	98·8	—	69·0	31·0	69·2	30·8	64·2	35·8	10·8	89·2	11·1	88·9	törvény-	5·4
		tesen	99·7	0·3	99·7	—	77·2	22·8	77·1	22·9	80·0	20·0	1·4	98·6	1·5	98·5	tesen	—
		tesen	98·6	1·4	98·6	—	67·2	32·8	67·5	32·5	59·2	40·8	14·9	85·1	15·3	84·7	tesen	7·5
1919—1920	{ Magyarország. Budapest Vidék	törvény-	99·2	0·8	99·2	—	70·6	29·4	70·7	29·3	66·4	33·6	7·9	92·1	8·1	91·9	törvény-	4·1
		tesen	99·0	1·0	99·0	—	79·1	20·9	79·2	20·8	78·1	21·9	1·3	98·7	1·4	98·6	tesen	1·3
		tesen	99·2	0·8	99·2	—	69·2	30·8	69·4	30·6	63·2	36·8	11·0	89·0	11·2	88·8	tesen	5·4
1916—1918	{ Magyarország. Budapest Vidék	törvény-	98·3	1·7	98·3	1·8	65·8	34·2	65·9	34·1	63·2	36·8	6·7	93·3	6·8	93·2	törvény-	4·7
		tesen	97·2	2·8	97·1	—	72·4	27·6	71·8	28·2	81·1	18·9	1·4	98·6	1·5	98·5	tesen	—
		tesen	98·4	1·6	98·4	1·9	65·3	34·7	65·5	34·5	60·4	39·6	8·2	91·8	8·3	91·7	tesen	6·3
1911—1915	{ Magyarország. Budapest Vidék	törvény-	98·0	2·0	98·0	2·1	71·4	28·6	71·5	28·5	68·3	31·7	11·8	88·2	12·0	88·0	törvény-	7·0
		tesen	96·3	3·7	96·3	—	67·1	32·9	66·9	33·1	70·2	29·8	2·3	97·7	2·3	97·7	tesen	2·1
		tesen	98·1	1·9	98·1	2·2	71·6	28·4	71·8	28·2	68·1	31·9	14·2	85·8	14·4	85·6	tesen	8·2
1906—1910	{ Magyarország. Budapest Vidék	törvény-	97·8	2·2	97·7	—	71·2	28·8	71·3	28·7	67·3	32·7	12·4	87·6	12·6	87·4	törvény-	6·9
		tesen	96·0	4·0	95·9	—	61·2	38·8	61·0	39·0	64·6	35·4	2·8	97·2	2·8	97·2	tesen	1·7
		tesen	98·0	2·0	97·9	—	71·7	28·3	71·8	28·2	67·5	32·5	14·5	85·5	14·7	85·3	tesen	8·2
1901—1905	{ Magyarország. Budapest Vidék	törvény-	97·4	2·6	97·3	—	73·0	27·0	73·1	26·9	67·9	32·1	13·0	87·0	13·1	86·9	törvény-	8·1
		tesen	94·6	5·4	94·5	—	57·6	42·4	57·7	42·3	56·4	43·6	3·4	96·6	3·4	96·6	tesen	2·9
		tesen	97·7	2·3	97·7	—	73·9	26·1	74·0	26·0	69·4	30·6	15·1	84·9	15·3	84·7	tesen	9·6

d) Törvénytelen születési hányadosok.

A foglalkozási viszonyok vizsgálatát a törvénytelen születési hányadosok segítségével is megejtjük. A születési hányadosokat kivétel nélkül mindegyik foglalkozási főcsoportról kiszámítottuk; az őstermelésnél, az iparnál pedig az önálló segédszemélyzetbeli szülők törvénytelen gyermekeiről is elvégeztük. Az eredményeket a 147. számú tábla tartalmazza. Az abszolút számokat pedig a 148. számú tábla.

Aki táblázatunk anyagát megtekinti, rögtön észreveheti, hogy számításainkat nemcsak az *élve*-, hanem a *halvaszületésekre* vonatkozólag is elvégeztük. Elsősorban azonban az összes törvénytelen születések után számított hányados megvizsgálásával foglalkozunk s csak rövidebben érintjük az *élve*- és *halvaszületettek* törvénytelen születési hányadosait.

Táblázatunk anyaga szinte parancsoló módon írja elő számunkra azt a kötelességet, hogy *ezúttal is elsősorban a házicselédek törvénytelen születési hányadosairól beszéljünk. Ezeknek a hányadosoknak sorozata valóban példátlanul szabályos.* Nem volt időszak 1901—1905. évektől kezdve az 1926—1928. évekig bezárólag, amikor a házicselédek gyermekei közül megközelítőleg 90% ne lett volna törvénytelen. A legmagasabb arányszámokat a háborús évek s a háborút követő két év mutatják, de a század harmadik évtizedében lepergett esztendőik is alig hoztak javulást: ez évek átlagos hányadosai magasabbak, mint a háború előtti éveké. Akkor elvégre, amidőn a törvénytelen születési hányados 87-0% (mint volt a házicselédeknél 1901—1905-ben), a romlás fokozódása már csak kisebb léptekkel haladhat előre a maga útján. *Mégis mély benyomást kelt számsorunknak az a vonala, mely a rendkívüli évek kikapcsolásával 28 év alatt egyenes irányban 89-4%-ra vezette fel a házicselédek törvénytelen születési hányadosát.*

A házicselédek gyermekei között tehát általában elég ritka a törvényes gyermek. Valaha minden nyolcadik ilyen volt, újabban csak minden tizedik. De ezek a számok is a vidéki törvényes születési mozgalom hatásának köszönik létrejöttüket. *Budapesten*, ahol pedig valaha a 3000-et megközelítette az évenként törvénytelen gyermeket szülő házicselédek száma s a háború óta eltelt években is rendszerint több volt 1000-nél, szinte fehér hollószámba ment a házicselédek között a törvényes születés. Ám épen ezért, mert a fővárosban a házicselédek születési mozgalma szinte kizárólag törvénytelen gyermekekkel ajándékozta meg a székesfőváros társadalmát, *a budapesti törvénytelen születési mozgalom javulásának egyik főokát abban láthatjuk, hogy a házicselédektől származó törvénytelen születések abszolút száma is annyira megfogyott. Annak, hogy a gazdasági helyzet nehézsége miatt sok fővárosi család kénytelen volt s kénytelen ma is lemondani arról, hogy házicselédet tartson (minek jele, mint fentebb láttuk, az, hogy Budapest népességében a házicselédek száma annyira összezsugorodott), valami előnye is fakadt a székesfőváros szempontjából. Csökkent a törvénytelen születési szám, mert kiestek Budapest népességéből sokan, kik előbb e mozgalom élénkítői lettek, vagy lehettek volna.*

148. tábla. Az összes születések az apa, illetőleg a nem törvényes származásúaknál az anya foglalkozása szerint Magyarországon, Budapesten és a vidéken. — 1901—1928.

Év; terület	Ö s t e r m e l é s									
	ő n á l l ó					t i s z t v i s e l ő				
	Törvényes		Törvénytelen		Együtt	Törvényes		Törvénytelen		Együtt
	élve	halva	élve	halva		élve	halva	élve	halva	
s z á m o t t e k										
1926—1928 { Magyarország... Budapest Vidék	42.590	987	999	34	43.589	1.021	277	6	4	281
	94	2	2	—	96	2	40	2	—	40
	42.496	985	997	34	43.493	1.019	237	4	4	241
1921—1925 { Magyarország... Budapest Vidék	52.205	1.147	1.165	35	53.370	1.182	427	7	5	432
	164	9	3	—	167	9	40	1	—	40
	52.041	1.138	1.162	35	53.203	1.173	387	6	5	392
1919—1920 { Magyarország... Budapest Vidék	55.700	1.129	1.778	36	57.478	1.165	506	10	6	512
	154	5	3	—	157	5	41	1	1	42
	55.546	1.124	1.775	36	57.321	1.160	465	9	5	470
1916—1918 { Magyarország... Budapest Vidék	88.369	1.512	3.814	97	92.183	1.609	645	9	15	660
	116	4	16	1	132	5	25	—	5	30
	88.253	1.508	3.798	96	92.051	1.604	620	9	10	630
1911—1915 { Magyarország... Budapest Vidék	202.661	3.250	6.665	127	209.326	3.377	917	16	15	932
	139	4	12	—	151	4	23	1	4	27
	202.522	3.246	6.653	127	209.175	3.373	894	15	11	905
1906—1910 { Magyarország... Budapest Vidék	230.371	3.598	9.407	160	239.778	3.758	1.052	23	12	1.064
	160	3	9	1	169	4	17	2	3	20
	230.211	3.595	9.398	159	239.609	3.754	1.035	21	9	1.044
1901—1905 { Magyarország... Budapest Vidék	233.678	3.707	10.180	179	243.858	3.886	1.177	23	16	1.193
	196	4	13	—	209	4	16	—	1	17
	233.482	3.703	10.167	179	243.649	3.882	1.161	23	15	1.176

148. tábla. Az összes születések az apa, illetőleg a nem törvényes származásúaknál az anya foglalkozása szerint Magyarországon, Budapesten és a vidéken. — 1901—1928. (Folytatás.)

Ö s t e r m e l é s														
É v ; t e r ü l e t	s e g é d s z e m é l y z e t										ö s s z e s e n			
	Törvényes		Törvénytelen		Együtt		Törvényes		Törvénytelen		Együtt			
	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva		
	s z ü l e t t e k													
1926—1928	{ Magyarország... Budapest Vidék }		85.426 201 85.225	2.459 20 2.439	6.451 12 6.439	284 1 283	91.877 213 91.664	2.743 21 2.722	128.293 335 127.958	3.452 24 3.428	7.454 14 7.440	318 1 317	135.747 349 135.398	3.770 25 3.745
1921—1925	{ Magyarország... Budapest Vidék }		87.454 157 87.297	2.292 15 2.277	5.973 24 5.949	234 2 232	93.427 181 93.246	2.526 17 2.509	140.086 361 139.725	3.446 25 3.421	7.143 27 7.116	269 2 267	147.229 388 146.841	3.715 27 3.688
1919—1920	{ Magyarország... Budapest Vidék }		83.936 266 83.670	2.079 17 2.062	5.882 43 5.839	202 2 200	89.818 309 89.509	2.281 19 2.262	140.142 461 139.681	3.218 23 3.195	7.666 47 7.619	239 2 237	147.808 508 147.300	3.457 25 3.432
1916—1918	{ Magyarország... Budapest Vidék }		79.762 200 79.562	1.756 13 1.743	10.718 51 10.667	275 2 273	90.480 251 90.229	2.031 15 2.016	168.776 341 168.435	3.277 17 3.260	14.547 72 14.475	372 3 369	183.323 413 182.910	3.649 20 3.629
1911—1915	{ Magyarország... Budapest Vidék }		175.510 173 175.337	3.617 14 3.603	18.540 31 18.509	431 2 429	194.050 204 193.846	4.048 16 4.032	379.088 335 378.753	6.883 19 6.864	25.220 47 25.173	558 2 556	404.308 382 403.926	7.441 21 7.420
1906—1910	{ Magyarország... Budapest Vidék }		183.903 213 183.690	3.649 12 3.637	20.680 23 20.657	438 — 438	204.583 236 204.347	4.087 12 4.075	415.326 390 414.936	7.270 17 7.253	30.099 35 30.064	598 1 597	445.425 425 445.000	7.868 18 7.850
1901—1905	{ Magyarország... Budapest Vidék }		177.428 229 177.199	3.622 11 3.611	18.978 46 18.932	440 2 438	196.406 275 196.131	4.062 13 4.049	412.283 441 411.842	7.352 15 7.337	29.174 60 29.114	619 2 617	441.457 501 440.956	7.971 17 7.954

148. tábla. Az összes születések az apa, illetőleg a nem törvényes származásúaknál az anya foglalkozása szerint Magyarországon, Budapesten és a vidéken. — 1901—1928. (Folytatás.)

Év; terület		B á n y á s z a t																				összesen			
		önálló				tisztviselő				segédszemélyzet															
		Törvény- telen		Együtt		Törvény- telen		Együtt		Törvény- telen		Együtt		Törvény- telen		Együtt		Törvény- telen		Együtt					
		élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva				
s z ü i ö t t e k																									
1926—1928	Magyarország....	1	—	—	—	—	—	67	—	3,976	116	164	4	4,140	120	4,037	116	171	4	4,208	120				
	Budapest	1	—	—	—	15	—	15	—	12	1	—	6	12	1	22	1	6	—	28	1				
	Vidék	—	—	—	—	52	—	52	—	3,964	115	164	4	4,128	119	4,015	115	165	4	4,180	119				
1921—1925	Magyarország....	4	—	—	—	107	3	107	3	5,101	132	242	7	5,343	139	5,210	135	244	7	5,454	142				
	Budapest	—	—	—	—	9	—	9	—	12	1	—	—	12	1	21	1	—	—	21	1				
	Vidék	4	—	—	—	98	3	98	3	5,089	131	242	7	5,331	138	5,189	134	244	7	5,433	141				
1919—1920	Magyarország....	1	—	—	—	73	—	73	—	4,651	86	181	4	4,832	90	4,724	86	182	4	4,906	90				
	Budapest	—	—	—	—	10	—	10	—	11	—	—	—	11	—	21	—	—	—	21	—				
	Vidék	1	—	—	—	63	—	63	—	4,640	86	181	4	4,821	90	4,703	86	182	4	4,885	90				
1916—1918	Magyarország....	6	—	—	—	104	1	104	1	5,762	125	177	6	5,939	131	5,871	126	178	6	6,049	132				
	Budapest	—	—	—	—	11	—	11	—	13	1	1	—	14	1	24	1	1	—	25	1				
	Vidék	6	—	—	—	93	1	93	1	5,749	124	176	6	5,925	130	5,847	125	177	6	6,024	131				
1911—1915	Magyarország....	38	1	1	—	116	2	116	2	7,844	166	363	8	8,207	174	7,997	169	365	8	8,362	177				
	Budapest	—	—	—	—	9	—	9	—	5	1	1	—	6	1	14	1	1	—	15	1				
	Vidék	38	1	1	—	107	2	107	2	7,839	165	362	8	8,201	173	7,983	168	364	8	8,347	176				
1906—1910	Magyarország....	14	—	1	—	121	2	121	2	7,922	177	394	9	8,316	186	8,056	179	396	9	8,452	188				
	Budapest	—	—	—	—	11	—	11	—	4	—	—	—	4	—	14	—	1	—	15	—				
	Vidék	14	—	1	—	110	2	110	2	7,918	177	394	9	8,312	186	8,042	179	395	9	8,437	188				
1901—1905	Magyarország....	49	2	1	—	114	4	114	4	7,275	164	381	8	7,656	172	7,435	170	385	8	7,820	178				
	Budapest	1	—	—	—	11	—	11	—	4	—	—	—	4	—	15	—	1	—	16	—				
	Vidék	48	2	1	—	103	4	103	4	7,271	164	381	8	7,652	172	7,420	170	384	8	7,804	178				

148. tábla. Az összes születések az apa, illetőleg a nem törvényes származásuknál az anya foglalkozása szerint Magyarországon, Budapesten és a vidéken. — 1901—1928. (Folytatás)

Év; terület	I p a r											
	ö n a l l ó						t i s z t v i s e l ő					
	Törvényes		Törvénytelen		Együtt		Törvényes		Törvénytelen		Együtt	
	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva
s z a m m a r												
1926—1928 { Magyarország... Budapest Videk	15.117 527 14.590	449 20 429	1.196 4 1.192	38 — 38	16.313 531 15.782	487 20 467	635 277 358	17 5 12	12 1 11	— — —	647 278 369	17 5 12
1921—1925 { Magyarország... Budapest Videk	17.990 1.054 16.936	500 40 460	1.444 117 1.327	43 9 34	19.434 1.171 18.263	543 49 494	896 421 475	23 11 12	12 3 9	— — —	908 424 484	23 11 12
1919—1920 { Magyarország... Budapest Videk	17.775 1.017 16.758	443 35 408	1.235 224 1.011	35 12 23	19.010 1.241 17.769	478 47 431	970 527 443	27 14 13	20 11 9	— — —	990 538 452	27 14 13
1916—1918 { Magyarország... Budapest Videk	19.589 764 18.825	477 33 444	1.895 333 1.562	48 12 36	21.484 1.097 20.387	525 45 480	1.045 460 585	21 10 11	53 25 28	1 — 1	1.098 485 613	22 10 12
1911—1915 { Magyarország... Budapest Videk	39.289 1.364 37.925	856 40 816	4.339 533 3.806	98 17 81	43.628 1.897 41.731	954 57 897	1.428 544 884	38 17 21	56 33 23	1 1 —	1.484 577 907	39 18 21
1906—1910 { Magyarország... Budapest Videk	43.884 1.546 42.338	972 46 926	4.395 421 3.974	106 17 89	48.279 1.967 46.312	1.078 63 1.015	1.360 568 792	27 9 18	25 14 11	1 — 1	1.385 582 803	28 9 19
1901—1905 { Magyarország... Budapest Videk	45.437 1.708 43.729	990 42 948	3.918 424 3.494	96 16 80	49.355 2.132 47.223	1.086 58 1.028	1.089 431 658	21 8 13	29 18 11	1 — 1	1.118 449 669	22 8 14

148. tábla. Az összes születések az apa, illetőleg a nem törvényes származásúaknál az anya foglalkozása szerint Magyarországon, Budapesten és a vidéken. -- 1901—1928. (Folytatás.)

Év, terület	I p a r										
	s e g é d s z e m é l y i e t					ö s s z e s e n					
	Törvényes		Törvénytelen		Együtt	Törvényes		Törvénytelen		Együtt	
	élve	halva	élve	halva		élve	halva	élve	halva		
s z ü l ö t t e k											
1926—1928 { Magyarország... Budapest... Vidék... }	26.389	787	2.134	78	28.523	865	42.141	1.253	3.342	116	45.483
	5.596	210	458	25	6.054	235	6.400	235	463	25	6.863
	20.793	577	1.676	53	22.469	630	35.741	1.018	2.879	91	38.620
1921—1925 { Magyarország... Budapest... Vidék... }	24.987	750	1.529	67	26.516	817	43.873	1.273	2.985	110	46.858
	5.526	187	445	20	5.971	207	7.001	238	555	29	7.566
	19.461	563	1.084	47	20.545	610	36.872	1.035	2.420	81	39.292
1919—1920 { Magyarország... Budapest... Vidék... }	27.198	743	1.748	51	28.946	794	45.943	1.213	3.003	86	48.946
	7.294	232	608	21	7.902	253	8.838	281	843	33	9.681
	19.904	511	1.140	30	21.044	541	37.105	932	2.160	53	39.265
1916—1918 { Magyarország... Budapest... Vidék... }	25.528	696	2.390	90	27.918	786	46.162	1.194	4.338	139	50.500
	4.552	160	783	39	5.335	199	5.776	203	1.141	51	6.917
	20.976	536	1.607	51	22.583	587	40.386	991	3.197	88	43.583
1911—1915 { Magyarország... Budapest... Vidék... }	51.118	1.316	5.291	139	56.409	1.455	91.835	2.210	9.686	238	101.521
	6.983	221	1.407	38	8.390	259	8.891	278	1.973	56	10.864
	44.135	1.095	3.884	101	48.019	1.196	82.944	1.932	7.713	182	90.657
1906—1910 { Magyarország... Budapest... Vidék... }	47.479	1.123	5.284	149	52.763	1.272	92.723	2.122	9.704	256	102.427
	6.772	192	1.364	45	8.136	237	8.886	247	1.799	62	10.685
	40.707	931	3.920	104	44.627	1.035	83.837	1.875	7.905	194	91.742
1901—1905 { Magyarország... Budapest... Vidék... }	41.306	968	5.240	143	46.546	1.111	87.832	1.979	9.187	240	97.019
	6.703	186	1.400	45	8.103	231	8.842	236	1.842	61	10.684
	34.603	782	3.840	98	38.443	880	78.990	1.743	7.345	179	86.335

148. tábla. Az összes születések az apa, illetőleg a nem törvényes származásuknál az anya foglalkozása szerint Magyarországon, Budapesten és a vidéken. — 1901—1928. (Folytatás)

Év; terület	K e r e s k e d e l e m																								
	ő n á l l ó			t i s z t v i s e l ő			s e g é d s z e m é l y z e t			ö s s z e s e n															
	Törvényes	Törvény- telen	Együtt	Törvényes	Törvény- telen	Együtt	Törvényes	Törvény- telen	Együtt	Törvényes	Törvény- telen	Együtt													
	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva	élve	halva													
s z ü ö t t e k																									
1926—1928	Magyarország Budapest ... Videk	3.962 769 3.183	120 25 95	172 19 153	5 1 4	4.124 788 3.336	125 26 99	1.776 1.171 605	50 36 14	52 35 17	3 3 —	1.828 1.206 622	53 39 14	1.650 490 1.160	51 13 38	68 26 42	2 1 1	1.718 516 1.202	53 14 39	7.378 2.430 4.948	221 74 147	292 80 212	10 5 5	7.670 2.510 5.160	231 79 152
1921—1925	Magyarország Budapest ... Videk	4.523 1.042 3.481	123 29 94	176 22 154	6 1 5	4.699 1.064 3.635	129 30 99	1.807 1.125 682	48 36 12	81 67 14	2 1 1	1.888 1.192 696	50 37 13	1.546 515 1.031	48 20 28	75 33 42	3 2 1	1.621 548 1.073	51 22 29	7.876 2.682 5.194	219 85 134	332 122 210	11 4 7	8.208 2.804 5.404	230 89 141
1919—1920	Magyarország Budapest ... Videk	3.712 1.016 2.696	89 30 59	170 33 137	7 4 3	3.882 1.049 2.833	96 34 62	1.528 1.021 507	38 27 11	104 90 14	5 4 1	1.632 1.111 521	43 31 12	1.460 582 878	46 17 29	94 52 42	3 1 2	1.554 634 920	49 18 31	6.700 2.619 4.081	173 74 99	368 175 193	15 9 6	7.068 2.794 4.274	188 83 105
1916—1918	Magyarország Budapest ... Videk	5.206 622 4.584	120 18 102	335 64 271	5 1 4	5.541 686 4.855	125 19 106	1.251 507 744	28 13 15	102 74 28	2 1 1	1.353 581 772	30 14 16	1.593 411 1.182	45 15 30	170 68 102	6 2 4	1.763 479 1.284	51 17 34	8.050 1.540 6.510	193 46 147	607 206 401	13 4 9	8.657 1.746 6.911	206 50 156
1911—1915	Magyarország Budapest ... Videk	9.773 944 8.829	219 27 192	697 123 574	15 4 11	10.470 1.067 9.403	234 31 203	2.076 715 1.361	41 14 27	108 72 36	3 2 1	2.184 787 1.397	44 16 28	3.634 827 2.807	89 25 64	255 101 154	6 2 4	3.889 928 2.961	95 27 168	15.483 2.436 12.997	349 66 283	1.060 296 764	24 8 16	16.543 2.782 13.761	373 74 299
1906—1910	Magyarország Budapest ... Videk	10.633 978 9.655	213 25 188	712 132 580	17 6 11	11.345 1.110 10.235	230 31 199	1.855 641 1.214	40 15 25	71 44 27	3 3 —	1.926 685 1.241	43 18 25	3.150 779 2.371	79 27 52	203 80 123	7 4 3	3.353 859 2.494	86 30 72	15.638 2.398 13.240	332 67 265	986 236 730	27 12 15	16.624 2.654 13.970	359 79 280
1901—1905	Magyarország Budapest ... Videk	10.747 981 9.766	221 25 196	663 148 515	15 5 10	11.410 1.129 10.281	236 30 206	1.629 593 1.036	35 11 24	43 23 20	2 — 2	1.672 616 1.056	37 11 26	2.844 796 2.048	65 22 43	238 89 149	7 4 3	3.082 885 2.197	72 26 46	15.220 2.370 12.850	321 58 263	944 260 684	24 9 15	16.164 2.630 13.534	345 67 278

A házicselédek élveszületett gyermekei között a törvénytelen születési hányados a két szélső időszak adatainak tanulsága szerint 86·9%-ról 89·3%-ra emelkedett fel. A halvaszülettek törvénytelen születési hányadosa látszólag nem ért el akkora fejlődést (91·9%, 92·9%), csakhogy közben 1921—1925-ben a hányados már 94·6% volt s így érvényesült az emelkedő irányzat. Az idézett számokból az is kiténik, hogy a házicselédektől származó halvaszülettek törvénytelen születési hányadosa magasabb, mint az élveszületteké.

A k. m. n. napszámosok törvénytelen születési hányadosa tanulmányunk alapjául szolgáló 28 év folyamán mindig meghaladta a 25%-ot, sőt két ízben (a háborús évek alatt, valamint az 1921—1925. években) 30%-on is felül emelkedett. S habár a legutóbbi három év alatt ez a hányados némileg csökkent: úgy látszik, hogy a háború után következő években magasabb szintre törekedett, mint régi határaink között. A fejlődés annál inkább meglepő, mert a k. m. n. napszámosok törvénytelen születési hányadosa a vidéken figyelemreméltó módon növekedett, Budapesten azonban az egykori időkének szinte felerészére esett vissza. A napszámosok törvénytelen születési hányadosának csökkenését különben Budapesten már előbb is észrevehettük s így bizonyos értelemben 1911—1915-ig lezajlott változások gyűrűztek tovább Csonka-Magyarország fővárosának születési mozgalmában. Ez a tanulság megerősíti azt a feltevésünket, hogy a fővárosi gazdaságtársadalmi életből, valamint általában az ország egészét tekintve: a produktív termelési ágakból kiszorult s az esetenként napszámosmunkát vállaló elemek tömegei okozták azt, hogy a napszámosok törvénytelen születési hányadosai, akárcsak a nyers születési indexeik, fokozódtak az országban, — vagy pontosabban: az ország vidéki részein.

Az élve- és halvaszülettek törvénytelen születési hányadosainak közelebbi vizsgálatát tanulmányunkban mellőzzük. Mégis megemlítjük, hogy Budapesten rendszerint a halvaszülettek törvénytelen születési hányadosát jelzi a statisztika magasabbnak. Ez a tanulság annyira ellenkezik az általános szabályossággal, hogy esetleg a napszámosok igen csekély-számú törvénytelen halvaszületéseivel magyarázhatjuk.

A két leginkább kiemelkedő foglalkozási főcsoport után fordítsuk a szemle tükrét ismét a felé a két foglalkozási főcsoport felé, amelyek Magyarország népességi összetétele szempontjából oly nagy jelentőséggel bírnak. Közülük az *iparosok törvénytelen születési hányadosa a jelentősebb*. A világháborút megelőző időszakokban az iparosok törvénytelen születési kvótája határozott állandóságot mutatott; mindig 9·5% volt. A háborús években azonban, egészen váratlanul, a hányados csökkenni kezdett és csökkent tovább a háborút követő években is. Noha azután újabb fordulat állott be, az 1926—1928. évek hányadosa (7·4%) még mindig messze mögötte állt a békeidők hányadosainak. Az *iparosnépesség törvénytelen születési hányadosának* illetén alakulása kétségkívül erősen hozzájárult ahhoz, hogy

Csonka-Magyarország összes születési mozgalma alapján kiszámított törvénytelen születési hányados is alacsonyabb, mint Nagy-Magyarországunké volt.

Jól tudjuk, hogy az az iparosnépesség, mely Csonka-Magyarország gazdasági strukturájának olyan becses része, belső összetételében nem ugyanaz, mint a minő régi iparosnépességünk volt. Abból, hogy ipari telepeink és ipari vállalatunk jelentős része idegen államok gazdasági életébe kebeleztetett be és sűrű iparosrétegek elszakadtak tőlünk, ugyancsak támadhattak olyan okok, melyek Csonka-Magyarország ipari lakosságának törvénytelen születési hányadosát alacsonyabb szinten tartják. De a tényen magán ez mitsem változtat. Azon a tényen, hogy Csonka-Magyarország enyhülő törvénytelen születési mozgalmának egy részét iparos lakosságunk javára írhatjuk. Az 1921—1925. évek adatainak összehasonlítása a megelőzőkkel az iparosnépességnél is azt mutatja, hogy a törvénytelen születési hányados növekszik. Valószínű azonban, hogy ennek az iparosnépesség törvényes születési számának csökkenése az oka.

Az iparosnépesség két fontos részének, t. i. az önálló iparosságnak és a segédszemélyzetnek törvénytelen születési hányadosai szintén rendelkezésünkre állván, ezek számsorainak alakulását vonjuk most szemlénk körébe. Azt, aki az egész születési mozgalomban lezajlott eseményekkel s különösen a születési mozgalmat irányító gazdaságtársadalmi mozzanatokkal nincsen tisztában, könnyen megtéveszthetné számításaink eredménye. Az önálló iparosok törvénytelen születési hányadosa t. i. a világháborút megelőző években homlokegyenest ellenkező módon alakult, mint az ipari segédszemélyzeté. 1901—1905. évektől 1911—1915-ig az önálló iparosok hányadosa 8-0%-ról 10-0%-ra emelkedett, a segédszemélyzeté 11-3-ról 9-4-re csökkent. Aligha tévedünk azonban, ha ennek a fejlődésnek a nyitját abban véljük megtalálni, hogy az önálló iparosok körében inkább redukálódó törvényes születési arányszám engedett utat a törvénytelen születések hányadosának. Másfelől pedig az ipari segédszemélyzet javuló hányadosát azzal is magyarázhatjuk, hogy az egyre inkább kibontakozó gyáripar több és jobb alkalmat nyújtott olyan elemek családalapítására, amelyeket addig a gazdasági szükség visszatartott attól.

A háború után átmenetileg úgy az ipari önállók, mint a segédszemélyzetbeli törvénytelen születési hányadosa zuhant, főképp akkor, ha az arányszámokat az 1911—1915. évekkel hasonlítjuk össze; később azonban itt is jelentkezett a hányados fokozódása. Csakhogy az a 7-3%, mely az önálló iparosok s a 7-5%, mely az ipari segédszemélyzet születési mozgalmában a törvénytelen születések részesedését jelzi, még mindig mögötte áll — s főképp a segédszemélyzet hányadosa áll mögötte — a háborút megelőző idők arányszámainak. A tanulságot nehézség nélkül levonhatjuk: főképp az ipari segédszemélyzet törvénytelen születési hányadosának alakulására vezethetjük vissza azt, hogy az egész iparosnépesség törvénytelen születési kvótája is annyira alatta maradt a háború előtti időkének.

Részletes adataink azt bizonyítják, hogy bár a vidéken lakó iparosnépesség születési mozgalmában történtek olyan változások, melyek következtében a törvénytelen születési hányados itt is időszakonként más színvonalra volt, de ezek a változások nagyjában követték az országos hányadosok hullámzását. Annál érdekesebbek azonban azok a számok, melyeket a *budapesti* iparosnépesség törvénytelen születési mozgalmáról gyűjtöttünk össze. *A világháború előtti időkben Budapesten az iparosnépesség születési mozgalmának mintegy hatodrésze származott házasságonkívüli viszonyból.* A világháborút követő esztendőkhöz ez a szilárd pozíció hirtelen meginog s 1919—1920-tól kezdve egyre kisebb és kisebb arányszámok jelzik a törvénytelen születési hányadosot. 1926—1928-ban csak körülbelül minden tizenegyedik iparoseredetű gyermekszületés volt törvénytelen, fele annyi sem, mint a század első évtizedében; vagy akár a második évtizedben is, bezárólag a háború végéig. Az iparosnépesség törvénytelen születési hányadosaiban jelentkező hanyatlás sokkal határozottabb formákban bontakozott ki a fővárosban, mint a vidéken. Ennek a fejlődésnek magyarázatát már körülbelül megadtuk fentebb, akkor, midőn a törvénytelen születési indexek alakulását tárgyaltuk. Itt magyarázatainkat kiegészítjük még azzal, hogy bár Budapesten az ipari segédszemélyzet törvénytelen születési hányadosa is messze állt a háború után az egykori idők hányadosaitól, az önálló iparosok törvénytelen születési hányadosai Budapesten szinte egészen elveszítették jelentőségüket 1926—1928-ban. Az ezekre az évekre vonatkozó arányszám feltehetően alacsony, hogy joggal bizonyos aggályt is érzünk vele szemben. Ha viszont az 1921—1925. évekig bezárólag kísérjük figyelemmel az önálló iparosok és ipari munkásság törvénytelen születési hányadosait, iziben kiderül ismét az a fontos tanulság, hogy a segédszemélyzet hányadosa a század elejétől sokkal inkább csökkent (17·3, 7·5%), mint az önálló iparosoké (20·1, 10·3%). Újból annak igazolását látjuk tehát, hogy az ipari segédszemélyzet törvénytelen születési mozgalmában mélyreható változás történt a fővárosban a világháború után.

Az élve- és halvaszületések törvénytelen születési hányadosait az iparosok születési mozgalmában sem tesszük részletes vizsgálatok tárgyává s az érdeklődőt számításaink anyagára utaljuk. Csak annyit jegyzünk meg, hogy a halvaszületettek hányadosai úgy az egész iparosság születési mozgalmában, mint az önállókéban és a segédszemélyzetében rendszerint magasabbak voltak, mint az élveszületetteké. Kivétel csak ritkán fordult elő.

Az *őstermelőnépesség* törvénytelen születési hányadosa mindenkor kisebb volt, mint az iparosnépességé, bizonyos zökkenők kikapcsolásával, melyek azonban jórészt a háborúval függenek össze. 1901—1905-től 1921—1925-ig szakadatlanul csökkent az őstermelő nép törvénytelen születési kvótája, — csak a legújabb években lett ismét magasabb, de a 6%-tól még mindig távol maradt, pedig a háború előtti években mindig ezen a vonalon

felül emelkedett. Részletes adataink tanulmányozása azonnal meggyőz arról, hogy az *őstermelő népesség körében sokkal nagyobb különbség áll fenn az önálló segédszemélyzetbeli egyének születési mozgalmának törvénytelen születési hányadosa között, mint az iparnál láthattuk s hozzá még az arányszámok fejlődési tendenciája is egészen elütő a kétféle tömegnél.* 1901—1905-ben az őstermelő segédszemélyzet törvénytelen születési hányadosa (9·7) megközelítőleg két és félszerese volt az önállókénak (4·2). 1911—1915-ben a különbség már háromszorosra nőtt (9·6, ill. 3·2%). Számításaink így azt jelezték, hogy az *önálló őstermelők törvénytelen születési hányadosa kétségkívül csökkenő irányzatú, — az őstermelő segédszemélyzeté stabil jellegű.* A háború után következő években ez a fejlődés bizonyos értelemben tovább folytatódott: *az önálló őstermelők hányadosa (2·3%) t. i. oly alacsonyra süllyedt, hogy az összes foglalkozások áttekintésében is egyike lett a legkedvezőbbeknek.* Az őstermelő segédszemélyzet törvénytelen születési hányadosa ugyan szintén nagy hanyatlást jelez a régi magyarországi hányadosokkal szemben, csakhogy itt a hanyatlás menete megállt: 1926—1928-ban az önálló őstermelők törvénytelen születési hányadosa újra csak harmadrész akkora, mint a munkás-, napszámos népességé.

Az utóbbi hányadosa, ha az összehasonlítást az ipari segédszemélyzettel ejtjük meg, nem magas. De az önálló őstermelőké annál inkább felülrik az önálló iparosok törvénytelen születési hányadosaival szemben. Hiszen az önálló iparosok hányadosa csaknem három és félszer oly magas Csonka-Magyarországon, mint az önálló őstermelők között. Ennek a tanulságnak jelentősége nem csekély, mert számos külföldi példa azt mutatja, hogy az önállóan gazdálkodó földművelőnépesség körében is szinte szélteben-hosszában szokásos a vadházasságok vagy mondjuk másszóval: a próbaházasságok intézménye; a mi önálló birtokosságunk ettől inkább tartózkodik. Hogy pedig a segédszemélyzetbeli népesség törvénytelen születési hányadosa ugyanazon foglalkozási főcsoport körében annyira magas, azaz *a segédszemélyzetbeli egyének viszonyai determinálják az egész őstermelő népesség törvénytelen születési hányadosát, ez annak a jele, hogy gazdasági helyzet kényszere tesz gyakran — a múltó gyönyörkielégítésre visszavezethető kapcsolatok gyümölcsein kívül — szükségessé olyan kapcsolatokat az őstermelő munkásság körében, amelyek törvényesítésére ugyan később sokszor reákerül a sor (sűrűbben, mint az ipari segédszemélyzetbeli népesség törvénytelen szülötteinél), de, amelyek látszólag mégis csak rontják azt a képet, melyet az őstermelő népesség törvénytelen születési mozgalmáról kell megalkotnunk.*

Az őstermelő népesség törvénytelen születési hányadosainak vizsgálatánál Budapest viszonyaira természetesen nem kell figyelemmel lennünk. Annál inkább nem, mert valószínű, hogy azoknak az eseteknek a többsége, mikor az őstermelő foglalkozású nép Budapesten törvénytelen gyermeket

hoz a világra, nem budapesti, hanem vidéki, de Budapesten szülő nőkre vonatkozik. Az élve- és halvaszületések törvénytelen születési hányadosáról is csak azt jegyezzük meg, hogy a halvaszületések hányadosa — különösen a segédszemélyzetnél tapasztalható fejlődés következtében — jóval nagyobb az élveszületésekenél, mint pl. az iparos népesség születési mozgalmában tapasztalhatjuk.

A *bányászat körébe* tartozó népesség törvénytelen születési hányadosával röviden végezhetünk. Ez a hányados már a század elején is valamivel 5% alatt helyezkedett el, de 1926—28-ban sem süllyedt 4% alá. A szabályszerűséget kutató szem mégis azt állapítja meg, hogy *a bányász nép törvénytelen születési hányadosa lassan veszít erejéből.*

A *kereskedő népesség törvénytelen születési hányadosa magasabb, mint a bányászoké, de kisebb, mint az iparosoké és az őstermelőké.* A világháború előtt ez a hányados lassan még emelkedett is (1901—05: 5·9, 1911—15: 6·4%), viszont 1919—20-tól (5·3) a legújabb időkig (3·8) kétségtelenül csökkent. A kereskedelem törvénytelen születési hányadosának kialakításában érdekes erők hatását figyelhetjük meg. *A kereskedelmi munka természete, mely a kereskedelem folytatóit elsősorban a városokhoz köti, kétségkívül olyan tényező, mely alkalmas arra, hogy általánosságban fokozza a törvénytelen születési hányadost, minek növelésére különben az a körülmény is hatással van, hogy a kereskedő népesség törvényes születési mozgalma tipikusan magán viseli a hanyatlás bélyegét.*

A kereskedelmet alkotó népességi csoportok születési mozgalmában azonban hiába keresnők a nyomát olyan eltéréseknek, mint aminőket az őstermelésnél vettünk észre. Aki kiszámítja az önálló és a segédszemélyzetbeli kereskedők törvénytelen születési hányadosait, rá fog jönni arra, hogy voltak olyan időszakok a század eleje óta eltelt 28 év alatt, amidőn az önálló kereskedők törvénytelen születési hányadosa nagyobb volt, mint a segédszemélyzetbeli egyénéké. *Amint a kisiparost, az önálló iparosok nagy tömegét tehát életstandardjában nem sok választja el az ipari segédektől, ugyanez áll a kiskereskedőkre, (kik az önálló kereskedők túlnyomó tömegét teszik) s másfelől a kereskedelmi segédszemélyzetre.* Azonos légkörben növekedett s életnívójában is gyakran alig különböző társadalmi csoportokról lévén szó, nem kell csodálkoznunk azon, hogy a kereskedelem törvénytelen születési hányadosa, nagyban-egészben egységes mozgalom kifejezője.

Budapest és a vidék viszonyai ezen a téren nagyon eltérők. Míg a háború előtti esztendőkből Budapesten a kereskedők születési mozgalmában minden tizedik törvénytelen volt, ennek az arányszámnak a háború után következő esztendőkből előbb felét sem, majd csak egyharmadát láthattuk viszont. A vidéken is csökkent a két szélső időszak eredményeinek összevetése szerint a hányados (5·1, 4·1), de a csökkenés mértéke meg sem közelítette a budapesti hányadosét.

A *közlekedés körébe* tartozó népesség törvénytelen születési hányadosa a gazdasági jellegű foglalkozások közül kétségtelenül legkisebb volt s hozzá

még szakadatlanul csökkenő. A csökkenésben a háborús évek sem hoztak változást, — a háború után következő időszakokban pedig még inkább letompult ez az arányszám. Nem lehetetlen, hogy abban a változásban, melynek folytán 1901—05-ben a közlekedés főcsoportjába tartozó népesség törvénytelen születési hányadosa 2·9% volt, 1925—28-ban pedig csak 1·2%, annak a körülménynek is része volt, hogy a világháború befejeződése után országunk nagy részének elvesztése és ellenséges csapatokkal való megszállása következtében *nagy tömegekben zúdultak szűkebb határaink közé a családvasutasok és egyéb közlekedési foglalkozású egyének*. Ezeknek a törvényes születési mozgalma volt az a fék, amely lejjebb szorította a törvénytelen születési hányadost. Egyébként figyelemreméltó, hogy míg megfigyeléseink első időszakában Budapesten a közlekedési népesség törvénytelen születési hányadosa háromszor akkora volt (7·3%), mint a vidéké (2·2%), később a szerepek annyira kicserélődtek, hogy a budapesti hányados (0·8%) kisebb lett, mint a vidéki (1·3%).

Tanulmányunk szempontjából különös figyelmet kell fordítanunk a *közszolgálati szabadfoglalkozású* népesség hányadosaira. E hányados természetesen országos viszonylatban sohasem lehetett magas, s noha a világháború előtti időszakokban inkább emelkedő irányzattal bírt, akkor sem volt nagyobb (1911—15-ben 3·3%). A világháborút követő években a szóbanforgó hányados szembetűnő módon dekadált. Legutóbb már csak 2·0% volt. Ennek az arányszámnak mérlegelésénél azonban nem feledkezhetünk meg arról, hogy a közszolgálati és szabadfoglalkozású egyének törvényes születési indexe is erős csökkenésen ment keresztül. Ha e mellett azt látjuk, hogy a törvénytelen születési *hányados* hanyatlik, nyilván olyan jelenséggel állunk szemben, melynek okai között a közszolgálati és szabadfoglalkozású népesség összetételének megváltozásán kívül szerepelhet egyéb, mélyebb erkölcsi értékű összefüggésű mozzanatoknak ereje is. *Budapesten* a háborút megelőző időkben a közszolgálati és szabadfoglalkozású egyének törvénytelen születési hányadosa *eleinte igen magas volt*, később még fokozódott: 1914/15-ben 10% fölé emelkedett. Századunk harmadik évtizedében itt még radikálisabb változás történt — hiszen az 1926—28. évi arányszám (2·7%) *egynegyedrésze a második évtized első felében kiszámított hányadosnak*.

A *véderő* körébe tartozó népesség törvénytelen születési arányszáma, — lényegében csak egészen minimális arányszámokról van szó, — bővebb tárgyalást nem igényel.

*

A foglalkozási viszonyok vizsgálatát kiegészítjük még néhány össze-foglaló számmal. Ha valamennyi foglalkozási főcsoport önálló, tisztviselő és segédszemélyzetbeli népességének a születési mozgalmára vonatkozó adatokat összefoglaljuk, századunk harmadik évtizedére a következő számok jelzik a törvénytelen születési hányadosokat:

149. tábla. Az önállók, tisztviselők és segédszemélyzet törvénytelen születési hányadosa 1921-től 1928-ig.

Év	Terület	Törvénytelen születési hányados (%)		
		önállók	tisztviselők	segédszemélyzet
1926—1928	Magyarország	3·7	2·1	10·8
	Budapest	1·5	2·7	26·0
	Vidék	3·7	1·7	9·5
1921—1925	Magyarország	3·6	2·4	9·9
	Budapest	5·4	3·9	26·3
	Vidék	3·5	1·6	8·5

Ezeknek a számoknak az a nagy tanulságuk, hogy a *tisztviselő elem törvénytelen születési hányadosa csak kétharmadrész — akkora, mint az önállóké, viszont az utóbbiakénál megközelítőleg jó két és félszer több a segédszemélyzethez tartozó népesség törvénytelen születési hányadosa.* Az önállók hányadosa, szintúgy a segédszemélyzeté, a második megfigyelési időszakban emelkedett. A tisztviselőké csökkent. Jellemző sajátossága számításainknak az, hogy Budapesten a segédszemélyzet törvénytelen születési hányadosa mindkét időszakban rendkívül magas volt, a vidéki arányszámnak körülbelül háromszorosa. Másik tanulság, hogy Budapesten bár úgy az önállók, mint a tisztviselők törvénytelen születési kvótája csökkent, *a csökkenés sokkalta élesebben mutatkozott meg az önállóknál.* Az 1926—28. évek átlagában az önálló társadalmi helyzetű népesség törvénytelen születési kvótája Budapesten oly alacsonyan helyezkedett el, hogy hasonlóan kedvező 'arány-számot csak a vidéki tisztviselői karnál látunk.

Az egész számításnak azonban természetesen mégis csak a segédszemélyzetre vonatkozó része a legszomorúbb. E szerint *a segédszemélyzet születési mozgalmában a vidéken minden 10—11., Budapesten pedig minden negyedik gyermek házasságonkívüli viszonyból származik. Hiába próbáljuk csökkenteni e tény jelentőségét azzal, hogy ezt a rendkívül magas arányszámot Budapesten a házicseledek s külön meg nem nevezett napszámosok viszonyai alapozzák meg. S hiába gondolunk arra, hogy a vidéken az őstermelő munkásság körében sokszor gazdasági szükségesség az, hogy a szegény napszámosember nőt vesz maga mellé, addig, ameddig azt feleségévé veheti, — a tény mégis szomorú. S bizonyos, hogy amint tanulmányunk egész anyagából kibuggyanó szabályszerűségek általában azt mutatták, úgy az utolsó tanulság is azt igazolja, hogy sohasem szabad elfeledkezni a törvénytelen születések problémájának tárgyalásánál arról, mennyire a gazdaságtársadalmi élet tünetei irányítják a törvénytelen születési mozgalmat.*

e) Néhány külföldi adat.

Külföldi államok statisztikájából is idézhetünk néhány számot a foglalkozás és a törvénytelen születés összefüggéséről. A porosz statisztikai hivatal közlései szerint a nem házas szülőképes korban álló nők házasságonkívüli

¹⁾ L. E. Simon idézett tanulmányát a »Zeitschrift des Preussischen Statistischen Landesamtes« 1930. évfolyamában.

termékenysége az 1925—27. évek átlagában 1.93‰ volt. Ez az arányszám a házicselédekénél 2.97, a munkásnőknél 2.57, a művésznőknél 1.53, pincérnőknél 0.93, a hivatalokban dolgozó nem önálló nőknél 0.53 volt. De valamennyi arányszámot felülmúlta a mezőgazdasági segédszemélyzet 3.79‰ -nyi arányszáma.

A foglalkozás és a törvénytelen születések összefüggésének közelebbi kiderítésére a porosz statisztikai hivatal régebbi közlései is törekedtek.¹⁾ Az 1902. évre vonatkozó közlések a kérdést két irányban is vizsgálat tárgyává tették, egyfelől azt kutatták, hogy a törvényes és törvénytelen szülöttek között mekkora rész származott különböző foglalkozási ágakhoz tartozó apától (illetőleg anyától), másfelől pedig a törvénytelen születési hányadosokat számították ki. Az utóbbiak közül néhányat idézünk. 1902-ben Poroszország születési mozgalmának 7.1‰ -a volt törvénytelen születés. Néhány foglalkozásban azonban ezek a *hányadosok* így alakultak:

150. tábla. Néhány foglalkozás törvénytelen születési hányadosai Poroszországban 1902-ben

Foglalkozás	‰
Házicselédek	80.2
Textilipar	12.0
Ruházati és tisztító ipar	14.3
Papirosipar és könyvkötészet	9.6
Mezőgazdaság	8.7
Gyárimunkások közelebbi megnevezés nélkül	8.7
Különböző bér munkások a mezőgazdasági munkások nélkül	10.3
Irodalom, sajtó, színház, zene	6.2
Különböző intézetek lakói (nevelőintézetek, gyógyintézetek szegényházak, elmebetegek, javítóintézetek, stb.) és ismeretlen foglalkozásúak	59.7
Gyógyászat, betegápolás	5.1

Ezek a számok azokat a tanulságokat erősítik meg, melyeket a magyar anyag alapján fentebb már leszűrtünk. Nagy kár, hogy a magyar népmozgalmi anyag foglalkozásstatisztikai beosztása is nem igazodik a porosz rendszerhez, melynek elve — mint a kikapott néhány adatból is látszik — az, hogy az ipari foglalkozásokat is főcsoportonként s nem kiragadott szakmánként tárgyalja. A porosz statisztika alapján módunk van azt is megvilágítani, hogy az egyes foglalkozási főosztályok társadalmi tagozódás szerint alakított csoportjaiban mekkora a törvénytelen születési hányados.

151. tábla. Poroszország részletes törvénytelen születési hányadosai foglalkozás szerint 1902-ben ‰-ban.

A) Mezőgazdaság.

Önálló üzem- és üzletvezetők, magasabbrangú erdészeti tisztviselők	0.9
Gazdasági tisztviselők, felügyeleti és irodai személyzet	4.0
Mezőgazdasági cselédek (nők és férfiak) és egyéb segédszemélyzet ..	39.3
Mezőgazdasági napszámosok, munkások	6.4

¹⁾ L. a »Rückblick auf die Entwicklung der preussischen Bevölkerung« című idézett kiadványt.

B) *Ipar és kézmű.*

Önállók, üzem- és üzletvezetők	2·3
Technikailag képzett irodai és felügyeleti személyzet	0·2
Segédek, inasok és egyéb hivatásszerűleg vagy iparilag kiképzett egyének	2·1
Egyéb segédszemélyzet szakképzettség nélkül, kocsisok, adogatók, fűtők, gépészek, gyárimunkások, munkások stb.	4·0

C) *Kereskedelem és forgalom.*

Önállók, üzem- és üzletvezetők	0·7
Kereskedelmileg képzett, felügyeleti és irodai személyzet	1·6
Kereskedősegédek, pincérek	2·7
Egyéb segédszemélyzet, csomagolók, háziszolgák stb.	0·6

D) *Házkörüli szolgálat és bér munka.*

Házkörüli szolgálat, beleértve a személyes szolgálatokat (a mezőgazdasági cselédek nélkül)	73·6
Különböző bér munka (napszámosok a mezőgazdasági munkások nélkül)	8·5

E) *Katonai személyzet, tisztviselők, szabadfoglalkozást űzők.*

Katonatisztek, magasabbrangú tisztviselők, ügyvédek, orvosok, művészek (zenészek és színészek)	1·2'
Altisztek, közlegények, egyszerűbb közigazgatási tisztviselők	0·2
Várnagyok, kapusok, futárok, szolgaszemélyzet, (intézményeknél) ..	2·1

F) *Hivatás nélküliek és ismeretlen foglalkozásúak.*

Résztvényesek, nyugdíjasok, kegydíjasok	3·0
Közzadmányokból élők	44·8
Nyilvános intézetek lakói	62·6
Egyéb személyzet	88·1

Összesen 7·1

A mezőgazdaság körében kimagaslik a mezőgazdasági cselédek és egyéb segédszemélyzet törvénytelen születési hányadosa, viszont az ipari foglalkozású népesség arányszáma jóval kisebb, jelezve azt, hogy a házicselédek és a hivatás nélküliek rendkívül magas törvénytelen születési hányadosain kívül a mezőgazdasági cselédség és egyéb segédszemélyzet erős törvénytelen születési hányadosa ad sajátos karaktert Poroszországban a törvénytelen születési mozgalomnak.

Más viszonyítással — ugyancsak a most használt forrás alapján — a következő képet nyerjük a poroszországi törvényes és törvénytelen születési mozgalomnak az apa (illetőleg az anya) foglalkozásával való kapcsolatáról:

152. tábla. Az 1902. évben született gyermekek szülőinek foglalkozása Poroszországban.

A törvényes atya vagy a törvénytelen anya foglalkozása	Megoszlási viszonyszámok (%-ok)					
	tör- vényes élveszü- löttek	törvény- telen összesen	tör- vényes halvaszü- löttek	törvény- telen összesen		
Mezőgazdaság, kertészet, állattenyésztés, halászat, erdőgazdaság stb.....	88.5	8.2	96.7	3.0	0.3	3.3
Bányászat, kohászat, ipar, építőipar..	94.3	2.8	97.1	2.7	0.2	2.9
Kereskedelem és forgalom	95.3	1.7	97.0	2.9	0.1	3.0
Háziszolgák, személyes szolgálat, különböző bérmunka stb.....	64.7	31.4	96.1	2.4	1.5	3.9
Katonaság, udvari, közigazgatási és egyházi közalkalmazottak, ügynevezett szabadfoglalkozásokat űzők stb.	96.5	1.0	97.5	2.4	0.1	2.5
Ismeretlen foglalkozásúak és foglalkozás nélküliek	37.7	56.5	94.2	2.6	3.2	5.8
Összesen	90.1	6.8	96.9	2.8	0.3	3.1

(Preussische Statistik, Berlin. 1904. Rückblick auf die Entwicklung der preussischen Bevölkerung 34. p.)

Ezek az adatok az összes születések megoszlását az egyes foglalkozási főcsoporton belül jelzik:

153. tábla. Az 1902-ben született gyermekek szülőinek szociális viszonyai Poroszországban.

A törvényes atya és a törvénytelen anya szociális viszonyai a főfoglalkozási ágakban	Élveszü- löttek			Halvaszü- löttek		
	tör- vényes	törvény- telen 100 újszü- lött	összesen	tör- vényes közül	törvény- telen	összesen
A) Mezőgazdaság:						
a) Önállók, gazdaságok vezetői, magasabbrendű erdészeti, gazdasági tisztviselők stb.....	13.6	1.6	12.8	14.1	1.3	12.8
b) Gazdasági tisztviselők, felügyelői és irodai személyzet..	0.8	0.4	0.8	0.7	0.3	0.7
c) Gazdasági cselédek (szolgák, cselédleányok és egyéb segéd-személyzet)	2.7	23.1	4.1	3.0	21.4	4.9
d) Gazdasági napszámosok, munkások	12.9	11.6	12.8	14.7	9.7	14.1
B) Ipar és kézműipar:						
a) Önállók, üzem- és üzletvezetők	11.2	3.5	10.7	10.9	3.0	10.1
b) Technikailag és kereskedelmileg képzett irodai személyzet	1.7	0.1	1.6	1.4	0.0	1.3
c) Segédek, inasok és egyéb ipari- lag képzett egyének	22.6	6.5	21.4	19.8	6.7	18.4
d) Egyéb segéd-személyek ipari elő- képzettség nélkül, adogatók, kocsisok, fűtők, gépészek, gyári- munkások, munkások stb.	13.2	7.2	12.8	12.5	6.7	11.9
C) Kereskedelem és forgalom:						
a) Önállók, üzem- és üzletvezetők stb.	4.6	0.4	4.3	4.6	0.5	4.2
b) Kereskedelmileg képzett irodai személyzet, kereskedők	1.2	0.3	1.2	1.0	0.3	0.9
c) Kereskedősegédek, pincérek stb.	4.1	1.5	3.9	4.0	2.1	3.8
d) Egyéb segéd-személyzet, csoma- golók, háziszolgák, üzlettaka- ritók, üzleti kocsisok, mun- kások, stb.	2.3	0.2	2.2	2.2	0.2	2.0

153. Az 1902-ben született gyermekek szülőinek szociális viszonyai Poroszországban. (Vége.)

A törvényes atya és a törvénytelen anya szociális viszonyai a foglalkozási ágakban	Élveszülöttek			Halvaszülöttek		
	tör- vényes	törvény- telen	összesen	tör- vényes	törvény- telen	összesen
	100 újszülött közül					
D) Házi szolgálat és bér munka :						
1. Házi szolgálat bezárólag a sze- mélyes szolgálatot, mezőgazda- sági cselédek nélkül	0.4	14.4	1.4	0.4	14.4	1.8
2. Bér munka különböző faja, nap- számosok a mezőgazdasági mun- kások nélkül	3.8	4.5	3.8	4.3	5.0	4.4
E) Katonaság, szabadfoglalkozások :						
a) Katonatisztek, magasabbrangú tisztviselők, ügyvédek, orvosok, művészek (zene és színház) ..	1.7	0.3	1.6	1.2	0.3	1.1
b) Altisztek, egyszerűbb irodai és közigazgatási személyzet	1.7	0.0	1.5	1.3	0.1	1.2
c) Várnagyok, portások, követek, szolgaszemélyzet különböző in- tézetekben	0.4	0.1	0.4	0.4	0.2	0.4
F) Foglalkozás nélküliek és ismeret- lenek :						
1. Résztvényesek, nyugdíjasok, kegydíjasok, magánzók	0.5	0.2	0.5	0.7	0.3	0.6
2. Nyilvános kegyadományokból élők	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
3. Nyilvános intézetek lakói	0.5	12.3	1.3	2.1	13.9	3.3
4. Egyéb személyzet	0.1	11.8	0.9	0.7	13.6	2.1
Összesen	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Preussische Statistik. Berlin 1904. »Rückblick auf die Entwicklung der preussischen Bevölkerung von 1875—1900.« 33. old.

Berlin város statisztikai adatai alapján 1909. évre vonatkozólag ki-
számítottuk néhány foglalkozási ág törvénytelen születési hányadosát.
A nyert eredmények a következők :

154. tábla. A berlini törvénytelen születések hányadosai egyes foglalkozásokban 1909-ben.

Mezőgazdasági alkalmazottak	19.2
Textilipari alkalmazottak	35.0
Ruházati ipari önállók	32.2
Ruházati ipari alkalmazottak	42.0
Köztisztasági önállók	16.4
Köztisztasági alkalmazottak	56.0
Kereskedelem, biztosítás és hálalás, alkalmazottak	21.0
Vendéglőipari alkalmazottak	16.4
Cselédség	97.0
Munkások külön megnevezés nélkül	31.6

Ezekhez a számokhoz nem kell bővebb kommentár. Mint ahogy a
Bécs városára vonatkozó adatok is, melyeket a város 1910. évi évkönyve
alapján számítottunk ki, önmagukért beszélnek :

155. tábla. A bécsi törvénytelen születések hányadosai foglalkozás szerint 1910-ben.

Textilipari alkalmazottak	23·1
Ruházati ipari alkalmazottak	34·5
Gyárimunkások közelebbi megnevezés nélkül	56·7
Kereskedelmi segéd személyzet	16·2
Különböző bérmunkások	41·8
Cselédség	95·4
Közelebbi foglalkozási adatok nélkül való személyek	84·5

A szociális háttér, melyet a magyarországi adatok megmunkálása során megfestettünk, itt is határozottan érvényesül.

TARTALOMJEGYZÉK.

I. A törvénytelen gyermekek nagyobb halandósága.....	3
a) A törvényes és törvénytelen gyermekek gyermek- és csecsemőhalandósága Budapesten	3
b) Törvényes és törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága néhány európai államban	6
c) A törvénytelen gyermekek halandóságának és ellátási viszonyainak összefüggése	11
d) Részletes adatok a szászországi törvénytelen gyermekek halandóságáról	17
e) A törvénytelen fiú- és leánygyermekek csecsemőhalandósága Budapesten	19
f) Nehézségek a törvénytelen gyermekek csecsemőhalandóságának számításában	21
g) Néhány adat Hollandiáról	23
h) A halálokok szerepe a törvénytelen gyermekek halandóságában Budapesten	27
i) A halálokok szerepe és a városi és vidéki élet hatása Anglia és Wales törvénytelen gyermekeinek csecsemőhalandóságában	34
j) Franciaország adatai	39
k) Néhány adat Finnországról	40
l) Poroszországi adatok	40
m) Adatok Olaszországról	43
n) Néhány adat Esztországról	44
o) A törvénytelen gyermekek csecsemőhalandósága a szülők foglalkozása szerint	45
p) A törvénytelen gyermekek kedvezőtlenebb fejlődése	52
II. Adatok a házasságon kívül született gyermekek törvényesítéséről	57
a) Magyarországi és budapesti adatok a törvényesítésről	57
b) Svájci adatok a házasságon kívül született gyermekek törvényesítéséről	62
c) Szászországi adatok a házasságon kívül született gyermekek törvényesítéséről	65
d) Ausztriai adatok	79
III. A törvénytelen születések alakulásának megvilágítását célzó vizsgálatok módszere	85
IV. Jelen tanulmány vizsgálatainak módszere	101
V. A házasságon kívüli születések adatainak főáttekintése Magyarországon 1874-től 1928-ig	112
VI. A házassági és házasságon kívüli termékenység adatai az európai államokban a világháborúig	127

VII. A törvénytelen születési kvóta (hányados) vizsgálata	153
VIII. Külföldi adatok a törvénytelen születésekről	174
IX. Külföldi nagyvárosok törvénytelen születési hányadosai	195
X. A kor jelentősége a törvénytelen születési mozgalomban.....	211
a) Nyers születési indexek	211
b) A törvénytelen születési hányadosok az anyák kora szerint	214
c) Termékenységi adatok a fontosabb korcsoportokban	230
d) Néhány szemelvény külföldi adatokból.....	233
XI. A törvénytelen szülöttek hitfelekezeti viszonyai.....	237
a) A nyers indexek	238
b) A születési hányadosok.....	243
c) A termékenységi irányszámok hitfelekezetenként	249
d) Néhány külföldi adat a törvénytelen születéseknek vallás szerint való alakulásáról.....	250
XII. Az anyanyelvi viszonyok kutatása	257
a) Nyers születési indexek	257
b) A születési hányadosok tanulságai	263
c) A termékenységi indexek	270
d) Külföldi adatok	270
XIII. A foglalkozás szerepe a törvénytelen születési mozgalomban	273
a) Módszertani megjegyzések	273
b) Eltolódások Magyarország foglalkozási összetételében	274
c) Nyers születési indexek	276
d) Törvénytelen születési hányadosok	284
e) Néhány külföldi adat	301

